

Kazalo

Uvodnik

Boštjan KERBLER.....	3
Revija <i>Urbani izziv</i> , strokovna izdaja 2023, številka 17	

Strokovni članki

Boštjan KERBLER, Ajda ŠEME, Miriam HURTADO MONARRES, Richard SENDI.....	5
Primerjava kakovosti bivanja v socialističnih in postsocialističnih večstanovanjskih soseskah	
Lara KOROŠEC.....	20
Gentrifikacija in artwashing	
Nina STUBIČAR, Tatjana CAPUDER VIDMAR, Matjaž URŠIČ.....	31
Merilo človeka v oblikovanju mestnih prostorov	
Ajda ŠEME, Richard SENDI, Maša FILIPOVIČ HRAST, Miriam HURTADO MONARRES, Boštjan KERBLER.....	47
Prilagojenost javnega prostora v velikih večstanovanjskih soseskah za potrebe starejših stanovalcev	
Kaja POGAČAR, Melita ROZMAN CAFUTA, Marko RENČELJ.....	62
Hoja kot temelj trajnostne mobilnosti – nacionalne smernice za infrastrukturo za hojo	
Aliia IUSUPOVA, Ivo KORITNIK.....	70
Umestitev modernega objekta v ruševine Starega gradu	
Nika MARN, Mojca PERŠE.....	87
Prenova kozolca za turizem	
Sabina MUJKIČ, Tilen JURCA.....	96
Kakovostno načrtovanje sodnih stavb	
Eva LEBAR, Boštjan KERBLER.....	101
Dejavnosti Stanovanjskega sklada Republike Slovenije na področju reševanja stanovanjske problematike mladih	
Nika MORI MARKUS, David BOGATAJ.....	108
Uporaba procesov projektnega menedžmenta pri naložbi v obnovo stanovanjskega objekta za prodajo na trgu	
Marin ŽGELA, Živa KRISTL.....	122
Program energetske prenove stavb do skoraj ničenergijske ravni na Hrvaškem	

Predstavitve in informacije

Boštjan KERBLER.....	131
Digitalizacija domačih bivalnih okolij starejših ljudi v Sloveniji	
Boštjan KERBLER.....	134
Stanovanjska oskrba v Sloveniji – družboslovna anketa o stanju in trendih	
Damjana GANTAR.....	137
Metodologija umeščanja fotonapetostnih naprav na stavbe kulturne dediščine in območjih naselbinske dediščine in posodobitev Smernic za energetske prenovne stavb kulturne dediščine	

Terminološki kotichek.....	140
----------------------------	-----

Oglasi

Priprava oglasov za strokovno izdajo revije <i>Urbani izziv</i>	144
---	-----

Revija *Urbani izziv*, strokovna izdaja 2023, številka 17

Čeprav že nekaj let v jesenski izdaji strokovne številke objavljamo prispevke s Sedlarjevega srečanja, smo tokrat naredili izjemo in prednost ponovno dali študentom z različnih področij – arhitekture, krajinske arhitekture, dizajna in menedžmenta nepremičnin. Skupaj z mentorji so (kot vselej) napisali zelo kakovostne in po vsebini raznovrstne prispevke o načrtovanju prostora. Poleg prispevkov študentov so v to številko vključeni tudi prispevki različnih strokovnjakov – za stanovanja, gradbeništvo, projektni menedžment, promet, prostorsko sociologijo itd.

Kot že v prejšnjih številkah smo na koncu dodali terminološki koticček, v katerem so predstavljeni nekateri najpogostejši oziroma pomembnejši strokovni termini, ki jih avtorji uporabljajo v svojih prispevkih. Opisi terminov in njihove angleške različice so večinoma povzeti iz urbanističnega terminološkega slovarja, dodani pa so tudi nekateri novi, ki jih v slovarju (še) ni. V tej številki so to mesto krajev, parklet, arhitektura flagship, artwashing, skoraj ničenergijska stavba, organski in neorganski urbanizem itd. S tem prispevamo k razvoju in širjenju nove slovenske strokovne terminologije.

Še vedno velja vabilo k članstvu v uredniškem odboru strokovne izdaje – če bi želeli sodelovati v njem, nam to sporočite. Naloga članov uredniškega odbora strokovne izdaje je, da nam pomagajo pri širjenju prepoznavnosti strokovne izdaje revije v Sloveniji, še posebej na regionalni, občinski in lokalni ravni.

Pri Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije se bomo še naprej trudili, da bo Slovenija tudi v prihodnje deležna *strokovnih urbanih izzivov*. Že v naslednji strokovni številke boste lahko prebirali članke z letošnjega 34. Sedlarjevega srečanja. Vsem soustvarjalcem (in bralcem) se v svojem imenu in imenu uredniškega odbora najlepše zahvaljujem za izkazano zaupanje.

Boštjan Kerbler

Boštjan KERBLER
Ajda ŠEME
Miriam HURTADO MONARRES
Richard SENDI

Primerjava kakovosti bivanja v socialističnih in postsocialističnih večstanovanjskih soseskah

V času socializma je množična proizvodnja standardiziranih gradbenih materialov ponujala razmeroma hiter, stroškovno ugoden in dokaj učinkovit pristop za zadovoljevanje velikega povpraševanja po stanovanjih, potrebnih za hitro rastoče mestno prebivalstvo. Zato je v tem času potekala gradnja velikih večstanovanjskih sosesk. Ta vrsta gradnje se je v Sloveniji končala po razpadu Jugoslavije ter z uvedbo novega družbenopolitičnega in gospodarskega sistema. Prehod v tržno usmerjeno gospodarstvo je prinesel nove izzive, vključno s spremembami na področju stanovanjske gradnje. V primerjavi s socialističnim obdobjem se je koncept večstanovanjske soseske v postsocialističnem obdobju precej spremenil. Na podlagi teoretične predpostavke, da je stanovanje dobrina, ki pomembno vpliva na kakovost življenja prebivalcev in njihove družbene vrednote, izhaja članek iz hipoteze, da so se s prehodom v tržno gospodarstvo spremenili tudi pričakovanja in vrednote prebivalcev glede kakovosti bivanja, zaradi

česar so velike večstanovanjske soseske iz socialističnega časa zanje manj privlačne za bivanje. V članku zato primerjamo mnenja stanovalcev o kakovosti bivanja v socialističnih in postsocialističnih večstanovanjskih soseskah v Sloveniji. Predstavljena je celovita analiza podatkov, zbranih z anketiranjem, dopolnjena z mnenji stanovalcev, pridobljenimi s fokusnimi skupinami. V zaključku so oblikovani smernice in priporočila za ustrezno prenavo večstanovanjskih sosesk iz socialističnega obdobja in za načrtovanje novih večstanovanjskih naselij za zagotavljanje želene kakovosti bivanja.

Ključne besede: kakovost bivanja, večstanovanjske soseske, socialistično obdobje, postsocialistično obdobje, primerjalna analiza, smernice

1 Uvod

Po drugi svetovni vojni so po vsej Evropi (tudi v Jugoslaviji) začeli graditi velike večstanovanjske soseske z visoko gostoto zazidave in poselitve. Po mnenju Richarda Türkingtona idr. (2004) ter Roba Rowlandsa idr. (2009) so bili glavni razlogi za to: (a) potreba po reševanju in blaženju povpraševanja po stanovanjih, ki je nastalo zaradi vojne škode, (b) slabe stanovanjske razmere in rast prebivalstva, (c) večja vloga države pri zagotavljanju stanovanj, zlasti pri financiranju njihove gradnje, (č) modernistični pogled na to, kaj velja za dobro stanovanjsko arhitekturo in dobro bivalno okolje, in (d) politična podpora gradnji velikih večstanovanjskih sosesk, ki jo je večinoma zagotavljala država.

Velike večstanovanjske soseske so bile zgrajene po zamislih, ki so jih razvili na Mednarodnem kongresu moderne arhitekture (fra. *Congrès internationaux d'architecture moderne*, v nadaljevanju: CIAM). CIAM, ki je bil že pred vojno vplivna

organizacija, je videl v arhitekturi gospodarsko in politično orodje, ki ga je mogoče uporabiti za izboljšanje sveta z načrtovanjem stavb in urbanističnim načrtovanjem. Osnovno načelo gibanja je bilo, da je mogoče socialne probleme mest rešiti s strogim funkcionalnim ločevanjem stanovanjskih območij in preselitvijo prebivalcev v visoke stanovanjske bloke z velikimi zelenimi površinami med njimi. Stanovanjska območja so bila samozadostna, saj so vanje vključevali vse potrebne storitve in infrastrukturo (Hess idr., 2018). Velike večstanovanjske soseske, zgrajene po teh načelih, so tako veljale za simbol sodobnosti in so bile namenjene izboljšanju bivalnih razmer prebivalcev (Monclús in Díaz Medina, 2016). Zaradi njihove funkcionalnosti so jih različni družbeni razredi poimenovali »funkcionalna mesta« (De Dekker idr., 2005).

Po mnenju Anne Power (1999) je bila med glavnimi razlogi za priljubljenost velikih večstanovanjskih sosesk gospodar-

ska prednost, ki naj bi jo nudil tovrsten način gradnje. Velike večstanovanjske soseske so namreč večinoma zgrajene iz montažnih gradbenih materialov. Industrijska proizvodnja standardnih stavbnih enot je razmeroma hitro, poceni in dokaj učinkovito zagotavljala veliko število stanovanj, potrebnih za zadovoljevanje potreb hitro rastočega mestnega prebivalstva (Knorr-Siedow, 1996). Poleg tega, da je imela država preprost dostop do poceni zemljišč na obrobju velikih mest, je obstajalo tudi prepričanje, da so montažne stanovanjske stolpnice gospodarne, zlasti če so bile večkrat ponovljene na eni lokaciji. Stroški gradnje naj bi se še dodatno zmanjšali z uporabo standardiziranih konstrukcijskih prvin, ki so bile v velikem številu dobavljene na gradbišče in enako vgrajene v veliko število stavb. To je seveda pomenilo, da so se vse napake, ki so se pojavile pri načrtovanju in gradnji teh stanovanjskih sosesk, večkrat ponovile.

Poleg teh pomanjkljivosti so značilni negativni vidiki velikih večstanovanjskih sosesk tudi fizični in ekološki problemi ter gospodarske, stanovanjske, socialne in druge težave, na katere so strokovnjaki v Zahodni Evropi začeli opozarjati že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja (Turkington idr., 2004; Murie idr., 2003; De Decker & Newton, 2009; Bolt, 2018). Fizični in okoljski problemi so povezani z monotonim videzom stanovanjskih stavb, veliko gostoto pozidave, poseganjem v zelena območja, slabo oblikovanimi, neurejenimi ali nedokončanimi javnimi in zelenimi površinami, uporabo onesnaževal (na primer azbesta) ter poceni in netrajnostnimi gradbenimi materiali (Musterd idr., 2017; Bolt, 2018; Hess idr., 2018). Gospodarski in stanovanjski (finančni) problemi so povezani z visokimi stroški vzdrževanja in energije, ki so posledica uporabe manj trajnostnih gradbenih materialov in prezgodnjega propadanja delov stavb (na primer fasad in strešnih konstrukcij) že po kratkem času, višjimi stroški infrastrukture in prevoza na delo (Priemus in Metselaar, 1992; Hegedüs idr., 1996; De Dekker in Van Kempen, 2004). Socialni problemi se pojavljajo predvsem zaradi velike koncentracije nekaterih manjšinskih skupin in ekonomsko prikrajšanih gospodinjstev (Van Kempen idr., 2005).

Zaradi naštetega se je v Zahodni Evropi gradnja takih stanovanjskih kompleksov ustavila že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, v Vzhodni in Srednji Evropi, kjer so po drugi svetovni vojni večinoma vladali socialistični politični režimi, pa se je nadaljevala do konca osemdesetih let. V Srednji in Vzhodni Evropi sestavljajo stanovanja v okviru velikih večstanovanjskih sosesk od 20 do 40 odstotkov celotnega stanovanjskega fonda, v Zahodni Evropi pa le od 3 do 7 odstotkov (Dimitrovska Andrews in Sendi, 2001; Temelová idr., 2010). Visok odstotni delež je značilen tudi za Slovenijo, ki je bila od konca druge svetovne vojne do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja del socialistične Jugoslavije. Tak način gradnje se je pri nas

končal šele po razpadu države ter uvedbi novega družbenopolitičnega in gospodarskega sistema.

V začetku devetdesetih let so države Srednje in Vzhodne Evrope opustile politični sistem socialističnega planskega gospodarstva in ga nadomestile s sistemom tržnega gospodarstva. To je vplivalo tudi na stanovanjsko politiko in stanovanjsko gradnjo. Med najpomembnejšimi spremembami je bila ukinitve vloge države pri množičnem zagotavljanju stanovanj. Ta ukrep je pomenil, da se je končala gradnja velikih večstanovanjskih sosesk. Modele stanovanjske gradnje CIAM-a je nadomestilo novo prostorsko načrtovanje, prednostni nalogi katerega sta bila boljše izkoriščanje ter boljša raba prostih in neprimerno izkoriščenih zemljišč znotraj naselij, kot so opuščena zemljišča, industrijski kompleksi itd. V nasprotju s socialističnim obdobjem so se na trgu množične stanovanjske gradnje pojavili zasebni investitorji (Sendi in Kerbler, 2021), ki nenehno iščejo proste površine, ki bi jih lahko uporabili za novo »točkovno« stanovanjsko gradnjo (Sendi idr., 2009). Oblikovanje večstanovanjskih sosesk in arhitektura stavb sta se zato močno spremenila. Naloga zasebnega investitorja je namreč zgraditi stanovanjski blok na prostoru, ki je na voljo za novo gradnjo, medtem ko odprte zelene površine in družbena infrastruktura niso več obvezen sestavni del zasnove večstanovanjskih sosesk. Prejšnje večstanovanjske soseske s stolpniciami in veliko gostoto poselitve, zgrajene na zelenih površinah, so kmalu nadomestili novi tipi stanovanjskih stavb, ki so bile nižje ter so imele manjše število stanovanjskih enot in s tem manjšo gostoto poselitve. Nove oblike stavb so postale prijetnejše za bivanje. Ker so zgrajene znotraj mesta ali obstoječe urbane strukture, omogočajo prebivalcem, da se povežejo z obstoječo urbano infrastrukturo, kar jim daje občutek večje urbanosti. Boljši bivalni standard nudi tudi večja površina stanovanj. Glede na statistične podatke (glej Statistični urad Republike Slovenije, 2012) so ta stanovanja v povprečju večja (75 m²) od stanovanj iz socialističnega obdobja (55 m²). Poleg razmeroma večje velikosti stanovanj so stanovanja, ki so jih zgradili zasebni investitorji, praviloma tudi kakovostnejša glede uporabljenih gradbenih materialov ter sodobne zasnove in razporeditve prostorov (na primer velika dnevna soba, povezana z jedilnico in kuhinjo). To je privedlo do določenega izboljšanja stanovanjskih standardov in razširitve ponudbe stanovanj (Sendi in Kerbler, 2021).

Vse to pomeni, da izraz stanovanjska soseska po prehodu iz socialističnega gospodarstva v tržno opisuje popolnoma drugačno obliko stanovanj v primerjavi z obdobjem pred spremembo družbenopolitičnega ali gospodarskega sistema (Sendi in Kerbler, 2021). Zato sta v tem članku opredeljeni dve značilni obliki skupinskega bivanja. Množična večstanovanjska naselja, ki so bila zgrajena od konca druge svetovne vojne do konca osemdesetih let 20. stoletja (1945–1990), imenujemo *socialistične večstanovanjske soseske* ali *starejše večstanovanjske*

Slika 1: (a) Socialistična večstanovanjska soseska S-23 v Mariboru in (b) postsocialistična večstanovanjska soseska Devana Park I v Ljubljani (foto: (a) Ajda Šeme in (b) Boštjan Kerbler).

soseske. Večstanovanjska naselja, zgrajena po prehodu v tržno gospodarstvo (leta 1991 in pozneje), pa postsocialistične večstanovanjske soseske oziroma novejšje večstanovanjske soseske.

Članek izhaja iz hipoteze, da so spremenjene družbene okoliščine, značilne za postsocialistično obdobje, prebivalcem prinesle nova pričakovanja glede kakovosti bivanja. To (lahko) pomeni, da so večstanovanjske soseske iz socialističnega obdobja postale manj privlačne za bivanje, saj imajo prebivalci zaradi spremenjenih vrednot večja pričakovanja glede kakovosti bivanja oziroma zahteve po boljšem stanovanjskem standardu in boljši kakovosti bivalnega okolja. Ta hipoteza temelji na obravnavi stanovanja kot dobrine s fizičnimi in vsebinskimi značilnostmi, ki so pomembni kazalniki njegove uporabne vrednosti oziroma ključni kazalniki za merjenje morebitnih sprememb družbenih vrednot prebivalcev, ki se kažejo v njihovem razumevanju, dojemanju in potrebah glede kakovosti življenja (Klemenčič, 1985).

2 Metode

Podatki so bili pridobljeni na podlagi telefonske ankete (metoda CATI), ki je bila med majem in junijem 2022 izvedena v večstanovanjskih soseskah v Ljubljani in Mariboru. Vprašalnik je bil oblikovan na podlagi teoretičnih spoznanj o kakovosti bivanja v večstanovanjskih soseskah ter o zadovoljstvu, željah in potrebah stanovalcev, ki živijo v njih. Z vprašalnikom smo merili zadovoljstvo stanovalcev ter njihova mnenja, zaznave, norme in vrednote, povezane s kakovostjo stanovanj in življenja stanovalcev v socialističnih in postsocialističnih večstanovanjskih soseskah. Vprašalnik je sestavljalo 94 vprašanj, od katerih je bila večina oblikovana v obliki petstopenjske Likertove lestvice, pri čemer je ocena ena pomenila najnižjo stopnjo zadovoljstva, ocena pet pa najvišjo. V raziskavi smo proučili tudi stopnjo navezanosti stanovalcev na njihove večstanovanjske soseske in možnosti za njihovo preselitev, kar pa ni vključeno v ta članek.

V raziskavo je bilo vključenih 700 izpolnjenih anket, kar sestavlja vzorec stanovanj in stanovalcev, ki živijo v socialističnih in postsocialističnih stanovanjskih soseskah. Vzorec obsega 1,2 odstotka vseh stanovanj, določenih za vzorčenje. Glede na obdobje izgradnje večstanovanjskih sosesk vključuje vzorec 613 anketirancev (87,6 odstotka), ki živijo v stavbah iz socialističnega obdobja, in 87 anketirancev (12,4 odstotka), ki prebivajo v stavbah iz postsocialističnega obdobja. V večstanovanjskih soseskah iz obeh obdobj sta bili dve tretjini anketirancev ženskega spola. Starost anketirancev je bila od 24 do 96 let. Anketiranci v socialističnih večstanovanjskih soseskah so tam živeli dalj časa (35,1 leta) kot tisti v postsocialističnih (18,5 leta). Anketiranci, ki so živeli v stanovanjih iz socialističnega obdobja, so pogosteje lastniki svojih stanovanj (91 odstotkov) kot tisti, ki živijo v stanovanjih iz postsocialističnega obdobja (77,9 odstotka) (preglednica 1).

Po izvedbi anketiranja so s stanovalci iz obeh tipov večstanovanjskih sosesk novembra in decembra 2022 potekali še razgovori v fokusnih skupinah. Izjave udeležencev fokusnih skupin dopolnjujejo ugotovitve anketne raziskave, predstavljene v članku.

3 Rezultati

3.1 Zadovoljstvo z bivanjem

Zadovoljstvo z bivanjem smo merili za štiri ključne vidike večstanovanjskih sosesk: (a) stanovanja, (b) večstanovanjske stavbe, (c) zunanje grajeno okolje in (č) storitve. Kot so pokazali rezultati, so prebivalci ne glede na stanovanjsko sosesko

Preglednica 1: Opisne statistike vzorca glede na tip večstanovanjske gradnje

Spremenljivka	Socialistična gradnja	Postsocialistična gradnja
Stanovanjski status (v odstotnih deležih)		
lastnik/solastnik	91,0	77,9
najemnik	7,2	18,6
drugo	1,8	3,5
Spol (v odstotnih deležih)		
moški	34,4	31,4
ženska	65,6	68,6
Izobrazba (v odstotnih deležih)		
osnovna šola	5,1	1,2
specializirana srednja šola	7,3	1,2
srednja šola	41,9	22,1
visoka šola ali univerza	45,7	75,6
Povprečno število članov gospodinjstva	1,9	2,2
Povprečen čas bivanja v soseski (v letih)	35,1	18,5
Povprečna starost anketirancev (v letih)	68,2	64,8
Povprečni dohodek (v evrih)	1.876,59	2.507,49

Opomba: Neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni.

sko zadovoljni z vsemi ključnimi vidiki stanovanjskih sosesk. Vendar je podrobnejša analiza pokazala, da so znotraj ključnih vidikov primerjanih tipov večstanovanjskih sosesk večje razlike pri ocenjevanju posameznih sestavnih delov.

4.1.1 Stanovanja in večstanovanjske stavbe

Stanovalci obeh tipov večstanovanjskih sosesk so zadovoljstvo s posameznimi prvinami stanovanja ocenili višje kot pri večstanovanjskih stavbah (preglednica 2). Vendar pa hipotezo potrjuje le ocena zadovoljstva z večstanovanjskimi stavbami. Pri stanovanjih so namreč stanovalci obeh tipov večstanovanjskih sosesk na splošno enako zadovoljni s svojimi stanovanji (povprečna ocena 4,42), povprečna ocena zadovoljstva z vsemi ocenjevanimi sestavnimi deli večstanovanjskih stavbah pa je različna, in sicer znaša pri postsocialističnih večstanovanjskih soseskah 4,03, pri socialističnih pa 3,95. Najpomembnejša razlika v zadovoljstvu, ki je tudi statistično značilna, je pri notranji ureditvi in videzu večstanovanjskih stavb. Stanovalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk so to prvino v povprečju ocenili s 4,19, prebivalci socialističnih pa s povprečno oceno 3,85. Prvi bolj ocenjujejo tudi vzdrževanje, zunanjo ureditev in splošno zadovoljstvo z večstanovanjskimi stavbami. Zanimivo pa je, da so prebivalci starejših večstanovanjskih sosesk bolj zadovoljni s kakovostjo gradnje:

Jst sm na splošno zadovoljen z življenjem na Prulah tut če je iz petdesetih let blok, so bli tut kvalitetno zidani, je fajn no. (Oseba LJ1_1, moški, 56 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

Recimo pr ns se pojavlja, k to so bloki k so bli takrat zgrajeni in ni slabo narjen, to se prav maš pogled na dve strani /.../ (Oseba 4, ženska, 75 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

Zanimivo je tudi, da so stanovalci obeh tipov večstanovanjskih sosesk enako zadovoljni z velikostjo stanovanj, čeprav je povprečna velikost stanovanj v soseskah iz postsocialističnega obdobja večja (74 m²) v primerjavi s tistimi iz socialističnega (63,6 m²). To prvino so stanovalci obeh tipov večstanovanjskih sosesk ocenili tudi najvišje med vsemi ocenjevanimi sestavnimi deli stanovanj in večstanovanjskih stavb.

Js sm pa zelo zadovoljna. Stanovanje je sicer zdej prevelko, k sva sama dva z možem pa absolutno ne rabva, ampak samo stanovanje, kot enota, obnovljeno, okna, vse tako urejeno po meri najini, je v redu. (Oseba 5, ženska, 56 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

4.1.2 Zunanje grajeno okolje

Tudi pri zunanjem grajenem okolju se je izkazalo, da so z njim bolj zadovoljni prebivalci večstanovanjskih sosesk iz postsocialističnega obdobja, kar prav tako potrjuje hipotezo. Zunanje grajeno okolje smo razdelili v tri skupine. Anketiranci so ocenjevali njegove splošne značilnosti, prometno ureditev in poti v njem. Stanovalci novejših večstanovanjskih sosesk so v povprečju vse tri skupine ocenili bolj kot tisti v starejših (povprečna ocena 4,04 proti 4,00, 3,76 proti 3,53 in 4,14 proti 3,89).

Preglednica 2: Zadovoljstvo s stanovanjem in večstanovanjsko stavbo glede na tip večstanovanjske gradnje (povprečje)*

Vidiki sosesk in njihove prvine	Socialistična gradnja	Postsocialističnogradnja
Stanovanje		
udobnost	4,38	4,40
vzdrževanost	4,30	4,35
velikost	4,42	4,44
razporeditev sob	4,37	4,31
število sob	4,17	4,12
splošno zadovoljstvo s stanovanjem	4,42	4,42
Večstanovanjska stavba		
kakovost gradnje	3,91	3,84
vzdrževanje	3,99	4,06
energetska učinkovitost	3,84	3,83
zunanj izgled stavbe	4,07	4,13
notranji izgled stavbe (stopnice, hodnik, dvigalo, itd.)**	3,85	4,19
splošno zadovoljstvo s stavbo	4,06	4,15

Opombe: * lestvica 1–5 (1 = sploh nisem zadovoljen, 5 = zelo zadovoljen); neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni; ** t-test neodvisnih vzorcev za ugotavljanje statistično pomembnih razliko med socialističnimi in postsocialističnimi večstanovanjskimi soseskami ($p \leq 0,05$).

Glede splošnih značilnosti je najpomembnejša razlika v zadovoljstvu pri splošni urejenosti (preglednica 3). Prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk so to ocenili s povprečno oceno 3,90, prebivalci postsocialističnih pa s 4,18. Razlika je tudi statistično pomembna. V postsocialističnih večstanovanjskih soseskah so prebivalci bolj zadovoljni tudi z videzom, varnostjo, mirnostjo in čistočo. Vendar je treba poudariti, da so te značilnosti podobno visoko ocenili tudi prebivalci starejših večstanovanjskih sosesk. Varnost je bila v obeh primerih ocenjena najvišje (tj. 4,22 v starejših večstanovanjskih soseskah in 4,28 v novejših).

V našem bloku, ane, je /.../ mislm v naših blokkih je nek prostor, levo od vhoda, ane, ki ji bil namenjen za smeti in včasih očitno ni blo tok embalaže in tisto je popolnoma premejhno ane, in zdej je treba zunej zagotovit nekje prostor za smeti. (Oseba 3, ženska, 55 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

Ene par je takih k se jih ne prime. Stoji, ma na povodcu tistga kužka, gleda okoli, gre naprej. (Oseba 5, ženska, 66 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

Zelene površine so bile podobno visoko ocenjene, vendar so z njimi bolj zadovoljni prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk. Njihova ocena zelenih površin je tudi najvišja med vsemi ocenjevanimi splošnimi značilnostmi zunanjega grajenega okolja (povprečna ocena 4,29).

Če izhajam iz svojga, Litostrojskih, med Celovško in železniško progo je veliko zelenic. Veliko dreves. (Oseba 6, moški, 76 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

No, jaz sem pa s Fužin /.../ Zelenja je ogromno /.../ dreves ogromno, velika so že. Tko, to. (Oseba 3, ženska, 55 let, socialistična večstanovanjska soseska)

Najnižje so bili ocenjeni gostota gradnje, otroška igrišča in drugi zunanji javni prostori. Vendar je bilo v socialističnih večstanovanjskih soseskah ugotovljeno večje zadovoljstvo z gostoto pozidave in otroškimi igrišči. Še posebej velika razlika je pri zadovoljstvu z otroškimi igrišči. Stanovalci novejših večstanovanjskih sosesk so to prvino ocenili s povprečno oceno 3,67, prebivalci starejših pa s 3,91.

Recimo med bloki je tu zelo malo prostora, med stolpiči /.../ in dejansko je mal utesnenosti. (Oseba LJ1_5,

ženska, 51 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

S stanovanjem smo zelo zadovoljni, bivanje notr je odlično. Problem je s samo sosesko. Mamo tut težave z žogo, pač z igriščem. Postavl pač so igrišča znotraj, vendar ko so razmišljal, niso razmišljal, da moreš nekako to igrišče zvočno izolirat pred ostalimi, z ostalimi in so neka nizka drevesa, pač moderna, ampak ne z namenom uporabnosti, ampak z namenom izgleda in pa tut nekega, nekkih standardov, ki bi mogl bit /.../ In zarad tega imamo potem tut težave, ker je to veliko naselje in moderno, novo naselje in se je velik ljudi priselilo pač z različnih socialnih okolji, zato se potem zdej tut stanovalci pritožujejo. (Oseba LJ1_2, moški, 33 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

Že v prvem letu [po začetku vseljevanja v večstanovanjsko sosesko, op. av.] čez dva tisoč pritožb zarad hrupa in potem arhitekti, kako so si oni zamislil to naselje. Ker na sredini je v bistvu, ne vem deset krat deset metrov je to beton in potem petdeset metrska klop za druženje /.../ Recimo, da ne bi blo betona, ampak da bi blo mal trave pa tko pač. To bi blo funkcionalno. Tko da v bistvu, ta nova naselja so tko narejena, točno tko padla so iz neba /.../ parka nobenega, dokler niso Nove Žale zgradil niti ene klopce ni blo v naselju. (LJ1_4, ženska, 51 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

Socialistične gradnje imele neki občutek za skupnosti, da so imele neke skupne prostore, igrišča, odprte prostore, zdej tega pač ni več /.../ Naša dvorišča so pa odprta, mislim igrišča, v starih soseskah. Se pravi dejansko se nisi imel kje usest in dejansko so z drugih naselji hodil v naše naselje, da so sedel /.../ Katastrofa res. (Oseba LJ1_1, moški, 56 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

Podobno kot pri splošnih značilnostih so stanovalci postsocialističnih sosesk tudi bolj zadovoljni s prometno ureditvijo, kar je v skladu s hipotezo. Vendar je treba poudariti, da je razlika statistično značilna le v primeru parkirnih mest, pri čemer je povprečna ocena za oba tipa večstanovanjskih sosesk nizka. Prebivalci novejših večstanovanjskih sosesk so to prvino ocenili s povprečno oceno 3,28, prebivalci starejših pa z 2,61 (preglednica 3). To je tudi najnižja povprečna ocena zadovoljstva s prvini, ocenjevanimi v raziskavi.

Parkirni prostori so problem. Ker je to blo zgrajeno za malo avtomobilom. Ko sem jaz prišla so bili trije avtomobili, zdaj jih pa nimamo več kam postaviti. (Oseba 2, ženska, 80 let, Maribor, socialistična večstanovanjska soseska)

Slika 2: (a) Zelene površine v (a) socialistični večstanovanjski soseski Štepanjsko naselje v Ljubljani in (b) postsocialistični večstanovanjski soseski Zelene Jarše v Ljubljani (foto: Boštjan Kerbler)

Nekdaj je bilo oziroma še pred parimi mesci, da so lahko avtomobili, je bilo na pločniku na eni strani, je bila možnost parkiranja, potem so to oklestili, tako da zdaj ni nikjer, vse v redu in pločniki so namenjeni pešcem ane, pol se pa dogaja po drugi strani, ne, da se tam po kakšnih zelenih parkira in potem pa spet ne vodi nikamor. Tako ne. Mogoče tak tipičen primer je na Teznu, Kidričeva ulica, ne, kjer so tiste stare stanovanjske hiše, 50-ta al pa 60-ta leta. (Oseba 1, moški, 40 let, Maribor, socialistična večstanovanjska soseska)

V obeh tipih večstanovanjskih sosesk je bila nizko ocenjena tudi gostota prometa, vendar so s to prvino nekoliko bolj zadovoljni prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk (povprečna ocena 3,56 proti 3,50). Ocenjene so bile tudi prometne povezave z drugimi deli mesta. Prebivalci obeh tipov večstanovanjskih sosesk so to prvino ocenili zelo visoko, bolj zadovoljni pa so z njo stanovalci starejših večstanovanjskih naselij (povprečna ocena 4,49 proti 4,45). V nasprotju z anketiranci so imeli udeleženci fokusnih skupin v obeh obrav-

Slika 3: (a) Pomanjkanje parkirnih mest v socialistični večstanovanjski soseski Litostrojski bloki v Ljubljani in (b) vhod v podzemno garažo v postsocialistični večstanovanjski soseski Atrium v Ljubljani (foto: (a) Ajda Šeme in (b) Boštjan Kerbler).

Slika 4: Ureditev pešpoti v (a) socialistični večstanovanjski soseski S-23 v Mariboru in (b) v postsocialistični večstanovanjski soseski Novi vrtovi v Mariboru (foto: Boštjan Kerbler)

navanih tipih večstanovanjskih sosesk v Ljubljani drugačne izkušnje glede povezanosti večstanovanjskih sosesk z drugimi deli mesta:

Tuki je problem povezanosti sosesk z mestom. Ne vem, kako imate ostale soseske, jst Lublane ne poznam tok, prej sm [nerazumljivo, op. av.] uporabljala mestni promet, se ne morem navadit. Jst rabim z avtom do mesta deset minut, z avtobusom, da pridem do postaje, pa pol, če grem do službe rabim 40 minut. To je preveč, to je, pol ure jst zgubim če grem z mestnim prometom. Se prav tuki ste rekli, mestni promet, tako kot je urejen, je lahko ta rumen pas, ampak to gre vse prepočasi ane. (Oseba LJ1_10, ženska, 54 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

Sej je isti [mestni promet, op. av.], kot je bil dvajset let nazaj sam, da je zdej deset krat več sosesk, ne. (Oseba LJ1_3, moški, 46 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

Pa slabši vozni časi. (Oseba LJ1_9, moški, 46 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

Ja, mislim al pa isti ane, ista frekvenca. S tem da se vse zafla še preden pride do tretje postaje. (Oseba LJ1_3, moški, 46 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

In trenutno živim v novem naselju, in sicer v neprofitnem stanovanju. Mislim stavbo, vse je super, mamo garaže, parkirišče velik, povezave so take kot so, mislim jst se z busom ne vozim, vem pa tisti, ki se vozijo pa majo težavo, ker so samo dve linije, pa še to vozijo na uro al dve uri tk de to je problem. (Oseba LJ1_4, ženska, 51 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

Glede ureditev poti so prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk izrazili večje zadovoljstvo z vsemi ocenjenimi sestavnimi deli. Pri zadovoljstvu s pločniki so tudi statistično značilne razlike (preglednica 3). Povprečna ocena zadovoljstva s to prvino je v novejših večstanovanjskih soseskah 4,36,

Preglednica 3: Zadovoljstvo z zunanjim grajenim okoljem glede na tip večstanovanjske gradnje (povprečje)*

Vidiki sosesk in njihove prvine	Socialistična gradnja	Postsocialistična gradnja
Splošne značilnosti		
splošna urejenost**	3,90	4,18
gostota pozidave	3,87	3,77
videz	4,00	4,08
varnost	4,22	4,28
mir	4,04	4,10
čistoča	3,98	4,11
zelene površine	4,29	4,21
otroška igrišča	3,91	3,67
druge zunanje javne površine	3,80	3,94
Urejenost prometa		
prometna povezanost z drugimi deli mesta	4,49	4,45
gostota prometa	3,50	3,56
zadostnost parkirnih mest**	2,61	3,28
Urejenost poti		
sprehajalne poti	4,12	4,26
kolesarske poti	3,61	3,79
pločniki**	3,94	4,36

Opombe: * lestvica 1–5 (1 = sploh nisem zadovoljen, 5 = zelo zadovoljen); neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni; ** t-test neodvisnih vzorcev za ugotavljanje statistično pomembnih razliko med socialističnimi večstanovanjskimi soseskami in postsocialističnimi ($p \leq 0,05$).

v starejših pa 3,96. Prebivalci obeh tipov večstanovanjskih sosesk so manj zadovoljni s kolesarskimi stezami (povprečna ocena 3,61 v starejših večstanovanjskih soseskah in 3,79 v novejših), vendar pa so bolj zadovoljni s pešpotmi (povprečna ocena 4,12 proti 4,26).

Kolesarjenje bi se dalo bistveno bolj spodbujati, ampak kolesarske steze bi mogle biti 3 metre široke, ne pa 50 centimov. (Oseba LJ1_1, moški, 56 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

4.1.3 Storitve

Rezultati zadovoljstva stanovalcev s storitvami, ki so na voljo v večstanovanjskih soseskah, ne potrjujejo hipoteze. Prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk so namreč v povprečju izrazili večje zadovoljstvo s storitvami kot stanovalci v postsocialističnih (povprečna ocena 4,09 proti 4,01). Kar 11 od 15 ocenjevanih prvin so stanovalci starejših večstanovanjskih

sosesk ocenili višje kot prebivalci novejših. Pri treh se odgovori statistično značilno razlikujejo glede na obdobje izgradnje večstanovanjskih sosesk. Ti sestavni deli so šole, vrtci in trgovine z živili. Prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk so šole in vrtce ocenili z najvišjima povprečnima ocenama med vsemi ocenjevanimi prvinami storitev, in sicer s povprečno oceno 4,64 za vrtce in 4,59 za šole. Hkrati je najpomembnejša razlika v oceni zadovoljstva povezana s trgovinami z živili. Prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk so to storitev ocenili s povprečno oceno 4,52, stanovalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk pa z oceno 4,01. Med osmimi drugimi storitvami, s katerimi so prebivalci starejših večstanovanjskih sosesk bolj zadovoljni v primerjavi stanovalci v novejših večstanovanjskih soseskah, so javni prevoz, pošta, banka, prehranske storitve, storitve osebne nege, cerkev oziroma prostor za bogoslužje, knjižnica in prostočasne dejavnosti. Pomembna razlika v zadovoljstvu se je pokazala zlasti pri povprečni oceni zadovoljstva glede dostopnosti knjižnic, in sicer 3,77 pri novejših večstanovanjskih soseskah in 4,01 pri starejših.

Preglednica 4: Zadovoljstvo z dostopnostjo storitev v večstanovanjskih soseskah glede na tip večstanovanjske gradnje (povprečje)*

Storitve	Socialistična gradnja	Postsocialistična gradnja
javni prevoz	4,33	4,23
šola**	4,59	4,33
vrtec**	4,64	4,29
lekarna	4,45	4,54
pošta	4,08	4,01
banka	3,91	3,89
živilska trgovina**	4,52	4,01
zdravstveni dom	3,89	4,01
zobozdravstvena ambulanta	3,57	3,66
prehranske storitve (npr. restavracija, kavarna)	4,06	4,01
storitve osebne nege (npr. frizer)	4,32	4,28
kulturne storitve (npr. kino, gledališče)	2,90	2,91
knjižnica	4,03	3,77
cerkev/prostor za bogoslužje	4,08	4,02
pristočasne dejavnosti (npr. telovadnica, izobraževanje)	3,90	3,79
splošno zadovoljstvo s stanovanjsko sosesko	4,20	4,33

Opombe: * lestvica 1–5 (1 = sploh nisem zadovoljen, 5 = zelo zadovoljen); neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni; ** *t*-test neodvisnih vzorcev za ugotavljanje statistično pomembnih razliko med socialističnimi večstanovanjskimi soseskami in postsocialističnimi ($p \leq 0,05$).

No, jaz sem pa s Fužin, s tasrednega dela /.../ Javni prevoz, zdravstveni dom, knjižnica, butiki, lokali, banke, skratka mesto v malem, vadišča, igrišča, se pravi tut športno igrišče, ne samo šolska. (Oseba 3, ženska, 55 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

Jest sem stanujem Na jami /.../ Prednosti so tega dela tko da smo blizu centra, blizu Rožnika, avtobusna postaja je blizu, lekarna je blizu, pošta je blizu, trgovina in banka je blizu, konckoncev tut bifeji so na kupu. (Oseba 1, moški, 76 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

V novejših večstanovanjskih soseskah so stanovalci bolj zadovoljni le z dostopom do lekarn, zdravstvenih domov, zobozdravstvenih ambulant in kulturnih storitev. Vendar pa je treba poudariti, da so bile kulturne storitve v obeh tipih večstanovanjskih sosesk ocenjene zelo nizko (s povprečno oceno 2,90 v starejših večstanovanjskih soseskah in 2,91 v novejših).

Neki stavb, neki prostorov je popolnoma zanemarjenih, praznih. Kulturnih objektov pogrešam, kulture, pa pogrešamo nek spodoben, če ne boste čudno gledala, spodobne lokale. Da prideš lahko, z mejnimi otroci, starši z majhnimi otroci nekam v lokal posedet, tega tam ni, ne. Mamo knjižnico, trikrat na teden odprto, ampak sej pravim zelo pogrešamo, to pa sigurno glede kulture. (Oseba LJ1_6, ženska, 64 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

Ob koncu ocenjevanja zadovoljstva so morali stanovalci tudi navesti, kako so zadovoljni z večstanovanjsko sosesko na splošno. Izkazalo se je, da je splošno zadovoljstvo večje med prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk (povprečna ocena 4,33) kot med stanovalci socialističnih (povprečna ocena 4,20). Razlika sicer ni statistično značilna, vendar rezultat potrjuje hipotezo. Kljub vsemu pa je treba poudariti, da je ocena zadovoljstva v obeh primerih visoka.

4.2 Pomen stanovanjskih sosesk

Pri določanju pomena stanovanjskih sosesk za prebivalce so bile ocenjene prvine dveh vidikov stanovanjskih sosesk, in sicer (a) zunanje grajeno okolje in (b) storitve. Rezultati kažejo, da so prvine zunanjega grajenega okolja pomembnejše za prebivalce postsocialističnih sosesk (povprečna ocena vseh ocenjenih prvin je 4,07, pri starejših večstanovanjskih soseskah pa 3,97). Obratno pa je glede pomena storitev (povprečna ocena vseh ocenjenih prvin je pri socialističnih soseskah 4,02, pri postsocialističnih pa 3,78). To je nekoliko presenetljivo, saj je analiza zadovoljstva pokazala, da so prebivalci novejših večstanovanjskih sosesk manj zadovoljni s storitvami, medtem ko so prebivalci starejših manj zadovoljni z zunanjim grajenim okoljem. Zato bi bilo mogoče pričakovati, da manjše zadovoljstvo poveča stopnjo pomembnosti teh ključnih vidikov večstanovanjskih sosesk. To kaže, da je zadovoljstvo neposredno povezano s tem, kaj se zdi pomembno prebivalcem. Vendar je

Slika 5: Družbena infrastruktura v socialističnih večstanovanjskih soseskah (a) Nova vas 2a v Mariboru in (b) na Fužinah v Ljubljani (foto: Ajda Šeme)

treba poudariti, da podrobnejša analiza pomembnosti vendarle potrjuje naša pričakovanja.

4.2.1 Prvine zunanjega grajenega okolja

Pri analizi pomembnosti prvin zunanjega grajenega okolja se je pokazalo, da je pet prvin od sedmih pomembnejših za prebivalce postsocialističnih večstanovanjskih sosesk (preglednica 5), kar je v skladu s hipotezo. Te prvine so bližina javnega prevoza, bližina pešpota, urejene kolesarske poti, majhna gostota pozidave in ograjenost sosesk. Bližina rekreacijskih površin in urejene zelene površine so pomembnejše za prebivalce socialističnih večstanovanjskih sosesk. Tudi pri teh prvinah med skupinama ni statistično značilnih razlik. Urejene zelene površine so za prebivalce najpomembnejše. Z najvišjo oceno so jih ocenili v obeh tipih večstanovanjskih sosesk, in sicer s 4,62 v socialističnih večstanovanjskih soseskah in 4,55 v postsocialističnih. Sledijo bližina sprehajalnih poti s povprečno oceno 4,53 v starejših večstanovanjskih soseskah in 4,54 v novejših, bližina javnega prevoza (4,48 proti 4,54) in nizka gostota po-

Slika 6: Napisa v postsocialističnih večstanovanjskih soseskah (a) Atrium in (b) Zelene Jarše (foto: Boštjan Kerbler)

zidave. Med vsemi ocenjenimi prvini je za stanovalce obeh tipov večstanovanjskih sosesk najmanj pomembna ograjenost večstanovanjskih sosesk. Vendar je treba poudariti, da so prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk ta sestavni del zunanjega okolja ocenili kot pomembnejši (povprečna ocena 2,68) kot stanovalci socialističnih večstanovanjskih sosesk (povprečna ocena 2,05). Razlika je tudi statistično značilna.

Jst živim na Novi Grbini, tle na Viču, kjer imamo v bistvu ograjo okrog in na okrog in je strogo zaklenjeno in tut v bistvu, če gre kdo vn se zaprejo avtomatično vrata za njim, ne, ima tiste uteži in je tko moteče. Ne, mogoče samo s tega vidika, da ni več tega druženja, da bi z drugega naselja pršli in se vsi skup podružl, kar tut jst zelo pogrešam, ampak tut s tega vidika, da recimo tisti, ki živijo v bloku, ki je bolj notr, ne, odmaknjeno od tistga vhoda, nima možnosti dostave ničesar, ane /.../ mam zasebnost in to ampak je kr mal moteče, da so zaprte, to tut jst ugotavljam. (Oseba LJ1_3, moški, 46 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

Preglednica 5: Pomen izbranih prvin zunanjega grajenega okolja in storitev glede na tip večstanovanjske gradnje (povprečje)*

Vidiki sosesk in njihove prvine	Socialistična gradnja	Postsocialistična gradnja
Prostorski dejavniki		
bližina javnega prevoza	4,48	4,54
bližina sprehajalnih poti	4,53	4,54
bližina rekreacijskih površin	4,08	3,99
urejene kolesarske poti	3,83	3,90
urejene zelene površine	4,62	4,55
nizka gostota pozidave	4,22	4,29
ograjnost večstanovanjske soseske (zaprta soseska za nestanovalce – npr. ograja, zapornica, table za prepoved prehoda)**	2,05	2,68
Storitve		
šola	4,02	3,68
vrtec	4,03	3,69
lekarna**	4,67	4,39
pošta**	4,47	4,18
banka**	4,36	4,07
živilska trgovina**	4,77	4,62
zdravstveni dom	4,49	4,25
zobozdravstvena ambulanta**	4,35	3,94
prehranske storitve (npr. restavracija, kavarna)	3,39	3,36
storitve osebne nege (npr. frizer)**	3,97	3,62
kulturne storitve (npr. kino, gledališče)	3,25	3,20
knjižnica	3,91	3,87
cerkev/prostor za bogoslužje	2,89	2,54
pristočasne dejavnosti (npr. telovadnica, izobraževanje)	3,72	3,53

Opombe: * lestvica 1–5 (1 = sploh ni pomembno, 5 = zelo pomembno); neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni; ** t-test neodvisnih vzorcev za ugotavljanje statistično pomembnih razliko med socialističnimi in postsocialističnimi večstanovanjskimi soseskami ($p \leq 0,05$).

Jst mam podobno v bistvu izkušnjo. Ampak sem pa v bistvu z ene soseski, k je bla mišljena kot taka z vrati pa se takrat, ne vem zakaj, ni to zgodil, se pa zde v bistvu mal v nadzornem odboru nek tak »batle«, ker pač nekateri stanovalci zde želijo to zde dosečt. In je pač soseska, ki ima povsod table, da je to privat lastnina in da tisti ki niso stanovalci naj se odstranijo vn in tko naprej. Ampak ja, je mogoče neka ta zaprtost tut tko znotraj blokov samih recimo, je ogromno enih zaklenjenih vrat, recimo skozi stopnišča in podobno, kar je čist, čisti nesmisu. (Oseba LJ1_9, moški, 35 let, Ljubljana, postsocialistična večstanovanjska soseska)

4.2.2 Storitve

Rezultati so pokazali, da so vse ocenjevane storitve pomembnejše za prebivalce socialističnih večstanovanjskih sosesk, kar ne potrjuje hipoteze. Kar šest povprečnih ocen ocenjevanih pr-

vin se statistično značilno razlikuje med primerjanima tipoma večstanovanjskih sosesk (preglednica 5), in sicer lekarne, pošta, banke, trgovine z živili, zobozdravstvene ambulante in storitve osebne nege. Vendar je treba poudariti, da so prve štiri našete storitve pomembne tudi za stanovalce postsocialističnih večstanovanjskih sosesk, saj so bile ocenjene zelo visoko. Najpomembnejša storitev za prebivalce obeh tipov večstanovanjskih sosesk so trgovine z živili. V starejših stanovanjskih soseskah je bila ta storitev ocenjena s povprečno oceno 4,77, v novejših pa s 4,62. To sta tudi najvišji oceni med vsemi ocenjenimi prvinami v raziskavi. Stanovalci so tej storitvi pripisovali veliko večji pomen, kot je bilo njihovo dejansko zadovoljstvo z njo. Prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk so velik pomen pripisali tudi trem drugim storitvam, s katerimi so glede dostopnosti manj zadovoljni kot prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk, in sicer so to lekarne, zdravstveni domovi in zobozdravstvene ambulante.

Preglednica 6: Strinjanje s trditvami o bivanjskih izkušnjah in medsosedskih odnosih glede na tip večstanovanjske gradnje (povprečje)*

Trditve glede bivanja in medsosedskih odnosov	Socialistična	Postsocialistična
Bivanje		
Večstanovanjska soseska izpolnjuje vsa moja merila za prijetno bivanje.	4,10	4,17
V večstanovanjski soseski je dovolj zelenih površin.	4,29	4,28
Večstanovanjska soseska je primerna za vse starostne skupine.	4,24	4,38
Medsosedski odnosi		
Stanovalci v večstanovanjski soseski so dobri sosedi (pripravljene so pomagati, so prijateljski itd.).	3,81	3,95
Stanovalci v večstanovanjski soseski so med seboj povezani.	3,21	3,18
Stanovalci v tej soseski delijo enake vrednote.	3,02	3,11
Stanovalci večstanovanjske soseske imajo podoben družbeno-ekonomski status.	2,98	3,08
Družbena raznolikost (mešanost) v večstanovanjski soseski spodbuja stike med stanovalci.	3,02	2,97

Opombi: * lestvica 1–5 (1 = sploh se ne strinjam, 5 = zelo se strinjam); neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni; ** t-test neodvisnih vzorcev za ugotavljanje statistično pomembnih razliko med socialističnimi večstanovanjskimi soseskami in postsocialističnimi ($p \leq 0,05$).

4.3 Mnenja o bivanju in medsosedskih odnosih v večstanovanjskih soseskah

V zvezi z mnenji stanovalcev glede večstanovanjskih sosesk sta bila ocenjena dva vidika, in sicer (a) bivanjske izkušnje in (b) medsosedski odnosi. V obeh primerih imajo prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk v povprečju pozitivnejša mnenja do svojih sosesk, kar potrjuje hipotezo. Na splošno je bila povprečna ocena strinjanja z vsemi trditvami v obeh tipih večstanovanjskih sosesk višja glede bivanjskih izkušenj – v socialističnih večstanovanjskih soseskah je bila povprečna ocena 4,21, v postsocialističnih večstanovanjskih soseskah pa 4,28. V primeru medsosedskih odnosov je bila ta ocena 3,26 v primeru postsocialističnih večstanovanjskih sosesk, 3,21 pa v primeru socialističnih večstanovanjskih sosesk. Kljub temu je treba poudariti, da so nekatere trditve stanovalci starejših večstanovanjskih sosesk vseeno ocenili višje.

4.3.1 Bivanjske izkušnje

Prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk so se najbolj strinjali s trditvijo »Večstanovanjska soseska je primerna za vse starostne skupine.«. Trditve so ocenili s povprečno oceno 4,38 (preglednica 6). Po drugi strani so se stanovalci socialističnih večstanovanjskih sosesk najbolj strinjali s trditvijo »V večstanovanjski soseski je dovolj zelenih površin.«. Trditve je bila ocenjena s povprečno oceno 4,29. Kljub temu so jo prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk ocenili skoraj enako (povprečna ocena 4,28). Poudariti je treba, da so bile vse trditve, povezane z bivanjskimi izkušnjami, ocenjene zelo visoko, vključno s trditvijo »Večstanovanjska soseska izpolnjuje vsa moja merila za prijetno bivanje.«, ki so jo prebivalci novejših

večstanovanjskih sosesk ocenili s povprečno oceno 4,17, tisti v starejših pa s 4,10. Med povprečnimi ocenami obeh tipov stanovanjskih sosesk ni bilo statistično pomembnih razlik.

In potem je tu medgeneracijsko, ne tut na konc koncev trčimo v različne interese, ne. Mladi iščejo ulico gibanja, zabavo, srednji iščejo neko lažjo dostopnost, funkcionalnost, služba, prostor, starejši pa iščejo, upravičeno, mir, tišino, nekaj gre za trčenje večih interesov. (Oseba 5, moški, 45 let, Maribor, socialistična večstanovanjska soseska)

Recimo js sm pršla iz velike hiše. To so tako veliki stroški in pospravljanja, drugi so na izlete hodil, js sm šipe pomivala in tko naprej, šipe do tal. Višina stropa 5, 6 metrov. Za ogrevanja ogromn denarja. K sm pršla tle v blok, sm gledala račune sm rekla, ja, a je to možno. Ogrevanje, ne. Pa voda, pa čiščenje, čisto, pa 5 evrov pride, recimo, ne. Krasno. To je res prednost. In men je v redu. Ne rabm več. (Oseba 4, ženska, 75 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

4.3.2 Medsosedski odnosi

Med obema tipoma večstanovanjskih sosesk prav tako ni bilo statistično pomembnih razlik glede medsosedskih odnosov (preglednica 6). Poleg tega je treba poudariti, da nobena trditve, ki se nanaša na ta vidik, ni bila ocenjena s povprečno oceno 4 ali več. Najvišje je bila ocenjena trditve »Prebivalci soseske so dobri sosede (pripravljene so pomagati, so prijazni itd.).«.. Bolje so jo ocenili prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk (3,95) kot tisti v socialističnih (3,81). Stanovalci novejših večstanovanjskih sosesk so višje ocenili tudi trditvi »Prebivalci večstanovanjske soseske imajo enake vrednote.« in »Prebivalci večstanovanjske soseske imajo podoben soci-

alno-ekonomski status.«, medtem ko so prebivalci starejših večstanovanjskih sosesk višje vrednosti pripisali trditvama »Prebivalci večstanovanjske soseske so med seboj povezani.« in »Socialna raznolikost v večstanovanjski soseski spodbuja stike med prebivalci.«. V primeru postsocialističnih večstanovanjskih sosesk je bila zadnjenavedena trditev ocenjena najslabše med vsemi ocenjenimi prvinami na sploh (povprečna ocena 2,97).

Zaj so ti stari ljudje, ki smo skupaj prišli, umirajo, odse-ljujejo, kakorkoli prihajajo novi. Stanovanja se oddajajo za turizem, ali za podnajemništvo, ali za študente. In zaj so tu sami tuji so notr in potem ni več druženja. (Oseba 3, moški, 75 let, Maribor, socialistična večstanovanjska soseska)

Js živim tam od prvega dne, ki je, tu je pred 44 leti okrog odkar smo se sm preselila in morm rečt, da odnosi so bili skos pristni, prijateljski. Veste zadnje čase pa ljudi se zapirajo vsak v svoj krog in razmišljajo tudi po svoji glavi, tako da, to vidimo. (Oseba 6, moški, 72 let, Maribor, socialistična večstanovanjska soseska)

Da js dam Fužine, ane. Ko sem se jaz tja preselila, je blo zlo veliko otrok na vhodu, nekih grafitov, nikol ogrožen, vedno so fantje skočil, če si nosu, vrata odpiral tko, ane. Ampak jih je blo pa res velik in verjetno, če nis biu navajen, da ti je blo čudn al karkol. Zdej je pa, se je postaralo naselje, ane. In tut tej novi otroci se ne družjo več tolk zuni. Da bi o kšnem hrupu govoril, sploh ni, pa mam dve osnovni šoli, pa eno srednjo, tko mogoče, bi pa kr mal pogrešala, kr mal več tega življenja, recimo. (Oseba 3, ženska, 55 let, Ljubljana, socialistična večstanovanjska soseska)

5 Sklep

V članku smo analizirali in medsebojno primerjali kakovost bivanja v dveh različnih tipih stanovanjskih sosesk, zgrajenih v različnih družbenopolitičnih in gospodarskih sistemih, in sicer v množičnih večstanovanjskih naseljih, zgrajenih v obdobju socializma (1945–1990), in v večstanovanjskih naseljih, zgrajenih v obdobju postsocializma (leta 1991 in pozneje), ki sovпада s prehodom v tržno gospodarstvo. Hipoteza je temeljila na prepričanju, da so družbene in vrednostne spremembe, do katerih je prišlo v postsocialističnem obdobju, vplivale na pričakovanja, želje, zahteve in potrebe stanovalcev glede kakovosti bivanja v večstanovanjskih naseljih. Pričakovati je bilo mogoče, da so večstanovanjske soseske iz časa socializma postale manj privlačne za bivanje, saj naj bi bile manj kakovostne v primerjavi z novejšimi, postsocialističnimi. Zaznave in razmišljanja stanovalcev, ki izražajo kakovost bivanja, smo preverjali z merjenjem zadovoljstva z bivanjem, z ugotavljanjem

Slika 7: Druženje v socialističnih večstanovanjskih soseskah (a) Fužine v Ljubljani in (b) Štepanjsko naselje v Ljubljani (foto: (a) Ajda Šeme in (b) Boštjan Kerbler)

pomena večstanovanjskih sosesk za stanovalce in mnenj, ki jih imajo stanovalci glede svojih večstanovanjskih sosesk, ter tudi z merjenjem stopnje navezanosti in potencialne selitve v primeru nezadovoljstva s stanovanjsko sosesko (kar ni vključeno v članek). Ocenjenih je bilo šest ključnih vidikov večstanovanjskih sosesk, in sicer stanovanja, večstanovanjske stavbe, zunanje grajeno okolje, storitve, bivalne izkušnje in medsosedski odnosi.

Rezultati raziskave so potrdili hipotezo, vendar ne v celoti. Prebivalci postsocialističnih večstanovanjskih sosesk so na splošno bolj zadovoljni s stanovanji, večstanovanjskimi stavbami in zunanjim grajenim okoljem, ki mu prav tako pripisujejo velik pomen. Večinoma imajo tudi bolj pozitiven odnos do bivanja in medsosedskih odnosov. Hkrati so rezultati pokazali, da so prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk na splošno bolj zadovoljni s storitvami v svojih večstanovanjskih soseskah in jim pripisujejo tudi večji pomen. Poleg storitev so se v socialističnih večstanovanjskih soseskah izkazale kot dostopnejše oziroma bolj urejene tudi prvine drugih ključ-

nih vidikov. Predvsem izstopajo zelene površine s pripadajočo opremo (igrišča in rekreacijske površine). Za te so stanovalci socialističnih sosesk izrazili večje zadovoljstvo in tudi večji pomen v primerjavi s stanovalci postsocialističnih. Večjo stopnjo strinjanja so navedli tudi pri trditvi, da je v njihovih večstanovanjskih soseskah dovolj zelenih površin. Prebivalci socialističnih večstanovanjskih sosesk so bolj zadovoljni tudi z javnim prometom in prometnimi povezavami z drugimi deli mesta, poleg tega so tudi bolj povezani med seboj.

Čeprav hipoteza ni bila v celoti dokazana, je raziskava potrdila predvidevanja, da postsocialistične večstanovanjske soseske v določenih vidikih nudijo stanovalcem višji stanovanjski standard in boljšo kakovost bivalnega okolja. Zato je bivanje v teh soseskah privlačnejše. Večstanovanjske stavbe v teh soseskah so dobro vzdrževane in se ponašajo s sodobno zasnovo ter ponujajo prostorna in udobna stanovanja. Za zunanje grajeno okolje so značilni čistoča, varnost in mir, saj ga odlikujejo majhna gostota prometa, veliko parkirnih mest, dobro urejene sprehajalne in kolesarske poti ter pločniki. Vse te prvine zadovoljujejo potrebe, želje in zahteve prebivalcev po kakovostnem in sodobnem življenju.

Raziskava je razkrila tudi pomembne pomanjkljivosti postsocialističnih stanovanjskih sosesk. Predvsem jim primanjkuje osnovnih storitev in zelenih površin, ki so bile značilne za socialistične večstanovanjske soseske. Te razlike izražajo različna družbenopolitična in gospodarska sistema, v katerih sta se razvijala ta tipa večstanovanjskih sosesk. Čeprav so imele večstanovanjske soseske iz socialističnih časov masivne, utilitarne visoke stavbe in večinoma montažna stanovanja, so zadovoljevale vsakodnevne potrebe prebivalcev. Te soseske so se gradile na obrobju mest, predvsem v bližini industrijskih obratov in so zagotavljale stanovanja ter celovito družbeno infrastrukturo in storitve za delavce. Poleg tega so vključevale obsežne zelene površine, ne le za spodbujanje bolj zdravega življenjskega okolja in izboljšanje estetskega videza, temveč tudi za spodbujanje družbenih stikov, kar je bilo v času socializma izjemno pomembno. Kljub samozadostnosti in obrobnim lokacijam so socialistične večstanovanjske soseske ohranjale odlično povezanost z mestnimi središči z zmogljivimi omrežji javnega prevoza, kar je v nasprotju s slabostmi, na katere so opozorili v postsocialističnih večstanovanjskih soseskah. Vse to potrjuje izrazito funkcionalnost socialističnih stanovanjskih sosesk, ki izhaja iz celostnega načrtovanja mest.

S spremembo družbenopolitičnega in gospodarskega sistema se je to spremenilo. Stanovanjske gradnje ni več financirala država, temveč zasebni investitorji in s tem finančni kapital. Res je, da je gradnja postala kakovostnejša, stanovanja prostornejša, večstanovanjske stavbe nižje in stanovanjska naselja modnega videza, vendar so investitorji želeli s prodajo takih

stanovanj predvsem zaslužiti. Vse to so začeli izravnati na račun zunanjega prostora. Gradbene parcele se namreč v celoti zadržavajo. Zelenih površin v postsocialističnih večstanovanjskih soseskah zato pogosto skoraj ni, če pa že so, je njihova raba pogosto omejena. S tem je okrnjena tudi možnost družbenih stikov med stanovalci. V sodobni družbi, ki je postala izrazito individualistična, je to še posebej problematično. Ker je stanovanjska gradnja usmerjena le v zapolnjevanje prostih prostorov v mestih, so postsocialistična večstanovanjske soseske zelo pogosto le individualne večstanovanjske stavbe, za katere ni dodatno načrtovane niti zgrajene družbene infrastrukture. Poleg tega javni prevoz ni prilagojen posameznim novogradnjam. Tudi v primeru večjih gradbenih parcel gradijo na njih različni investitorji, in sicer s svojo dinamiko in vizijo gradnje. V takih primerih bi moralo mesto na delu gradbenega zemljišča predvideti tudi družbeno infrastrukturo prihodnjega večstanovanjskega naselja, vendar tega večinoma ne stori ali pa se to izvede le v omejenem obsegu (na primer trgovine z živili). Vse te pomanjkljivosti znižujejo kakovost življenja v postsocialističnih večstanovanjskih soseskah.

Za izboljšanje kakovosti bivanja bi morala mesta v prihodnje bolj celostno načrtovati nova večstanovanjska naselja. Odpovedati bi se morala delu kapitala, ki ga dobijo s prodajo zemljišč gradbenim investitorjem, in na teh zemljiščih zgraditi družbeno infrastrukturo za prebivalce prihodnjih večstanovanjskih naselij. Razvoj te infrastrukture bi moral potekati sočasno z gradnjo večstanovanjskih sosesk. Poleg tega bi morala mesta določiti obseg zelenih površin, ki bi jih investitorji morali urediti ob stanovanjskih stavbah, ali pa sama prevzeti odgovornost za ureditev teh. Za izboljšanje kakovosti bivanja v socialističnih večstanovanjskih soseskah bi si morala mesta začeti celovito prizadevati za prenovo, pri čemer bi morala dajati prednost prenovi stanovanjskih stavb in zunanjega okolja. Zagotoviti bi se tudi moralo, da so osnovne storitve v teh večstanovanjskih soseskah dostopne, zelene površine pa ustrezno vzdrževane.

Visoko kakovost bivanja je torej mogoče zagotoviti le s celostnim načrtovanjem novejših stanovanjskih sosesk in prenovo starejših. Prihodnje raziskave bi se zato morale osrediniti na to, kako doseči in uresničiti ta cilja.

.....
Izr. prof. dr. Boštjan Kerbler, strokovno-raziskovalni svetnik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: bostjan.kerbler@uirsi.si

Ajda Šeme, mlada raziskovalka
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: ajda.seme@uirsi.si

Miriam Hurtado Monarres, samostojna strokovna sodelavka
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: miriamhm@uirsi.si

Dr. Richard Sendi, znanstveni svetnik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: richard.sendi@uirs.si

Zahvala

Ugotovitve, predstavljene v tem članku, so rezultat triletnega projekta *Kakovost bivanja v večstanovanjskih soseskah v socialistični in postsocialistični dobi: primerjalna analiza med Slovenijo in Hrvaško*, ki je trajal od leta 2020 do leta 2023 ter ga je finančno podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (šifra projekta J5-2568). Raziskava je bila izvedena tudi na Hrvaškem, zato so rezultati med državama primerljivi. V tem članku so predstavljeni le rezultati za Slovenijo.

Viri in literatura

- Bolt, G. (2018): Who is to blame for the decline of large housing estates? An exploration of socio-demographic and ethnic change. V: Hess, D., Tammaru, T., in Van Ham, M. (ur.): *Housing estates in Europe: Poverty, ethnic segregation and policy challenges*, str. 57–74. Cham, Springer.
- De Decker, P., in Newton, C. (2009): At the fall of utopia. *Urbani izziv*, 20(2), str. 74–82.
- De Dekker, K., Hall, S., Van Kempen, R., in Tosics, I. (2005): Restructuring large housing estates in European cities: An introduction. V: Van Kempen, R., De Dekker, K., Hall, S., in Tosics, I. (ur.): *Restructuring large housing estates in Europe*, str. 1–17. Bristol, The Policy Press.
- Dekker, K., in van Kempen, R. (2004): Large housing estates in Europe: Current situation and development. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95(5), str. 570–577.
- Dimitrovska Andrews, K., in Sendi, R. (2001): Large housing estates in Slovenia: A framework for renewal. *European Journal of Housing Policy*, 1(2), str. 233–255.
- Hess, D. B., Tammaru, T., in van Ham, M. (2018): Lessons learned from a pan-European study of large housing estates: Origin, trajectories of change and future prospects. V: Hess, D. B., Tammaru, T., in van Ham, M. (ur.): *Housing estates in Europe: Poverty, ethnic segregation and policy challenges*, str. 3–31. Cham, Springer.
- Jamieson, S. (2004): Likert scales: How to (ab)use them. *Medical Education*, 38(12), str. 1217–1218.
- Klemenčič, T. (1985): *Stanovanjsko gospodarstvo*. Ljubljana, ČGP Delo.
- Knorr-Siedow, T. (1996): Present and future outlook for large housing estates. V: Schwedler, H. U. (ur.) *Environmental improvements in pre-fabricated housing estates*. Berlin, European Academy of the Urban Environment, Institute for Regional Development and Structural Planning.
- Monclús, J., in Díez Medina, C. (2016): Modernist housing estates in European cities of Western and Eastern Blocs. *Planning Perspectives*, 31(4), str. 533–562.
- Murie, A., Knorr-Siedow, T., in Van Kempen, R. (ur.) (2003): *Large housing estates in Europe: General developments and theoretical backgrounds*. Utrecht, Utrecht University, Faculty of Geosciences.
- Musterd, S., Marcińczak, S., Van Ham, M., in Tammaru, T. (2017): Socio-economic segregation in European capital cities. Increasing separation between poor and rich. *Urban Geography*, 38(7), str. 1062–1083.
- Norman, G. (2010): Likert scales, levels of measurement and the "laws" of statistics. *Advances in Health Science Education*, 15(5), str. 625–632.
- Power, A. (1999): High-rise estates in Europe: Is rescue possible? *Journal of European Social Policy*, 9(2), str. 139–163.
- Priemus, H., in Metselaar, G. (1993): Urban renewal policy in a European perspective. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 8(4), str. 447–470.
- Rowlands R., Musterd, S., in Van Kempen, R. (ur.) (2009): *Mass housing in Europe: Multiple faces of development, change and response*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Sendi, R., Aalbers, M., in Trigueiro, M. (2009): Public space in large housing estates. V: Rowlands, R., Musterd, S., in van Kampen, R. (ur.): *Mass housing in Europe*, str. 131–156. London, Palgrave Macmillan.
- Sendi, R., in Kerbler, B. (2021): The evolution of multifamily housing: Post-Second World War large housing estates versus post-socialist multifamily housing types in Slovenia. *Sustainability*, 13(18), str. 1–19.
- Statistični urad Republike Slovenije (2012): *Ljudje, družine, stanovanja. Registrski popis prebivalstva 2011*. Ljubljana.
- Temelová, J., Novák, J., Ouředníček, M., in Puldová, P. (2010): Housing estates in the Czech Republic after socialism: Various trajectories and inner differentiation. *Urban Studies*, 48(9), str. 1811–1834.
- Turkington, R., Van Kempen, R., in Wassenberg, F. (ur.) (2004): *High-rise housing in Europe: Current trends and future prospects*. Delft, Delft University Press.
- Van Kempen, R., Dekker, K., Hall, S., in Tosics, I. (ur.) (2005): *Restructuring large housing estates in Europe*. Bristol, The Policy Press.

Lara KOROŠEC

Gentrifikacija in artwashing

Mesto je živ organizem, ki se spreminja in raste s potrebami družbe. Svojo podobo oblikuje skupaj s prebivalci, njihovo kulturo in načinom življenja. Značaj mesta je torej tesno povezan z značajem njegovih prebivalcev, ki so v preteklih letih oblikovali značilno podobo kraja. Kaj pa se zgodi, ko v to mesto vstopita nova družbena skupina in kapital, ki v kulturi primarnih prebivalcev vidi možnost zaslужka? Odgovor je gentrifikacija. Kapital se s svojo prevlado nad avtohtonim prebivalstvom okoristi s kulturo, ki jo je zgradilo to prebivalstvo, ter pod pretvezo regeneracije območij sproži znatno višanje cen nepremičnin in življenjskih stroškov do te mere, da se mora prvotno prebivalstvo izseliti. Vrste kapitala in dejavnikov, ki povzročajo ta proces, je veliko, od mestnih politik do verig multinacionalk. V prispevku

se bom natančneje osredinila na vidik umetnosti, ki namerno ali nenamerno dviguje življenjski standard in privlačnost mest, naselij ali posameznih stavb, in to toliko, da lahko umetnosti rečemo gentrifikator, samemu pojavu pa proces artwashinga. Predstavila bom pionirske primere artwashinga in gentrifikacije iz tujine in Ljubljane in prikazala mogoče rešitve, s katerimi se lahko skupnost skupaj z umetniki upre gentrifikačijskim nameram kapitala.

Ključne besede: artwashing, gentrifikacija, umetnost, družbena nenekost, revitalizacija

1 Uvod

Gentrifikacija je urbani proces, pri katerem se starejše in manj razvite stavbe, naselja ali mesta spremenijo v dražje luksuzne zgradbe in predele za pripadnike srednjega in višjega družbenega sloja. Novi prebivalci se naselijo v prostore avtohtonega prebivalstva, ki je zaradi višjih življenjskih stroškov izrinjeno iz svojih domov. Vidik gentrifikacije je lahko pozitiven in negativen, saj na eni strani spreminja in oživilja mesto ter ga naseljuje z novimi prebivalci, sočasno pa revnejše prebivalce potiska na obrobje. S tem se ustvari prostor za ponovni razvoj mesta in prostor, ki izključuje avtohtone pripadnike. Presečišče teh dveh prostorov je prostor razrednega konflikta (Pelko, 2013). Zato je gentrifikacija le prostorski izraz razhajanja med nižjim in višjim družbenim razredom in ostrejša, kot je to razhajanje, opaznejša sta proces gentrifikacije in odziv nanjo (Inštitut za politike prostora, 2018). Gentrificirana območja so deležna demografskih, kulturnih, družbenih in prostorskih sprememb, ki običajno vodijo v monokulturnost s poenoteno arhitekturo, medtem ko zgodovinske stavbe skupaj s svojim pomenom propadajo (Briney, 2021).

Gentrifikacija se glede na svoj vzrok razlikuje od primera do primera. Najpogosteje se gentrifikacija pojavi na območjih nove urbane intervencije ali prenove, izboljšanja zelenih urbanih površin, mestnega prometa in sodobne infrastrukture. H gentrifikaciji veliko pripomorejo politike javnega sektorja za dvig zaostalih območij in zmanjšanje stopnje kriminala ter tudi

vse večja želja ljudi po urbanem življenjskem slogu in umeščanje novih programov, kot so kavarne, restavracije in velike trgovske verige (Cortright, 2019). Vse večja priljubljenost ulične umetnosti, urbanih prenov in ureditev se je zgodila z razvojem ter vse širšo uporabo spleta in družbenih omrežij. Tehnologija je omogočila hitro širjenje informacij in prepoznavnosti kulturno in vizualno zanimivih območij, s tem pa zvišala njihov ugled in privabila nove turiste in investitorje (Polson, 2022). Na razvoj gentrifikacije vpliva tudi tehnološka industrija, kar je na primer vidno v San Franciscu, kjer so tehnološki delavci preplavili mesto in izrinili skoraj vse obstoječe prebivalce (Carroll, 2015). Še en vidik gentrifikacije je turistifikacija, ki jo povzroči hitro širjenje turistične ponudbe v mestih in spreminjanje najemniških stanovanj v stanovanja za kratkoročni najem, ki jih na primer ponuja vedno bolj razširjena platforma Airbnb. Tak pojav spremeni strukturo in program mesta oz. po navadi ožjega mestnega jedra, tako da izpolnjuje potrebe turistov, ne pa prebivalcev mesta. S tem se manjša ponudba na trgu nepremičnin, cene rastejo in primarni prebivalci so se pogosto primorani odseliti iz središča mesta (Zgrinskić, 2019). Velik zagovornik gentrifikacije je bil ameriški teoretik Richard Florida, ki je obiskoval ameriške predstavnike lokalne oblasti in jim svetoval, naj mest ne regenerirajo z ustanavljanjem opernih hiš, stadionov, nakupovalnih središč ali ustvarjanjem ugodnih davčnih pogojev za velika podjetja. Predlagal je, naj v mestu spodbujajo umetniško in glasbeno sceno ter živahno kulturo

kavarn, s tem pa privabijo t. i. kreativni razred (ang. *creative class*), v katerega vključuje umetnike, tehnologe, istospolno usmerjene in glasbenike. Ta razred naj bi povečal kulturno produkcijo in gospodarsko rast območja, s tem pa počasi privabljal višji srednji sloj, ki bi začel vlagati v to območje in ga čez čas popolnoma regeneriral. V knjigi *The rise of the creative class* iz leta 2002 opiše različne kazalnike, ki omogočajo merjenje uspešnosti gentrifikacije mest. Uvede boemski kazalnik, gejevski kazalnik in kazalnik raznolikosti. Njegova teorija je bila v stroki zelo kritizirana, saj spodbuja družbeno neenakost, hkrati pa jo je veliko predstavnikov lokalnih oblasti in voditeljev uporabilo in mesta so postala žrtve lastnega uspeha (Wainwright, 2017).

Gentrifikacijo, na katero sem se osredinila v tem članku, povzroča umetnost, ki vstopa v mesta prek galerij, ateljejev, ulične umetnosti in različnih urbanih intervencij. Taki gentrifikaciji natančneje rečemo artwashing, pri njej pa interes kapitala namerno ali nenamerno uporablja umetniške prakse, da naredi prostor vizualno privlačnejši za bodoče investitorje srednjega in višjega razreda. Zaradi tega se dvignejo vrednosti nepremičnin, povečajo se privlačnost in prepoznavnost teh območij ter osnovni življenjski stroški. Ker si obstoječe revnejše prebivalstvo takega življenjskega standarda ne more več privoščiti, je na koncu izrinjeno in si mora novo življenje ustvariti na obrobju mesta (McIntosh, 2021). Proces artwashing vse pogosteje uporabljajo velika svetovna podjetja in vladne organizacije kot sredstvo za prekrivanje neetičnih dejanj in zlorab, hkrati pa tako umetnost spodbujajo, da bo funkcionalna in služila političnim in ekonomskim namenom, mesto pa prodala turistom in investitorjem (Billard, 2017).

2 Začetki gentrifikacije in artwashinga

Izraz gentrifikacija je leta 1964 prvič omenila britanska sociologinja Ruth Glass. V raziskavi je sprva opazovala spremembe v družbeni strukturi in na trgu nepremičnin v domači londonski soseski Islington, nato pa še v drugih soseskah Londona. Napisala je: »Drug za drugim je v številne četrti delavskega razreda vdrl srednji razred – višji in nižji /.../ Ko se ta proces gentrifikacije začne v okrožju, se hitro nadaljuje, dokler niso vsi ali večina okupatorjev delavskega razreda razseljeni in celoten socialni družbeni značaj okrožja spremenjen.« S tem je opredelila pojem gentrifikacije, kakor ga poznamo še danes (Glass, 1964, str. XVII).

Poimenovanje artwashing je novejši izraz, ki v slovenščini še nima ustaljenega prevoda. Dobesedno pomeni »pranje umetnosti«. Leta 2017 so izraz oblikovali protestniki okrožja Boyle

Heights v Los Angelesu, ki so protestirali proti prihodu sedemnajstih galerij v svojo sosesko. Prebivalci niso nasprotovali umetnosti, motila so jih pohlepna nepremičninska podjetja, ki so s pomočjo artwashinga izrinila lokalne trgovine in storitve in so z visokimi cenami nepremičnin območje pripravila za razvoj inteligentnejše demografske skupine (Dalley, 2018).

3 Vloga umetnikov pri ustvarjanju urbanih prostorov

Umetniki kot družbena skupina s svojo ustvarjalnostjo pomagajo soustvarjati identiteto kraja in skupnosti. Podajajo se v prenovi zasebnih stanovanj, trženje in lepšanje urbanih skupnosti s prepričanjem, da to počnejo v skupno dobro, učinek njihovih intervencij pa je lahko popolnoma drugačen. V splošnem ločimo tri načine participacije umetnikov pri ustvarjanju urbanih prostorov: parazitsko (ang. *parasitic*), pokroviteljsko (ang. *paternalistic*) in napredujoče (ang. *empowering*). Med seboj jih primerjamo po akterjih, njihovi motivaciji za urbano prenovu, organizaciji vpliva akterjev med seboj in rezultatu, ki ga dosežejo s posamičnim procesom. Pri prvem načinu parazitskega sodelovanja investitor in kapital vsiljujeta svoje cilje in vizije o prenovi območja, pri čemer obstoječo kulturno dediščino izkoriščata za lastne namene. Gre za vertikalni vpliv, pri katerem kapital pogojuje dejanja umetnika ter si tako prilasti urbane umetniške oblike in socialno-ekonomski kapital območja. Drugi način sodelovanja je pokroviteljski, ki je paradoksnost zasnovan, saj po eni strani koristi skupnosti, po drugi pa omejuje možnost sodelovanja njenih članov. V ta proces se vključijo neprofitne organizacije, prostovoljne skupine, lokalna oblast, umetniki, podjetja in natančno določeni člani skupnosti, ki jih v svojo korist izberejo oblast in investitorji. Motivacija teh organizacij in podjetij je po navadi občutek obveznosti in krivde, da morajo vlagati v skupnost in krepiti svoj ugled družbene odgovornosti. Umetniki in člani skupnosti sodelujejo, ker želijo pozitivno krepiti in razvijati območje, ne zaznajo pa prikritih namenov in politik glavnih akterjev. Vpliv sodelujočih je tako horizontalen in vertikalni, saj akterji delno že sodelujejo med sabo, vendar glavne organizacije in oblast še vedno vodijo in nadzirajo umetnike in druge izvajalce urbane prenov. S tem načinom dobimo kratkotrajne urbane rešitve, ki le malo koristijo skupnosti, veliko bolj pa kapitalu. Poznamo še napredujoče sodelovanje, pri katerem vsi člani skupnosti, neprofitne organizacije in umetniki sodelujejo med sabo s skupno vizijo o spremembi in napredku območja. Rezultat takega horizontalno organiziranega sodelovanja je vse večja možnost participacije skupnosti, pri čemer nastanejo dobre prakse urbane prenov, ki služijo vsem prebivalcem pri njihovih željah in zahtevah (Sheldon, 2015).

4 Oblike artwashinga

Glede na opisane vloge umetnikov lahko ločimo pet oblik artwashinga. Prva je korporativni artwashing (ang. *corporate artwashing*), pri katerem se vključujejo velike korporacije, ki uporabljajo umetnost, da se približajo javnosti, in kot orodje za odvratanje pozornosti od njihovega vedenja, ki je za skupnost škodljivo. Korporacije želijo javnost prepričati, naj jim zaupa in spregleda njihovo negativno plat, tako da podpirajo posamezne umetnike ali velike galerije. Pri drugi obliki gre za artwashing pod vodstvom investitorjev (ang. *developer-led artwashing*): ulična umetnost, namerno ustanovljene umetniške galerije in umetniški pop-up parki se uporabljajo kot investitorjevo sredstvo za regeneracijo novih stanovanjskih in infrastrukturnih objektov, ki prikrije namen družbenega čiščenja in spodbuja razvoj nadstandardnih ureditev. Tudi lokalne oblasti lahko izvajajo artwashing (ang. *local authority-led artwashing*), ko si v nekem delu mesta zaželijo urbano prenavo ter k načrtovanju povabijo lokalne umetnike in skupnost, toda le zato, da dajo prebivalcem občutek zaupanja in jih pomirijo. V resnici pa lokalna oblast prikrito sodeluje v javno-zasebnem partnerstvu, katerega načrt uresničuje, na želje skupnosti in prebivalcev pa pozabijo. Naslednja od oblik je artwashing pod vodstvom umetnikov (ang. *arts-led artwashing*). Pri tej so dobičkonosni poslovni podvigi prikriti kot umetniške organizacije in galerije, ki rešujejo zapuščena območja ter ustanavljajo galerije in ateljeje za lokalne umetnike. S prenavo dvignejo vrednost prostorov, ki jih kmalu prodajo po precej višjih cenah od realne, umetnike pa pustijo brez delovnega prostora. Še zadnja in najbolj zastrašujoča oblika artwashinga pa poteka pod vplivom samih umetnikov (ang. *community artwashing*), ki se okoristijo s kulturo in tradicijo skupnosti in s svojo umetnostjo prodajo podobo kraja. To služi zunanjim organizacijam ali umetniku samemu, ki izkoristi zaupanje prebivalcev in njihove sanje o participativni regeneraciji območja (McIntosh, 2021).

5 Proces artwashinga gentrifikacije

Čeprav se zdi, da je proces gentrifikacije hiter in preprost, poteka v več stopnjah in postopoma ter lahko traja tudi več deset let. Prvo stopnjo, ki na začetku sploh ne kaže znakov gentrifikacije, imenujemo obstoječe stanje in na podlagi tega se sploh lahko razvijejo druge stopnje. Na tej stopnji območje naseljujejo avtohtoni prebivalci z lastno kulturo in tradicijo, ki daje mestu poseben značaj. Prebivalci so na svoje okolje čustveno navezani in ne čutijo nobene potrebe po spremembah. Taka območja, ki dajejo podlago gentrifikaciji in procesom artwashinga, so po navadi manj socialno-ekonomsko razvita stara delavska in industrijska naselja. Ko obstoječe avtohtono prebivalstvo na območju vzpostavi posebno kulturo in zna-

čaj, to privlači t. i. urbane pionirje. To so umetniki, boemi, istospolni in družbeno strpnije skupine, ki jih v nerazvite ali celo deloma zapuščene obrobne dele mestnega jedra privabijo osrednja lokacija, družbena strpnost avtohtonih prebivalcev, pestra kultura, estetika in cenovna dostopnost. Bain (2003) take prostore imenuje »improvizacijski prostori«, s čimer označi neurejenost prostorov in možnost večnamenske rabe. Omenjene skupine namreč zavračajo preveč načrtovane prostore, saj omejujejo njihovo ustvarjalnost. Raje se zanimajo za pristne urbane prostore, ki jih lahko obogatijo s svojo dejavnostjo. Tukaj se počutijo varne pred oblastjo ter konvencionalnim srednjim in višjim razredom, vse bolj pa se poenotijo tudi z načinom življenja delavskega razreda. Kmalu začnejo ti urbani pionirji spreminjati podobo teh območij in vplivati nanjo, in takrat nastopi tretja faza artwashinga, v kateri urbani pionirji postanejo pionirji gentrifikacije. Umetniki se okoristijo s kulturnim kapitalom območij za svojo dejavnost, ki identificira in izkorišča privlačnost prej razvrednotenih stanovanjskih delov mesta. Območja se začnejo ponovno razvijati, kultura avtohtonih prebivalcev pa izginja. Napredek in dvig prepoznavnosti sosesk ter živahna kultura umetnikov privabijo t. i. supergentrifikatorje. To so po navadi država, zasebni vlagatelji ali podjetniki, ki priznavajo umetnost kot enega od generatorjev gentrifikacije in regeneracije prostora. Investitorji se povežejo z umetniki pod pretvezo sodelovanja in skupnega ustvarjanja podobe soseske, v resnici pa umetnost le izrabijo kot orodje za čiščenje družbe, ustvarjanje nadstandardnih sosesk in dobička. Umetniška dejavnost dvigne vrednost lokalnih nepremičnin in preoblikuje podobo kraja v investitorju in trgu všečno obliko. Cene storitev, najemnin in osnovnih življenjskih stroškov se toliko dvignejo, da se je najprej primorano izseliti avtohtono prebivalstvo, takoj za njim pa tudi urbani pionirji oz. umetniki (Cameron in Coaffee, 2005).

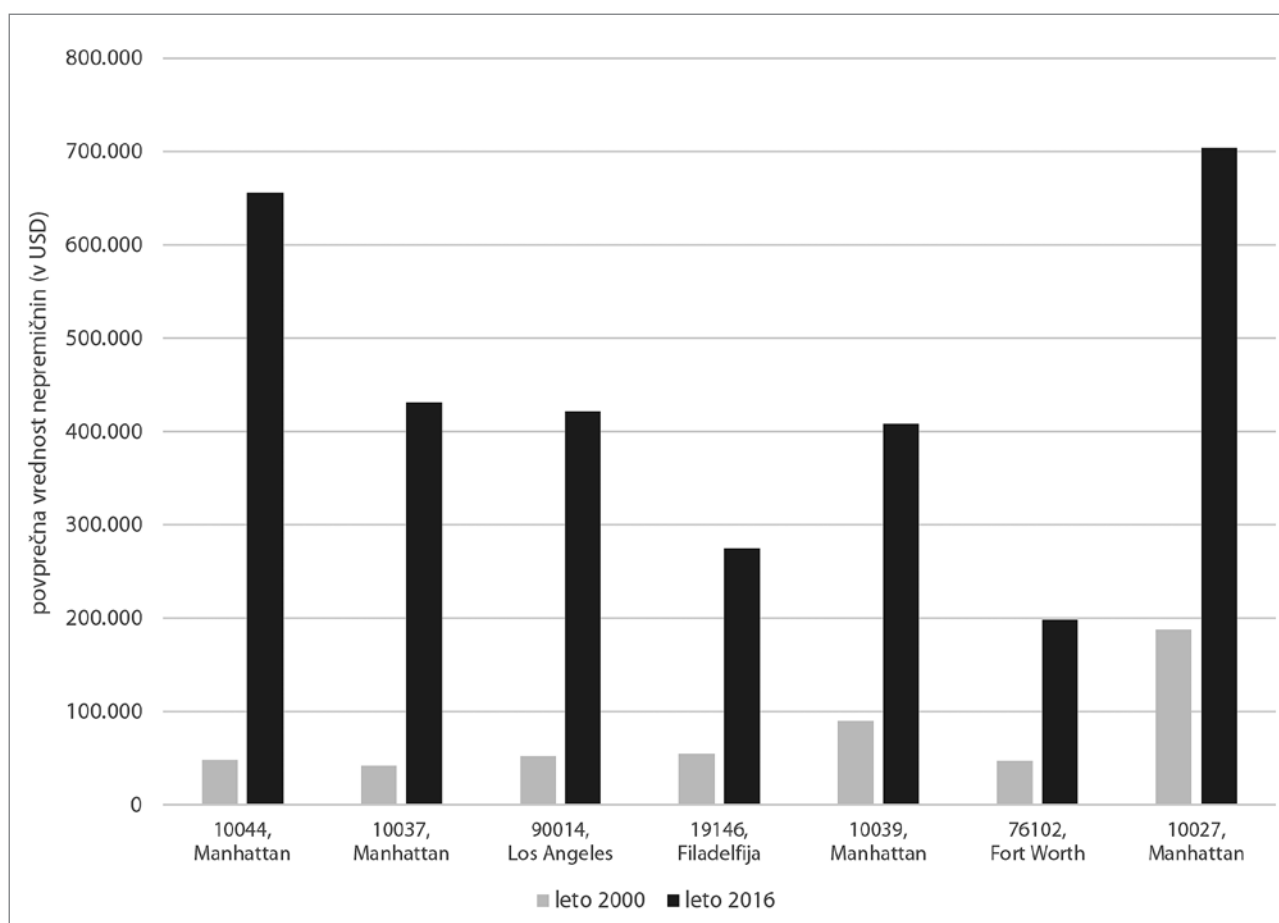
6 Znaki gentrifikacije

Sprehajanje po prestižnih soseskah in ogledovanje novih urbanih intervencij z vidika obiskovalca, turista ali laika se zdi prav privlačno, saj ne opazimo, kaj se je na teh območjih dogajalo prej in koliko ljudi je bilo primorano zapustiti domove. Zato moramo gentrifikacijo opredeliti tudi na druge načine in gentrificirano stanje primerjati s prvotnim. Vpliv gentrifikacije je najbolj viden pri primerjavi povprečne vrednosti nepremičnin, povprečne višine dohodka na gospodinjstvo in stopnje izobrazbenosti prebivalcev. Leta 2018 so v Združenih državah Amerike (v nadaljevanju: ZDA) primerjali 11.000 poštnih številke glede na rast dohodka, zvišanje cen stanovanj in raven izobrazbe med letoma 2000 in 2016. Iz sprememb vrednosti so dobili gentrifikacijski koeficient, po katerem so razporedili poštna številka od najbolj do najmanj gentrificirane (preglednica 1). Več kot poslovice prvih 20 najbolj gentrificiranih

Preglednica 1: Lestvica petih najbolj gentrificiranih območij po poštnih številkah v ZDA med letoma 2000 in 2016

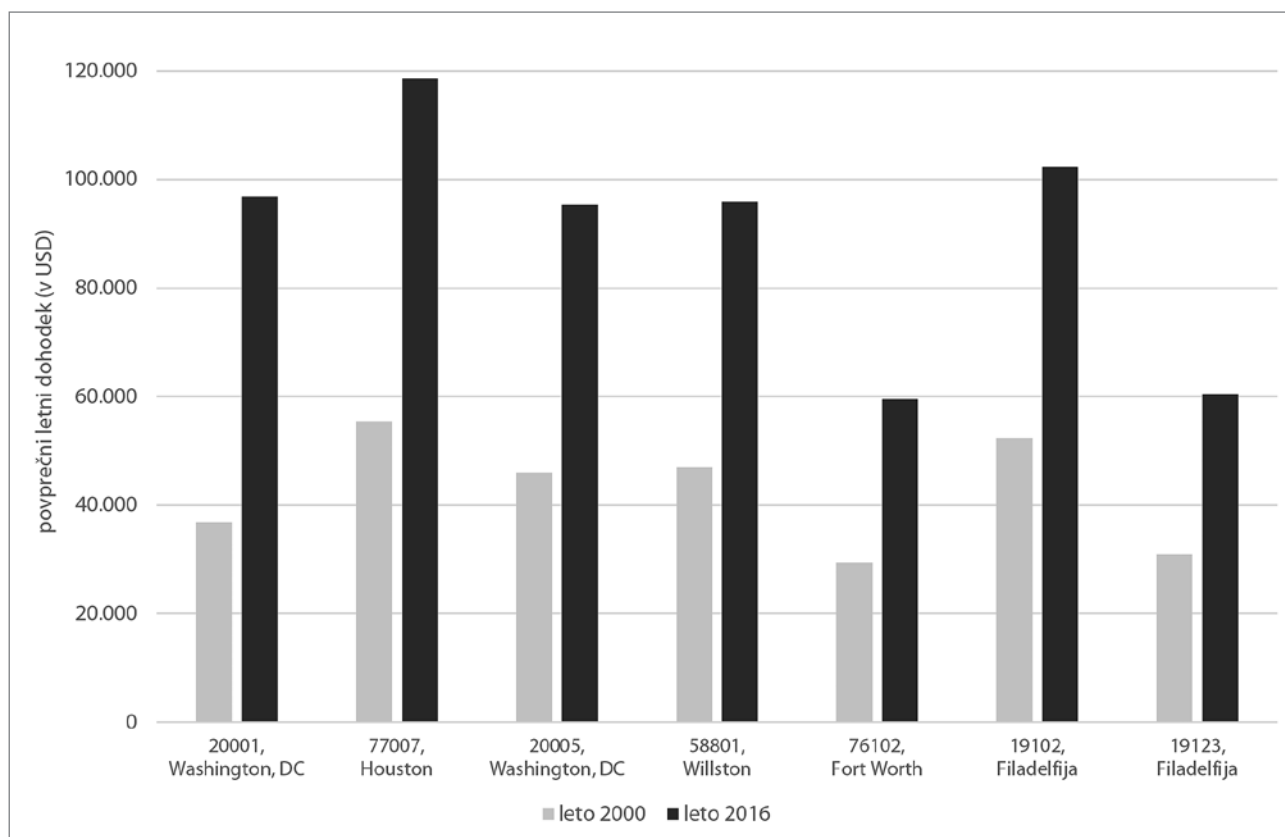
Poštna številka, mesto, zvezna država	Uvrstitev na lestvici gentrifkacije	Sprememba povprečne vrednosti nepremičnin (v odstotnih deležih)	Sprememba povprečnega dohodka na gospodinjstvo (v odstotnih deležih)	Sprememba števila prebivalcev z višjo izobrazbo (v odstotnih deležih)
90014, Los Angeles	1	707	95	857
20001, Washington, DC	2	207	163	212
77003, Houston	3	284	71	443
19123, Filadelfija	4	203	95	230
10039, Manhattan	5	356	32	168

Vir: prirejeno po RentCafe (2018)

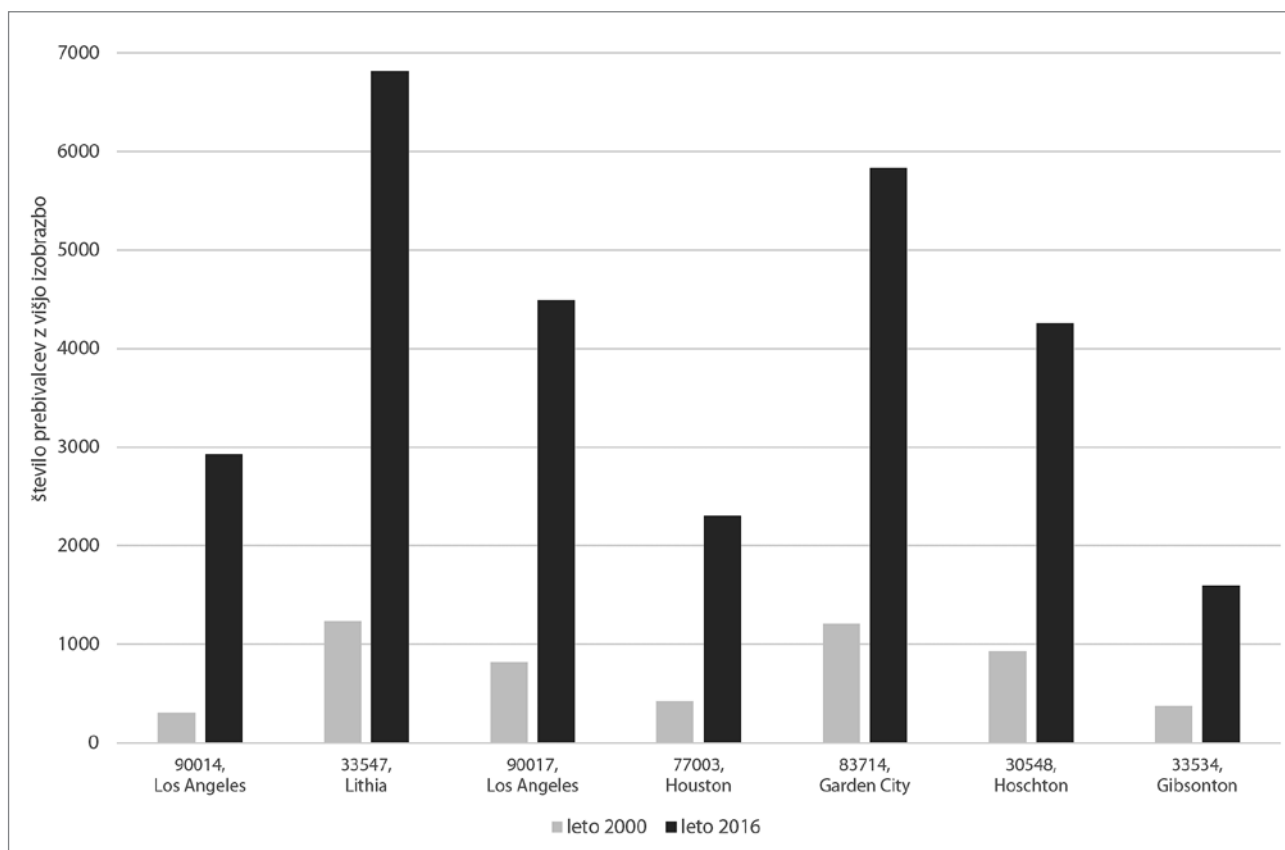
Slika 1: Spremembe vrednosti nepremičnin po poštnih številkah v ZDA med letoma 2000 in 2016 (vir: prirejeno po RentCafe, 2018)

območij se pojavi na vzhodni obali ZDA, kjer so prvouvrščena mesta Brooklyn, Manhattan, Filadelfija in Los Angeles. Povprečna vrednost nepremičnin za prvih 20 mest je leta 2016 znašala 446.730 dolarjev, kar je v povprečju pomenilo 224-odstotno povišanje glede na leto 2000 (slika 1). Hkrati se je na vseh navedenih območjih ponudba stanovanj v tem obdobju povečala. Za povišanje cen tako ne moramo kriviti visokega povpraševanja trga, ampak je jasno viden glavni vzrok, to je gentrifkacija. Zanimiv vzrok za izredno rast cen nepremičnin

lahko vidimo pri poštni številki 10037 na Manhattnu, kjer so leta 2009 izvedli slavno urbanistično potezo Highline in prej opuščeno železniško progo preuredili v dvignjen linearni park. Če podrobneje proučimo vsako od območij, lahko opazimo, da je skoraj povsod prišlo do prostorske ali družbene spremembe, ki je povzročila gentrifkacijo. Pri primerjavi povprečne rasti dohodka prevladuje poštna številka 20001 v Washingtonu, DC, kjer se je povprečni dohodek na gospodinjstvo dvignil kar za 163 %. To potrjuje, da se je na območje naselil višji

Slika 2: Spremembe povprečnega letnega dohodka gospodinjstev po poštnih številkah v ZDA med letoma 2000 in 2016 (vir: prirejeno po RentCafe, 2018)

Slika 3: Spremembe števila prebivalcev z višjo izobrazbo po poštnih številkah v ZDA med letoma 2000 in 2016 (vir: prirejeno po RentCafe, 2018)

ekonomski razred (slika 2). Upoštevati pa moramo, da povprečni dohodek ne prikazuje minimalnih in maksimalnih odstopanj, saj za nekatera območja z visokim povprečnim dohodkom velja, da nekateri avtohtoni prebivalci, ki so ostali tam, živijo pod pragom revščine. Tretji kazalnik deleža prebivalstva z diplomo ali višjo izobrazbo se je v 16 od 20 najbolj gentrificiranih poštne številke v ZDA več kot podvojil (slika 3). Ta podatek spet kaže, da se je na ta območja naselil višji razred, ki si sploh lahko privoščijo tako izobrazbo (Szekely, 2018).

7 Pozitivni vidik gentrifikacije

Odvisno, ali gledamo s položaja avtohtonega prebivalca nižjega sloja, investitorja, lokalne oblasti ali novopriseljenega prebivalstva, lahko vsaka od skupin v gentrifikaciji vidi drugačne vplive, prednosti ali slabosti. Na procese gentrifikacije se že vse od začetka gleda kot na kontroverzno temo, ki pa ima kljub številnim negativnim družbenim posledicam tudi pozitiven vpliv na mesto in njegove uporabnike. Eden od največjih pozitivnih vidikov za mesto je gospodarska rast, ki jo prinese gentrifikacija. Regenerirana območja privabljajo nova podjetja, kar ustvari možnost za nova delovna mesta za nove in obstoječe prebivalce. Drug pozitiven vidik je izboljšanje javnih storitev, saj novi prebivalci prinesejo nova povpraševanja po programih, infrastrukturi, parkih, šolah ipd. Ko lokalne oblasti vložijo v te dejavnosti, izboljšajo določene pogoje tudi za obstoječe prebivalce. Gentrifikacija s spreminjanjem družbene in ekonomske strukture niža stopnjo kriminala. Regenerirane soseske postanejo varnejše in ta vpliv razširijo tudi na okoliške soseske (Gould idr., 2016). Običajno se novozasnovane soseske osredotočijo tudi na trajnostno in zeleno življenje, kar pozitivno vpliva na okolje v mestu in zdravje ljudi. Onesnaženi industrijski kompleksi se spremenijo v parke, skupnostne vrtove in okolju prijazne soseske ter tako vplivajo na kakovost zraka, vode in življenja na prej degradiranih območjih (Yeon-su, 2019). Pri načrtovanju novih urbanih sprememb je pomembno, da se načrtovalci zavedajo negativnih in pozitivnih vplivov gentrifikacije ter poskušajo najti enakovreden način vključevanja vidikov prvotnih prebivalcev in gentrifikatorjev. Med njimi se mora vzpostaviti družbeni kompromis, ki bo skupnost regeneriral, hkrati pa ohranil njeno identiteto in kulturo.

8 Primeri gentrifikacije in artwashinga pri nas in po svetu

Gentrifikacija je prizadela že večino večjih mest po svetu ter na boljše ali slabše spremenila kulturno, rasno in socialno-ekonomsko sestavo zgodovinskih skupnosti. San Francisco ima na primer zaradi procesa gentrifikacije enega najdražjih stanovanjskih trgov na svetu. Gentrifikacija v določenih delih

tega mesta, kot je na primer Mission District, je bila posledica tehnoloških podjetij in njihovih visokokvalificiranih delavcev, ki so se naselili v zalivu San Francisco. Drug primer je Pariz, kjer je gentrifikacija zaradi multikulturalnosti in socialne razdeljenosti mesta naravni trend, ki ga je treba usmerjati in urejati, da ne uide izpod nadzora (internet 1). Gentrifikaciji se seveda ne moramo izogniti niti pri nas. V nadaljevanju bom podrobneje opisala primer gentrifikacije in artwashinga na Manhattnu in v Bilbao ter primer gentrifikacije Tobačne, Metelkove in Roga v Ljubljani. V Ljubljani lahko najdemo tudi številne druge primere, v katerih so bili prvotni uporabniki prostorov izseljeni zaradi interesa kapitala. Tak primer je namera o prenovi Plečnikovega Baragovega semenišča in izselitvi več kot 200 študentov zaradi vizije mestne oblasti o revitalizacije območja in arhitekturni prenovi (Šenica, 2019). Umetniki so ostali tudi brez prostorov kulturne produkcije na Parmovi ulici v Ljubljani in v prostorih Cukrarne. Govori se tudi o izselitvi Srednje šole za oblikovanje in fotografijo iz Križank in izvedeni prodaji stavbe na Kersnikovi 4, ki je bila v lasti Študentske organizacije Ljubljana (Savič, 2020). Prostori, namenjeni ustvarjalnosti, se tako drug za drugim izgubljajo in padajo v roke kapitala, upanje o participaciji in vključevanju obstoječih uporabnikov v take prostore pa upada.

8.1 SoHo, Manhattan, New York

Soseska SoHo leži na Spodjem Manhattnu v New Yorku, ki je že vse od sedemdesetih let prejšnjega stoletja veljala za umetniško četrto z galerijami in podstrešji (ang. *loft*) ter znano kulturo butikov, restavracij in trgovskih verig (Barr, 2007). Ponaša se z bogato kulturno in zgodovinsko dediščino, saj je njen del (SoHo-Cast Iron) zaščiten zaradi značilne arhitekture stavb iz litega železa in kamnitega tlakovanja ulic. Območje je v preteklosti doživelo veliko sprememb, ki so mu pridobile današnji sloves enega najdražjih in najprestižnejših delov mesta, čeprav je to območje sprva pripadalo delavskemu razredu in industriji. Konec 19. stoletja se je tukaj uveljavila tekstilna industrija, ki je postavila velike proizvodne obrate in hale. Kmalu po koncu druge svetovne vojne so se ti objekti zaradi selitve tekstilne industrije na jug mesta spremenili v skladišča, tiskarne, garaže, prostore za obrtne delavnice in tudi tovarne s poceni delovno silo (ang. *sweatshop*) (Beth Betts, 2010). Značaj soseske se je znova začel spreminjati v šestdesetih letih 20. stoletja, ko so visoki stropi, odprti tlorisi, velika okna in nizke najemnine praznih proizvodnih hal in podstrešij začeli privabljati umetnike. Nova družbena skupina je začela območje spreminjati in bivati v opuščeni industrijskih objektih, čeprav je lokalna oblast to prepovedovala. Območje je želela ponovno industrializirati in tukaj naj bi bil po načrtih Roberta Mosesa uresničen eden najzloglasnejših avtocestnih projektov Lower Manhattan Expressway. Kot odziv na načrte oblasti so se ustvarila

združenja in organizacije, ki so šteli umetnike in se borili proti oblasti, ki jih je želela izseliti iz njihovih domov v SoHu. Skupaj so dosegli spremembo namembnosti te mestne cone ter ustanovitev skupne četrti delavcev in vizualnih umetnikov, kakor so jih poimenovali (Ruiz, 2017). Trend življenja v starih podstrešnih stanovanjih (ang. *loft living*) je postal značilna kultura tega območja, ki je začela privabljati vedno več umetnikov in njim podobne družbene skupine. Zgodila se je kulturna revitalizacija, ki je območje spremenila v »modno« četrt z živo kulturo kavarn, trgovin in manjših galerij, kjer so razstavljali umetniki iz SoHa. Ključen dejavnik, ki je sprožil dokončen proces artwashing gentrifkacije, je bil prihod velikih komercialnih galerij, ki so začele umetnike spodbujati in financirati za produkcijo umetniških del. Njihov namen je bil, da bi iz preostalih delov mesta privabile eliten družbeni sloj, ki bi svoj kapital vložil v potencialno uspešno galerijo ali umetnika in tako financiral družbeno-kulturno prenovu soseske. Kmalu so svoj namen tudi dosegli in območje je začel naseljevati višji srednji razred. Podstrešna stanovanja so se iz umetniških prostorov z najemnino nekaj dolarjev na mesec spremenila v več milijonov vredna stanovanja in začela izrivati prvotne prebivalce – delavce in umetnike –, ki si takega standarda bivanja niso več mogli privoščiti (Pelko, 2013). Danes je to območje eno najprestižnejših četrti na Manhattnu, znano po blišču nadstandardnih stanovanj, trgovin in restavracij, kjer so umetniki popolnoma izgubili svoj prostor. Taka podoba danes privablja turiste, ki si množično ogledujejo značilno arhitekturo in kulturo SoHa in še bolj širijo njegovo prepoznavnost. Soseski pa obetajo spremembe. Leta 2019 so oblasti predstavile načrt ponovnega preoblikovanja soseske ter gradnje poslovnih in stanovanjskih objektov. 3.200 stanovanjskih enot naj bi vključevalo kar 800 cenovno dostopnejših stanovanj ter tako postalo simbol rasne in ekonomske integracije. Dolgoletni prebivalci podpirajo večjo raznolikost, vendar temu načrtu nasprotujejo, saj menijo, da je preureditev namenjena le prikritim poslovnim interesom in da bo z načrtovanimi visokimi steklenimi stolpnici značaj soseske znova spremenjen.

Vprašanje, kako v SoHu vzpostaviti rasno pravičnost, si je postavila tudi ameriška profesorica sociologije Sharon Zukin, ki je za osrednjo raziskavo primera svoje teorije proučevala gentrifkacijo SoHa in kulturo bivanja v podstrešnih stanovanjih. Njena knjiga *Loft living: Culture and capital in urban change* iz leta 1982 je eno temeljnih del na področju urbanih, kulturnih in socioloških raziskav. V njem predstavi koncept o »umetniškem načinu produkcije«. Ta kaže, da se kulturna in nepremičninska industrija prepletata, saj investitorji uporabljajo kulturo, da privabijo kapital v že zgrajeno okolje. To storijo tako, da investirajo v delo kulturnikov in v soseskah ustvarjajo umetniško vzdušje, ki privablja bogatejše prebivalce

in podjetja. Zukinova trdi, da je preoblikovanje podstrešnih prostorov v New Yorku v nadstandardna stanovanja in poslovne prostore pomenilo premik v odnosu med kulturno in nepremičninsko industrijo. Od takrat naprej je kultura postala orodje za ustvarjanje dobička, ki krepi socialne in ekonomske neenakosti. Teorija poudarja pomembnost razumevanja zapletenih odnosov med ekonomskimi in urbanimi spremembami ter kulturno produkcijo, ki jih poganjajo različni širši ekonomski trendi, gospodarske spremembe in politične odločitve. Nekateri znanstveniki so trdili, da ta teorija preveč poudarja vlogo kulture pri oblikovanju urbanih sprememb in pozablja na druge dejavnike, zato je bila predmet številnih razprav in kritik. Kljub temu pa je vse do danes ostala pomembno delo na področju proučevanja gentrifkacije in vloge umetnosti pri oblikovanju mest in vpliva na naše razumevanje procesov v urbanem okolju (Zukin, 1982).

8.2 Guggenheimov muzej Bilbao

Bilbao je bil do sedemdesetih let prejšnjega stoletja umazano in onesnaženo industrijsko mesto jeklarn in ladjedelnic ter neznosnega smrada. V osemdesetih pa se je začel zaton industrije in mesto se je znašlo v krizi identitete. Oblasti so predstavile nov gospodarski model mesta, ki ni več temeljil na industriji, temveč na storitvah. Prav v tem času je fundacija Guggenheim iskala novo lokacijo za izgradnjo muzeja v Evropi, kar je pritegnilo pozornost mestnih oblasti, ki so v tem videle veliko priložnost. Tako sta leta 1971 Bilbao in fundacija Guggenheim sklenila dogovor o izgradnji muzeja po zasnovi slavnega arhitekta Franka Gehryja. Že med gradnjo je prihajalo do številnih nasprotovanj, saj se je prebivalcem zdelo, da muzej nasprotuje njihovi tradicionalni kulturi. Pretres za mesto in prebivalce je sledil takoj po odprtju muzeja leta 1997, ko je novica o odprtju arhitekturno privlačnega muzeja preplavila svet in ta je postal svetovno znana turistična točka. V prvih treh letih je muzej obiskalo skoraj 4 milijone turistov, kar je ustvarilo 500 milijonov evrov gospodarske dejavnosti in prineslo nov kapital za razvoj mesta. Domačinom ni preostalo drugega, kot da so sprejeli tako pozitivne kot negativne posledice ter se prilagodili višjim cenam nepremičnin in stroškom, ki jih je prinesel sloves mesta. Lokalne oblasti so tako pozabile na lokalne prebivalce, muzej pa je postal simbol gentrifkacije in kulturnega imperializma. Oblikoval se je celo izraz »Guggenheimov učinek« ali »efekt Bilbao«, ki opisuje vpliv kulturne infrastrukture na preobrazbo mesta ter ima poleg kulturne še družbeno, arhitekturno, načrtovalsko in gospodarsko vlogo. V tem primeru ne gre za čisti artwashing, vendar je muzej enako vplival na višanje cen storitev v mestu in izseljevanje lokalnega prebivalstva, čeprav je prinesel nov kapital za financiranje razvoja mesta (Jones, 2022).

8.3 Območje Tobačne tovarne, Ljubljana

Primer razvoja nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani bi lahko imeli za pionirski primer gentrifkacije in artwashinga pri nas. Območje je danes eno od več degradiranih industrijskih območij Ljubljane, ki čaka na svoj nadaljnji razvoj. Tobačna tovarna, ki je bila ustanovljena leta 1871, je bila v tistem času mesto v malem. S svojim vrtcem, knjižnico, gasilci in povezano skupnostjo delavcev je širila prepoznavnost Ljubljane in bogatila njeno identiteto. V to območje sta leta 1991 investirali mednarodni korporaciji Reemtsma in Seite, pozneje pa je postala večinski lastnik družba Imperial Tobacco (Uršič, Medved, 2019). Proizvodna dejavnost se je v Tobačni ustavila leta 2004, čemur je sledilo veliko vprašanje, kaj narediti z vsemi tovarniškimi prostori. Del območja se je namenil prostorom Upravne enote Ljubljana, v preostalih delih tovarniškega kompleksa pa so se začela naseljevati majhna podjetja, startupi, umetniki, nevladne organizacije, kulturniki in podobni ustvarjalni uporabniki. Tedanji lastnik območja je bilo podjetje IMOS, ki je skupaj z Muzejem in galerijami mesta Ljubljane ustanovilo Kulturni center Tobačna 001, ki je nudil prostore majhnim podjetnikom in umetnikom v začetku razvoja njihove podjetniške poti. Ključnega pomena za razširitev ustvarjalnih vsebin in naselitev novih uporabnikov prostorov na Tobačni 5 je bila ustanovitev Kreativnega centra Poligon, ki je privabil nove podjetnike, startupe, nevladne organizacije, festivale, oblikovalce in arhitekta, umetniške institucije in druge storitve, ustanove in društva, povezana z ustvarjalnim ustvarjanjem. Ljubljana je tako dobila prostor, ki ga je potrebovala za ustvarjanje in ustvarjalnost. Problem pa se je pojavil, ko je leta 2019 območje kupil zasebni investitor pod imenom Tobačna center, ter pravljice o prostorih z nizkimi najemnami in neomejenim ustvarjanjem je bilo konec. Obstoječim najemnikom je podjetje Tobačna center predstavilo nove pogodbe z novimi pogoji. Pogodbe so vključevale tudi do trikrat višje najemnine in varščine, omejen časovni dostop do prostorov in hišni red, ki je močno omejeval ustvarjalno delo najemnikov. Načrtovan dvig najemnin je pomenil velik strošek, ki si ga tako majhna podjetja niso mogla privoščiti. Poleg tega lastniki niso bili pripravljeni urediti že tako razpadajočih prostorov brez pitne vode in sanitarij, kar bi pričakovali ob povišanju najemnin. Prvi uporabnik prostorov, ki ni želeli podpisati nove pogodbe, je bil prav kolektiv največje organizacije na Tobačni 5 – Kreativni center Poligon. Cirkulacija 2, Startup Zavod Hekovnik, Zavod PHI, kolektiv Tobiro in večina drugih podjetij je sledila Centru Poligon in območje Tobačne znova prepustila prostim rokam kapitala investitorja, ki za zdaj na tem območju ne bo več imel posluha za produkcijske prostore, ustvarjalni center ali njegove uporabnike (Šenica, 2020). Namesto tega bomo na Tobačni verjetno pričeli izgradnji novih prestižnih stanovanj in turističnih nastanitvev z visoko gradnjo in minimalno ohranitvijo obstoječih objektov, kar je

Mestna občina Ljubljana (v nadaljevanju: MOL) potrdila že leta 2008 s sprejetjem občinskega podrobnega prostorskega načrta (OPPN) (Pahor, 2023).

8.4 Avtonomna tovarna Rog, Ljubljana

Industrijski kompleks nekdanje tovarne koles Rog stoji v ljubljanski četrti skupnosti Tabor ter je še en primer izgube umetniških in produkcijskih prostorov v Ljubljani. Po zaprtju tovarne leta 1991 je območje propadalo, industrijski kompleks pa se je začel uporabljati začasne razstave in kulturne prireditve. Po letu 2006 so območje začeli postopoma naseljevati umetniki, študentje, kulturniki in aktivisti, ki so v kompleksih našli prostor za kulturne, umetniške, politične, družbene in socialne programe. Ustvarili so se ateljeji, socialni center, skate park, prostor za rekreacijo, koncertna dvorana, produkcijski, razstavniki in izobraževalni prostori. Uporabniki so z MOL sklenili dogovor o izvajanju neprofitnih dejavnosti, vse dokler ta ne bo začela izvajati projekta revitalizacije tovarne Rog. Dogovorov o tem, kakšna bo usoda uporabnikov in kdaj se bo to zgodilo, pa ni bilo. Kljub skrbi okoliških prebivalcev, da bo prisotnost te vrste programa znižala vrednost njihovih nepremičnin in ogrozila območje, so uporabniki nemoteno delovali, spoštovali skupnost in okolje, v katerem so imeli svoje prostore, ter niso povzročali težav (Pelko, 2013). Močna kulturna skupnost uporabnikov se je uspela ubraniti dveh poskusov evikcij, pri tretjem, leta 2021, pa ni bila uspešna. Uporabnikom so bili odvzeti prostori, uničeni so bili njihov kulturni kapital, knjige, arhiv in osebna lastnina (Jurečič, 2022). Danes se na območju tovarne Rog končuje gradnja projekta v javno-zasebnem partnerstvu, v okviru katerega bo prenovljen kompleks tovarne za vzpostavitev Centra sodobnih umetnosti Rog, zgrajeni bodo hotel in elitna nadstandardna stanovanja, bari, restavracije in trgovski center (Pelko, 2013). Nekdanjim ustvarjalnim uporabnikom naj bi bilo namenjeno nekaj prostora v novozgrajenem kompleksu, vendar ti v to vse manj verjamejo. Izključevanje uporabnikov na tem območju je že bilo nakazano, ko je MOL postavila nov sistem podzemnih zabojujnikov za smeti. Elektronske kartice za dostop do zabojujnikov namreč niso bile dodeljene uporabnikom Avtonomne tovarne Rog, zaradi česar so se spopadali s težavo odvoza odpadkov, ki so nastajali pri ustvarjalnih procesih. Rogovke in rogovci tako čakajo, ali bodo vključeni v soustvarjanje utripa novega Centra sodobnih umetnosti Rog ali bodo dokončno ostali brez svojih prostorov na tem območju (internet 2).

8.5 Metelkova, Ljubljana

Območje Metelkove mesta leži v četrti skupnosti Tabor ter je svojo pot gentrifkacije in revitalizacije začelo po končani osamosvojitvi Slovenije, ko so se izpraznili prostori vojašnice

in se začeli spreminjati v muzejsko-akademsko četrt. Lahko bi rekli, da je Metelkova danes še edino območje v Ljubljani, ki ji je kljub napadom kapitala uspelo ohraniti svoj avtonomni prostor ter prostor za odprto razmišljanje, razstave, koncerte in predavanja. Na umetnike in ustvarjalne uporabnike tega območja lahko gledamo kot na »premostitvene gentrifikatorje« oziroma »pionirje gentrifikacije«, ki trenutno ustvarjajo živahno kulturo in podlago za dobro zgodbo, ki jo bodo lahko investitorji prodali na trgu in tako izkoristili kulturni kapital, ki nastaja na Metelkovi. Uporabniki bodo imeli svoje prostore, vse dokler ne bodo nastopili ugodnejši investicijski in politični časi, ki bodo brez težav uresničili kulturno, socialno in gospodarsko revitalizacijo območja, obstoječe uporabnike pa izključili (Bibič, 2003).

9 Rešitve in boj proti gentrifikaciji in artwashingu

Gentrifikacija je po svetu prisotna že več kot petdeset let ter v tem času so se po svetu že pojavili pobude in aktivisti, ki se borijo proti njej, v zadnjem času pa tudi proti artwashingu. Najuspešnejši primer boja proti zadnjemu je skupnost v že omenjeni soseski Boyle Heights v Los Angelesu, ki daje upanje skupnostim v podobnih okoliščinah, saj so se prebivalci in umetniki v soseski trdno povezali in jim je uspelo izgnati gentrifikatorje. Umetniki bi morali sodelovati v boju in pomagati skupnosti ter zavrniti uporabo svojih umetniških del kot orodja gentrifikacije, ne pa verjeti obljubam kapitala in tako izrabiti skupnost. Ker je največji problem pri artwashingu prav izkoriščanje umetnikov na račun kapitala, je najučinkovitejši način boja proti gentrifikaciji ustvarjanje umetniških del, ki neposredno koristijo skupnosti, so v povezavi z njo in opozarjajo na njene težave. Ameriška profesorica humanistike Sarah Schulman kot rešitev navaja boj umetnikov in ljudi z nizkimi dohodki za sprejetje zakonov, ki bi nadzorovali cene najemnin in zagotavljali cenovno dostopnejša stanovanja. Čeprav vemo, da ima oblast za take predloge le redko posluš, je s pravimi argumenti in vztrajnostjo vseeno mogoče doseči spremembe (Moskoiwitz, 2017). V Bushwicu v New Yorku se proti gentrifikaciji borijo tako, da na ulico postavljajo osvetljene neonske napise in s tem ozaveščajo ljudi o procesu, ki poteka v njihovi soseski. S tem so dosegli, da prebivalci o problemu in morebitnem lastnem prispevku k spremembam soseske premislijo in zmanjšajo negativne učinke. Projekt Illumination Against Gentrification je izvedla aktivistična umetniška skupina Mi Casa No Es Su Casa iz Bushwica, ki se je povezala z organizacijo NYC Light Brigade. Napise, kot so »Gentrification is new colonialism«, »Not for sale«, »No me desplaces«, »Decolonize the Hood« in »No Eviction Zone«, so namestili tudi v drugih newyorških četrtih, vključno s Crown Heightsom, Corono, Jackson Heightsom, Južnim Bronxom, Harlemom,

Inwoodom in Jackson Heightsom, kjer prav tako prihaja do gentrifikacije (Billard, 2017; Moskoiwitz, 2017).

Umetniki se v družbi znajdejo na presečišču interesov prebivalcev in oblasti. Grafiti, ulična umetnost,časne inštalacije in urbane intervencije so pomembne prvine oblikovanja identitete skupnosti, saj sporočajo nestrinjanje prebivalcev in povečujejo moč skupnosti v boju proti nameram oblasti v njihovi soseski. Hkrati so lahko orodje kapitala in naklonjenosti oblasti, ki deluje proti skupnosti in jo izkorišča (Gattupalli, 2022). Povsod, kjer imamo opravka z umetnostjo, lahko hitro opazimo znake gentrifikacijskih procesov. Umetnost bi morala vključevati in spoštovati kulturo, v katero se naseli, ter se zavedati, da se postavlja na presečišče zgodovine in razvoja skupnosti. Od nje je namreč odvisno, v katero smer se bo razvilo območje. Ali bo sodelovala s skupnostjo in razvijala njeno kulturo ali pa se bo povezala s kapitalom, vpeljevala novo kulturo, brisala avtentičnost kraja, spreminjala dom prebivalcev in povzročala gentrifikacijo. Ta je postala ključna sestavina in orodje kompleksnejše preobrazbe urbane krajine, zaradi česar je treba še naprej raziskovati povezave z njenimi vzroki, med njimi najbolj z umetnostjo, saj je prav ta najcenejše in najdostopnejše sredstvo gentrifikacije. Umetnost lahko vstopi v mesto tudi z arhitekturo flagship,^[1] kulturnimi četrtmi, festivali in javnimi umetniškimi razstavami, ki se uporabljajo za promocijo živahnega in olepšanega urbanega jedra ali sosesk, da privabi nove prebivalce in tok kapitala. Da bi umetnost ostala del urbanega tkiva in vzdrževala videz živahne soseske, moramo nanjo gledati onkraj njenega ekonomskega vpliva ter jo trdno vpeti med obstoječo kulturo in prebivalce (Mathews, 2010). Ključ pri ustvarjanju novih urbanih prostorov in prenov je tako sodelovanje ter dialog med načrtovalci, investitorji, oblastmi in seveda njenimi prebivalci. Ustvarjati je treba prostore, ki bodo skrbeli za kulturno, družbeno, socialno in ekonomsko raznolikost, ne pa brisali zgodovino in vzpostavljali monotono arhitekturno podobo s homogeno družbeno strukturo (Billard, 2017).

10 Sklep

Gentrifikacija je danes neizogiben pojav, saj ima kapital vedno večjo vlogo pri procesih mestne regeneracije. Mestne oblasti uporabljajo gentrifikacijske procese po željah investitorjev, da postane mesto privlačnejše za turiste, da se gradijo vizualno privlačne in urejene soseske, nove prometne povezave, oblikujejo zabavno-kulturni programi ter zgodbe o trajnostnem in čistem mestu. Če pogledamo samo ta vidik, sprva ne vidimo velikih negativnih posledic, sploh če se skozi tako mesto sprehodimo kot obiskovalci in ne kot prebivalci. Vendar je za vsem tem bliščem skrb za urejeno mesto postala dobičkonosen posel oblasti, ki investitorjem podarja vedno večje pravice na

račun skupnosti. Take preнове mesta služijo le peščici njegovih prebivalcev iz višjih družbenih slojev, medtem ko je običajen človek, ki ima v mestu svoj dom in mu to daje občutek domačnosti, dan za dnem vedno bolj izključen iz mesta. Novi regulativni sistemi različnih dovolilnic, prepustnic, kartic za smeti, javni promet, parkiranje itd. nakazujejo, da se bodo morali nižji družbeni sloji v bližji prihodnosti umakniti iz svojega doma. Enako se dogaja z avtonomnimi prostori, ki jih ustvarjalne družbene skupine potrebujejo za svoje ustvarjanje. Tu ne gre le za marginalne skupine družbe, ampak za vse mlade in ljudi, ki si želijo uspeti, vendar nimajo sredstev za uresničitev, zato jim taki prostori dajejo možnost za začetek njihove poti.

Kakšna pa bo prihodnost gentrifikacije? Če sem v članku predvidela, da se gentrifikacija in artwashing začneta, ko se opustijo stari industrijski kompleksi, se lahko vprašamo, kaj se bo zgodilo, ko bodo gentrificirana vsa taka območja. Ali se bo gentrifikacija začela znova in naselila »supersupergentrifikatorje« ter izselila zdajšnji srednji sloj ali bo družba videla napake, ki jih je storila do zdaj in se bo začela nova doba participativnega načrtovanja mest. Doba, ki bo vključevala umetnost in kulturo v proces preнове mesta, poslušala svoje prebivalce in njihove potrebe, gradila stanovanja, javno infrastrukturo, zdravstveno mrežo in javne površine, ki bodo enako dostopne vsem družbenim slojem.

Lara Korošec

Študentka Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani, Katedra za urbanizem, Ljubljana

E-pošta: korosec.lara@outlook.com

Opombe

[1] Arhitektura flagship je pristop, pri katerem velika in ikonična prostorska struktura, objekt ali ureditev deluje kot veduta in generator javnega življenja. Kot taka pritegne ljudi v mesto in je orodje za njegovo revitalizacijo. Primer arhitekture flagship je opisani Guggenheimov muzej v Bilbao.

Viri in literatura

- Bain, A. (2003): Constructing contemporary artistic identities in Toronto neighborhoods. *The Canadian Geographer*, 47(3), str. 303–317.
- Barr, A. (2007): *SoHo New York: Mixed use, density, and the power of myth*. Dostopno na: <https://sohomemory.org/node/5061> (sneto 31. 3. 2023).
- Beth Betts, M. (2010): *SoHo – cast-iron historic district extension designation report*. New York, New York City Landmarks Preservation Commission.
- Bibič, B., in Milohnič, A. (ur.) (2003): *Hrup z Metelkove: Tranzicije prostorov in kulture v Ljubljani*. Ljubljana, Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Billard, J. (2017): *Art & gentrification: What is "artwashing" and what are galleries doing to resist it?* Dostopno na: https://www.artspace.com/magazine/art_101/in_depth/art-gentrification-what-is-artwashing-and-what-are-galleries-doing-to-resist-it-55124 (sneto 30. 11. 2022).

Briney, A. (2021): *Overview of gentrification*. Dostopno na: <https://www.thoughtco.com/gentrification-and-its-impact-on-urban-core-1435781> (sneto 18. 3. 2023).

Cameron, S., in Coaffee, J. (2005): Art, gentrification and regeneration – from artist as pioneer to public arts. *European Journal of Housing Policy*, 5(1), str. 39–58.

Carroll, R. (2015): *San Francisco's gritty Tenderloin pushes back against tech-led gentrification*. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/jul/20/san-francisco-tenderloin-district-gentrification-tech-companies> (sneto 1. 4. 2023).

Cortright, J. (2019): *Everything that causes gentrification, from A to Z*. Dostopno na: <https://cityobservatory.org/everything-that-causes-gentrification-from-a-to-z> (sneto 3. 12. 2022).

Dalley, J. (2018): *Why artwashing is a dirty word*. Dostopno na: <https://www.ft.com/content/479cb6b2-a0af-11e8-85da-eeb7a9ce36e4> (sneto 27. 11. 2022).

Gattupalli, A. (2022): *How public art shapes cities*. Dostopno na: <https://www.archdaily.com/988446/how-public-art-shapes-cities> (sneto 2. 12. 2022).

Glass, R. (1964): *London aspects of change*. London, MacGibbon & Kee.

Gould, E. I., Mertens Horn, K., in Schwartz, A. E. (2016): *Are »gentrification« and »displacement« always linked?* Washington, Urban Institute.

Inštitut za politike prostora (IPop) (2018): *Kratka pot od revitalizacije do gentrifikacije: primer Ljubljane*. Dostopno na: <https://ipop.si/2018/04/20/kratka-pot-od-revitalizacije-do-gentrifikacije-primer-ljubljane> (sneto 27. 11. 2022).

Internet 1: *Gentrification in America and around the world*. Dostopno na: <https://edition.cnn.com/2017/10/19/world/gallery/gentrification-around-the-world/index.html> (sneto 31. 3. 2023).

Internet 2: *Avtonomna tovarna Rog ni depo-odlagališče: Za dostop do javnih storitev – skupnostnega upravljanja z odpadki – za vse!* Dostopno na: <http://atrog.org/o-nas/izjave-za-javnost/483-avtonomna-tovarna-rog-ni-depo-odlagališče> (sneto 28. 11. 2022).

Jones, S. (2022): *Guggenheim effect: How the museum helped transform Bilbao*. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/31/guggenheim-effect-how-the-museum-helped-transform-bilbao> (sneto 1. 4. 2023).

Jurečič, K. (2022): *O izgubi avtonomnih prostorov*. Dostopno na: <https://radiostudent.si/univerza/pod-katedrom/o-izgubi-avtonomnih-prostorov> (sneto 2. 4. 2023).

Mathews, V. (2010): Aestheticizing Space: Art, Gentrification and the City. *Geography Compass*, 4 (6), str. 660–675.

McIntosh, E. (2021): *An examination of artwashing in changing urban communities*. Dostopno na: https://www.academia.edu/49308287/An_Examination_of_Artwashing_in_Changing_Urban_Communities (sneto 27. 11. 2022).

Moskowitz, P. (2017): *What role do artists play in gentrification?* Dostopno na: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-role-artists-play-gentrification> (sneto 2. 4. 2023).

Pahor, P. (2023): *Koliko časa bo Tobačna še gradbena jama?* Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1043018333/lokalno/ljubljana/koliko-casa-bo-tobacna-se-gradbena-jama> (sneto 1. 4. 2023).

- Pelko, N. (2013): *Evidenca gentrifikacije*. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Polson, E. (2022): From the tag to the hashtag: Street art, instagram, and gentrification. *Space and Culture*. Dostopno na: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/12063312221090608> (sneto 3. 12. 2022).
- Ruiz, F. (2017): *Zoning Resolutions: The Soho Artists and the Making of Urban Policy, 1961 to 1971*. Dostopno na: <https://www.slideshare.net/Fruizsantana/zoning-resolutions-the-soho-artists-and-the-making-of-urban-policy-1961-to-1971> (sneto 1. 4. 2023).
- Savič, U. (2020): *Destilat tiskovke*. Dostopno na: <https://radiostudent.si/kultura/destilator/destilat-tiskovke> (sneto 1. 4. 2023).
- Sheldon, M. (2015): *Urban art and uneven development: The geography of »artwashing« in Miami and Philadelphia*. Magistrsko delo. Coral Gables, Florida, University of Miami.
- Szekely, B. (2018): *Downtown LA's 90014 heads the list of fastest-gentrifying ZIPs since the turn of the millennium*. Dostopno na: <https://www.rentcafe.com/blog/rental-market/real-estate-news/top-20-gentrified-zip-codes> (sneto 3. 12. 2022).
- Šenica, B. (2019): *Akademski kolegij*. Dostopno na: <https://outsider.si/akademski-kolegij> (sneto 31. 3. 2023).
- Šenica, B. (2020): *Nespretna gentrifikacija*. Dostopno na: <https://outsider.si/blaz-senica-nespretna-gentrifikacija> (sneto 4. 12. 2022).
- Uršič, M., in Medved, P. (2019): Pomen socialnih omrežij za revitalizacijo nekdanjih industrijskih mestnih območij – primer nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani. *Družboslovne razprave*, 35(92), str. 53–79.
- Wainwright, O. (2017): *»Everything is gentrification now«: But Richard Florida isn't sorry*. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/cities/2017/oct/26/gentrification-richard-florida-interview-creative-class-new-urban-crisis> (sneto 3. 12. 2022).
- Yeon-Su, K. (2019): Public spending and gentrification: Evidence from parks and recreation. *Journal of Urban Affairs*, 41(2), str. 213–235.
- Zgrinskič, R. (2019): *Turistifikacija Ljubljane ter vpliv turizma in razvojnih politik na vsakdanje življenje v Ljubljani*. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Zukin, S. (1982): *Loft living: Culture and capital in urban change*. Baltimore London, The Johns Hopkins University Press.

Nina STUBIČAR
Tatjana CAPUDER VIDMAR
Matjaž URŠIČ

Merilo človeka v oblikovanju mestnih prostorov

Mesta so podvržena silovitemu razvoju in nadgradnjam, ki jih narekuje kapital. Novi objekti in oblikovanje odprtih prostorov zadovoljujejo potrebe obiskovalcev, v prostorskih odločitvah pa izključujejo prebivalce in druge uporabnike. Odprti mestni prostori tako izgubljajo vsebinski in družbeni kapital in ostajajo izpraznjeni. Tovrstni procesi so izraziti tudi v Ljubljani, kjer prostorske diskusije obravnavajo različne tipe prostorov, le redko pa avtonomni center Metelkova v kontekstu njegovega lastnega oblikovanja, ki ga zaradi mentalno-prostorskih mej, ki so se vzpostavile do tega prostora, podrejajo sodobnim tren-

dom oblikovanja. V prispevku raziskujemo urbanistične pristope, ki na eni strani oblikujejo avtonomni prostor, na drugi pa izpraznjene mestne prostore. S proučevanjem tipologij, ki se pojavljajo v obeh vrstah prostorov, odkrivamo delovanje in potenciale alternativne umetnosti in rušenja mentalno-prostorskih mej do Metelkove.

Ključne besede: avtonomni prostor, odprti mestni prostor, izpraznjenost, urbanistični pristopi, merilo človeka

1 Uvod

Mesto je sestavljeno iz grajenih in naravnih entitet, ki jih soustvarjajo ljudje v prepletu ekonomskih, družbenih in kulturnih tokov. Današnje podobe mest, ki so v osnovi rezultat takega delovanja, svojo podobo in funkcijo vse bolj podrejajo kapitalu in se spreminjajo pod vplivom pojma neoliberalnega razvoja mest. Prostorske odločitve o gradnji in umeščanju novih objektov izključujejo mestne prebivalce in druge uporabnike mesta, hkrati pa zanemarjajo visoko vrednost oblikovanja funkcionalnih in za človeka primernih odprtih javnih prostorov, ki obdajajo nove arhitekture. Odprti prostori, ne glede na prebivalca ali uporabnika, sledijo prevladujočim smernicam oblikovanja, ki poudarjajo enotno podobo celotnega mesta, kar te prostore vodi v monotonost, izgubo vsebinskega in družbenega kapitala in izpraznjenost. O podrejenosti prostorov kapitalu je v 80. letih prejšnjega stoletja pisal že Lefebvre. Njegovi razmisleki govorijo o produkciji (tudi dobičkonosnega) prostora. Prostor je namreč najprej oblikovan za zadovoljevanje družbenih potreb prebivalcev in drugih uporabnikov, pozneje pa zaradi vpliva kapitalizma zadošča le potrošniškim potrebam. Tako je vredno le tisto, kar je mogoče reproducirati, kar pomeni ustvarjati dobiček, torej je tudi prostor oblikovan za proizvodnjo kapitala. Tako oblikovanje prostorov vodi v izgubo njihove družbene in uporabne vrednosti, hkrati pa povečuje njihovo tržno vrednost, ki v procesu preobrazbe mest spodbuja dobičkonosne dejavnosti (turizem) in privablja zlasti uporab-

nike (turiste), ki lahko nadaljujejo ta proces, in ne prebivalcev (Lefebvre, 2013).

Taki procesi so zlasti vidni v Ljubljani, kjer je urejanje prostora glasna tema marsikaterih strateških in drugih diskusij o prostoru. Te sicer v svojih ciljih in ukrepih zajemajo različne tipe mestnih prostorov, le redko pa obravnavajo avtonomni prostor Metelkove, ki je s svojo podobo, oblikovanjem in delovanjem odmaknjen od vpliva kapitala. Če je tudi ta prostor del tovrstnih premislekov, je navadno podvržen prevladujočim trendom oblikovanja, medtem ko se mestu nikoli ne zastavljajo taki oblikovalski okviri, ki so sicer prisotni v prostoru avtonomije in alternative. Avtonomni kulturni center Metelkova, ki s svojim tridesetletnim obstojem ruši družbeno in prostorsko uveljavljene norme, kaže odklon od dominantne kulture, predvsem pa od upravljanja pod roko institucije. Kot kompleksen organizem znotraj mesta, ki bi se lahko nenadoma porušil s prostorskim, upravljavskim ali družbenim posegom, pa nakuže ločenost avtonomnega prostora od konvencionalnih mestnih prostorov. Ločnice med avtonomnim prostorom in drugimi odprtimi javnimi prostori izražajo mentalno-prostorske meje, ki so se vzpostavile do Metelkove. Prostor, ki se je sprva ukoreninil v podobah državne avtoritete, institucionalnosti in lastnega prava, je v novi preobleki spremenjenih generacij, ki so se odmikale od norm dominantne družbe in zavzele

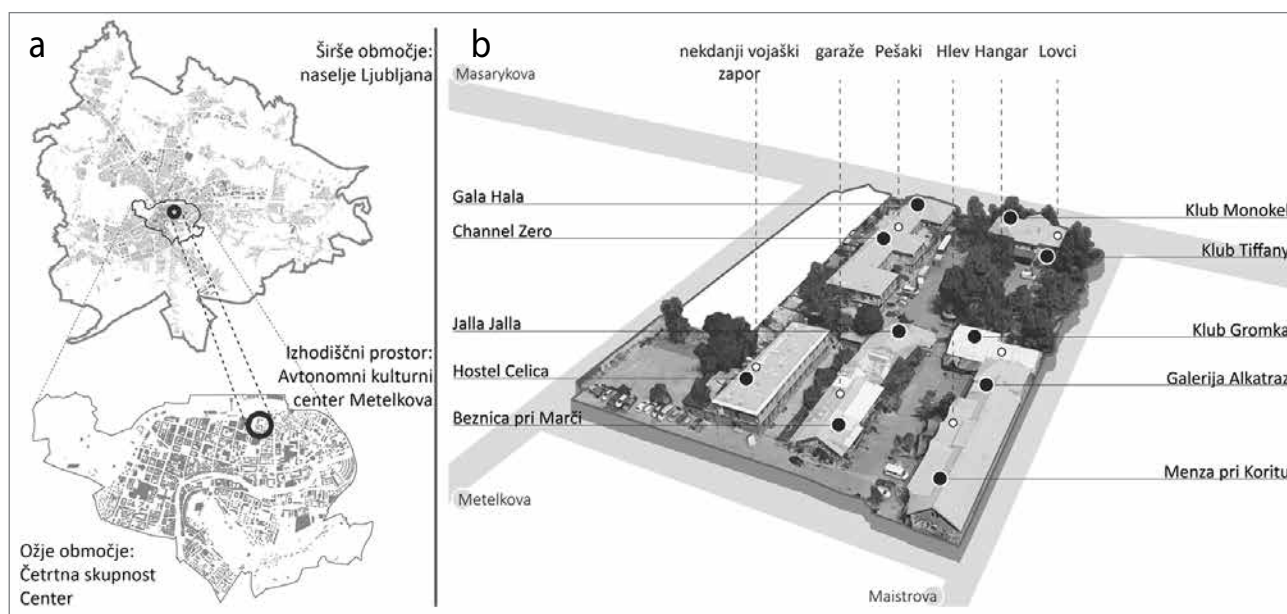
prostor na »nespodoben« ali »nepravilen« način, podlegel negativnim asociacijam in postal stigmatiziran. Negativna medijska podoba je krepila prostorske in družbene stigme, ki so vzporedno z organskim oblikovanjem prostora Metelkovo odmikale od širšega mestnega prostora in vzpostavile mentalno-prostorske meje. Čeprav te na eni strani ohranjajo njeno avtonomijo, preprečujejo vnos vsebin in oblikovanja, ki ga sicer danes podpira kapital, so na drugi strani teženje k izoliranosti kompleksa od širšega urbanega območja in zaviralec razvoja alternativne neinstitucionalne umetnosti tudi zunaj kompleksa severne Metelkove.

Mentalno-prostorske meje so rezultat dominantne kulture in širšega mestnega območja, zato je njihove blažitve treba pogledati s perspektive mesta, s tem pa lahko med drugim opredelimo tudi, ali je Metelkova res samo avtonomni prostor ali jo lahko umestimo tudi na območje odprtega mestnega prostora. V tem prispevku bomo tako družbena in prostorska vprašanja o kakovosti mestnih prostorov obravnavali v primerjavi z Metelkovo, ki je izhodišče in priložnost za učenje o mehanizmih dobrega delovanja prostora in skupnosti. S tem poskušamo razbrati, ali lahko oblikovanje prostora in delovanje alternativne umetnosti, ki izhaja iz Metelkove, nadgradi dvodimenzionalni ortogonalni urbanizem v širšem mestnem prostoru Ljubljane in omehča vzpostavljene mentalno-prostorske meje.^[1]

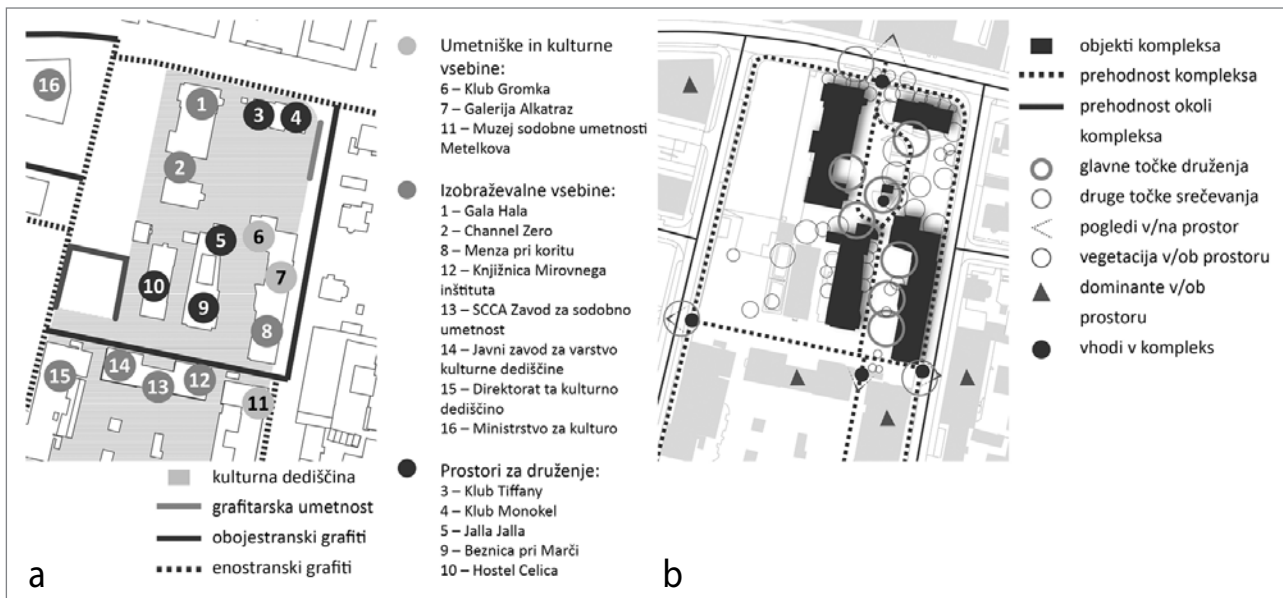
2 Avtonomni kulturni center Metelkova kot izhodišče za razmislek o oblikovanju običajnih javnih mestnih prostorov

Avtonomni kulturni center Metelkova je mesto znotraj mesta. Kompleks leži v močno urbaniziranem severnem delu ljubljanske mestne četrti Center (slika 1a), na poti številnim dnevnim migrantom in turistom, obdan s pomembnimi kulturnimi, političnimi, upravnimi in storitvenimi stavbami, z glavnimi prometnimi potmi in zelenimi površinami. Je nekakšna navidezna ločnica med vzhodnim spalno-bivalnim naseljem ter zahodnim in južnim delom mesta, v katerih prevladujejo različne osnovne in kulturne storitve. Tudi v kompleksu se pojavlja pester nabor kulturnih, umetniških in družbenih vsebin, ki potekajo v različnih objektih z različnimi imeni. V severnem delu kompleksa, ob Masarykovi ulici, stojijo stavbe Pešaki, Lovci in Mali hangar, v spodnjem, južnem delu pa Hlev, Garaže in nekdanji vojaški zapor (slika 1b). Poleg imen so objektom pripisane tudi vsebine, ki so vezane na umetnost, kulturo in druženje ljudi, kar je zlasti vidno v nočnem življenju avtonomnega prostora, večkrat pa tudi podnevi.

Kompleks je nastal v 19. stoletju in ima militaristično podobo. Najprej se je uporabljal za vojaške potrebe habsburške vojske, nato avstro-ogrske in nazadnje jugoslovanske. Prostor je dokaz stoletne zgodovine vojn, družbenih in političnih idej ter simbolike. V 20. stoletju, ko se je spreminjal politični režim v

Slika 1: (a) Lokacija avtonomnega centra Metelkova in (b) informativna karta kompleksa (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; Google Earth, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

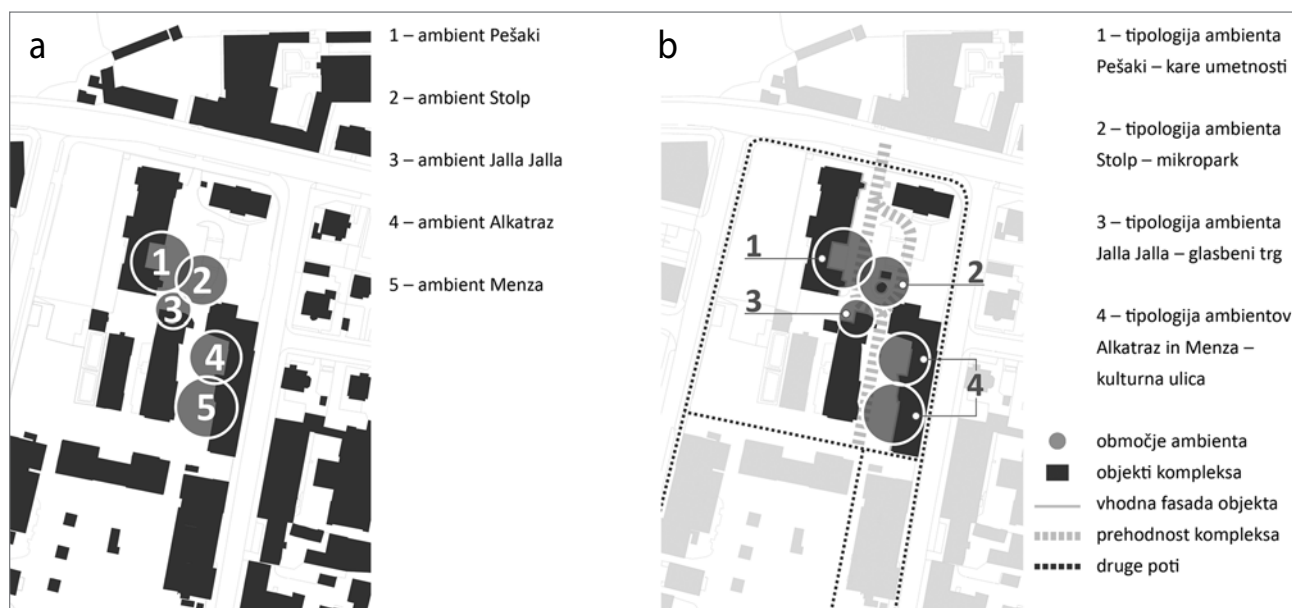

Slika 2: (a) Prikaz vsebinsko pestrega programa kompleksa ter (b) morfološki vzorec in delovanje avtonomnega prostora (vir: Mestna občina Ljubljana, v nadaljevanju: MOL, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

Sloveniji, ki je pridobivala lastno avtonomijo v svetu, je postal del novega družbenega gibanja. Metelkova je bila namreč s svojo lokacijo v središču politične in družbeno močne Ljubljane, natančneje območja Tabor, ki je bilo ključna točka novega gibanja. Mirni in tihi protesti žensk, ki so obkrožale takratno vojašnico, in selitev demonstracij s Kongresnega trga na Metelkovo, so bili pomembni v bitki za varovanje človekovih pravic in pri prenosu sporočila, naj JLA (Jugoslovanska ljudska armada) zapusti vojašnico. Spremembe in gibanja v 80. letih prejšnjega stoletja so oblikovali nove koncepte ustvarjalnosti ter poudarjali zahteve družbe po demokraciji in kulturnem razvoju, kar je pripomoglo k razvoju vse glasnejše alternativne umetnosti. Ob upoštevanju teh sprememb sta Gibanje za kulturo miru in nenasilja in ŠKUC-FORUM ustanovila Mrežo za Metelkovo, društvo, ki je že pred zasedbo Metelkove spodbujalo pretvorbo vojašnice v nov kulturni center, kar je sovpadalo s političnimi spremembami in družbenimi zahtevami tistega časa. Sodelovanje omenjenega društva, Službe za mestno lastnino Ljubljana (v nadaljevanju: ISSML) in Vlade Republike Slovenije je omogočilo začetek komunikacije med različnimi uporabniki, pregled prostorov in oblikovanje programske sheme, ki jo je nato v sklopu Razvojnega načrta Metelkove nadzorovalo in izvajalo društvo RETINA. Prvotni dogovori o novi namembnosti prostora so bili prekinjeni s pobudami ISSML-ja po rušitvi objektov v severnem delu kompleksa, kar je izzvalo prihodnje uporabnike k zasedbi – skvotanju – prostora. Kljub temu so društva, ki so pridobila položaj pravne osebe, prostor lahko upravljala in izvajala nadzor nad uresničevanjem razvojnega načrta. Ta je spodbujal enakovreden prispevek vseh uporabnikov, kar je omogočilo nastanek avtonomne cone in potrjevalo dejstvo, da Ljubljana nujno potrebuje prostor za kulturo in

ustvarjalnost. Oblikovanje avtonomnega prostora, ki je sledilo lastni kulturni in družbeni ideologiji, je bilo v prvih letih podvrženo prostorskim in upravljalnim izzivom. Zlasti nevdruževanje objektov je v začetku dajalo vtis degradiranega prostora, kar je privabilo tudi tiste uporabnike, ki svojega delovanja niso podrejali zakonu. Spremenjena podoba prostora in struktura uporabnikov, odvzem osnovnih dobrin (elektrika in voda), ki so jih potrebovali za kulturno in umetniško udejstvovanje, in spremenjena percepcija o avtonomni coni so bili vzroki za razširjen kriminal in vandalizem, s tem pa za širjenje negativne podobe. Obdobje negotovosti in družbene podhranjenosti se je končalo s prihodom novega tisočletja. Prvi uporabniki, ki so leta 1991 preskočili ograjo in zasedli prostor, so s ponovno normalno oskrbo z osnovnimi dobrinami vzpostavljali raznovrstne dejavnosti in umetniško-kulturni program, ki je privabljal tudi tuje pripadnike avtonomnih prostorov po Evropi. Čeprav je postal prostor družbeno sprejet, so stereotipi, stigme in strah pred zahajanjem na to območje ostali. Vzrok za to so bile med drugim tudi različne diskusije o pojmi enakopravnosti, svobodnega izražanja, političnih prepričanj, ksenofobije in rasizma, kar je Metelkovo stigmatiziralo in jo spremenilo iz prostora »naivnega upora« v prostor nevarnosti. Čeprav je družba Metelkove podpirala napredne razprave o obstoju in življenju, ni uspela zrušiti vzpostavljenih mentalno-prostorskih mej, ki so zaznavne še danes (Bibič, 2003; Hren, 2008).

Poznavanje pestre prostorske in družbene zgodovine avtonomne Metelkove omogoča nadaljnje razumevanje njene prostorske in kulturne vrednosti in umetniških odtisov svobodne družbe. Metelkova je že v začetku nastajanja dokazala, da je ključna gonilna sila pri oblikovanju in urejanju funkcionalnih

Slika 3: (a) Prikaz zaznanih ambientov kompleksa ter (b) prikaz ambientov in njihovih tipologij znotraj kompleksa (vir: MOL, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

prostorov, ki z obliko podpirajo tudi vsebino, skupnost ljudi, ki omogoča aktivno in enakovredno participacijo posameznikov in posameznic. Ti so namreč pobudniki ustvarjanja in razvoja raznovrstnih vsebin in pestrega programa (slika 2a). Metelkova ni le kulturno-umetniški center ali samo avtonomna cona, ampak prostor, v katerem se naštetemu pridružijo tudi osnovne storitve in prebivanje. Močno se poudarjajo vsebine druženja in nenehnega ustvarjanja skupnosti, ki spodbuja ustvarjalnost in razvoj neinstitucionalne alternativne umetnosti. Zadnja se preliva skozi prostor prek obarvanih in poslikanih objektov, urbane opreme ter nenačrtovanega in organsko razvijajočega se odprtega prostora kompleksa. Delovanje objektov, ki sicer temeljijo na predhodno vzpostavljeni ortogonalni geometriji prostora, z zamikanjem na glavni poti, ki vodi skozi prostor, ustvarja manjše ambience (slika 2b). Ti so med seboj povezani z zamaknjeno enotno osrednjo površino, v katero prehajajo vsebine iz objektov. Podoba in delovanje prostora tako močno sodelujeta z delovanjem prisotne skupnosti, ki z ustvarjenimi ambience znotraj kompleksa poudarja merilo človeka. Metelkova je zaradi drugačnega koncepta skupnosti in oblikovanja lastnega prostora postala izhodišče treh glavnih ugotovitev, ki so predstavljene v nadaljevanju (podpoglavja 2.1–2.3).

2.1 Ambientnost in tipologija ustvarjata organski urbanizem Metelkove

Avtonomni kulturni center Metelkova je zaprt sam vase. Vzpostavljene mentalno-prostorske meje omogočajo ohranjanje njegove avtonomije ter nenadzorovan in neomejen razvoj alternativne umetnosti, ki ni podrejena dominantni kulturi, hkrati pa te meje krepijo vtis, da je Metelkova mesto znotraj

mesta, v katero vstopajo posebne družbene skupine s potrebo po političnem, kulturnem in družbenem izražanju. Čeprav je prostor zaprt sam vase in tako odmaknjen od širšega urbanega območja, omogoča oblikovanje umetniških, kulturnih in družbeno podprtih ambientov, ki nosijo pestro programsko shemo. V avtonomni coni se tako s prepletom grajenega, družbenega in umetniškega pojavi pet ambientov z izrazitimi likovnimi potezami, ki nadgrajujejo vsebino in vizualno podobo obstoječih objektov (slika 3a). Na eni strani lahko ti ambience delujejo popolnoma samostojno, na drugi pa so vedno povezani med seboj, in sicer skozi preplet vsebin ali prek družbenih tokov znotraj kompleksa. Svoje ime so pridobili na podlagi prisotnosti glavnega objekta in nanj vezane vsebine. Zaznani pa so bili prek akvarelnih skic, ki prikazujejo zaznavo prostora in njegovih sestavin, kot so izrazite žive barve volumnov, prehodnost in zadrževanje ljudi ter delovanje prostora. Ambience so bili podrobneje analizirani po merilih, ki so poudarjali prisotnost, zadrževanje in tokove ljudi v prostoru, delovanje raznovrstnih vsebin, uporabnost in umetniško vrednost urbane opreme, vizure iz ambientov in proti ambientom, komplementarnost barv, umeščanje organskih likovnih tehnik (poslikave, skulpture) ter dimenzije volumnov in odprtih površin kot merilo za merilo človeka (preglednica 1). Merila so bila skupaj z zaznavo prostora navdihnjena z ugotovitvami Jane Jacobs (2009), ki je pri raziskovanju, opazovanju in izkušanju velikih ameriških prestolnic poudarila pomen ter visoko vrednost živahnega in barvitnega prostora, ki je vsebinsko pester in dimenzijsko ustreza merilu človeka in njegovi zmožnosti zaznave prostora.

Zaznani ambience temeljijo na strukturah, ki jih podpirajo volumni in ploskve, kar pomeni, da gre za tipološko različne

Preglednica 1: Sinteza analiz ambientov po vzpostavljenih merilih

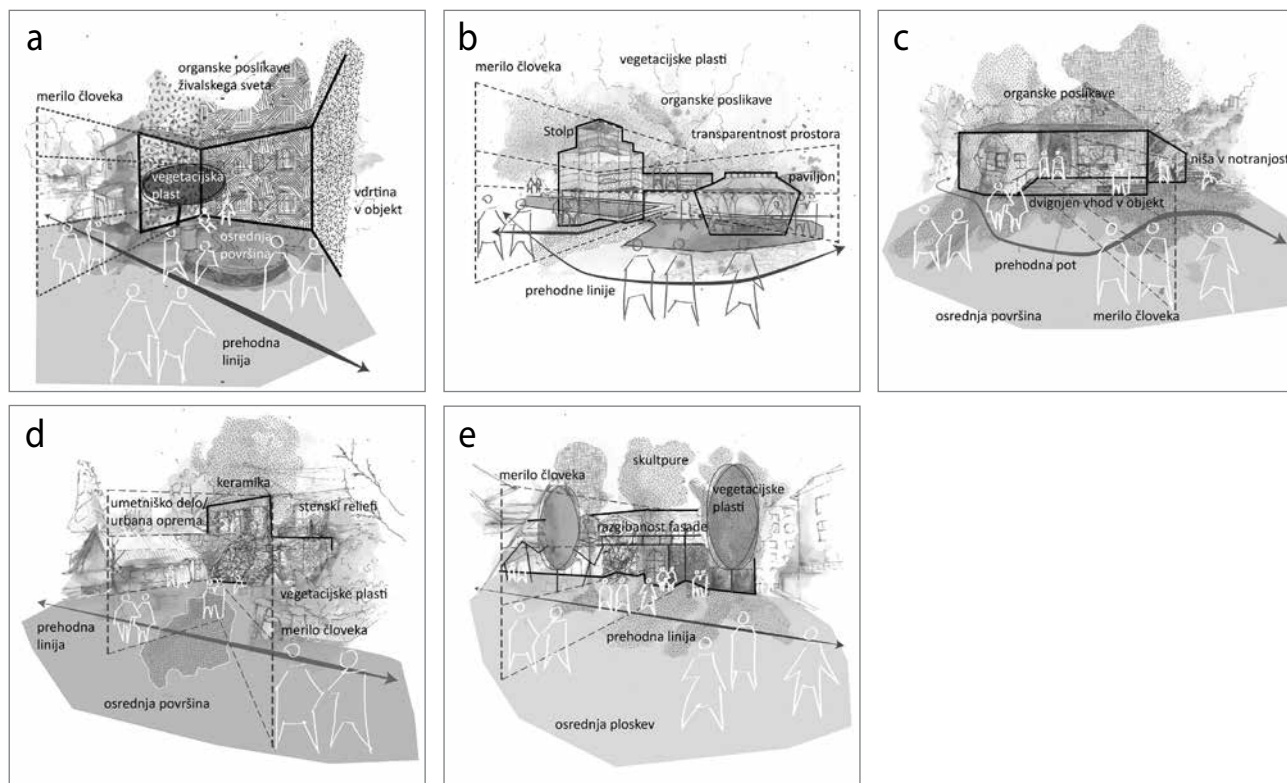
Ambient/ merilo	Pešaki	Stolp	Jalla Jalla	Alkatraz	Menza
vsebina	Gala Hala, kulturno-umetniško društvo Channel Zero	vsebinsko si uporabniki določijo sami	lokal Jalla Jalla	Klub Gromka, Galerija Alkatraz	Menza pri Koritu
dejavnosti	koncerti, DJ-večeri, multimedijski projekti, instalacije, gledališke predstave, poezija, razstave	druženje	DJ-večeri, glasba, razstave (študentov), projekcija dokumentarnih in drugih vsebin	koncerti, gledališke/filmske predstave, DJ-večeri, predavanja, vaje, razstave	delavnice, koncerti, poezija, filmski večeri, gledališke predstave, lutkovno gledališče, seminarji
vrste umetnosti	poslikave, grafiti	instalacije, poslikave	poslikave	skulpture, poslikave, raba keramike	kiparstvo, instalacije, poslikave
material	opeka, kamen	kovina, les, opeka	les, kovina	keramika, glina, opeka, les	les, kovina, beton
barve	modra, vijolična, rumena	rdeča, rumena, modra	modra, rdeča, vijolična, zelena	rumena, rdeča, modra, oranžna	oranžna, rjava, rumen, rdeča
delovanje prostora	zaseben ambient, možnost zadrževanja, polzaprt prostor – umaknjen v objekt	transparenten, prehoden prostor, točka zadrževanja, odmaknjen od grajenih objektov	obhoden prostor, v enem delu umaknjen v notranjost, dvignjene prvine omogočajo zasebnost	obhoden prostor in točka zadrževanja, umaknjen navznoter, delno zaseben	obhoden prostor, točka zadrževanja, umaknjen v notranjost, višinski sloji omogočajo zasebnost

Vir: Stubičar (2022)

prostore, ki se pojavljajo znotraj majhnega kompleksa. Tipologijo kot pojem lahko opredelimo v kontekstu strukturne in arhitekturne govornice, na katero pa v primeru Metelkove opiramo tudi fluidne vsebine. Tipologija v osnovi pomeni, da so podobne fizične in druge značilnosti grajenega okolja in njegove strukture razdeljene v skupine oziroma tipe (Moneo, 1978; Güney, 2007). Güney (2007) je trdil, da vsaka tipologija služi nekemu namenu, kar lahko razjasni potrebe po grajenih strukturah, če je temu dodan ali pripisan še družbeni konstrukt, pa se tipologija lahko preobrazí. Njena preobrazba ali osnovno prepoznavanje temelji na prostorskem znanju, ki omogoča prepoznavanje fizičnih prvin, strukture prostora, povezav in razsežnosti razlik ali podobnosti med grajenimi prvini. Prav te lastnosti tipologije, prisotnost vpliva družbe in preplet vsebin so v posameznih ambientih prek štirih glavnih korakov, ki so obsegali poenostavljanje osnovnih in ključnih oblik in strukturnih linij izhodiščnega prostora, izpostavljanje prevladujočih oblik in njihovo združevanje, odkrili štiri tipologije kompleksa (slika 3b). Vsaki je bilo poleg prevladujoče vsebine in izstopajoče barve pripisano ime, ki jo najbolj opredeljuje (navzočnost objekta ali strukture v prostoru) (preglednica 2).

Glavne značilnosti, podobnosti in razlike ambientov izhajajo iz vzpostavljenih meril, ki so prek akvarelnih skic omogočila prostorsko, vsebinsko, likovno in družbeno analizo prostora (preglednica 1). V začetku se je zdelo, da so ambient in njihove grajene ali vegetacijske prvine večfunkcijske, predvsem pa ustrezajo merilu človeka. Urbana oprema je tako hkrati tudi umetniško delo, ki dopušča svobodno interpretacijo o pomenu

ali uporabi. Ambient Stolp (slika 4b), ki ga v nasprotju z drugimi ambientmi ne definira grajeni volumen, ampak prostostoječa instalacija, se lahko dojema kot umetniško delo ali kot igralo za odrasle. Na drugi strani pa skulpture, kipi in instalacije v ambientih Alkatraz in Menza (sliki 4d in 4e) med drugim služijo kot stik objekta ambienta in osrednje površine, kot točka zadrževanja uporabnikov in uporabnic in orientacijska točka v prostoru. Razporejenost teh prvin ustvarja tudi pogoje za dinamičnost uporabnikov, ki so zaradi organskega delovanja ambientov vključeni v družbeno dogajanje. Pri tem nista ogroženi njihova zasebnost in odmaknjenost od pogledov. Vizure, ki spodbujajo občutek varnosti ter so mogoče iz ambientov navzven in tudi iz osrednje ploščadi v ambiente, so v določenih prostorskih trenutkih omejene z dvignjenimi prvini objektov, urbano opremo ali vegetacijo. Ta ustvarja različne višinske sloje ter pri ambientih Stolp, Pešaki in Menza (slike 4b, 4a in 4e) rahlo zakriva pogled na družbeno dogajanje, kar povečuje zasebnost v odprtem prostoru. Hkrati zmanjšuje višinsko razliko med objekti in uporabniki, kar dodatno potrjuje, da so ambient primerni merilu človeka. Grajeni volumni so sicer tudi brez vegetacijskih slojev primerno visoki in dolgi, torej ustrezajo uporabnikovi percepciji prostora. Podobno je tudi pri glavni prehodni poti, ki se zaradi razporeditve objektov lomi in usmerja uporabnika prek celotnega kompleksa, torej ga vodi mimo vseh ambientov, ki so vezani na to pot. Organsko ustvarjeni družbeni tokovi, ki se premikajo med ambientmi, sledijo izrazito močni alternativni umetnosti, ki se kaže v fasadah objektov ali urbani opremi. Poslikave živalskega, rastlinskega in popačenega človeškega sveta, kot jih lahko opazujemo v am-

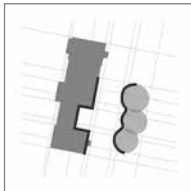
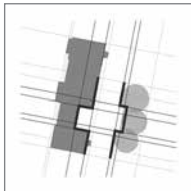
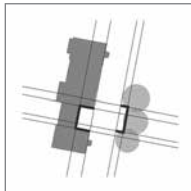
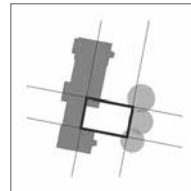
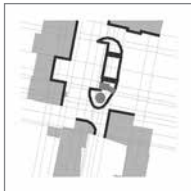
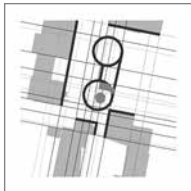
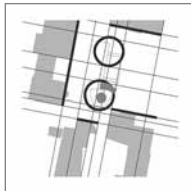
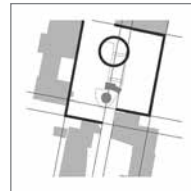
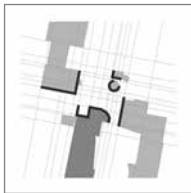
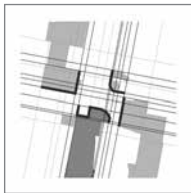
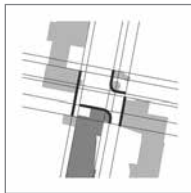
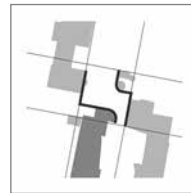

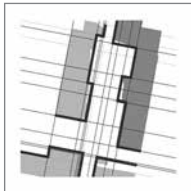
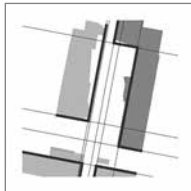
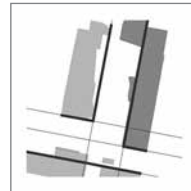
Slika 4: Likovne analize: (a) ambient Pešaki, (b) ambient Stolp, (c) ambient Jalla Jalla, (d) ambient Alkatraz, (e) ambient Menza (ilustracija: Nina Stubičar)

bientu Jalla Jalla (slika 4c), ali skulpture in reliefi v živahnih, komplementarnih barvah ambienta Menza (slika 4e) prebijajo fasade objektov, ki izhajajo iz klasičnega formalnega urbanizma, in jih približujejo pojmu organskega urbanizma.

Ambienti s svojimi prostorskimi, družbenimi in umetniško-kulturnimi prvini odkrivajo drugačne tipologije v kompleksu. Čeprav izhajajo iz dvodimenzionalnega, klasičnega ortogonalnega urbanizma in v osnovi ponazarjajo tiste, ki so sestavni del mesta (ulica, trg, park, kare), jih vključenost skupnosti v oblikovanje lastnega prostora in močna vpetost neinstitutionalne alternativne umetnosti uvršča na področje tipologij organskega urbanizma (preglednica 2). Poleg strukture, volumnov in ploskev ima pomembno vlogo še vsebina, ki se pojavlja v ambientu. Ta namreč določa delovanje posameznega ambienta, z izstopom iz grajenega objekta pa usmerja ali zadržuje uporabnike. Osnovna struktura odkritih tipologij temelji na predhodno vzpostavljene geometrijski mreži. Gre za koncepte vzporednosti in pravokotnosti, ki se kažejo prek naganja objekta ali vegetacijskih potez na osnovno ploskev. Prav struktura prostora določa klasične tipologije ortogonalnega urbanizma. V ambientu Pešaki tako v procesu odkrivanja najprej zaznamo tipologijo stavbnega kareja, ambient Stolp se približa parku, Jalla Jalla deluje kot trg, ambienta Alkatraz in Menza pa ponazarjata tipologijo ulice. Tem klasičnim tipologijam je pripisan organski preplet obstoječe strukture z dinamičnimi

vsebinami in pojavom alternativne umetnosti. Ambient Pešaki (preglednica 2a), ki v osnovi ponazarja tipologijo stavbnega kareja, definira glasbeno dogajanje Gale Hale ali dejavnosti kulturno-umetniškega društva Channel Zero, ki prehajajo iz objekta v ambient. Ta postane statičen, uporabniki se zaradi vsebine zadržujejo znotraj ambienta, organske poslikave pa tako nadgradijo poteze zaključnega stanovanjskega kareja v organsko tipologijo kareja umetnosti. Ambienta Stolp in Jalla Jalla temeljita na isti geometrijski strukturi kot Pešaki. Stolp (preglednica 2b), ki ponazarja tipologijo parka, je z vseh strani obdan z volumni, ki omogočajo prehode, v ambientu pa se prek vegetacije in dvonivojske instalacije ustvarjata transparentnost in prehodnost, ki to krepita tipologijo. Na to je naložena vsebina, ki jo določijo uporabniki sami, pomembna pa je tudi likovna govornica umetniškega dela. S tem je tipologija osnovnega mestnega parka nadgrajena v tipologijo mikroparka. Ambient Jalla Jalla (preglednica 2c) pa zaradi volumnov, ki zamejujejo osrednjo površino z dveh strani, ponazarja tipologijo trga. Čeprav v objektu prevladuje glasbena vsebina, ta ni nujno vedno vpeta tudi v osrednjo ploskev tipologije, vendar pa zaradi podpore vsebine druženja nadgrajuje klasično tipologijo trga v tipologijo glasbenega trga. Osnovna geometrijska mreža se nadaljuje v spodnji del avtonomnega kompleksa, v katerem sta umeščena ambienta Alkatraz in Menza (preglednica 2č). Ambientoma je pripisana skupna tipologija, saj s svojo navezavo na glavno prehodno pot in razmerje z njima nasprotnim objek-

Preglednica 2: Grafična sinteza odkrivanja tipologij v posameznih ambientih (ilustracije: Nina Stubičar)

Odkrivanje tipologije/ambient	Ambient kot izhodišče določanja tipologije	Poenostavljanje oblik po strukturi prostora	Poudarek prevladujočih oblik glede na strukturo	Združevanje prevladujočih oblik za odkrivanje tipologije
(a) kare umetnosti (ambient Pešaki)				
(b) mikropark (ambient Stolp)				
(c) glasbeni trg (ambient Jalla Jalla)				
(č) kulturna ulica (ambients Alkatraz in Menza)				

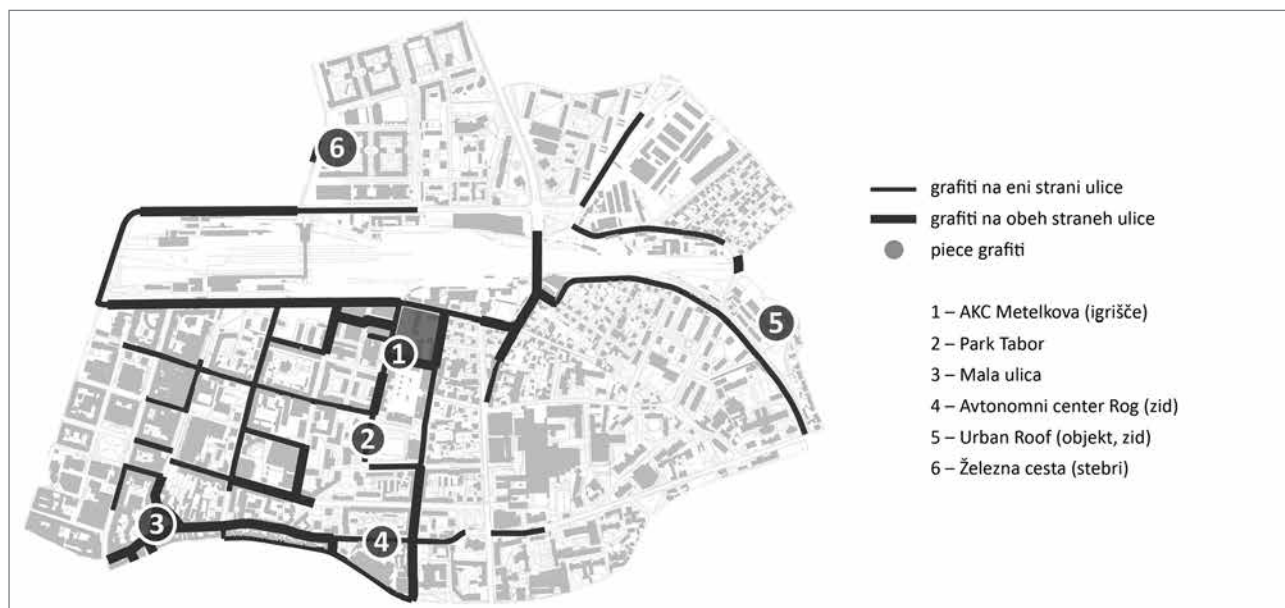
Vir: Stubičar (2022)

tom ponazarjata tipologijo ulice. Klasična tipologija ulice nima pripisane vsebine, ampak je namenjena le prehajanju. Ambients to nadgrajujeta z lastno umetniško in kulturno vsebino, ki prek urbane opreme/umetniškega dela prehaja v osrednjo površino in odkriva organsko tipologijo kulturne ulice.

Ambientalnost in tipologija ustvarjata organski urbanizem Metelkove, ki se kaže prek celostnega doživljanja in oblikovanja prostora po merilu človeka. Težnje družbenih skupin, ustvarjalnost in umetniško izražanje ustvarjajo skupnost, ki narekuje spontan, skoraj nenadzorovan in samoiniciativen razvoj prostora. Vpeljevanje umetniških in kulturnih vsebin in oblikovanje različnih vrst alternativne umetnosti, ki se vpenjajo v vse prvine kompleksa, ustvarjajo in odkrivajo tipologije prostora, ki prevzemajo značilnosti organskega urbanizma. To je koncept grajenja prostora po vzoru delovanja skupnosti, torej svobodno, spontano, nepredvidljivo, vendar ob upoštevanju ustvarjalcev in uporabnikov. Organskost je pojem, ki na Metelkovi prek spremenjenih fizičnih entitet in družbenih teženj postavlja v ospredje merilo človeka in prekriva obstoječi osnovni ortogonalni dvodimenzionalni urbanizem.

2.2 Alternativna umetnost grafičarstvo povezuje mesto z Metelkovo

Metelkova je znano kulturno-umetniško središče alternativne umetnosti, različnih družbenih nazorov, političnih prepričanj in umetnostne produkcije. Avtonomna cona je v začetku nastajanja podlegla družbenim težnjam po edinstvenem in svobodnem prostoru, potem pa je v hitrem in velikokrat nestabilnem ritmu postala zatočišče novih idej, kulture in različnih družbenih skupin. S svojim delovanjem tudi danes prispeva k raznovrstnosti in pestrosti družbenega in ustvarjalnega življenja. Pester nabor rokodelcev, umetnikov, glasbenikov ter drugih ustvarjalcev in ustvarjalcev, ki aktivno delujejo v ateljejih in društvih, spodbuja barvitost, živahnost in sporočilnost prostora prek ustvarjanja drugačnih vrst umetnosti. Poslikave, reliefi, unikatna urbana oprema in drugačno oblikovanje zunanjega prostora ločujejo Metelkovo od širšega mestnega tkiva, hkrati pa opozarjajo na zgodovino prostora, prelomne politične, prostorske in druge dogodke ter raznolikost družbenih skupin, ki tam delujejo. Lebarič (2013) je tako ustvarjalno delovanje skupnosti pripisal drugačnemu produkcijskemu

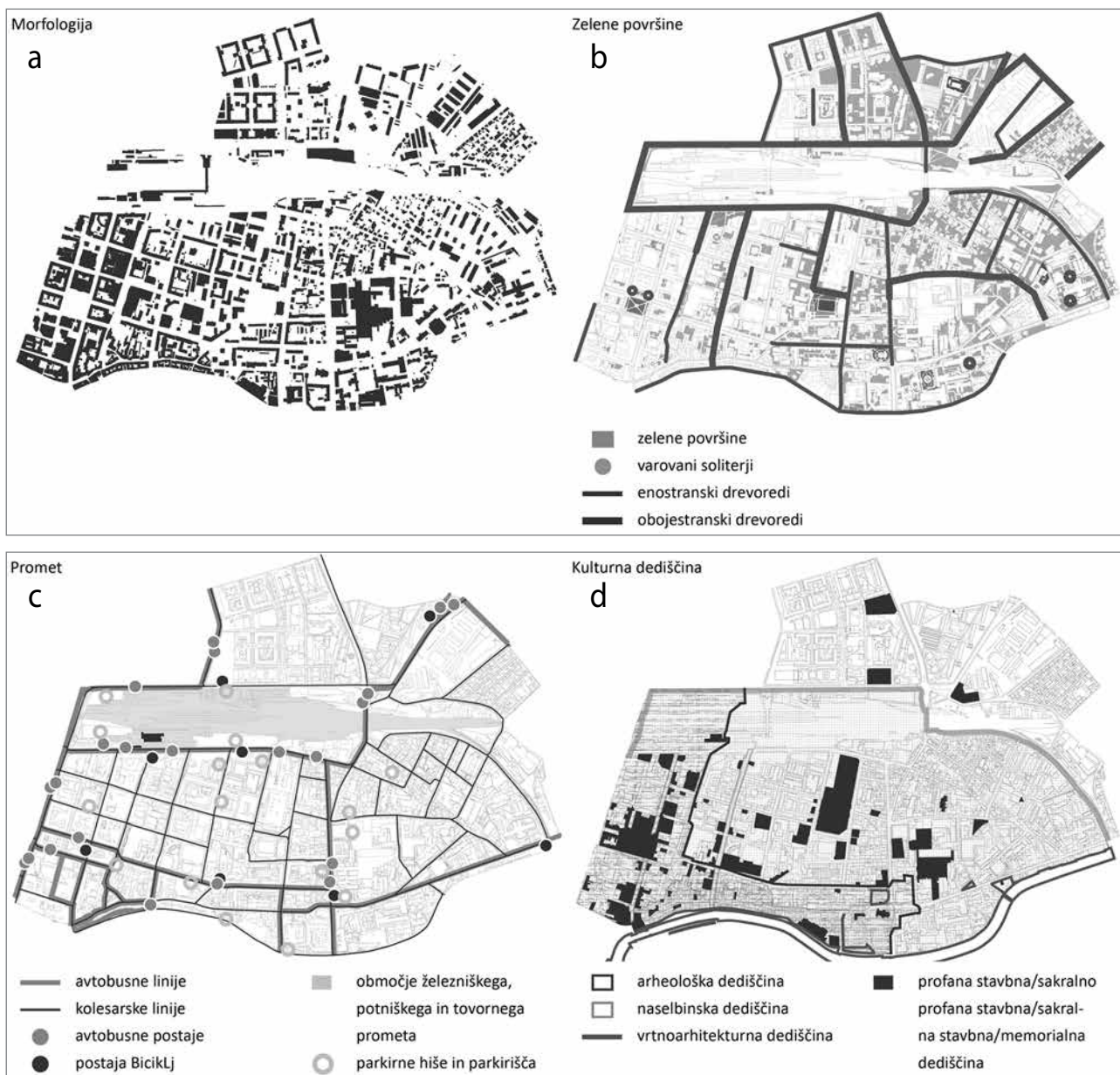
Slika 5: Poti grafitov izhajajo iz Metelkove, jo povezujejo z mestom in odkrivajo točke grafitarske umetnosti (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; ilustracija: Nina Stubičar).

načinu, ki ni vezan na odnos med proizvajalcem in potrošnikom, ampak poudarja, da je umetniško delo ustvarjalen proizvod posameznika, ki je dostopen vsem. Samostojnost umetnikov in njihova neodvisnost od prevladujoče kulture sta vzporedni z odprtostjo prostora in aktivnim vključevanjem posameznikov v ustvarjanje drugačne in vsakdanje umetnosti. Nehierarhični in spontani produkcijski način alternativne umetnosti ohranja avtonomijo prostora.

Alternativna umetnost Metelkove nastaja zunaj načrtovanih okvirov institucij in je kot rezultat spontanega družbenega delovanja vedno vezana na fizični prostor. Podoben koncept ustvarjanja alternativne umetnosti v mestu najdemo le pri grafitih, ki se v različno močnih in sporočilnih potezah vijejo vzdolž ulic. Grafitarska umetnost je tako edina skupna točka Metelkove in mesta Ljubljane. Ta vrsta umetnosti je bila najbolj razširjena v 90. letih, ko so se različne družbene skupine borile za svoj prostor in ideologijo, kar jim je med kar nekaj prostori omogočala tudi Metelkova, ki je gostila uveljavljene skupine grafitarjev. Grafiti, ki so najprej nastajali kot produkt kolektivne misli skupnosti, pozneje pa bolj kot produkt posameznika, so znanilci družbenega ali političnega sporočila ter se največkrat pojavijo hitro in spontano v prostoru, ki ni namenjen temu. Grafiti, ki jih lahko opazujemo v javnem prostoru, izhajajo iz jezikovnega grafitu, torej nosijo močna sporočila (t. i. piece grafit) ali izražajo nezadovoljstvo (vandalizem) (Raziskovalni inštitut Akademije za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani, 2022). Grafitarstvo bi lahko opredelili kot prostorsko javno umetnost, ki v prostoru pušča svoj vtis ter odpira diskusije o oblikovanju in urejanju različnih mestnih prostorov in zapuščenih ali nevdrževanih objektov, na katerih se grafiti

najpogosteje pojavljajo. Grafitarske poteze (slika 5) so bile tako proučevane na podlagi izhajanja iz izhodiščnega prostora Metelkove in njihovega obsega v mestu. Hkrati so določile velikost mestnega območja, ki ga obravnavamo z urbanističnega vidika, in razkrile izpraznjene mestne prostore (podpoglavje 2.3). Grafiti so v največkrat hitrih potezah, ki nakazujejo nezadovoljstvo prebivalcev ali uporabnikov, najbolj prisotni v zahodnem delu obravnavanega območja (slika 5), ki je opredeljeno kot območje osrednjih dejavnosti (prebivanje in storitve), medtem ko je najmanj grafitov v vzhodnem, pretežno spalno-bivalnem delu. Pojavnost grafitov tako izhaja iz lastništva in namenske rabe objektov, kar pomeni, da se največkrat pojavijo v javnih odprtih prostorih ter objektih storitev in različnih dejavnosti. Pogosteje so izrisani na zamenljivih in javnih prvinah mesta, nevdrževanih in temnih fasadah in zidanih ali gradbiščnih ograjah. Čeprav večji del grafitov lahko opredelimo kot vandalizem in upor, smo v mestu našli tudi nekaj umetniških točk, ki so bolj vezane na vsebino objekta in prostora. Poleg Metelkove so take točke še v parku Tabor, na Mali ulici, ob Železni cesti in na območju nekdanjega društva Urban Roof.

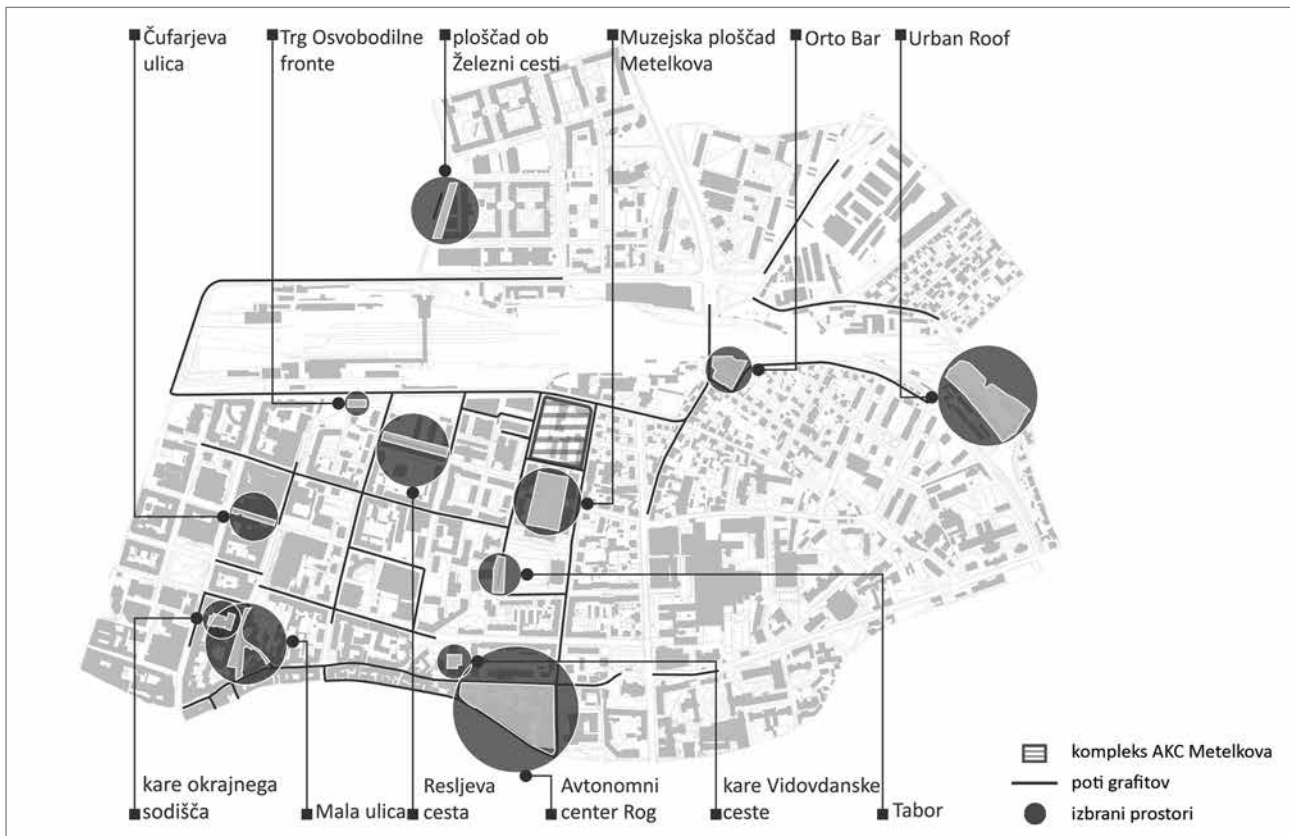
Poti grafitov in grafitarske točke so poudarile izpraznjene mestne prostore, ki sledijo prevladujočim oblikovalskim konceptom. Ti prostori so tako kot obravnavno območje vezani na vzpostavljene urbanizem, ki ga med drugim določajo tudi različne kategorije obravnav prostora (zeleno površine, promet, namenska raba in podobno). Proučevanje izbranega območja je hkrati razkrilo prisotnost in delovanje organskosti, ki izhaja iz Metelkove tudi prek grafitarskih potez, in omogočilo presojanje potencialov izbranih prostorov za spontan razvoj alternativne umetnosti. To je prav tako pripomoglo k odkrivanju tipolo-

Slika 6: Analize širšega območja: (a) morfologija, (b) zelene površine, (c) promet, (d) kulturna dediščina, (e) namenska raba, (e) obstoječi in predvideni prostorski akti (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; ilustracija: Nina Stubičar)

logij v mestu, družbenih posebnosti pri ustvarjanju grafičarske umetnosti in ugotavljanju, ali je organskost že prisotna v mestu, kako jo lahko določajo ali omejujejo institucionalno podprti prostorski ukrepi in smernice. Osnovna struktura mesta izhaja iz ortogonalne mreže, ki se s prekinitvami preusmerja, križa in spreminja po velikosti ter v le redkih primerih nakaže organsko vzpostavljene mestne strukture. Morfologija mesta (slika 6a), ki jo je Conzen (2012, po Kropf in Malfroy, 2013: 128) opredelil kot študijo grajenega okolja, ki razlaga prostorsko razporeditev volumnov in ploskev pod vplivom raznovrstnih sil, potrjuje prevladujočo ortogonalno mrežo. Ta je sestavljena iz prepleta osnovnih fizičnih prvin in tipologij, kot so ulice, trgi, parki in kareji, in dokazuje, da je obravnavano območje

močno urbanizirano, zlasti v zahodnem delu. Na le redkih območjih kaže mesto organsko vzpostavljene mestne strukture. Med njimi je najmočnejša poteza Petkovškovega nabrežja, ki sledi naravni organski obliki Ljubljane. Več organskosti lahko zaznamo tudi na vzhodnem stanovanjskem predelu območja, le da se ta kaže prek zelenih površin (slika 6b), ki spadajo v kategorijo zasebnega lastništva, medtem ko je ortogonalna mreža bolj poudarjena v zahodnem urbaniziranem delu, kar je vidno tudi v manjši pojavnosti največkrat načrtovanih zelenih površin. Prometna shema (slika 6c) v svojem namenu in delovanju najbolj sledi ortogonalni mreži. Obstoječe poti so namenjene prehajanju različnih transportnih sredstev. Sama mreža torej ne sledi konceptu organskosti, delno pa mu sledijo prometni

Slika 7: Izbrani izpraznjeni prostori ob poteh grafitov, ki izhajajo iz Metelkove (vir: Ministrstvo za okolje in prostor, 2022; ilustracija: Nina Stubičar).

uporabniki. Še posebej pešci in kolesarji lahko določajo svoje poti do cilja, kar pomeni, da se njihova pot lahko razvija bolj spontano, čeprav sledijo vzpostavljeni mreži. Podobno je tudi pri kulturni dediščini. Ta varuje in ohranja prostorski in družbeni kapital za prenos naslednjim generacijam, kar prispeva h kakovosti življenja in kulturni pestrosti (Direktorat, 2022). Kulturna dediščina (slika 6d) tako sledi prevladujoči ortogonalni mreži, hkrati pa v svoj obseg vključuje tudi vrtnoarhitekturno dediščino Ljubljane, ki že v morfologiji kaže organskost. Namenska raba (slika 6e) ter veljavni in predvideni prostorski akti (slika 6f) pa s svojimi smernicami in načrtovanjem prostora ne dopuščajo spontanega razvoja alternativne umetnosti v mestu, saj sledijo ortogonalni strukturi in vsakemu tipu prostora pripisujejo uporabo in namen. Organskost na tem območju je tako vezana predvsem na odločitve uporabnikov in ne na fizičnost prostora. To so pokazali tudi grafiti, ki se spontano razvijajo in nizajo po ulicah ter tako Metelkovo navidezno povezujejo z mestom.

2.3 Poti grafitov odkrivajo izpraznjene mestne prostore

Poti grafitov so razkrile izpraznjene običajne mestne prostore (slika 7), ki sicer izpolnjujejo svojo funkcijo in namen, pa ven-

dar v njih ni mogoče zaznati take družbene komponente, kot jo lahko kadarkoli podnevi zaznamo na Metelkovi. Čeprav gre za prostore, ki naj bi bili bivalno okolje prebivalcev in uporabnikov, teh ni bilo tam. Izpraznjenost je pojem, ki je bil v zgodovini največkrat uporabljen v umetnosti, v sodobnih mestih pa se je prelevil v strah pred izpraznjenostjo. Ta preobrazba in novo dojetje pojma na prostorski ravni sta spodbudila vnos prvin, ki nimajo nobene dodane vrednosti, ampak le polnijo prostor, kar ga odmika od uporabnikov. Po Campell idr. (2019: 1) je izpraznjenost zaznana le ob primerjavi z drugimi prostori, v našem primeru v primerjavi z avtonomno Metelkovo, in zaznava odsotnost ljudi, dejavnosti ali grajenega. Prostori so bili poleg primerjave z Metelkovo in zaznavanjem odsotnosti uporabnikov zaznani še na podlagi opazovanja njihovega delovanja. Zanimalo nas je, ali kateri izmed prostorov vsebuje podobno kakovost, kot je bila zaznana na Metelkovi, in ali ima kateri izmed njih potencial za razvoj tovrstnih kakovosti. Navezovali smo se torej predvsem na potencialni razvoj organskega urbanizma prek spontanega vzpostavljanja skupnosti ljudi ter njihovega ustvarjanja in širjenja alternativne umetnosti kot povezovalne točke Metelkove z mestom. Pri tem smo se opirali na merila, ki so se z opazovanjem in analizo vzpostavila na Metelkovi in so bila sprva razdeljena v tri skupine: 1. kontekst prostora je zajemal kulturno dediščino in vsebine v prostoru;

2. urbanistični pogoji so proučevali zaprtost/odprtost prostora v širšem kontekstu, prehodnost in povezanost z drugimi prostori; 3. družbeni pogoji so raziskovali namen prostora, identiteto uporabnika in njegovo zasebnost znotraj prostora, merilo človeka in vpliv vsebine na prisotnost družbe. Iz tega so nastale tri glavne analize, ki so prostore proučevale prek treh pogledov: 1. proučevanje morfološkega vzorca in delovanje prostora (prehodnost, vizure, točke druženja, dominante, prisotnost vegetacije); 2. raziskovanje prisotnosti in raznolikosti vsebin (grafiti, namenska raba, umetniške, kulturne, izobraževalne vsebine in vsebine druženja); 3. vpogled v probleme in potenciale prostora (kulturna dediščina, prisotnost grafitov, poudarek pešcev in kolesarjev, varovana območja narave, zaprtost prostora, prometne in druge bariere). Proučili smo tudi tipologije prostorov in jih primerjali z odkritimi tipologijami na Metelkovi (poglavje 3) ter tako nadgradili vprašanja o potencialih za spontani razvoj in vnos alternativne umetnosti v mesto, kar bi lahko omehčalo mentalno-prostorske meje do Metelkove.

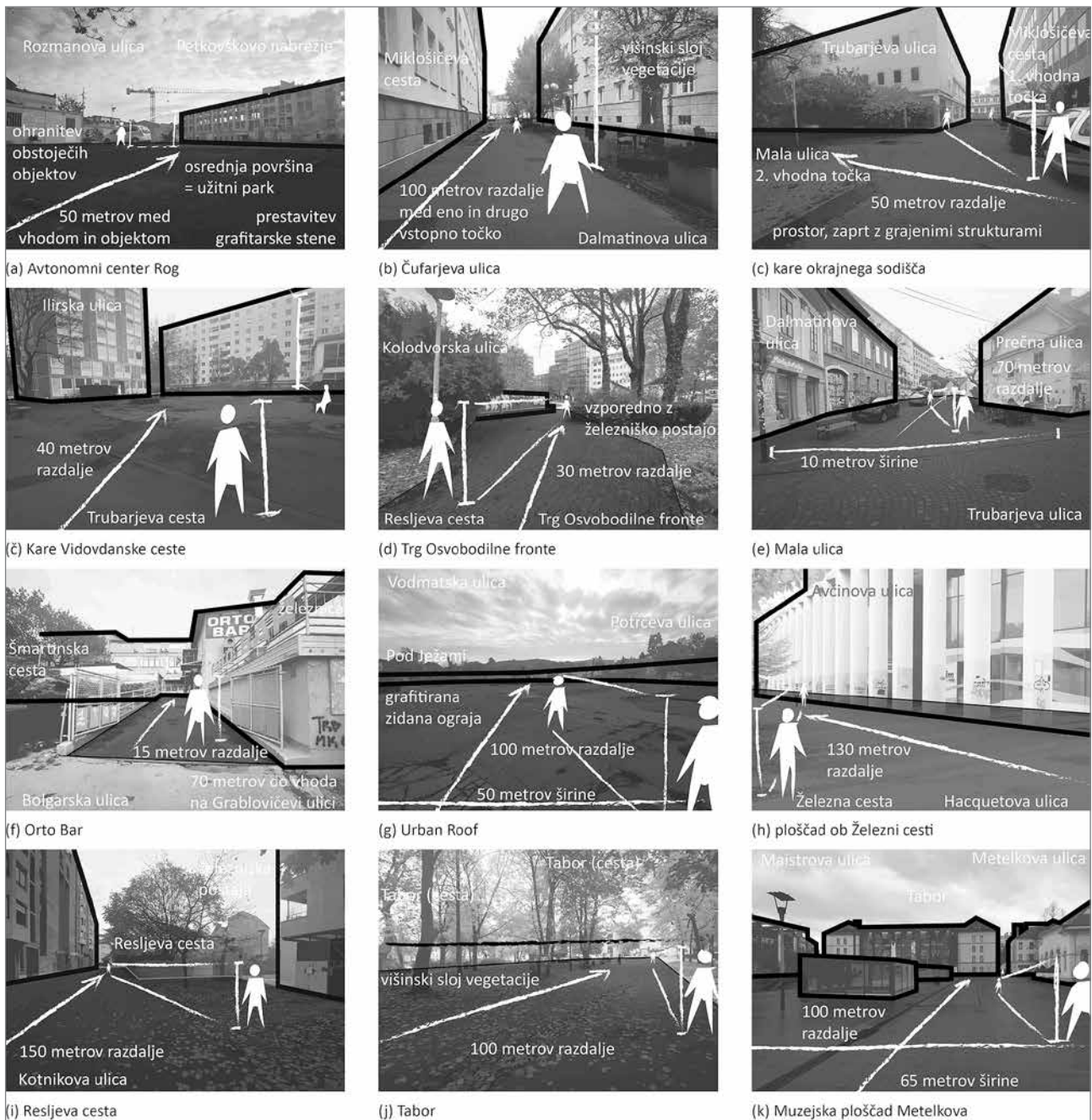
Izbrani prostori so del ortogonalne mreže, v katero se vpenjajo z lastnim nalaganjem volumnov na predpisane in začrtane ploskve. V nasprotju z avtonomnim centrom Metelkove so vsebinsko manj pestri, še redkeje pa vključujejo umetniške in kulturne vsebine, ki so najprepoznavnejša vsebina Metelkove. Obstoj njihovih vsebin je pogojen z obstojem institucij in načrtovanim časom izvajanja, kar jih navadno pušča znotraj določenega objekta, le redko pa se preselijo v njihov zunanji prostor. Med njimi so tako kare okrajnega sodišča (slika 8c), kare Vidovdanske ulice (slika 8č), ploščad ob Železni cesti (slika 8h) in Resljeva cesta (slika 8i), v katerih je najpogostejša vsebina druženje, najmanj pa umetniške ali kulturne vsebine. Te najizraziteje prevladujejo na Muzejski ploščadi Metelkove (slika 8k), vendar so pogojene in omejene s predpisanim časom izvajanja. Vsebinsko vedno podpira tudi urbanistični vidik, torej kako delujejo volumni med seboj in v navezavi na druge prostore, kako se prostori povezujejo in kako so prehodni. Če povzamemo, so nekateri preveč odprti, ampak nepovezani z drugimi prostori, zato uporabniku ne nudijo potrebne zasebnosti, kar smo lahko zaznali na Trgu Osvobodilne fronte (slika 8d), Resljevi cesti (slika 8i), na ploščadi ob Železni cesti (slika 8k) ali na Čufarjevi ulici (slika 8b). Območji Urban Roof (slika 8g) in nekdanjega avtonomnega centra Rog pred prenovo (slika 8a) na drugi strani svojo nepovezanost krepita z izrazito zaprtostjo vase. Tudi višinska razslojenost prostorov pripomore k večanju občutka zasebnosti v prostoru, predvsem pa k merilu človeka. Stanovanjski kareji, ki so v osnovi oblikovani za zadovoljevanje potreb prebivalcev, temeljijo na visokih in podolgovatih gabaritih, navadno brez slojev vegetacije, kar ustvarja veliko razliko med prisotnim uporabnikom in grajenimi prvinami. Odmik vegetacije, ki lahko zakriva poglede iz visokih objektov, hkrati pa usmerja pogled v prostoru, podaljšuje tudi percepcijo upo-

rabnika ulice – ulica je tako vizualno daljša in manj privlačna za obisk, kar poleg pomanjkanja urbane opreme vodi v njeno izpraznjenost. Poleg izpraznjenosti, torej odsotnosti družbene komponente, so vsi prostori del grafitarskih poti. Čeprav prevladuje grafitarstvo v obliki vandalizma, se kot umetnost pojavlja na območju parka Tabor (slika 8j), nekdanjega avtonomnega centra Rog (slika 8a) in na Mali ulici (slika 8e). Umetniška dela prikazujejo motive, ki so vezani na vsebino prostora. Grafiti na območju parka Tabor so tako vezani na tamkajšnji študentski dom.

Izbrani prostori kažejo vse značilnosti neorganskega urbanizma. Čeprav opravljajo svojo funkcijo v skladu z lastno obliko, so odmaknjeni od prebivalcev in drugih skupin uporabnikov. So izpraznjeni in ločeni med seboj, na kar vpliva tudi pomankanje vsebinskih povezav prek vzpostavljene ortogonalne mreže, na kateri temeljijo. Načrtovane in predvidene vsebine, ki se zapirajo v objekte, so eden glavnih dejavnikov izpraznjenosti in slabe izrabe prostora, to pa povečuje tudi odsotnost spontanega organiziranja prebivalcev. Spontanost in nenačrtovanost se v teh prostorih kaže le v alternativni umetnosti grafitarstva, ki fizično sledi neorganskemu, ortogonalnemu urbanizmu, v ideji in izvedbi pa konceptom skupnosti organskega urbanizma. Urbanistične in vsebinske analize izbranih objektov so potrdile, da ti sledijo konceptu prevladujočega neorganskega urbanizma, ki se ne ozira na potrebe prebivalcev in drugih uporabnikov, ampak z oblikovanjem sledijo zadovoljevanju potreb obiskovalcev. Ortogonalna mreža tako ne dopušča spontanega in organskega oblikovanja mestne podobe ali skupnosti, ki bi lahko šla prek okvirov, ampak v prostoru krepi pojem izpraznjenosti.

3 Primerjava tipologij organskega in neorganskega urbanizma

Za Ljubljano sta značilna dva urbanistična pristopa, ki izhajata iz različnih zgodovinskih obdobj. Prvi iz organskega urbanizma, ki svoje začetke beleži v srednjem veku, drugi pa temelji na ortogonalni mreži neorganskega urbanizma, ki se je najprej oblikoval v času rimske Emone, pozneje pa v začetku 19. stoletja. Čeprav sta oba pristopa še danes vidna v Ljubljani, s svojimi značilnostmi prevladuje ortogonalna mreža. Vanjo se zažirajo zeleni klini, ki izhajajo iz organskega oboda mesta in razbijajo popolno geometrijsko podobo, s tem pa vzpostavljajo tipsko podobne prostore. Tipologije so znotraj prevladujoče ortogonalne strukture sestavljene iz ponavljajočih se grajenih prvin, ki imajo podobne značilnosti. Njihova prepoznavnost in identiteta izhajata iz njihove funkcije in oblike, ki se nalagajo na ortogonalno mrežo, ta pa dopušča le razvoj znotraj lastnih okvirov. Načela neorganskega ali dvodimenzionalnega ortogonalnega urbanizma so prikazali izpraznjeni običajni mestni

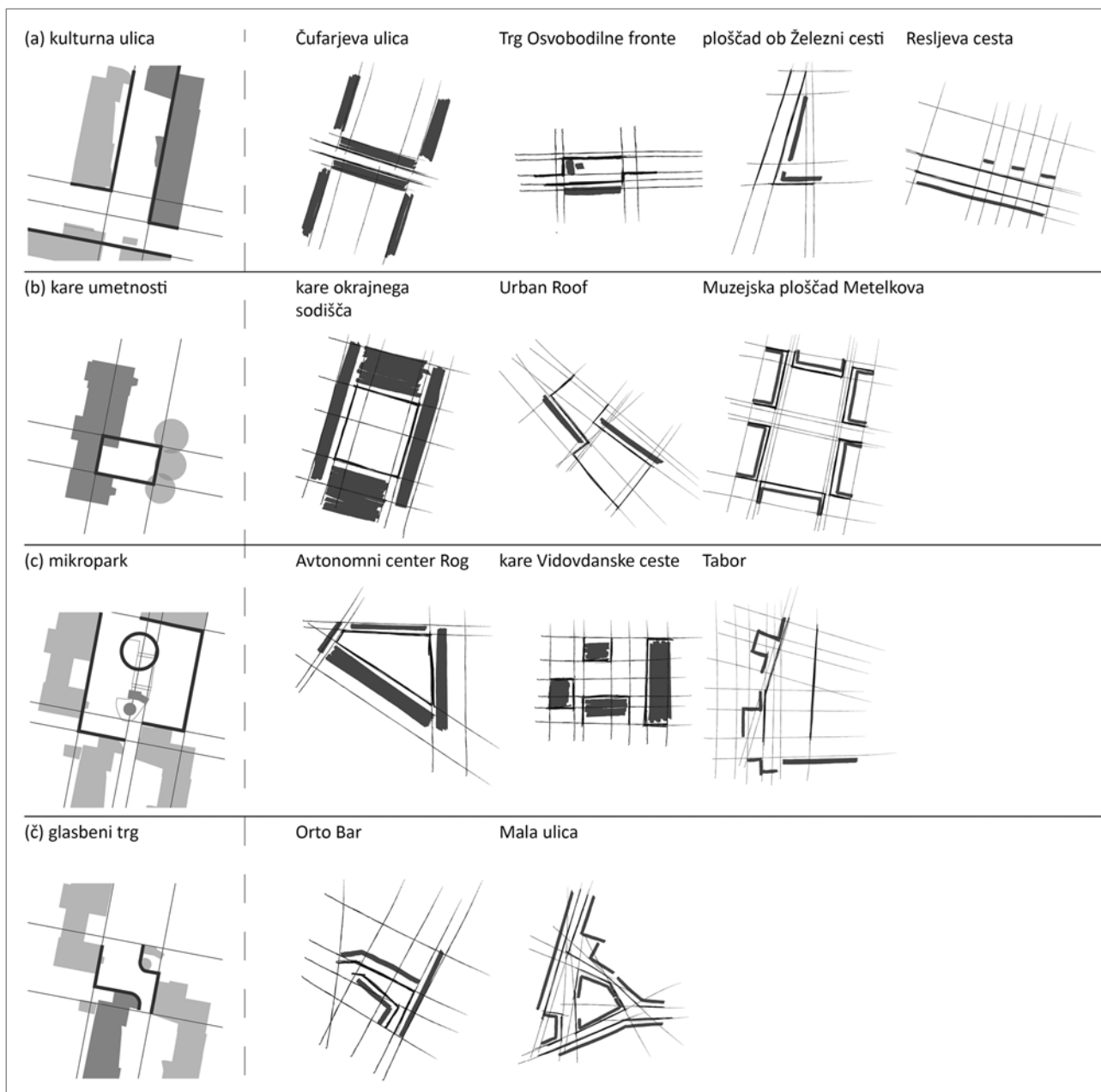

Slika 8: (a–l) Izbrani izpraznjeni prostori ob poteh grafitov, ki izhajajo iz Metelkove, prikazujejo merilo človeka (belo) v nasprotju z merilom prostora (črno) (foto (a–l): Nina Stubičar).

prostori, ki so bili primerjani z odkritimi tipologijami organskega urbanizma na Metelkovi ter so tako dodatno pojasnili potenciale za spontani razvoj in vnos alternativne umetnosti v mesto z namenom mehčanja mentalno-prostorskih meja do Metelkove. Pri primerjavi smo poleg osnovnih urbanističnih zakonitosti in členitve tipologije na osnovne elemente upoštevali tudi prisotnost in moč različnih vrst vsebin, kar je izhajalo iz predhodnega odkrivanja tipologij na Metelkovi (podpoglavje 2.1). V avtonomni coni so vsebine in merilo človeka odkrili štiri tipologije v zaznanih ambientih, ki povzemajo značilnosti

klasičnih tipologij mesta (ulica, stanovanjski kare, trg in park), vendar so nadgrajene z različnimi preplastitvami organskosti (poslikave, reliefi in delovanje skupnosti).

Tipologijo kulturne ulice (slika 9a) opredeljuje pravokotno in vzporedno nalaganje treh osnovnih linij, ki sicer v mestu služijo kot povezave. Čeprav taka tipologija v osnovi ne premore lastne vsebine in je namenjena prehajanju, je vsebina ambientov Alkatraz in Menza dovolj močna, da se razteza tudi v osrednji prostor. Preplet glasbenih dogodkov, druženja in umetniških

Slika 9: Primerjava tipologij organskega urbanizma (levo) s tipologijami neorganskega urbanizma (desno) (ilustracija: Nina Stubičar)

razstav ustvarja kulturo, ki prehaja iz grajenega prostora v odprtega, iz česar tudi izhaja ime odkrite tipologije. Čufarjeva ulica, Trg Osvobodilne fronte, ploščad ob Železni cesti in Resljeva cesta (slika 9a) so primeri klasične tipologije ulice. Tako kot kulturna ulica so tudi ti prostori definirani s podolgovatimi potezami in vzporednimi volumni, ki zaradi odsotnosti vegetacijskih plasti (razen Trga Osvobodilne fronte) ne ustrezajo merilu človeka in ne omogočajo njegove zasebnosti v prostoru. Vsebina, ki se na Metelkovi širi tudi v odprti prostor, ostaja v mestu znotraj grajenih objektov, kar zmanjšuje potencial teh prostorov za sprejem in razvoj alternativne umetnosti.

Tipologija kareja umetnosti (slika 9b) ponazarja tipologijo stavbnega kareja, ki mu ustrezajo kare okrajnega sodišča, Urban Roof in Muzejska ploščad Metelkova (slika 9b). Kare umetnosti povzema glavne značilnosti klasične tipologije, saj v osnovi izhaja iz geometrijske strukture, ki narekuje zapiranje volumnov v osrednjo ploskev. Temu sta pripisani močna umetniška in kulturna vsebina, ki se iz volumnov širita tudi v osrednji prostor. Skupaj z organskimi poslikavami, ki razbijajo dvodimenzionalnost grajenih volumnov, prostor še bolj približajo merilu človeka. Izbrani izpraznjeni prostori v mestu pa z navidezno ali fizično sklenjenostjo volumnov in zapiranjem vase vzpostavljajo redke vstopne in izstopne točke, še manj

pa nudijo možnost vključevanja vsebine v osrednjo površino. Prav tako ne omogočajo oblikovanja manjših ambientov, kot je mogoče na Metelkovi, kar vzporedno z odsotnostjo vegetacijskih plasti odmika te prostore od merila človeka ter s tem otežuje razvoj skupnosti in spontane alternativne umetnosti.

Tipologiji mikropark (slika 9c) in glasbeni trg (slika 9č) se na Metelkovi vzpostavljata predvsem z vsebino in manj z volumni kot pri kulturni ulici ali kareju umetnosti. Čeprav je tudi glasbeni trg opredeljen z volumnom na eni strani, ga na drugi ustvarja umetniška instalacija. Tipologija je tako kot mikropark prehodna in transparentna, predvsem pa večina vsebine poteka kar v zunanjem prostoru. Vsebina namreč ni pogojena z objektom ali instalacijo, ampak si jo uporabniki največkrat izberejo in ustvarijo sami, kar je vidneje v mikroparku. Tudi klasičnima tipologijama trga in parka ni pripisana vsebina, gre pa za večfunkcionalni površini, ki sta lahko na različnih točkah omejeni z volumni. Nekdanji avtonomni center Rog ali zdaj kreativno središče Rog, kare Vidovdanske ceste in park Tabor (slika 9c) so prostori, ki nudijo možnost prehajanja v različnih smereh in zaradi vključenosti višinskih vegetacijskih slojev bolj ustrezajo merilu človeka, s tem pa so tudi tipološko bližje tipologiji mikroparka. Podobno je v primeru Orto Bara in Male ulice (slika 9č), ki izhajata iz tipologije trga. Zaradi močnejše vsebine, ki prehaja v njun osrednji prostor, pa tako kot parki ustrezata merilu človeka in tipologiji glasbenega trga. Izbrani prostori, ki ustrezajo tipologiji parka in trga, imajo tako več potenciala za spontano širjenje alternativne umetnosti, saj nudijo pogoje, ki ustrezajo merilu človeka. Sočasno z možnostjo samostojnega določanja vsebine se poveča možnost za samoiniciativno oblikovanje skupnosti in s tem preplastitev z organskim urbanizmom.

4 Merilo človeka v organskem in neorganskem urbanizmu

Družbena in prostorska vprašanja o kakovosti mestnih prostorov smo primerjali z avtonomnim kulturnim centrom Metelkova, ki je bil tudi izhodišče za proučevanje mehanizmov dobrega delovanja skupnosti in prostorov in vzvod za razvoj organskega urbanizma. Ob tem smo Metelkovo najprej poskušali umestiti v pojem avtonomnega in odprtega mestnega prostora, nato pa smo želeli razbrati pristope k oblikovanju prostora in delovanja alternativne umetnosti tudi zunaj Metelkove. To je pripomoglo k prepoznavanju načinov nadgradnje neorganskega urbanizma v širšem mestnem prostoru in mehčanju vzpostavljenih mentalno-prostorskih mej do Metelkove. Prek treh glavnih ugotovitev (podpoglavja 2.1–2.3) se je pokazalo, da sta v mestu prisotna organski in neorganski urbanistični pristop.

Prvi koncept temelji na grajenju prostora po vzoru delovanja skupnosti, medtem ko neorganski urbanizem sledi načrtnemu in logičnemu oblikovanju mest brez vključevanja prebivalcev in drugih uporabnikov. Mesta so bila že v začetkih grajena na pobudo kolektivnega cilja skupnosti in za zadovoljevanje najprej osnovnih, pozneje pa bolj specifičnih potreb. Grajene strukture so bile oblikovane po merilu človeka, narava pa je bila vzor za oblikovanje funkcionalnih enot. Skupno delovanje fizičnega in človeškega torej ustvarja organski urbanizem. Ta je oblikovan postopno in z zavedanjem, da so spremembe del tega procesa. Aktivna vključenost ljudi po načelu od spodaj navzgor (ang. *bottom-up*) je rezultat delovanja skupnosti, ki se v prostoru največkrat kaže prek umetnosti in vključevanja narave (Schilders, 2010). Koncept organskega urbanizma je na Metelkovi viden prek celostnega doživljanja in oblikovanja prostora. Težnje družbenih skupin se v raznobarnih podobah, ki izhajajo iz ustvarjalnosti in umetniškega izraza, nalagajo na formalni, dvodimenzionalni urbanizem. Umetnost, ki je ustvarila skupnost in odnose znotraj nje, je poleg ustvarjalnosti spodbudila samoiniciativen oblikovalski pristop. Ustvarjalnost skupnosti je omogočila razvoj alternativne umetnosti, ki je na klasične mestne tipologije naložila organsko plast. Fizičnost prostora je pridobila identiteto in vsebino ter tako postala del kolektivne zavesti. Neorganski urbanizem pa se s svojim delovanjem odmika od spontanosti skupnosti, še bolj pa od spontanega oblikovanja prostorov. Ta vrsta urbanizma temelji na najbolj razširjenem urbanističnem pristopu, torej na ortogonalno oblikovanem mestu. Ta se je kot koncept vzpostavil že v antiki, ko so mesta nastajala kot rezultat geometrijskih odnosov. Ortogonalna pravokotna zasnova ulic je določala umeščenost ter razvoj grajenih volumnov in strukturne mreže, ki je vzpostavljala različne predele mesta. Ti so opravljali določene funkcije in tako prostoru pripisali primerno obliko (Marinko, 2002; Dimitrowska Andrews, 2020). Osnovni gradniki, kot so ulice in objekti, ustvarjajo s svojim prepletom jasne in berljive povezave, vozlišča in prazne prostore. Nadgradnje v razvoju prostora pa pomenijo dodajanje prvin in ohranjanje logičnih povezav med tipskimi prostori. Neorganski urbanizem je hitro načrtovano dejanje, ki pa v svoje odločitve ne vključuje mestnih prebivalcev, ampak produkcija prostora poteka neodvisno od uporabnikov, kar narekuje predimenzionirane in izpraznjene grajene ali prazne površine. Take lastnosti kažejo tudi izbrani odprti prostori, ki se pojavljajo ob poteh grafitov, ki izhajajo iz Metelkove. Čeprav odprti javni prostori opravljajo svojo funkcijo skladno z lastno formo, so odmaknjeni od prebivalcev in drugih uporabnikov in tako izpraznjeni. Med seboj se redko povezujejo, kar je posledica pomankanja vsebine. Če se ta pojavi, pa je navadno vezana na notranjost objekta in določen časovni termin. Tako kot mesto je tudi vsebina načrtovana.

Edini primer spontanosti in organskega delovanja skupnosti, ki se kaže v izpraznjenih prostorih, je alternativna umetnost grafičarstva, ki ostaja glas kritike prostora in umetniškega izražanja in je edina povezovalna nit mesta z Metelkovo.

5 Sklep

Metelkovo od širšega mestnega prostora ločujejo mentalno-prostorske meje, ki izhajajo iz prevladujoče kulture s širšega mestnega območja. Skozi prizmo avtonomnega prostora, ki je pokazal različne nazore organskega urbanizma, je kot glavno merilo dobrega in funkcionalnega oblikovanja prostora izstopilo merilo človeka. To je bilo najočitnejše in najberljivejše opazno pri raziskovanju tipologij organskega urbanizma, ki so hkrati postavile merila za primerjavo s tipologijami izpraznjenih odprtih javnih prostorov. Prav merilo človeka, ki ga lahko prevedemo v fizično razmerje med uporabnikom in prostorom ali v družbeni konstrukt vključenosti uporabnika v prostorske odločitve, umešča Metelkovo v pojem avtonomnega prostora. Temu dodaja vrednost še odmik skupnosti od institucionalnega delovanja, ki pa Metelkove ne odmika od pojma odprtega mestnega prostora. Tja jo lahko umestimo zaradi težnje po vključevanju ljudi, kar naj bi v osnovi opravljali tudi odprti javni mestni prostori. Hkrati ji ta pojem lahko dodamo zaradi izhajanja iz iste urbanistične forme kot drugi mestni prostori. Z vidika percepcije prebivalcev ali drugih uporabnikov, ki kot del dominantne kulture vzpostavljajo mentalno-prostorske meje, se Metelkova odmika od pojma odprtega javnega prostora in se še bolj sidra na področju avtonomije. Rušenje mentalno-prostorskih mej je mogoče ob vnosu in spontanem širjenju alternativne umetnosti v sicer izpraznjene odprte javne prostore ter ob predpostavki, da je družba dovolj odprta za spremembe ter spontano in organsko skupnostno delovanje, kot je mogoče na Metelkovi. Z rušenjem teh meja lahko tudi Metelkova postane družbeno sprejet odprti javni prostor in vzor za participativno skupnostno oblikovanje prostora. To ne pomeni, da se v mesto vnašajo identični oblikovalski pristopi, ampak da se različnim družbenim skupinam, ki se opredeljujejo z določenimi mestnimi predeli, širi obzorje o možnostih skupnostnega oblikovanja odprtih javnih prostorov. Prek tega bi se lahko v mestu oblikovale različne skupnosti, ki bi z umetnostjo nadgrajevale odprte javne prostore, s tem pa poudarjale pomen pristopa od spodaj navzgor, kot je uveljavljen na Metelkovi.

.....
Nina Stubičar, mag. inž. kraj. arh.
Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: nina.stubica@bf.uni-lj.si

Izr. prof. dr. Tatjana Capuder Vidmar, univ. dipl. inž. arh.
Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: tatjana.capudervidmar@bf.uni-lj.si

Izr. prof. dr. Matjaž Uršič, univ. dipl. soc.
Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo,
Ljubljana
E-pošta: matjaz.ursic@fdv.uni-lj.si

Opombe

[1] Prispevek je nastal na podlagi magistrskega dela *Avtonomni kulturni center Metelkova: prostor subkulture ali javni mestni prostor*, ki ga je pod mentorstvom izr. prof. dr. Tatjane Capuder Vidmar in somentorstvom izr. prof. dr. Matjaža Uršiča na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani napisala in leta 2022 uspešno zagovarjala magistrica Nina Stubičar, zaposlena na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete.

Viri in literatura

- Bibič, B. (2003): *Hrup z Metelkove: tranzicije prostorov in kulture v Ljubljani*. Ljubljana, Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene politične študije.
- Campbell, C. J., Giovine, A., in Keating, J. (2019): Introduction: Confronting emptiness in history. V: Campbell, C. J., Giovine, A., in Keating, J. (ur.): *Empty Spaces: Perspectives on emptiness in modern history*, str. 1–13. London, School of Advanced Study, Institute of Historical Research, University of London Press.
- Dimitrovska Andrews, K. (2020): Podoba mesta skozi čas in perspektive. *Urbani izziv*, 11, str. 28–35.
- Direktorat za kulturno dediščino (2022): *Kulturna dediščina*. Dostopno na: <https://www.gov.si/teme/nepremicna-dediscina> (sneto 17. 6. 2022).
- Google Earth (2022): *Lokacija avtonomnega centra Metelkova*. Dostopno na: <https://earth.google.com/web/@46.05737013,14.52914553,291.67047941a,250.11858349d,35y,0h,0t,0r> (sneto 27. 4. 2022).
- Güney, Y. I. (2016): Type and typology in architectural discourse. *BAÜ FBE Dergisi*, 9(1), str. 3–18.
- Hren, M. (2008): *Antologija Metelkova – kako nam ni uspelo preprečiti vojne ... in kako lahko preprečimo ...?!*. Ljubljana, samozaložba M. Hren.
- Jacobs, J. (2009): *Umiranje in življenje velikih ameriških mest*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Kropf, K., in Malfroy, S. (2013): What is urban morphology supposed to be about Specialization and the growth of a discipline. *Urban Morphology*, 17, str. 128–131.
- Lebarič, V. (2013): Puščava normalnosti. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(253), str. 21–28.
- Lefebvre, H. (2013): *Produkcija prostora*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Marinko, J. (2002): Vpliv antike na urbanizem. *Keria: Studia Latina et Graeca*, 4(1), str. 55–69.
- Ministrstvo za okolje in prostor (2022): *Prostorski portal Republike Slovenije*. Dostopno na: <https://www.e-prostor.gov.si/> (sneto 17. 5. 2022).
- MOL (Mestna občina Ljubljana) (2022): *Vpogled v prostorske dokumente avtonomnega kulturnega centra Metelkove, avtonomnega centra Rog in urbanistični razvoj Ljubljane*. Ljubljana, Mestna uprava, Oddelek za urejanje prostora – INDOK (vpogled v arhiv prostorskih dokumentov, 12. 1. 2022).

Moneo, R. (1978): On typology. *A Journal for Ideas and Criticism in Architecture*, 13, str. 23–45.

Raziskovalni inštitut Akademije za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani (2014): *Pojmovnik slovenske umetnosti 1945–2005. Grafiti*. Dostopno na: <http://www.pojmovnik.si/koncept/grafiti> (sneto 11. 5. 2022).

Schilders, P. (2010): *The organic city: Method or metaphor? The meaning of 'organic' in architecture and urban planning*. Almere, International New Town Institute.

Stubičar, N. (2022): *Avtonomni kulturni center: prostor subkulture ali javni mestni prostor*. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo.

Stubičar, N. (2023): *Kreativno v okvirju: Avtonomni kulturni center Metelkova*. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo.

Ajda ŠEME
Richard SENDI
Maša FILIPOVIČ HRAST
Miriam HURTADO MONARRES
Boštjan KERBLER

Prilagojenost javnega prostora v velikih večstanovanjskih soseskah za potrebe starejših stanovalcev

Po drugi svetovni vojni so bila mesta in industrijska središča zaradi množičnega priseljevanja prebivalstva deležna hitre rasti. Pomanjkanje stanovanj je država takrat reševala z gradnjo velikih večstanovanjskih sosesk. Urbanistični načrti so predvidevali, da bodo njih živeli mlajši in zdravi ljudje, zato je bil njihovim potrebam prilagojen tudi javni prostor teh sosesk. Ker je za Slovenijo značilna nizka stanovanjska mobilnost in ker so imeli stanovalci po osamosvojitvi možnost, da so lahko svoja najemna stanovanja odkupili, bivajo v velikih večstanovanjskih soseskah večinoma še vedno prvotni stanovalci (prvi naseljenci), ki pa so se v tem času postarali. V članku zato izhajamo iz vprašanja, ali je javni prostor velikih večstanovanjskih sosesk pri-

lagoben potrebam starejših stanovalcev. Da bi lahko odgovorili na zastavljeno vprašanje, smo izvedli raziskavo, v okviru katere smo ugotavljali zadovoljstvo, navade, zaznave in stališča starejših stanovalcev do javnih prostorov v njihovih večstanovanjskih soseskah. V članku so predstavljeni glavni rezultati raziskave, na podlagi katerih v zaključku predlagamo smernice in priporočila za prilagoditev javnih prostorov v velikih večstanovanjskih soseskah za potrebe starejših stanovalcev.

Ključne besede: velike večstanovanjske soseske, javni prostor, kakovost bivanja, starejši ljudje, prenova, smernice

1 Uvod

Primerjava sestave evropskega prebivalstva po posameznih državah in demografske projekcije za leto 2100 kažejo, da se število oseb, starih 65 let in več, v vseh državah članicah Evropske unije povečuje kljub splošnemu upadanju števila prebivalcev. Če so leta 2022 osebe, stare 65 let in več, predstavljale 21,1 odstotka celotnega prebivalstva Evropske unije, naj bi se do leta 2100 ta delež zvišal na 31,3 odstotka. Poleg tega projekcije za isto obdobje napovedujejo tudi povečanje deleža prebivalcev, starih 80 let in več, in sicer za 8,5 odstotne točke (Evropska komisija, 2022). Hkrati s tem se zadnjih nekaj desetletij povečuje tudi število starejših, ki živijo v mestih, kar je posledica hitre industrializacije in množične selitve ljudi s podeželja v mesta po drugi svetovni vojni (Svetovna zdravstvena organizacija, 2018).

Tako kot za številna evropska mesta je tudi za Slovenijo značilno, da so po drugi svetovni vojni in do poznih osemdesetih let

prejšnjega stoletja stanovanjsko problematiko reševali z gradnjo velikih večstanovanjskih sosesk. Stanovanjske stavbe, zgrajene v tem času, predstavljajo 51,8 odstotka celotnega stanovanjskega fonda v Sloveniji (Geodetska uprava Republike Slovenije, 2023). Ker je bil cilj gradnje ustvariti kakovostna in samozadostna stanovanjska okolja, so velike večstanovanjske soseske umeščali na prostrane zelene obmestne površine. Oblikovali so jih kot zaključene celote in posamezne stavbe med seboj povezovali z različnimi tipi javnih prostorov. Predvsem so v njih umeščali veliko zelenja in družbeno infrastrukturo, kot so vrtci, šole in trgovine, promet pa speljali le do obrobja sosesk, s čimer so njihov prostor prilagodili pešču (Dimitrovska Andrews idr., 1999; Malešič, 2014; Monclús in Díez Medina, 2016; Krstić, 2018; Tuvikene, 2019). Javni prostor je imel pomembno vlogo pri oblikovanju velikih večstanovanjskih sosesk, saj je njegovo vključevanje v sosesko pomenilo bolj zdravo okolje za delavce, ki so tam živeli, večjo estetsko vrednost soseske in predvsem

Slika 1: Nekateri veliki večstanovanjski soseski v Sloveniji – (a) Ruski car v Ljubljani, (b) Planina III v Kranju, (c) S-31 v Mariboru in (č) Gorica v Velenju (foto: Ajda Šeme in Boštjan Kerbler)

prostor, ki je spodbujal družbene stike med stanovalci (Power, 1997; Engel, 2006; Hirt in Kovachev, 2006; Al-hagla, 2008; Hirt, 2014; Mantey in Kępkowicz, 2018; Tuvikene idr., 2020).

Z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991 in prehodom v tržno gospodarstvo se je država odrekla vlogi glavnega investitorja stanovanjske gradnje in najemnikom omogočila odkup državnih stanovanj. Tako so ti postali lastniki stanovanjskih nepremičnin. Ker pa je za Slovenijo značilna nizka stanovanjska mobilnost, so stanovalci ostali v svojih stanovanjih in se sčasoma postarali (glej Mandič, 2015; Sendi, 2017). S starostjo pa so se njihove potrebe spremenile. Ker ljudje v starosti postanejo ranljivejši, se hitreje srečajo z različnimi ovirami, tudi v javnem prostoru svojega domačega bivalnega okolja. Ovire lahko preprečujejo njihovo aktivno vključevanje v družbo in lokalno okolje, kar lahko vodi do družbene izključenosti. To je še posebej zaskrbljujoče, ker je v okviru institucionalnega varstva v Sloveniji prostora samo za pet odstotkov starejših od 65 let (Nagode idr., 2014, 2018). Hkrati si starejši želijo ostati v svojih domovih in ohraniti samostojnost kar najdalj časa (glej

na primer Baker in Prince, 1991; Gurney, 1997; Gitlin, 2003; De Jong idr., 2012). Samostojno življenje pozitivno vpliva na kakovost življenja, izboljšanje zdravja, življenjsko zadovoljstvo, samopodoba in s tem prispeva h kasnejši institucionalizaciji starejših (Maisel idr., 2008).

V okviru samostojnega bivanja v domačem okolju ima v mestih, še posebej v velikih večstanovanjskih soseskah, pomembno vlogo javni prostor. Za starejše stanovalce teh sosesk pomeni namreč veliko več kot le povezovalni prostor med posameznimi lokacijami, saj v njem izvedejo večino dnevnih fizičnih dejavnosti in družbenih stikov, ki pomembno vplivajo na njihovo telesno in mentalno zdravje (Altuğ Turan in Malkoç True, 2023). Zato je pomembno, da so javni prostori v večstanovanjskih soseskah prilagojeni potrebam starejših, s čimer jim je omogočeno dostojno in predvsem kakovostno življenje, bivanje in aktivno vključevanje v lokalno skupnost. Kljub pozitivnim vplivom javnega prostora na počutje ljudi se temu prostoru v velikih večstanovanjskih soseskah posveča manj pozornosti kot javnim prostorom na ravni mesta. Poleg

tega velike večstanovanjske soseske in javni prostori v njih večinoma niso bili deležni celostnih prenov in prilagoditev spremenjenim potrebam njihovih stanovalcev. Kot namreč kažejo različne raziskave (glej Atkinson, 2003; Madanipour, 2004; Carmona idr., 2005), javni prostori velikih večstanovanjskih sosesk pogosto fizično niso dostopni. V njih se pojavljajo težave s parkiranjem, slabo so vzdrževani, pojavljajo se konflikti med različnimi starostnimi in kulturno-socialnimi skupinami ipd. Navedene težave kažejo na potrebo po celostnih prenovah velikih večstanovanjskih sosesk, v okviru katerih bi bilo zaradi hitrega staranja prebivalstva še posebej treba upoštevati potrebe starejših stanovalcev.

Da bi lahko ustrezno prenovili javni prostor velikih večstanovanjskih sosesk in omogočili kakovostno življenje starejših stanovalcev v njih, je najprej treba javni prostor teh sosesk natančno proučiti. To smo opravili v okviru raziskovalnega projekta *Javni prostor za potrebe starejših v velikih večstanovanjskih soseskah v Sloveniji*, spoznanja katerega bomo predstavili v tem članku. V njem izhajamo iz vprašanja, ali je javni prostor velikih večstanovanjski sosesk prilagojen potrebam starejših stanovalcev.

2 Metode

V raziskavi je bilo kot velika večstanovanjska soseska opredeljeno večstanovanjsko naselje z najmanj 1.000 stanovanjskimi enotami (Dimitrovska Andrews idr., 1999). S pomočjo Registra nepremičnin smo v Sloveniji določili devetindvajset takih sosesk in jih vključili v raziskavo. Med starejšimi stanovalci (starejšimi od 60 let) teh sosesk smo izvedli pisno in spletno anketiranje. V ta namen smo na podlagi teoretičnih spoznanj oblikovali vprašalnik, ki je bil enak za oba načina anketiranja. Da bi lahko odgovorili na raziskovalno vprašanje, smo na podlagi vprašalnika kakovost javnega prostora v velikih večstanovanjskih soseskah z vidika potreb starejših stanovalcev merili s petstopenjsko Likertovo lestvico, pri čemer je ena pomenila najnižjo oceno, pet pa najvišjo. Zanimalo nas je, kako so starejši stanovalci zadovoljni z javnim prostorom v svojih soseskah, kako ga dojemajo, kakšne navade so razvili v njem, kakšna so njihova stališča do javnega prostora glede zadovoljevanja vsakdanjih potreb in kako so nanj navezani. Pisno anketiranje je potekalo med decembrom 2021 in decembrom 2022, spletno pa novembra 2022. Po končanem anketiranju smo v okviru analize podatke obeh anketiranj združili. Končni raziskovalni vzorec je vključeval 304 anketirance, ki so bili v povprečju stari 73,4 leta. Več kot 70 odstotkov jih je v svojih velikih stanovanjskih soseskah živelo več kot 30 let. V skoraj polovici primerov so anketirani navajali, da je bilo njihovo zdravje zadovoljivo, kar polovica pa se je soočala z različnimi oblikami oviranosti, najpogosteje s težavami, povezanimi z gibanjem.

Večina anketirancev je odgovorila, da živijo v nadstropjih (86,1 odstotka), skoraj polovica pa v stanovanjskih stavbah nima vgrajenih dvigal.

Poleg kvantitativne raziskovalne metode smo kakovost javnih prostorov v velikih večstanovanjskih soseskah z vidika potreb starejših stanovalcev proučevali tudi s kvalitativno metodo, in sicer z izvedbo fokusnih skupin. Te smo organizirali ob pomoči različnih lokalnih skupnosti in organizacij v različnih slovenskih mestih, v katerih so velike večstanovanjske soseske, in sicer v Ljubljani (v večstanovanjskih naseljih Fužine in Ruski car), Kranju (v soseski Planina I, II in III), Velenju v soseski Gorica, na Ravnah na Koroškem v soseski Javornik ter v Mariboru v soseskah Greenwich, S-31, S-23 in Jugomont. Izvedba fokusnih skupin je potekala od februarja do decembra 2022.

3 Rezultati

Rezultati prikazujejo štiri različne vidike javnega prostora v večstanovanjskih soseskah, ki so pomembni za kakovostno bivanje starejših, in sicer 1. zadovoljstvo starejših stanovalcev z različnimi lastnostmi sosesk, 2. dejavnosti, ki jih izvajajo v javnem prostoru sosesk, 3. navade in odnose, ki jih imajo z drugimi stanovalci, in 4. navezanost na sosesko.

3.1 Zadovoljstvo s sosesko

Rezultati so pokazali, da so starejši stanovalci zelo zadovoljni s posameznimi deli soseske in njenimi lastnostmi. Pri dvaindvajsetih kategorijah (od skupno triintridesetih) je več kot 60 odstotkov anketirancev izrazilo zadovoljstvo z opisanimi deli ali lastnostmi soseske (preglednica 1). Največ jih je zadovoljnih s trgovinami z živili, lekarnami in javnim prevozom v svojih soseskah. Visoko stopnjo zadovoljstva so potrdili tudi udeleženci fokusnih skupin:

Jaz bi še dodala, sem prej pozabila povedati, lekarno imamo blizu, pošto imamo blizu. Ne, dokler jo ne zaprejo, tako kot so jo v okoliških vaseh. Ena trgovina je sredi naselja. Potem je drug Špar tut blizu in je fajn, da je to dostopno tut tistim starejšim, ki nimajo prevoznih sredstev, da bi prišli lahko do živil, ane, to bi še dodala samo. (Oseba P1-3_2, ženska, soseska Planina I oziroma III, Kranj)

Udeleženci fokusnih skupin so potrdili tudi zadovoljstvo z javnim prevozom in navedli različne dobre prakse v soseskah in tudi v širših mestnih območjih. V okviru fokusne skupne v Kranju je bil poudarjen vseslovenski prostovoljni projekt z avda Zlata mreža za mobilnost starejših, imenovan Prostofer. V njem so povezane starejše osebe, ki potrebujejo prevoz, in aktivni starejši vozniki, ki jim pri tem pomagajo:

Slika 2: Trgovina z živili v soseski Jugomont v Mariboru (foto: Boštjan Kerbler)

Mel bi pa pripombo, in sicer, mi mam tu v Kranju organiziranega Prostošofera, to je naša Sonja pa tam Zvonko, to sta dva šoferja, ki to vozita. Muči pa me tota Kramvaj al kaj je, uni ta mali avtobus. (Oseba P1-3_6, moški, 69 let, soseska Planina I oziroma III, Kranj)

Na fokusnih skupinah so starejši kot dobre prakse navajali še brezplačne avtobusne prevoze znotraj mestnih središč in javno izposojajo koles. Glavni vir nezadovoljstva med starejšimi stanovalci so parkirišča, in sicer v vseh proučevanih soseskah. Parkirišč primanjkuje, hkrati pa anketiranci opozarjajo na nepravilno parkiranje in zasedenost javnih površin z avtomobili. Omenjene težave ponazarja mnenje udeleženca fokusne skupine v Kranju:

/.../ [P]arkira se pa po, kaj jaz vem, bi rekel, po zelenicah oziroma po teh intervencijskih poteh, potem moraš pa stalno klicati redarsko, ane, potem pa pridejo ali pa ne pridejo, kukor je, drugače pa je to, kaj jaz vem, kultura v človeku je taka, da bi najraje zapeljal v dnevno sobo, ne, al pa bi avto zložil pa ga dal v žep. (Oseba P2_3, moški, 72 let, soseska Planina II, Kranj)

Poleg parkirišč so starejši stanovalci izrazili tudi nezadovoljstvo z dostopnostjo kulturnih storitev v soseskah in informiranostjo o dogajanju v njih:

Jest osebno več nism niti seznanjena žal ker ne hodim tako Velenje, prej sem vse vedla kaj se dogaja, za vse. Zej pa ne vem niti v krajevni skupnosti, če bi blo tko kot si Breda rekla, da bi tu se dobili, potem bi js zvedla. (Oseba GO_2a, ženska, 70 let, soseska Gorica, Velenje).

Glede opremljenosti javnih prostorov v soseski so anketiranci najpogosteje izrazili nezadovoljstvo z rekreacijskimi napravami in klopmi. Na več fokusnih skupinah so opozorili na različne težave, povezane s klopmi, na primer da so prenzike, iz neustreznih materialov, nimajo naslonjal, so poškodovane, predvsem pa v vseh soseskah opozarjajo, da jih je premalo:

Klopce so definitivno, za tiste ki se težko usedajo, prenzike. Jest sm na to opozarjala že na mestu, na Titovem trgu da bi bilo potrebno ljudem, ki imajo težave za usest se in za ustati, da bi prou posebej malce prilagodil in uredil to. (Oseba GO_8, ženska, 61 let, soseska Gorica, Velenje)

Pogrešam pa klopce, pogrešam klopce v naselju. Recimo v našem naselju, ne. Ni klopi, da bi se človek lahko vsedu recimo, da bi se lahko mal podružju, da bi lahko malo poklepetavl zunaj s svojimi sokrajanji oziroma ljudmi, ki živijo tam. (Oseba S-31_2, ženska, 65 let, soseska S-31, Maribor)

Starejši stanovalci prav tako niso pretirano zadovoljni z možnostjo vključevanja v odločitve glede soseske. Nekateri udeleženci fokusnih skupin so bili glede tega precej kritični:

Slika 3: Oglasna deska z informacijami v soseski Javornik na Ravnah na Koroškem (foto: Nataša Balant)

Ne more nekdo na občini nekaj naredit, če ne ve kakšna je potreba. Ne more men mlad človek rečt kako potrebo mam kot starejši občān. Lahko to povemo samo mi, ki smo starejši in to lahko gre pa tako kot ste rekla preko društva upokojencev, preko skupnosti v kateri živism. Ker jest vedno pravim ne morem bit sam men dobro pa vsem ostalim slabo, na moj račun. Moremo se prilagajat, če živism v skupnosti, tako da imamo približno vsi. Vseh ne moreš zadovoljit, večino pa lahko. Jest mislem da gre od spodej navzgor. Iz skupnosti do lokalne skupnosti, ki ima denar, naš denar. Tega se moremo zavedati, to je naš dnar, s katerimi potem zadovoljujejo tudi naše potrebe. (Oseba GO_8, ženska, 61 let, soseska Gorica, Velenje)

Starejši stanovalci torej želijo aktivno prispevati k skupnemu dobremu v soseskah, vendar morajo dobiti priložnost za to:

Mi [starejši, op. av.], ki imamo malo več časa pa volje, pač nekako se trudimo za to sosesko, ampak morala bi nam veliko bolj pomagati občina, veliko bolj sodelovati krajevna skupnost, občina, komunala, nas spraševati za mnenje, tako kot je to, zato sem jaz vesela tega vašega projekta, da malo mi povemo kaj, kako vidimo to stvar, tako ja. (Oseba P2_1, ženska, 63 let, soseska Planina II, Kranj)

3.2 Izvajanje dejavnosti v soseski

Rezultati raziskave so razkrili, da preživijo starejši stanovalci v topli polovici leta v povprečju približno pet ur na dan v javnem prostoru večstanovanjskih sosesk, medtem ko se ta čas v hladnejši polovici leta zmanjša za dve uri. Pri tem se je izkazalo, da je sprehajanje njihova najbolj priljubljena dejavnost, saj jo približno tretjina anketirancev izvaja vsaj enkrat tedensko, še večji pa je delež tistih, ki se sprehajajo skoraj vsak dan (preglednica 2). Spodbudna je ugotovitev, da se več kot dve tretjini starejših stanovalcev kljub zaznamim oviram v javnem prostoru sosesk odloča za ohranjanje aktivnega načina življenja s tedenskimi ali vsakodnevnimi sprehodi. To spoznanje je podkrepila tudi udeleženka fokusne skupine z ljubljanskih Fužin, ki je vse stanovalce soseske predstavila kot izrazito aktivne:

Ja, Fužinci so zlo radi zuni. Tko, k greš kr vidiš, ljudje so zlo veliko zuni, se sprehajajo, uporabljajo od šahiranja, balinanja, sprehajanja /.../ (Oseba F_8, ženska, 67 let, soseska Fužine, Ljubljana)

Starejšim je za sprehajanje pomembna tudi bližina gozda in zelenih površin. Udeleženka fokusne skupine iz soseske S-31 v Mariboru pravi:

Preglednica 1: Zadovoljstvo starejših stanovalcev s posameznimi deli in lastnostmi soseske (v odstotnih deležih)

Deli in lastnosti sosesk	Sploh nisem zadovoljen	Nisem zadovoljen	Niti – niti	Zadovoljen	Zelo zadovoljen
Splošne lastnosti soseske					
urejenost soseske za bivanje v starosti	3,6	10,4	21,6	48,6	15,8
osvetljenost ulic	0,4	2,5	16,9	59,0	21,2
varnost	0,7	4,6	18,9	57,1	18,6
mirnost	2,5	5,8	21,9	52,5	17,3
čistost	2,9	10,2	24,8	51,1	10,9
zelene površine	2,6	3,7	13,9	46,5	33,3
druge zunanje površine (trg, ploščad itd.)	1,2	12,7	29,9	41,4	14,8
označenost stavb in storitev	1,1	4,0	20,2	55,9	18,8
Urejenost prometa v soseski					
gostota prometa	9,8	19,6	27,3	36,7	6,5
parkirna ureditev	20,2	25,3	22,4	25,3	6,9
prehodi za pešce	2,2	3,3	21,1	57,1	16,4
Urejenost poti v soseski					
sprehajalne poti	2,2	7,0	15	49,1	26,7
pločniki	2,2	6,1	14,7	57,9	19,1
stopnice in robniki	4,0	8,1	23,2	48,2	16,5
klančine	3,4	6,8	27,3	46,2	16,3
Dostopnost storitev v soseski					
javni promet	1,5	3,3	9,3	45,4	40,4
lekarna	2,3	2,7	5,0	39,1	51,0
banka	6,9	6,5	15,4	34,8	36,4
pošta	4,0	6,8	12	44,4	32,8
trgovina z živili	1,4	1,8	6,1	45,0	45,7
specializirane trgovine s prehranskimi izdelki (npr. mesnica, sadje in zelenjava)	3,9	8,9	20,2	44,6	22,5
druge specializirane trgovine (npr. trgovina z oblačili)	5,7	17,1	32,5	32,1	12,6
zdravstveni dom	9,0	15,3	14,0	36,9	24,8
gostinske storitve (npr. gostilna, bar)	3,1	8,4	24,9	43,7	19,9
storitev osebne nege (npr. frizer)	0,7	4,1	15,7	57,7	21,7
kulturne storitve	7,2	20,4	40,7	23,1	8,6
prostočasne dejavnosti (npr. telovadba, izobraževanje)	3,5	11,8	27,2	43,3	14,2
oskrba na domu	3,0	11,9	38,6	34,7	11,9
Opremljenost soseske					
klopi	5,2	16,1	17,6	46,8	14,2
naprave za rekreacijo	5,2	17,9	19,5	41,4	15,9
koši za smeti	5,5	12,0	25,2	44,9	12,4
informiranost v soseski					
informiranost o dogajanju v soseski	5,6	20,3	35,7	31,2	7,1
možnost vašega vključevanja v odločitve glede soseske	6,7	15,0	39,0	31,5	7,9

Opomba: Neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni.

Preglednica 2: Pogostnost izvajanja dejavnosti v soseski (v odstotnih deležih)

Dejavnosti	Nikoli	Zelo redko (nekajkrat na leto)	Občasno (nekajkrat na mesec)	Pogosto (tedensko)	Zelo pogosto (skoraj vsakodnevno)
sprehajanje	4,7	7,2	19,0	30,1	39,1
kolesarjenje	44,9	11,4	16,2	15,4	12,1
druženje, pogovarjanje	8,7	14,5	37,3	25,7	13,8
posedanje na klopeh	22,6	35,2	24,8	12,2	5,2
sprehajanje psa ali druge domače živali	70,0	6,7	5,6	4,1	13,5
čuvanje vnukov na igriščih	53,5	14,9	15,2	9,3	7,1
nakupovanje	2,2	4,3	24,1	45	24,5

Opomba: Neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni.

Mi imamo srečo na koncu koncev Pobrežanarji, jaz pravim nam Pobrežanarji, ne glede na to, kje smo, mamo Stražun in to nam je, mislim vsaj meni in verjetno veliko nam, dalo pljuča, da lahko gremo ven, da se lahko sprehodimo. (Oseba S-31_2, ženska, 65 let, soseska S-31, Maribor)

V Kranju stanovalci v soseski Planina II celo opažajo povečanje števila sprehajalcev:

Je pa ogromna [soseska, op. av.], ne, in je videti vse več starejših ljudi na sprehajalnih potkah. (Oseba P2_1, ženska, 63 let, soseska Planina II, Kranj)

V nasprotju s sprehajanjem je kolesarjenje dejavnost, ki je skoraj nikoli ne izvaja kar polovica anketirancev. To lahko pripišemo različnim dejavnikom, kot so slabo urejene kolesarske poti, skrb za varnost ali druge osebne izkušnje, ki vplivajo na odločitev, da se starejši tej dejavnosti raje izognejo. Težave s kolesarjenjem so starejši posebej poudarili tudi v okviru fokusnih skupin, predvsem v povezavi s slabo urejeno cestno infrastrukturo:

Ni, ni, ne izvozov, takih kot bi moralo biti, ne pripomočkov, da tako rečem, ogledal, ki bi delovali, ker pozimi to čisto zmrzne in to se nič ne vidi. To se pravi, da si nenehno v nekem življenjski ogroženosti absolutno, nenehno. Kot kolesarji, jaz sem kolesarka, zelo rada kolesarim, ampak počutim se absolutno ogroženo, celo na kolesarski stezi, ne. Mene je mesec dni nazaj avto zbil s kolesa, priletel je s parkirišča in me je pobral. (Oseba P2_1, ženska, 66 let, soseska Planina II, Kranj)

Glede druženja in pogovarjanja v javnem prostoru sosesk rezultati kažejo, da starejši stanovalci ti izvajajo različno pogosto. Medtem ko je nekaj več kot tretjina anketirancev poročala o občasnem druženju (nekajkrat na mesec), jih je manj kot

Slika 4: Sprehajanje starejših stanovalcev v javnem prostoru soseske Javornik na Ravnah na Koroškem (foto: Boštjan Kerbler)

tretjina odgovorila, da se v družabne dejavnosti vključujejo tedensko. Presenetljiv je tudi rezultat, ki kaže na zmanjšano medgeneracijsko povezovanje, saj je več kot polovica anketirancev odgovorila, da ne čuvajo svojih vnukov na igriščih svojih večstanovanjskih sosesk. Razlogi so lahko različni, poudarjamo pa pomislek glede varnosti, ki ga je izrazila udeleženka fokusne skupine v Kranju:

Jaz svoje vnukinje tut 10 minut, pravnukinje, ne upam pustiti na igrišču, da bi šla jaz v stanovanje, zanj sm hotla it neki iskt za pit, je rekla, babi si bom sama, sm že vidla, so igral fantje tam 10–12 let stari nogomet. In so cilal lih v njo, k je bla najmanjša tam na gunclci. So mislili, da je sama. Js sm pa tm pr kraj sedela, pač tko. Da ne upam, ane. Tisti, ki so starši, tisti, so pač, ga starši malo opomnijo, ampak tako varno se mi pa ne zdi, ampak, a ne, tukaj ne morem nič vplivat, tu so krivi starši. (Oseba P1-3_4, ženska, 74 let, soseska Planina I oziroma III, Kranj)

Preglednica 3: Navade in medosebni odnosi starejših stanovalcev v velikih večstanovanjskih soseskah (v odstotnih deležih)

Navade in medosebni odnosi	Sploh se ne strinjam	Se ne strinjam	Niti – niti	Se strinjam	Se zelo strinjam
V zunanjem prostoru soseske ni nobenih ovir, ki bi oteževale dostop oziroma gibanje (npr. korita za rože na pešpoteh, nezakonita ograditev javnih prostorov ob pritličnih stanovanjih itd.).	6,9	13,4	25,6	43,7	10,5
Storitve, ki so na voljo v soseski, omogočajo samostojno življenje v starosti tudi v primeru slabšega zdravja ali slabše mobilnosti.	9,1	16,7	30,1	37,3	6,9
V soseski so na voljo organizirane oblike druženja in udejstvovanja (npr. v društvih, krožkih).	13,1	18,9	24	36,7	7,3
Stanovalci v soseski si pri različnih opravkih pomagamo med seboj (npr. prevozu, nakupovanju).	13,4	21,7	33,3	28,3	3,3
S stanovalci iz soseske se družim na prostem v soseski.	15,7	16,4	35,4	28,2	4,3
S stanovalci iz soseske se običajno družim ...					
... na klopeh.	26,6	20,5	24,3	24,3	4,2
... na rekreacijskih površinah.	30	14,0	23,2	26,8	6,0
... v bližnjem baru/gostilni.	37,2	20,2	22,9	17,4	2,4
... pred vhodom v blok.	16,9	14,9	25,3	35,6	7,3
... ob trgovini.	21,1	20,3	29,9	24,9	3,8
Čas zunaj v soseski običajno preživljam ...					
... sam.	15,2	12,5	28,5	29,7	14,1
... s stanovalci svojega bloka.	25,1	16,5	29,8	22,7	5,9
... s stanovalci drugih blokov v soseski.	28,6	15,5	34,5	17,5	4,0
... z drugimi prijatelji ali znanci, ki ne živijo v soseski.	21,6	13,6	25,0	30,7	9,1
... s sorodniki, ki živijo v isti soseski.	47,5	17,4	18,5	12,4	4,2
... s sorodniki, ki ne živijo v soseski.	29,2	15,7	21,7	26,6	6,7

Opomba: Neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni.

Med dejavnostmi, ki jih starejši v svojih večstanovanjskih soseskah izvajajo zelo pogosto, je tudi nakupovanje, saj jih skoraj 70 odstotkov nakupuje tedensko ali skoraj vsakodnevno. Z intervjuji v okviru fokusnih skupin smo izvedeli tudi, da imajo starejši v dnevni centrih tudi možnost učenja spletnega nakupovanja, kar lahko še dodatno poveča njihovo samostojnost. Udeleženka fokusne skupine na Fužinah v Ljubljani je povedala:

/.../ [V] Centru aktivnosti Fužine poteka to izobraževanje spletno nakupovanje, itn. So tečaji in učenje. Koker kdo se zanima za to. Jaz se recimo ne. Ampak vem, da je. Vem, da so tm vrata odprta, da se lahko tut grem naučit, če bo treba. Jaz sem še tiste stare šole, k rada v roko primem, pa probam. (Oseba F_8, ženska, 67 let, soseska Fužine, Ljubljana)

3.3 Navade in medosebni odnosi

Glede navad in medosebnih odnosov rezultati v splošnem ponazarjajo večplastno naravo interakcij in izkušenj starejših stanovalcev v njihovih velikih večstanovanjskih soseskah (preglednica 3). Ugotovitve kažejo mešanico pozitivnih zaznav gle-

de dostopnosti soseske, razpoložljivosti podpornih storitev in različnih oblik družbenega udejstvovanja. Poleg tega moramo upoštevati, da je približno tretjina anketirancev izrazila nevtrarno stališče do vsake predstavljene trditve, kar kaže njihovo neodločnost.

Precejšen delež anketirancev na javnih površinah v svojih stanovanjskih soseskah ne zaznava ovir. Starejši torej javne prostore dojemajo kot dostopne in prehodne, kar je ključno za njihovo mobilnost in sodelovanje. Opažajo tudi, da se stanje javnega prostora v soseskah izboljšuje, kot kaže primer iz soseske Planina v Kranju:

Torej, jaz lahko povem, da opažam, da se naša soseska čedalje bolj posodablja in da je lepša, bolj urejena. Zelo všeč mi je to, da je veliko dreves in da se še naprej drevesa pač sadijo. (Oseba P2_1, ženska, 66 let, soseska Planina II, Kranj)

Zamenjane so tudi luči, razsvetljava, se pravi, da je skoz bolj urejena, ne, ker smo imeli svetilke take, da če bi en mičken bl porinu, bi padl na koga, ne, in to se je začelo odvijati pred kratkim. (Oseba P2_2, ženska, soseska Planina I oziroma III, Kranj)

Slika 5: Zanemarjena in slabo dostopna tržnica v soseski S-23 v Mariboru (foto: Ajda Šeme)

Kljub temu se petina anketiranih stanovalcev na javnih površinah sosesk sooča z ovirami, kar jih omejuje pri uporabi prostora in sodelovanju pri različnih dejavnostih. Starejši v različnih soseskah predvsem zaznavajo ovire, ki otežujejo gibanje. Pogosto se nanašajo na infrastrukturne pomanjkljivosti prostora, kot so stopnice, ob katerih ni klančine (z ustreznim naklonom), ter neravne in slabo vzdrževane površine, ki jim otežujejo uporabo pripomočkov za hojo:

Za invalide sigurno bi se dalo še kaj več naredit. Ker če gledamo vsepovsod kjer običajno tečejo poti, kjer ljudje po naravnem instinktu ubiramo, ponavrat ravno tam ni možnosti za nekoga, ki je gibalno oviran kar starejši dejansko smo. Al so na berglah al na voziščnih, morda že težje hodijo ane. In dejansko to bi bilo potrebno nardit. (Oseba GO_8, ženska, 61 let, soseska Gorica, Velenje)

Podobno opozarja starejši gospod s Fužin, ki pravi, da pločniki niso povsod urejeni:

Pred leti smo imeli akcijo znižanja pločnikov za gibalno ovirane osebe. So nardil, ampak niso vseh znižal. Tko, da ma človek včasih problema, ker je na eni strani znižan in gre gor, na drugi strani pa ni. (Oseba F_5, moški, 73 let, soseska Fužine, Ljubljana)

V nekaterih soseskah sploh nimajo pločnikov niti ustrezne razsvetljave, kar zmanjšuje varnost starejših in drugih stanovalcev:

Nimamo pločnikov /.../ Kar se tiče razsvetljave, slučajno hodim bolj pozno spat. Tam pri eni stolpnici gledam že tri leta utripa luč. Ona, cestna svetilka, ne. (Oseba G_1, ženska, 69 let, soseska Greenwich Maribor)

Glede na to, da morajo biti javni prostori dostopni vsem, ne glede na zmanjšane gibalne ali senzorne zmožnosti posameznika, je treba to upoštevati pri določanju smernic za oblikovanje javnih prostorov večstanovanjskih sosesk, da bi se lahko zagotovila polna vključenost starejših stanovalcev v družbeno življenje v soseskah.

Visok je tudi odstotek starejših, ki se strinjajo, da storitve v njihovih soseskah podpirajo neodvisno življenje v starosti, tudi v primeru slabega zdravja ali zmanjšane mobilnosti. Glede storitev v soseski so zelo zadovoljni predvsem starejši stanovalci Fužin v Ljubljani:

Tko, da drgač se pa strinjam z vsemi, ki rečejo mi v Fužinah pa res vse mamo, razen nekaj specializiranih trgovin. (Oseba F_3, ženska, 67 let, soseska Fužine, Ljubljana)

Kljub vsemu se več kot petina anketirancev ne strinja, da je v njihovih soseskah dovolj storitev, ki podpirajo samostojno življenje starejših. To so potrdile tudi razprave v fokusnih skupinah, v okviru katerih so udeleženci pogosto omenjali pomanjkanje nekaterih osnovnih storitev v svojem okolju, ki bi jih potrebovali za večjo neodvisnost. Navajamo mnenje enega od njih iz soseske Gorica v Velenju:

Slika 6: Različne storitve v soseski Štepanjsko naselje v Ljubljani (foto: Boštjan Kerbler)

Mi nimamo ne pošte so vzeli, ne banke ni, lokalov, ki bi bli tu notr praktično ni. Ena mala trgovina. Mislim, vse je to blo, vse se je selilo izven mesta na tak način. /.../ Na infrastrukturi je pa potrebno še nekaj nardit. (Oseba GO_1, moški, 70 let, soseska Gorica, Velenje)

Tretjina anketirancev v svojih soseskah pogreša organizirane oblike druženja. Čeprav tudi sami pogosto navajajo težavo, da so potencialni uporabniki storitev pogosto pasivni, hkrati vsi opažajo tudi spremembe v družabnih navadah po epidemiji covid-19:

Tule mi v društvu vodimo društvo upokojencev Gorice. Potem vodimo krajevno skupnost tule notr. Sej ko organiziraš majo zastoj te ljudje niso navajeni več tega druženja, ker je to neko mrtvilo blo, ni več tega, nobenga druženja ni. So manjše skupine, sej mammo recimo v našem društvu 230 upokojencev Gorice je skupej ane, samo onih 30, 40 je zelo aktivnih ostalih 190 je pa to zelo pasivnih, ker je to način življenja na Gorci tak. (Oseba GO_1, moški, 70 let, soseska Gorica, Velenje)

Je pa največji problem druženje, ne. Včasih smo se družili, recimo iz našega bloka mejimo, blok meji na mlekarno, vmes je pa velika zelenica, smo imeli včasih klopi pa peskovnik pa recimo kostonje smo pekli, družli smo se, ne. Tega več ni, mislim več ali manj je vse usahnilo bi temu rekla, ne, tak da. (Oseba G_1, ženska, 69 let, soseska Greenwich, Maribor)

/.../ [A]mpak zgleda, da tale situacija, ki je zdele v Sloveniji in nasploh, zaradi korone in vsega, nekako vpliva tudi na ljudi, da so bolj postali zapečkarji, da ne rečem drugo kot to, ane. Težko spraviš nekoga ven, da bi se družil, da bi šel kam, da bi nekaj zase nardil, nekaj športnih aktivnosti al pa kako drugače.« (Oseba S-31_2, ženska, 65 let, soseska S-31, Maribor)

Starejši stanovalci pogrešajo predvsem organizirane vsebine v javnem prostoru svojih sosesk, kjer bi se lahko družili. Udeleženec fokusne skupine z Javornika na Ravnah na Koroškem je povedal:

Ja najbolj pomemben, res za tako druženje, mislim za prostor je pa program. Prostor že lahko naredijo, program. (Oseba J_2, moški, soseska Javornik, Ravne na Koroškem)

Drugače je na Fužinah v Ljubljani, kjer imajo kar nekaj organiziranih dejavnosti za starejše:

Za stran starejših ljudi tako, da imamo Dom starejši občanov v tej soseski in Center dnevnih aktivnosti Fužine, kjer je več kot 30 aktivnosti za ljudi naše starosti. To pomeni, da ko greš v penzijo, da lahko tam najdeš nek svoj interes. Je cenovno dosegljivo za vse, občina subvencionira te aktivnosti in je prijavljenih več kot 700 ljudi, kar je zelo veliko. Ti tečajji so polni, vse aktivnosti se izvajajo, kar je zelo dobro. Prvič, zato, da starejši lahko najdejo svoj interes. Drugič, da preživljajo kvalitetno svoj prosti čas in tretjič, se tudi prevajajo okolju življenja v domu. (Oseba F_3, ženska, 67 let, soseska Fužine, Ljubljana)

Poleg tega rezultati kažejo, da medsebojna pomoč pri različnih opravilih ni zelo pogosta med stanovalci večstanovanjskih sosesk, vendar je vseeno prisotna. Približno tretjina anketirancev se je namreč strinjala, da si z drugimi pomagajo pri opravilih, kot sta prevoz in nakupovanje. Starejši se tudi zavedajo, da brez pomoči ne bodo mogli ostati v svojih stanovanjih, ki niso prilagojena:

Drugače pa bodo enostavno ti ljudje, ki so na vrhu, starejši, enostavno se morali preseliti v dom, sploh k živijo sami, recimo nimajo svojcem, ne, možnosti, svojci nimajo možnosti, da bi skrbeli za njih. Sosedska pomoč ponekod zelo dobro deluje, ponekod pa tudi ne, ane. Ker so tut drugi ljudje stari in ne morjo pomagat, ne. Tako da, vse to je nekako prepleteno in tukaj so te ovire, ne. (Oseba S-31_2, ženska, 65 let, soseska S-31, Maribor)

Starejši so omenili tudi, da njihovo počutje pogosto niha in da včasih potrebujejo pomoč, spet drugič pa se lahko odpravijo v zunanji prostor soseske sami:

Jaz ne vem kak bom jaz, jaz mam eno kronično bolezen, ki je povezana z gibanjem in mam slabe in dobre dneve, ne. Ob slabih dnevih rabim ograjo pa verjetno bi rabla tut pomoč, ne. Ob dobrih dnevih mi ni problema, ne. (Oseba G_3, ženska, 62 let, soseska Greenwich, Maribor)

Slika 7: Organizirana vsebina v javnem prostoru soseske Fužine v Ljubljani (foto: Ajda Šeme)

/.../ [V] našem bloku je par takih ljudi, ki nemorejo več hodit. Sama sem jaz mislila, da je moj sosed nad mano, da so ga že, al je umrl, al so ga odpeljali v dom. Zdaj sem prejšn tedn zvedla, da je še vedno tu. Ker se več nemore gibat pa ma ne vem kakšno pomoč, ker je pač blok je velikanski, ne, pa ravno ne hodim od soseda do soseda. (Oseba G_1, ženska, 69 let, soseska Greenwich, Maribor)

Rezultati še kažejo, da imajo pri druženju starejših pomembno vlogo naključna srečanja v zunanjem prostoru sosesk, zlasti pred vhodom v stanovanjsko stavbo in trgovino:

Ko greš iz trgovine, če srečaš nekoga, pa tut če ga ne tok zlo poznaš, tut rečeš par besed. Al pa se nasmeješ, se pozdravimo. (Oseba F_3, ženska, 67 let, soseska Fužine, Ljubljana)

Predvsem pa se starejši zavedajo, da morajo za ohranjanje družabnih stikov zapustiti svoja stanovanja in se odpraviti ven, v javni prostor sosesk:

Če hočeš koga srečat morš it [iz stanovanja, op. av.]. (Oseba F_8, ženska, 67 let, soseska Fužine, Ljubljana)

Na vprašanje, s kom preživljajo čas v zunanjem prostoru soseske, so anketiranci odgovarjali zelo različno. Največ, skoraj polovica, jih je odgovorilo, da običajno preživljajo čas zunaj sami.

Slika 8: Naključno srečanje starejših stanovalcev pred trgovino v soseski S-23 v Mariboru (foto: Boštjan Kerbler)

Slika 9: Pogovor med stanovalcema v javnem prostoru večstanovanjske soseske Javornik na Ravnah na Koroškem (foto: Boštjan Kerbler)

Kot je navedla udeleženka fokusne skupine v soseski Gorica v Velenju, je to mogoče pripisati tudi dejstvu, da se s staranjem krog znancev, ki jih imajo starejši, vse bolj krči:

Mi pač smo že tok starejši, da niti nimamo takega velkega kroga prijateljev. No jest za sebe govorim. (Oseba GO_4, ženska, 73 let, soseska Gorica, Velenje)

Anketiranci pogosto preživljajo čas v javnem prostoru sosesk tudi s prijatelji ali znanci, ki ne stanujejo v isti večstanovanjski soseski, manj (le tretjina) pa se jih družijo s stanovalci iz soseske. Kot je povedal moški na fokusni skupini v Kranju, krogi prijateljev in znancev, s katerimi se družijo starejši stanovalci, ni stalen:

No, zdaj družili smo se, zdaj pa skoz manj, ker družba tista k je bla na začetku, je razpala. (Oseba P2_6, moški, 69 let, soseska Planina I oziroma III, Kranj)

Nekateri pa tudi menijo, da je javni prostor večstanovanjskih sosesk bolj namenjen druženju najstarejših stanovalcev:

To je poj treba kšne takele vprašat k so 80, 90 stari k gun, kaj js vem, mi k smo še kukrtok agilni pa aktivni pa hodmo v naravo, pa kolesarmo, al pa se kam zapelemo, gremo v hribe, mi sigurn se ne bomo se tm družl ejga, mi gremo, kaj js vem,

tkole skupno gremo v hribe raj, nekam ke, se nauomo tlele /.../ (Oseba P2_3, moški, 72 let, Soseska Planina II, Kranj)

3.4 Navezanost na sosesko

Velik del anketirancev (več kot tri četrtine) je navezanih na svojo sosesko in imajo do okolja, v katerem živijo, pozitivna čustva (preglednica 4). Poleg tega jih je skoraj 84 odstotkov odgovorilo, da v zadnjih letih niso razmišljali o selitvi. To ponazarja tudi izjava iz fokusne skupine v soseski Planina v Kranju:

Tu je čist v redu, tu sem jaz zadovoljna in tudi ne razmišljam, da bi kam drugam šla, tako da je kar v redu. (Oseba P1-3_1, ženska, 73 let, soseska Planina I oziroma III, Kranj)

4 Sklep

V raziskavi smo obravnavali različne vidike javnega prostora v velikih večstanovanjskih soseskah, ki so pomembni za kakovostno bivanje starejših stanovalcev ter vključujejo fizične, socialne, čustvene, psihološke in kulturne dejavnike. Izkazalo se je, da so starejši zadovoljni z javnim prostorom v svojih soseskah in storitvami v njih, z vključenostjo v dejavnosti na prostem ter z odnosi, ki jih imajo in jih v javnem prostoru sosesk vzpostavljajo z drugimi stanovalci. Kljub pozitivnim ugotovitvam raziskava razkriva tudi področja, na katerih so prebivalci izrazili nezadovoljstvo, predvsem so to parkirišča in razpoložljivost kulturnih storitev v soseskah. Zadnje skupaj z drugimi rezultati kaže tudi pomanjkanje priložnosti za družbenje starejših z drugimi stanovalci, kar je eden od pomembnih vidikov kakovostnega bivanja. Mnenja starejših glede pogostnosti družbenih stikov s starejšimi stanovalci v javnem prostoru sosesk so sicer deljena, kar lahko delno pripišemo temu, da se s staranjem ti stiki zmanjšujejo. Vendar pa je pomembno, da razlogi za to, da se starejši stanovalci ne družijo, niso povezani z nedostopnimi javnimi prostori. To so pomembna spoznanja, ki jih je treba upoštevati pri prenovi velikih večstanovanjskih sosesk in prilagajanju njihovih javnih prostorov. Odgovor na zastavljeno raziskovalno vprašanje, ali je javni prostor velikih večstanovanjskih sosesk prilagojen potrebam starejših stanovalcev, je torej na podlagi teh ugotovitev le delno pritrđen. Zato smo v nadaljevanju oblikovali smernice in priporočila za prilagoditev javnih prostorov v velikih večstanovanjskih soseskah za potrebe starejših stanovalcev.

Ker je raziskava pokazala, da se starejši ljudje srečujejo z ovirami, je nujno, da je javni prostor velikih večstanovanjskih sosesk brez ovir. Ustvarjanje takega okolja je še posebej pomembno, saj se starejši sčasoma prilagodijo tem oviram in spremenijo svoj življenjski slog (glej Kerbler idr., 2021). Zunanje prostore začnejo uporabljati redkeje, kadar pa jih, se omejijo na

Preglednica 4: Navezanost na sosesko (v odstotnih deležih)

	Sploh nisem navezan	Nisem navezan	Niti – niti	Sem navezan	Zelo sem navezan
Kako navezani ste na svojo sosesko?	2,5	8,5	13,5	51,2	24,2

Opomba: Neodgovorjena vprašanja (manjkajoče vrednosti) in odgovori »ne vem« niso vključeni.

območja, ki so dostopna. Zato mora biti javni prostor velikih večstanovanjskih sosesk brez grajenih ovir, kot so stopnice, pločniki morajo biti pri prehodih znižani na raven cestišča, na dostopnih poteh ne sme biti ovir, kot so korita za rože itd. Urejene morajo biti tudi ustrezne klančine, za uporabnike pripomočkov za hojo ali vozičkov morajo biti poti dovolj široke, parkirišča morajo biti urejena za gibalno ovirane. Javni prostori v soseskah morajo biti tudi varni. Zaradi tega na pločnikih ne sme biti parkiranih avtomobilov, pohodne površine morajo biti ravne in nepoškodovane ter redno vzdrževane, zagotoviti pa je treba tudi zadostno osvetljenost javnih prostorov ponoči, da se omogoči njihova večja uporaba, zlasti v hladnejših mesecih, ko so dnevi krajši. Poleg okolja brez ovir je treba v teh soseskah zagotoviti priročne možnosti (brezplačnega) prevoza na krajših razdaljah, ki omogočajo starejšim dostop do osnovnih storitev.

Posebno pozornost je treba nameniti površinam med večstanovanjskimi stavbami, saj so to glavni prostori za druženje starejših. Oblikovati jih je treba tako, da spodbujajo naključna srečanja med stanovalci in drugimi uporabniki prostora. To je še posebej pomembno, ker je za velik delež starejših to edina možnost za družbene stike. Taka srečanja lahko spodbujamo s prostorom, ki ponuja odprte poglede in dovolj možnosti za počitek, kjer lahko starejši sedejo, pri čemer morajo biti klopi ustrezno oblikovane, nepoškodovane in vzdrževane, omogočati pa morajo prijeten počitek. Nameščene morajo biti na mestih, ki nudijo v poletnem obdobju zaščito pred sončno pripeko. V ta prostor je treba ustrezno umestiti tudi mize, primerne za igre (na primer šah, namizni tenis itd.).

Pomembna ugotovitev raziskave je tudi, da starejši zelo pogosto nakupujejo, ker je še posebej spodbudno, saj spada nakupovanje med dejavnosti, ki prispeva k njihovi samostojnosti in neodvisnosti (Sidenvall idr. 2001). Poleg tega se ob tem srečujejo tudi z drugimi stanovalci. Kot je potrdila raziskava, se najpogosteje družijo pred vhodi v trgovine in tudi pred vhodi v večstanovanjske stavbe. Zato bi bilo treba posebno pozornost nameniti prilagoditvi in opremljenosti teh delov zunanjega javnega prostora, da bi se lahko starejši na njih zadrževali čim več časa in bili v stiku z drugimi. Na primer v njihovi bližini bi bilo treba namestiti klopi in jih ustrezno zaščititi pred vremenskimi vplivi. Glede na to, da se je izkazalo, da se starejši stanovalci pogosteje družijo s svojimi prijatelji in znanci, ki niso iz soseske, kot s sosedstvom, bi lahko ustrezno urejeni prostori pred vhodi v stavbe postali »zunanjí prostori za obiske«.

Kot je pokazala raziskava, je sprehajanje med starejšimi zelo priljubljena rekreativna dejavnost. Tudi raziskave iz tujine kažejo da je to zelo priljubljena dejavnost starejših, predvsem zaradi cenovne dostopnosti in preproste vključitve v dnevno rutino posameznika (glej Cunningham in Michael, 2004; Dawson idr., 2007; Liu idr., 2020). Zato je treba v stanovanjskih soseskah vzpostaviti čim več sprehajalnih poti in jih redno vzdrževati. Za še dodatno spodbujanje dejavnosti starejših se naj v javni prostor vključijo tudi naprave za fitnes z nizko obremenitvijo, ki omogočajo raztezanje in vaje za krepitev mišic. Tudi te naprave je treba po namestitvi redno vzdrževati.

Starejšim bi bilo treba omogočiti tudi sodelovanje pri odločitvah glede ureditve javnih površin v soseskah. Čeprav raziskave kažejo, da razumejo pomembnost svojega sodelovanja pri načrtovanju sosesk, so vseeno potrebne aktivne spodbude in strategije za povečanje njihovega sodelovanja. Predvsem bi morali imeti možnost, da prispevajo svoje zamisli, želje in potrebe k spremembam v svojih soseskah, poskrbeti pa bi bilo treba, da se njihov glas sliši.

Poleg tega je pomembno tudi informiranje starejših, saj so ti v času pospešene digitalizacije pri tem pogosto zapostavljeni. Zato je treba poleg informacij, ki so na voljo na spletnih straneh in družabnih omrežjih, obvestila (še vedno) objavljati tudi v tiskani obliki na lahko dostopnih oglasnih deskah, na katerih bi morale biti na razumljiv način zapisane informacije o dogodkih v soseski. Ta obvestila je treba tudi redno posodabljeni. Glede na to, da starejši pogosto nakupujejo in se srečujejo z drugimi stanovalci pred trgovino ali pred vhodi v večstanovanjske stavbe, bi morali prav ti prostori postati kraji za informiranje starejših stanovalcev.

Eno najpomembnejših priporočil je, da se na javnih površinah v velikih večstanovanjskih soseskah zagotovijo organizirane, vodene vsebine, ki bi privabile k sodelovanju starejše stanovalce in druge. To bi spodbudilo druženje in navezovanje stikov, zlasti med tistimi starejšimi, ki se manj časa zadržujejo na prostem, še posebej če jim to onemogoča neobstoje dvigal v večstanovanjskih stavbah, zaradi česar so bolj izpostavljeni družbeni izključenosti. Široko udeležbo pri izvajanju vsebin je mogoče zagotoviti tako, da pri njihovi pripravi in izvedbi sodelujejo tudi starejši stanovalci. Pri izvajanju mora biti tudi omogočeno, da so udeleženci zaščiteni pred vremenskimi vplivi (pripeka, dež, mraz itd.).

To je le nekaj splošnih smernic in priporočil za prilagoditev javnih prostorov v velikih večstanovanjskih soseskah. Treba pa je upoštevati, da ima vsaka soseska svoje posebnosti. Zato je treba pri prenovah temeljito proučiti posebne značilnosti vsake soseske in upoštevati potrebe starejših stanovalcev v vsaki posamezni skupnosti.

.....
Ajda Šeme, mlada raziskovalka
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: ajda.seme@uirsi.si

Dr. Richard Sendi, znanstveni svetnik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: richard.sendi@uirsi.si

Izr. prof. dr. Maša Filipovič Hrast, višja znanstvena sodelavka
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
E-mail: masa.filipovic@fdv.uni-lj.si

Miriam Hurtado Monarres, samostojna strokovna sodelavka
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: miriamhm@uirsi.si

Izr. prof. dr. Boštjan Kerbler, strokovno-raziskovalni svetnik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: bostjan.kerbler@uirsi.si

Zahvala

Ugotovitve, predstavljene v tem članku, so rezultat triletnega projekta *Javni prostor za potrebe starejših v velikih stanovanjskih soseskah v Sloveniji*, ki je trajal od leta 2020 do leta 2023 ter ga je finančno podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (šifra projekta J5-2568).

Viri in literatura

Al-hagla, K. (2008): Towards a sustainable neighbourhood: The role of open spaces. *International Journal of Architectural Research*, 2(2), str. 162–177.

Altuğ Turan, İ., in Malkoç True, E. (2023): The perception of public space of the elderly after social isolation and its effect on health. *Ain Shams Engineering Journal*, 14(3), str. 101884.

Atkinson, R. (2003): Domestication by cappuccino or a revenge on urban space? Control and empowerment in the management of public spaces. *Urban Studies*, 40(9), str. 1829–1843.

Baker, P. M., in Prince, M. J. (1991): Supportive Housing Preferences Among the Elderly. *Journal of Housing For the Elderly*, 7(1), str. 5–24. https://doi.org/10.1300/J081V07N01_02.

Carmona, M., Heath, T., Oc, T., in Tiesdell, S. (2005): *Public places – urban spaces: The dimensions of urban design*. Oxford, Architectural press.

Cunningham, G. O., in Michael, Y. L. (2004): Concepts guiding the study of the impact of the built environment on physical activity for older adults: A review of the literature. *American Journal of Health Promotion*, 18(6), str. 435–443.

Dawson, J., Hillsdon, M., Boller, I., in Foster, C. (2007): Perceived barriers to walking in the neighborhood environment: A survey of middle-aged and older adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 15(3), str. 318–335.

De Jong, P., Rouwendal, J., Van Hattum, P., in Brouwer, A. (2012): *Housing preferences of an ageing population: Investigation in the diversity among Dutch older adults*. Tilburg, Netspar.

Dimitrovska Andrews, K., Sendi, R., Jarc, D., Cotič, B., Pichler-Milanović, N., Černič Mali, B., idr. (1999): *Kriteriji in metode kompleksne prenovne velikih sosesk: mednarodne primerjave in izhodišča za Slovenijo. 3. faza, Revitalizacijsko ogrodje kompleksne prenovne stanovanjskih sosesk*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Engel, B. (2006): Public space in the blue cities in Russia. *Progress in Planning*, 66(3), str. 147–239.

Evropska komisija (2022): *Population structure and ageing*. Dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing (sneto 6. 6. 2023).

Geodetska uprava Republike Slovenije (2023): *Kataster nepremičnin*. Dostopno na: <https://www.e-prostor.gov.si> (sneto 23. 5. 2023).

Gitlin, L. N. (2003): Conducting Research on Home Environments: Lessons Learned and New Directions. *The Gerontologist*, 43(5), str. 628–637.

Gurney, C. M. (1997): »... Half of me was satisfied«: Making sense of home through episodic ethnographies. *Womans's International Forum*, 20(3), str. 373–386.

Hirt, S. (2014): The post-public city: Experiences from post-socialist Europe. V: Stuart, J., in Wilson, M. (ur.): *Globalizing architecture: Flows and disruptions*, str. 123–129. Miami Beach, ACSA Annual Meeting Proceedings.

Hirt, S., in Kovachev, A. (2006): The changing spatial structure of post-socialist Sofia. V: Tsenkova, S., in Nedović-Budić, Z. (ur.): *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe: Space, Institutions and Policy*, Contributions to Economics, str. 113–130. New York, Physica-Verlag Heidelberg.

Kerbler, B., Filipovič Hrast, M., in Sendi, R. (2021): *Bivanje v starosti*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Krstić, I. (2018): The housing policy in Yugoslavia. V: Knežević, V., in Miletić, M. (ur.): *We have built cities for you: On the contradictions of Yugoslav socialism*, str. 137–153. Beograd, Center CZKD – Center for Cultural Decontamination.

Liu, Z., Kemperman, A., in Timmermans, H. (2020): Correlates of older adults' walking trip duration. *Journal of Transport & Health*, 18, str. 100889.

Madanipour, A. (2004): Marginal public spaces in European cities. *Journal of Urban Design*, 9(3), str. 267–286.

Maisel, J. L., Smith, E., in Steinfeld, E. (2008): *Increasing Home Access: Designing for Visitability*. Washington, AARP Public Policy Institute.

Malešič, M. (2014): Delavsko stanovanjsko vprašanje v slovenski moder-nistični arhitekturi. *Mesta, razredi, umetnost*, 50(9), str. 104–121.

Mandič, S. (2015): Stanovanjske razmere in mobilnost starejšega prebivalstva: Slovenija v primerjalni perspektivi. V: Majcen, B. (ur.): *Značilnosti starejšega prebivalstva v Sloveniji – prvi rezultati raziskave SHARE*, str. 183–195. Ljubljana, Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Mantey, D., in Kępkowicz, A. (2018): Types of public spaces: The Polish contribution to the discussion of suburban public space. *The Professional Geographer*, 70(4), str. 633–654.

Monclús, J., in Díez Medina, C. (2016): Modernist housing estates in European cities of the Western and Eastern Blocs. *Planning Perspectives*, 31(4), str. 533–562.

Nagode, M., Lebar, L., in Kovač, N. (2014): *Pregled izvajanja socialne oskrbe na domu po evropskih državah s poudarkom na ocenjevanju potreb uporabnikov: končno poročilo*. Ljubljana, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.

Nagode, M., Lebar, L., Ramović, S., Vidrih, N., in Kobal Tomc, B. (2018): *Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja v letu 2017: končno poročilo*. Ljubljana, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.

Power, A. (1997): *Estates on the edge: The social consequences of mass housing in Northern Europe*. New York, St. Martin's Press.

Sendi, R. (2017): Lastništvo stanovanj v Sloveniji: iskanje alternativne teorije o njegovi čezmerni rasti. *Urbani izziv*, 28(1), str. 55–66.

Sidenvall, B., Nydahl, M., in Fjellström, C. (2001): Managing food shopping and cooking: The experiences of older Swedish women. *Ageing & Society*, 21(2), str. 151–168.

Tuvikene, T. (2019): Between community and private ownership in centrally planned residential space: Governing parking in socialist housing estates. V: Hess, D. B., in Tammaru, T. (ur.): *Housing estates in the Baltic countries: The legacy of central planning in Estonia, Latvia and Lithuania*, str. 321–336. Cham, Springer International Publishing.

Tuvikene, T., Sgibnev, W., Zupan, D., Jovanović, D., in Neugebauer, C. S. (2020): Post-socialist infrastructuring. *Area*, 52(3), str. 575–582.

Svetovna zdravstvena organizacija (2018): *Percentage of older people aged 60 or over living in rural and urban areas*. Dostopno na: <https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/indicator-explorer-new/mca/percentage-of-older-people-aged-60-or-over-living-in-rural-and-urban-areas> (sneto 6. 6. 2023).

Kaja POGAČAR
Melita ROZMAN CAFUTA
Marko RENČELJ

Hoja kot temelj trajnostne mobilnosti – nacionalne smernice za infrastrukturo za hojo

Prispevek predstavlja slovenske nacionalne smernice za infrastrukturo za hojo, naslovljene Hoja – temelj trajnostne mobilnosti, ki so bile leta 2022 izdane pod okriljem Ministrstva za infrastrukturo Republike Slovenije. Smernice obravnavajo hojo kot najbolj trajnostno, obenem tudi najbolj demokratično obliko mobilnosti, pri kateri glede kakovosti infrastrukture ne bi smeli sklepati kompromisov, še posebej ko imamo v mislih skrb za ranljive skupine prebivalstva. Priročnik poudarja spremembo paradigme, ki uvršča pešce med enakovredne udeležence v prometu in hojo kot prometni način. Temu primerno je poudarjen pomen načrtovanja omrežij in kakovostnih površin za hojo. Če želimo, da bodo ukrepi, ki spodbujajo pešhojo, uspešni, se mora urbanistično načrtovanje mest in naselij ponovno osredotočiti na merilo pešca. Smernice predstavljajo spodbudo za odločevalce,

organizacije in posameznike, da bi skrbeli za boljše, dostopnejše, vključujoče, varno in privlačno okolje za pešce. S tem namenom narekujejo napredne trende in sodobne rešitve za hodljivo okolje in predstavljajo primere dobrih praks oblikovanja javnega prostora. Smernice navajajo tudi pravilnike, toda ne povzemajo vseh tehničnih specifikacij in parametrov, ki so podani v njih. So podlaga za projektiranje in niso orodje zanj, so pripomoček za spodbujanje in sporočanje sprememb, usmerjanje teh, ugotavljanje učinkov sprememb ipd.

Ključne besede: pešci, infrastruktura za hojo, hodljivost, trajnostna mobilnost, prostorsko načrtovanje

1 Uvod

Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije je pod uredništvom Tadeja Žaucerja konec leta 2022 izdalo priročnik Hoja – temelj trajnostne mobilnosti: nacionalne smernice za infrastrukturo za hojo. Smernice obravnavajo hojo kot najbolj trajnostno, obenem tudi najbolj demokratično obliko mobilnosti, pri kateri glede kakovosti infrastrukture preprosto ne bi smeli sklepati kompromisov, še posebej ko imamo v mislih skrb za ranljive skupine prebivalstva. Priročnik poudarja spremembo paradigme, ki pešce uvršča med enakovredne udeležence v prometu, in hojo kot prometni način. Temu primerno je poudarjen pomen načrtovanja omrežij in kakovostnih površin za hojo, pri katerem je treba ponovno vzpostaviti načrtovanje in razvoj mest in naselij po meri človeka (in ne avtomobila).

Smernice obsegajo pet poglavij (1. Uvod, 2. Infrastruktura za pešce v urbanem in ruralnem prostoru, 3. Oblikovanje ambientov, 4. Upravljalno-tehnični vidik in 5. Evalvacija – kazalniki). Pripravila jih je interdisciplinarna delovna skupina s Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru pod vodstvom dr. Kaje Pogačar (arhitektura

ter sodelavcev dr. Marjana Lepa (prometno inženirstvo), dr. Marka Renčlja (gradbeništvo), dr. Melite Rozman Cafuta (krajinska arhitektura) in dr. Chiare Gruden (prometno inženirstvo). Visoka stopnja interdisciplinarnosti skupine pripravljavcev izraža in obenem nakazuje sodobne trende načrtovanja in oblikovanja javnega prostora. Danes se načrtovanja ali preoblikovanja infrastrukture za hojo namreč ne moremo lotiti ločeno od drugih površin oziroma prostora, temveč sta potrebna celosten pogled na prostor ulic in trgov in razmislek o tem, kako znotraj njih razporediti sodobne funkcije in vsebine. V tem okviru Jones idr. (2008) v raziskavah o vlogi ulic razmišljajo o njihovi dvojni naravi – o njihovi povezovalni vlogi, ki jo angleško imenujeta *link*, in prostorski vlogi, ki jo poimenujeta *space* (slika 2). Prva je tista, ki zagotavlja napajanje, druga omogoča umeščanje različnih vsebin na dotični lokaciji. Če smo ulice do pred kratkim dojemali pretežno skozi prvo optiko, se danes ponujajo številne priložnosti za ponudbo različnih vsebin in aktivacijo javnega prostora. V prispevku predstavljamo osnovna izhodišča pri pripravi smernic in njihove glavne usmeritve.

Slika 1: Naslovnica nacionalnih smernic za infrastrukturo za hojo (vir: Pogačar idr., 2022)

1.1 Pregled literature

V uvodni fazi priprave smernic je bil izdelan pregled literature s področja urejanja površin in povezav za hojo s primeri dobrih praks, ki je vključeval tudi pregled obstoječih zakonov, pravilnikov in priročnikov, ki neposredno ali posredno zadevajo priporočila za načrtovanje infrastrukture za hojo. Ta so *Infrastruktura za pešce v RS (splošne usmeritve)*, *Zakon o cestah* in *Zakon o pravilih cestnega prometa*, *Zakon o urejanju prostora*, *Gradbeni zakon*, *Zakon o celostnem prometnem načrtovanju*, *Pravilniki o projektiranju cest* in *Pravilnik o zaporah na cestah*.

Izvedena je bila tudi analiza številnih mednarodnih smernic za hojo, ki se med seboj deloma ločijo po vsebini, metodi, predvsem pa po kraju nastanka. Zlasti so bili pomembni njihova primerljivost z razmerami v Sloveniji ter ugotavljanje primernosti predlogov in njihova uporabnost. Uradne nemške smernice za načrtovanje infrastrukture za hojo opredeljuje dokument *Empfehlungen für Fußgängerverkehrsanlagen (EFA)*, izdan leta 2002. Uradne avstrijske smernice za načrtovanje infrastrukture za hojo opredeljuje dokument *Fussgängerverkehr RVS 03.02.12*, izdan leta 2015 pri avstrijski raziskovalni agenciji Österreichische Forschungsgesellschaft Strasse – Schiene –

Verkehr. V Italiji ni uradnih pravilnikov, ki bi celostno obravnavali infrastrukturo, namenjeno pešcem. To vrzel sta zapolnila avtomobilsko društvo Automobil Club Italia (ACI), primerljivo s slovenskim AMZS, in univerza La Sapienza v Rimu, ki sta leta 2011 skupaj izdala smernice za pravilno načrtovanje prehodov za pešce *Linee guida per la progettazione degli attraversamenti pedonali*. Na Portugalskem obstajata dva dokumenta, ki urejata postopek načrtovanja infrastrukture za pešce, in sicer *Manual do planeamento de acessibilidades e transportes – peões* (Navodila za načrtovanje prometne dostopnosti – pešci) in *Documento normativo para aplicação a arruamentos urbanos Fascículo III – Características geométricas para vias de tráfego não motorizado* (Normativni dokument za aplikacijo urbane opreme III. fascikel – Geometrijske značilnosti infrastrukture za nemotorizirani promet). Priročnik za načrtovanje infrastrukture za pešce, ki so ga leta 2019 pripravili različni oddelki ministrstev Republike Irske, se imenuje *Design manual for urban roads and streets*.

Ob naštetih tujih smernicah naj poudarimo še zelo pomemben priročnik *Highway capacity manual*. Podrobneje je predstavljen v poglavju 4.1. Pomemben je tudi priročnik *Guidelines for developing and implementing a sustainable urban mobility plan*, ki je namenjen načrtovanju in spodbujanju trajnostne mobilnosti in podaja predvsem metodologijo načrtovanja s poudarkom na procesih, vključevanju javnosti in prikazu dobrih praks, pri čemer je hoja vključena kot pomemben osnovni način mobilnosti, in priročnik *Pedestrian environmental quality index (PEQI): Street auditor's training manual*, ki ponuja prikaz metodologije za ocenjevanje stanja ali načrtovanih projektov na področju pogojev za hojo (ang. *walkability*). Priročnik ponuja seznam kazalnikov, za katere se zdi, da so dovolj celoviti za natančno ocenjevanje hodljivosti obravnavanega območja. Priročnik ponuja že predpripravljene ocenjevalne formularje.

Nenazadnje naj omenimo še *Mednarodno listino o hoji* (v izvirniku *International charter for walking*), ki jo je leta 2020 izdala Fundacija Walk21, ki se v evropskem prostoru in širše zavzema za sprejemanje politik naklonjenih hoji ter v kateri navajajo, da sta kakovost in količina hoje kot vsakdanje dejavnosti ne glede na vrsto okolja uveljavljen in edinstven primarni kazalnik kakovosti življenja.

2 Sodobni vsebinski poudarki smernic

2.1 Hodljivost in pešci

Pri pripravi smernic je bilo ključno vprašanje, kdo so uporabniki infrastrukture za pešhojo, saj kot prikazuje preglednica 1, odgovor ni enopomenski – pešci so namreč raznovrstna populacija, ki se med seboj bistveno razlikuje ne samo glede

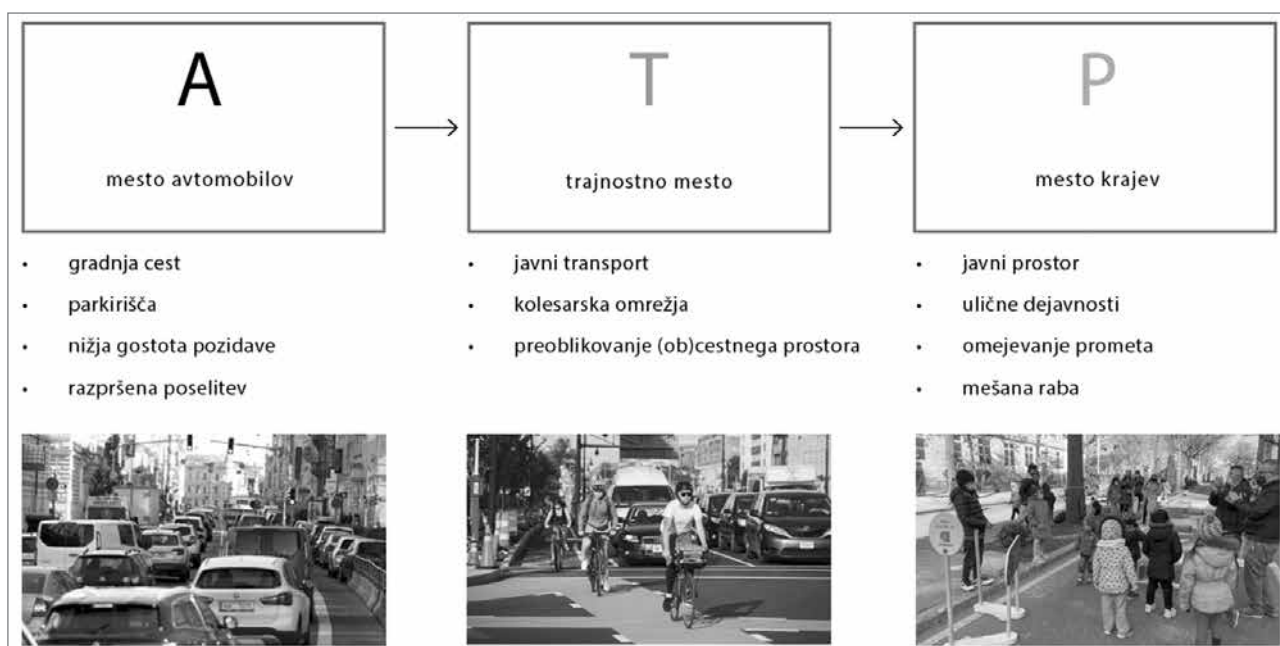
	POVEZAVE	PROSTOR
URBANISTIČNO NAČRTOVANJE	prometni inženirji – planerji	prostorski načrtovalci
URBANISTIČNO OBLIKOVANJE	prometni inženirji – projektanti	arhitekti – urbanisti

Slika 2: Načrtovanje ulic skozi perspektivo povezav in prostora (v izvirniku Link and place), (vir: Jones idr., 2008)

Preglednica 1: Različne skupine in podskupine pešcev

Skupine pešcev	Podskupine
Pešhoja	pešci brez oviranosti, tekači, džogerji, odrasli pešci, mladi pešci, fizično ovirani pešci, starejši pešci, pešci s psom vodnikom, senzorno ovirani pešci, pešci s palico, pešci z berglo, pešci s hoduljo itd.
Pešci na kolescih	pešci z rolerji, kotalkarji, rolkarji, pešci s skiroji, pešci z otroškim vozičkom itd.
Pešci s prevoznimi sredstvi	pešci z lahкими motornimi vozili, na primer z električnimi skiroji, pešci s posebnimi prevoznimi sredstvi, na primer z ročnimi invalidskimi vozički, električnimi invalidskimi vozički, pešci z rolatorjem itd.

Vir: NZ Transport Agency (2009)

Slika 3: Prevladujoče politike v urbanem prometnem in prostorskem načrtovanju (vir: Jones, 2018)

na opremljenost, temveč tudi glede na starost, fizične in psihične sposobnosti ter tudi glede na namen hoje. Pešce uvrščamo med najranljivejše udeležence v prometu, saj nimajo »oklepa« oziroma fizično niso zaščiteni pred drugimi, zato je skrb za varnost pri načrtovanju vseh prometnih površin, ki jih lahko uporabljajo pešci, izjemno pomembna (Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije, 2017). Infrastruktura za hojo mora zato zagotavljati prostore, ki s svojo opremljenostjo in urejenostjo zadostijo potrebam vseh vrst pešcev, pri čemer je ključno prepoznati najranljivejše skupine pešcev in se zavedati, da so prav njihove značilnosti tiste, ki najbolj vplivajo na načrtovanje hodljivega okolja. Koncept hodljivosti lahko opredelimo kot pojem, ki v sebi združuje vse značilnosti, ki delajo neko infrastrukturo res uporabno. Hodljiva infrastruktura in hodljivo okolje v splošnem sta varna, dostopna, vključujoča, dimenzijsko ustrezna, udobna, primerno opremljena in privlačna. Hodljivost nam obenem pove, kako prostor podpira in spodbuja hojo kot način premikanja. Hodljiv prostor pešcem zagotavlja udobje in varnost, prebivalcem in obiskovalcem pa dovolj hitro in brez navora omogoča dostopnost do različnih ciljev ter jim ponuja vizualno zanimivo okolje povsod po omrežju poti.

2.2 Sodobna načela urejanja prostora

Smernice obravnavajo pomen prostorskega in urbanističnega načrtovanja mest in naselij ter njihovega preurejanja, ki mora temeljiti na premišljenem umeščanju dejavnosti v prostor in odločitvi, da se lahko do teh kakovostno dostopa peš in ne izključno z avtomobilom. Če želimo udejaniti koncept hodljivega mesta, je treba z vidika omrežja infrastrukture za hojo zagotoviti sklenjene in kakovostno zasnovane povezave med potencialnimi izvori in cilji poti – omrežje poti se mora navezovati na stanovanjska območja, izobraževalne ustanove, domove za dijake, študente ali starejše občane, postajališča javnega potniškega prometa, upravna in trgovska središča, območja za proizvodnjo in obrt, območja za šport in prosti čas, kopališča, turistične zanimivosti ipd. Sodobno in trajnostno naravnano mesto bi moralo biti zasnovano na način 15-minutnega mesta, v katerem omrežje infrastrukture za hojo omogoča časovno obvladljive pešdostope do vseh osnovnih funkcij, ki jih prebivalci potrebujejo vsak dan. V Sloveniji je večina mest in naselij zmerne velikosti (90 % naselij ima manj kot 500 prebivalcev), zato so odlično izhodišče za razvoj optimalnega infrastrukturnega sistema za hojo, vendar bo potrebno odločno ukrepanje, da se sodobna načela urejanja prostora resnično udejanijo.

Spodbudno je, da številna evropska mesta izvajajo raznovrstne, toda odločne ukrepe za spodbujanje pešhoje, ki so rezultat oblikovanja strategij in vizij za pešcem prijaznejša urbana območja, obenem pa preurejajo infrastrukturo za hojo s sodobnimi rešitvami in privlačno podobo (na primer zasnova območij skupnih

prometnih površin, oblikovanje t. i. parkletov (ang. *parklets*)^[1], ozelenjevanje ulic in trgov, začasna raba površin za pešhojo, dovoljevanje igre otrok v stanovanjskih ulicah ipd.). Komunikacijske strategije za osveščanje javnosti o pomenu hoje ter vključevanje javnosti v projekte in procese, ki zadevajo njihovo bivalno okolje, postaja prav tako pomemben mehanizem. Nenazadnje se izvajajo številni ukrepi (od omejevanja hitrosti vožnje, preurejanja ulic, vključevanja sodobne signalizacije za pešce ipd.), ki z različnih vidikov zagovarjajo spremembo paradigme (slika 3) iz avtocentričnega mesta v t. i. mesto krajev.^[2]

2.3 Aktualne prometno-prostorske rešitve

V smernicah je pomemben del namenjen infrastrukturnim rešitvam za pešce v urbanem in tudi ruralnem prostoru. Poseben poudarek je namenjen aktualnim in sodobnim rešitvam, ki jih v Sloveniji še ni oziroma se šele počasi uveljavljajo – na primer načelo skupnega prometnega prostora. Taka ureditev pomeni vračanje k prvotnim načinom organizacije javnih prometnih površin. Pred vseprisotnostjo avtomobilov in uvedbe hierarhije cest so si namreč pešci, kolesarji, vozovi, tramvaji in prvi avtomobili delili ulico – bili so enakovredni in enakopravni uporabniki prostora ulice. Danes v mestih pogosto primanjkuje prostora, obenem so zemljišča draga. Nemogoče ali zelo težko je oblikovati in zagotavljati ločene površine/pasove za vse načine prevoza in za vse uporabnike. Hierarhično organiziranost in strogo ločevanje je treba na novo premisliti ter ponovno odkriti »klasično ulico« in skupno prometno rabo prostora. Pri tem se spopadamo s prepričanjem in strahovi, da na skupnem prometnem prostoru ni mogoče zagotavljati varnosti in da so tveganja za nesreče prevelika, da bi ga pogumneje vzpostavljali. Vprašljiv je resnični varnostni učinek običajnega pristopa k načrtovanju cest. Raziskave so potrdile, da standardizirane projektantske rešitve dajejo voznikom občutek zanesljivosti in zmanjšujejo raven zbranosti.

Skupni prometni prostor torej deluje po načelu, da morajo vsi prevozniki enakovredno uporabljati ulični prostor (sliki 4 in 5). Temelji na zmanjšanju hitrosti vozil in umirjenem prometu. Bolj se ukvarja s psihološkimi zakonitostmi kot s fizikalnimi zakoni. Običajno pričakovano okolje se zamenja z neobičajnim in nepričakovanim oblikovanjem prostora. Prometne znake, semaforje in druge naprave za vodenje in nadzor prometa nadomesti t. i. »govoreča krajina«, ki voznika nagovarja s pomočjo materialov in obdelave površin, umeščanjem stavb in objektov, z drevesi in zasaditvijo, okrasjem in umetninami ipd., kar se kaže v spontani vzpostavitvi neuradnih družbenih pravil ravnanja na ulici. Varnostne pomisleke lahko strnemo v presojo, ali je na obravnavani površini mogoča »sprava« na področju hitrosti uporabnikov ulice z uporabo ukrepov, ki fizično ali psihološko vplivajo na voznike, da upočasnijo svojo vožnjo.

Slika 4: Skupni prometni prostor – Cafova ulica v Mariboru (vir: Pogačar idr., 2022)

Slika 5: Skupni prometni prostor – Gimnazija Poljane v Ljubljani (vir: Pogačar idr., 2022)

3 Sodobni pristopi oblikovanja ambientov za pešce

Pri pripravi smernic je bilo ključno spoznanje, da ima vsaka urbana skupnost svoje edinstvene potrebe in izzive, zato je pomembno, da se pristopi prilagodijo lokalnim razmeram, tako prostorskim kot družbenim. Sodobno načrtovanje pešpoti poudarja povezanost z naravnim okoljem, uporabo trajnostnih materialov in avtohtonih rastlin ter integracijo umetnosti in kulture v javni prostor. Poudarek je na ustvarjanju raznovrstnih habitatov, ki so vizualno privlačni v vseh letnih časih, in trajnostnem upravljanju vode (slika 6). Varnost in dostopnost sta izjemno pomembni, pri čemer se poti povezujejo v širši sistem omrežja. Vključujejo se tehnološke rešitve za obogatitev uporabniške izkušnje. Cilj je zagotoviti ne le funkcionalen prehod, ampak tudi bogato izkušnjo, ki ljudi povezuje z naravo, kulturo in skupnostjo (Pogačar, idr., 2022).

Pri oblikovanju smernic smo upoštevali koncepte sodobnih pristopov oblikovanja poti, ki so zasnovane tako, da spodbujajo interakcijo uporabnika. V ta namen danes uporabljamo rastline, ki ponujajo različne teksture, vonje in vizualne privlačnosti. Namen je, da uporabniki ne samo hodijo, ampak tudi čutijo in doživljajo pot. V smernicah poudarjamo tudi pomen ustvarjanja posebnih točk zanimanja v obliki počivališč ob poti, ki so opremljena z urbanim pohištvom, QR-kodami, interaktivnimi informacijskimi tablam ali mobilnimi aplikacijami, ki obogatijo izkušnjo uporabnikov z dodatnimi informacijami ali vodniki. Tako se spodbujata raziskovanje in mobilnost kot tudi lokalno zavedanje in spoštovanje. V mestnem in tudi v ruralnem kontekstu je izbira materialov ključnega pomena ne le za estetiko in uporabnost, ampak tudi za trajnost. S pomočjo smernic se promovira raba okolju prijaznih, trajnih in lokalno pridobljenih materialov za tlakovanje, ulično pohištvo in druge strukturne prvine.

Posebno poglavje smo namenili tudi načrtovanju zelene infrastrukture v urbanem okolju ter skrbi za drevje in zelenje. Opozarjamo, da za lep videz ni dovolj samo dobro načrtovanje, nujno je tudi upoštevanje uveljavljenih standardov pri izvedbi (Šiftar idr., 2017) in skrb za redno oskrbo zelenih površin (Šantl idr., 2012). Izbor rastlin ob poteh se usmerja k lokalnemu rastlinstvu. Avtohtone rastline so bolj prilagojene posebnim razmeram območja, kar pomeni, da zahtevajo manj vzdrževanja, so odporne proti lokalnim boleznim in škodljivcem in podpirajo lokalno biotsko raznovrstnost. Da bi poti ostale privlačne skozi vse leto, se izbirajo rastline, ki zagotavljajo barvo in teksturo v različnih letnih časih. To zagotavlja, da pešpoti vedno ponujajo nekaj novega za odkrivanje.

Slika 6: Primer ozelenjevanja javnega prostora (vir: Pogačar idr., 2022)

Slika 7: Površine za ponikanje vode v javnem prostoru (vir: Pogačar idr., 2022)

V smernicah obravnavamo tudi upravljanje meteorne vode. To je danes ključnega pomena v sodobnem načrtovanju. Sonaravno zasajeni pasovi razvodnjavanja ob poteh (slika 7), prepustne pohodne površine, deževni vrtovi in bioplatoji se integrirajo v potek pešpoti, da bi pomagali pri filtraciji in upravljanju deževnice, zmanjšali odtekanje in podprli zdrave mikrobiotope.

4 Upravljaljsko-tehnični vidik

Za oblikovanje smernic smo upravljaljsko-tehnični vidik razdelili na tehnični vidik izvedbe infrastrukture za hojo, uporabo inteligentnih transportnih sistemov (ang. *Intelligent Transport Systems, ITS*) pri vodenju pešcev, vzdrževanje infrastrukture za hojo ter potrebno skrb za pešce in kolesarje ob začasnih zaporah cest.

4.1 Tehnični vidik izvedbe infrastrukture za hojo

Tradicionalni prometno-tehnični pristop k dimenzioniranju prometnih površin temelji na konceptih in metodologijah, ki so bile strokovni javnosti predstavljene predvsem v priročnikih HCM (ang. *Highway Capacity Manual*). HCM (glej National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, 2022) ne obravnava strateškega načrtovanja javnih površin, oblikovanja površin za pešce in spodbujevalnih oziroma ozaveščevalnih dejavnosti, saj gre za priročnik, ki se v osnovi uporablja za dimenzioniranje prometnih površin z vidika motornega cestnega prometa s poudarkom na zagotavljanju določene ravni storitev LOS (ang. *level of service*). LOS se v slovenski strokovni praksi površno enači z izrazom pretočnost. Zelena pretočnost za motorna vozila se zagotavlja izključno s povečevanjem zmogljivosti, ki zagotavljajo čim manjše časovne izgube vozil. Z vidika obravnavanja pešcev v prometu je zelo pomembno, kar smo poudarili tudi v smernicah, da se med metodami za doseganje določene ravni storitev ob tradicionalnem povečevanju zmogljivosti pojavljajo tudi metode upravljanja povpraševanja (ang. *demand management* oziroma *mobility management*). Raven storitev se ne določa več izključno oziroma predvsem kot ustreznik izgube časa, temveč vpeljuje tako imenovano oceno ponudbe *LOS score* oziroma *service score*. Ocena ponudbe je neke vrste večkriterijska ocena ponudbe – ali prometne površine ali storitve, pri kateri se ob časovnih izgubah upoštevajo prvine udobja v smislu razpoložljivega prostora, udobja v smislu kakovosti površin, zanesljivosti, prijaznosti, občutene varnosti, izpostavljenosti hrupu in drugim zdravju škodljivim onesnaževalcem itd. *LOS score* oziroma kazalnik ravni storitev – je v bistvu kazalnik za oceno kakovosti neke prometne rešitve z vidika hoje.

4.2 Uporaba ITS

Uporabo ITS za pešce v praksi danes bolj ali manj ponazarjajo stikala ali »senzorji za zaznavanje« (s skromnim obdelovanjem teh signalov), ki se za spodbujanje hoje lahko uporabljajo za dva učinka: (a) za zmanjševanje izgub zaradi čakanja na semaforiziranih križiščih in prehodih za pešce ter (b) za samodejno zaznavanje pešcev za povečanje njihove varnosti in

posredno za krmiljenje semaforjev. Vodenje pešcev v prometu ponuja danes pomembne izzive. Zlasti pri semaforiziranih križiščih se morda lahko še najbolje »dokaže« iskrenost zavezanosti k spodbujanju trajnostnih oblik mobilnosti. Na nivojskih križiščih si štiri modalitete razpoložljivega prostora in časa ne delijo, temveč jim jih ga načrtovalec (prostor) in upravljavec (čas) razdeli praviloma v izključno uporabo. Ko se »pretočnost« enim uporabnikom poveča, se drugim seveda zmanjša. S postopnim zmanjševanjem »pretočnosti« za osebna vozila v širšem mestnem središču lahko posredno vplivamo tudi na spremembe potovalnih navad ipd.

5 Sklep

Nacionalne smernice za infrastrukturo za hojo so publikacija, ki je namenjena vsem, ki želijo izboljšati kakovost javnega prostora, zlasti prostora ulic in trgov, saj ta tvori hrbtnico omrežja za pešhojo. Smernice so tudi spodbuda za odločevalce, organizacije in posameznike, da bi skrbeli za boljše, dostopnejše, vključujoče, varno in privlačno okolje za pešce. S tem namenom opredeljujejo temeljne koncepte vedenja pešcev v prometu, ki so podlaga za vsako dobro načrtovano infrastrukturo za hojo, določajo napredne trende in novejša rešitve za hodljivo okolje in predstavljajo primere dobrih praks oblikovanja javnega prostora. Ob tem poudarjamo, naj mesta in naselja, ki stremijo k temu, da bi bila pešcem prijazna, ne gradijo povezav, ki ustrezajo le minimalnim zahtevanim standardom, ampak načrtujejo čim bolj udobno, privlačno in varno infrastrukturo za hojo. Hoja je ob tem, da je najbolj naraven, demokratičen, zdrav in družbeno pravičen način mobilnosti, obenem tudi najbolj ekološki, saj ne povzroča izpustov in drugih negativnih vplivov na okolje ter je v primerjavi z drugimi prevoznimi sredstvi prostorsko in infrastrukturno manj zahtevna, zato je njeno spodbujanje za trajnostni razvoj Slovenije izjemno pomembno.

.....
Izr. prof. dr. Kaja Pogačar, univ. dipl. inž. arh.
Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Univerza v Mariboru
E-pošta: kaja.pogacar@um.si

Doc. dr. Melita Rozman Cafuta, univ. dipl. inž. kraj. arh.
Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Univerza v Mariboru
E-pošta: melita.rozman-cafuta@um.si

Izr. prof. dr. Marko Renčelj, univ. dipl. inž. grad.
Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Univerza v Mariboru
E-pošta: marko.rencelj@um.si

Opombe

^[1] Parkleti so razširitev pločnika, ki nudijo dodaten prostor in udobje za pešce. Večinoma so postavljeni na parkirnih mestih ob robu cest in zasedajo več parkirnih prostorov. Njihova višina je enaka višini pločnika, širina pa je običajno enaka širini parkirnega mesta ob njem. Glavni namen parkletov je ponuditi mesto za počitek, opazovanje okolice in druženje. Če parklet ni zasnovan za zadrževanje ljudi, lahko vsebuje rastline, umetnine ali druge vizualne prvine. Del parkleta lahko vključuje parkirišče za kolesa ali je povezan z njim.

^[2] Mesto krajev (ang. *city of places*) je sodoben koncept urejanja prostora, ki se odziva na zastavljene cilje trajnostnega razvoja in je izraz vse večje zaskrbljenosti zaradi nepriljubljenih uličnih prostorov, socialne izključenosti, onesnaženosti zraka in hrupa ter zdravstvenih težav ljudi. Mesto krajev daje ulicam in njenim uporabnikom večji pomen. Ulice so večnamenski prostori, ki poleg mobilnosti vozil zagotavljajo tudi druge pomembne funkcije javnega prostora. Posledično se vse bolj izvajajo ukrepi za omejevanje prometa v mestnih območjih ter tudi revitalizacija zgodovinskih ulic, oblikovanje novih ulic na novih razvojnih območjih in spodbujanje tranzitno usmerjenih razvojnih shem mešane rabe za ponovno uravnoteženje prometne funkcije ulic z drugimi družbenimi in ekonomskimi funkcijami. Koncept mesta krajev poudarja pomen hoje kot glavne oblike mobilnosti v mestih in naseljih (Gerike idr., 2019).

Viri in literatura

Gerike, R., Koszowski, C., Schröter, B., Wittwer, R., Weber, J., Dean, M., in Jones, P. (2019): *Urban corridor road design: Guides, objectives and performance indicators*. London, Multimodal Optimisation od Roadspaces in Europe (MORE).

Jones, P., Ancaes, P. R., Buckingham, C., Cavoli, C., Cohen, T., Cris-tea, L., Gerike, R., idr. (2018): *Urban mobility: Preparing for the future, learning from the past*. Dostopno na: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10058850> (sneto 14. 10. 2023).

Jones, P., Marshall, S., in Boujenko, N. (2008): Creating more people-friendly urban streets through 'Link and Place' street planning and design. *IATSS Research* 32(1), str. 14–25.

Mestna občina Ljubljana (2012): *Navodila za načrtovanje prometnih ureditev v MOL*. Dostopno na: <https://www.ljubljana.si/assets/Uploads/PDF2.pdf> (sneto 14. 10. 2023).

Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije (2017): *Infrastruktura za pešce – splošne usmeritve. Verzija 1.01*. Ljubljana.

National Academies of Sciences, Engineering and Medicine (2022): *Highway capacity manual 7th edition: A guide for multimodal mobility analysis*. Washington, DC, The National Academies Press.

NZ Transport Agency (2009): *Pedestrian planning and design guide*. Victoria, New

Zeland Transport Agency. Dostopno na: <http://www.nzta.govt.nz/resources/pedestrian-planning-guide/docs/pedestrian-planning-guide.pdf> (sneto 14. 10. 2023).

Pogačar, K., Lep, M., Renčelj, M., Rozman Cafuta, M., in Gruden, C. (2022): *Hoja – temelj trajnostne mobilnosti: Nacionalne smernice za infrastrukturo za hojo*. Ljubljana, Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije.

Šantl, S., Sirnik, N., Humar, N., Caserman, H., Suhadolnik, P., Peček, M., idr. (2012): *Priročnik za prepoznavanje in načrtovanje zelene infrastrukture*. Ljubljana, Inštitut za vode Republike Slovenije, Ministrstvo za okolje in prostor.

Šiftar, A., Simoneti, M., in Bavcon, J. (2017): *Mestno drevje*. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za biologijo, Botanični vrt.

Aliia IUSUPOVA

Ivo KORITNIK

Umestitev modernega objekta v ruševine Starega gradu

V članku se obravnava problem zapuščenih stavb in ruševin. Kot objekt za raziskovanje in projektiranje smo izbrali Stari grad v Višnji Gori kot eden od primerov neizkoriščenega potenciala razvaline. Cilja raziskava sta raziskovanje ruševin in ureditev prostora z dodanimi vsebinami gradu. Najprej smo si ogledali prostorske posebnosti izbrane lokacije, zgodovino gradu in odnos lokalne skupnosti do gradu. Sledila je podrobna analiza trenutnega stanja ruševine, pravnih omejitev in strateškega pomena gradu za turizem na lokalnem območju. Na podlagi teh informacij smo zasnovali rešitev, ki zadovolji oba za-

stavljena cilja. V prostor ruševine sta umeščena dva večnamenska objekta – steklen razstavni muzejski prostor z razgledno ploščadjo in avditorij. Oblikovana je osvetlitev dostopnih poti in ruševine. Izdelana je interaktivna 3D-predstavitev idejne zasnove. Prenovljen prostor se lahko uporablja za različne prireditve ali druženje.

Ključne besede: ruševina gradu, revitalizacija, javni objekt, konceptualni projekt, Višnja Gora

1 Uvod

Vsakodnevno opazujemo neizprosno časa skozi silhuete razvalin – žrtev zgodovinskih dogodkov. Svet je prenapolnjen z ruševinami različnih vrst, ali so to gigantske palače ali petnadstropni bloki. Ruševina je pojem, ki ne pomeni samo končne stopnje v življenju zgradbe, temveč se za njim skriva veliko več. Razvaline so krhek drobec kulturne dediščine, ostanki edinstvenih del, ki ležijo na meji med brezkončnostjo in časom. Ruševine nosijo zgodovinski spomin, njihova vrednost pa se razlikuje glede na starost, velikost, lokacijo in znanstveno, arheološko, versko ali estetsko komponento. Razvaline spodbujajo opazovalčev domišljijo, naj bo to rekonstrukcija celotne oblike ali razmisleki o tem, kako so pridobili današnje lastnosti (Šašel idr., 2012).

Poleg tega razvaline prikazujejo sodobno resničnost, vplivajo na sociološki in kulturni vidik življenja ter na oblikovanje sistema vrednot (Šašel idr., 2012). Bistvo razvaline je, da bo vedno sprožala čustva – pozitivna ali negativna (odvisno od posameznika), torej opazovalca nikoli ne pusti ravnodušnega. Ruševinam lahko rečemo, da so slikovite (Kosec, 2013). Hkrati lahko ugotovimo, da so ruševine vsekakor neuporabni ostanki nekoč obstoječih zgradb, in se jim izogibamo.

Obravnavanje ruševine gradu kot dominantnega objekta postavlja veliko vprašanj, na katera so potrebni odgovori z različnih področij: kulturne dediščine, arhitekture, vključno z notranjim oblikovanjem in urbanizmom. Poglobili smo se v področje ruševin in ustvarili koncept modernega objekta, umeščenega v razvalino Starega gradu v Višnji Gori (v virih se pogosto pojavlja pod nemškim imenom *Wiechselberg*).

Z razvojem konceptualnega projekta bi bilo mogoče izkoristiti arhitekturni in turistični potencial gradu. Objekt, ki je bil včasih arhitekturna dominantna kraja, bi z novo vsebino ponovno zaživel. Grad naj bi poleg privlačne destinacije za rekreativce in turiste postal tudi objekt s ponudbo kulturnega življenja. Umeščen moderni objekt bi z novo vsebino varoval obstoječe ruševine pred nadaljnjim propadanjem in dopolnjeval ruševino gradu, ki bi ostala skoraj oblikovno nespremenjena v zdaj prepoznavni obliki in arhitekturi. Vse to bi omogočalo večje zanimanje za kraj, njegove lepote in zgodovino.

Diplomsko delo,^[1] na podlagi katerega je ustvarjen prispevek, je namenjeno predvsem izboljšavi stanja ruševin gradu s pomočjo prikaza potencialnega preoblikovanja okolice in notranjosti. V sklopu naloge smo ustvarili konceptualni projekt novega

Slika 1: Slikovita ruševina bivalnega stolpa Starega gradu v Višnji Gori leta 2022 – južna fasada (foto: Alija lusupova)

javnega prostora s fantastičnim razgledom na bližjo okolico, ob dobrem vremenu pa tudi na širšo, vključno z veduto na Kamniško-Savinjske Alpe.

Projekt se obravnava samo kot konceptualna rešitev. Idejno je vsekakor pripravljen za nadaljnji razvoj, podrobnejše raziskovanje in potencialno izvedbo v sodelovanju s kompetentnimi strokovnjaki na področjih arhitekture in restavriranja. Moderne smernice za obnovo ruševin ne predvidevajo popolne rekonstrukcije objekta v njegovi prvotni obliki, temveč konzervacijo obstoječega stanja s sodobno dopolnitvijo. Zato se v tem delu prepletata objekt kulturne dediščine, ki je izgubil svojo izvirno funkcijo in postal ruševina, in modern objekt s sodobno vsebino.

2 Višnja Gora in Stari grad

Problem zapuščenih stavb in ruševin je izpostavljen in aktualen. Z razvalinami grajskih stavb se srečujemo po vsej Sloveniji. Na grebenu (520 m n. v.) nad srednjeveškim mestom Višnja Gora stoji impresivna ruševina, ki smo jo izbrali za svojo obdelavo (slika 1).

Sedanje mesto in ruševina gradu sta bila v zgodovini tesno povezana. Višnja Gora je manjše mesto, ki se je oblikovalo na ozkem griču in ima bogato zgodovino. Poselitev sega v praz-

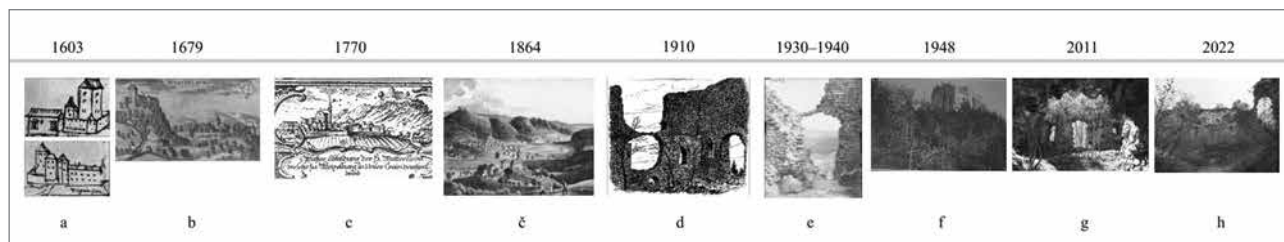

Slika 2: Pogled na Stari grad iz zraka (foto: Uroš Verčič, vir: Google Maps, 2022)

godovinske čase, o čemer pričajo ostanki prazgodovinskega gradišča, najdeni na sedanji ruševini gradu (Pirkovič, 1998). V pisnih virih je bila naselbina Stari trg prvič omenjena v pisnem viru iz leta 1296 in se je ohranila do sedanjih časov. Do sredine 15. stoletja je Višnja Gora označevala Stari grad in naselje pod njim, v dolini pa Žajbek ob cerkvi sv. Egidija in Stari trg (Pirkovič, 1998). Videz Višnje Gore še danes spominja na nekdanje srednjeveško mesto (slika 2). Od srednjeveške naselbine so se delno ohranili mestno obzidje, stolp in ruševina Starega gradu, ki jo bomo obravnavali.

Trenutno do gradu vodi več pohodniških poti. Razvalina ima izredno velik potencial, da postane turistično-kulturna znamenitost. Slikovitost porušениh zidov ima svoj šarm, vedute, ki jih lahko opazujemo z vseh strani, pa delujejo izjemno privlačno.

Leta 1991 je bilo območje gradu in starega mestnega jedra Višnje Gore razglašeno za kulturni spomenik Republike Slovenije (Odlok ..., Ur. l. RS, št. 5/1991). Kljub statusu objekta kulturne dediščine lokalnega pomena deluje grad zapuščeno in degradirano. Čeprav je grad del Jurčičeve in gozdne učne poti, je dostop do njega zelo zaraščen in zanemarjen, kar omeji skupino obiskovalcev predvsem na rekreacijske pohodnike in domačine. Glede vzdrževanja ruševine je površina med fragmenti zidov polna grmovja in dreves, ki skoraj v celoti zastirajo pogled na grad iz mesta in zakrivajo panoramski razgled z gradu.

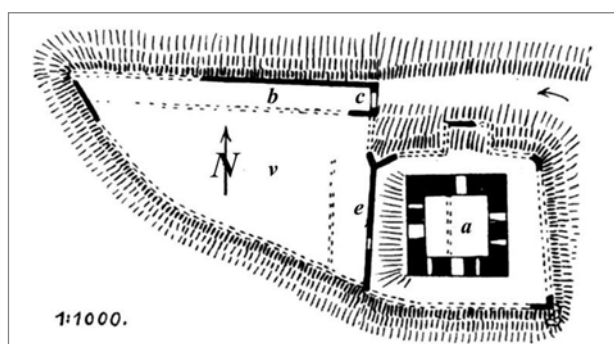
Slika 3: Časovni trak Sprememba gradu skozi čas v slikah: (a) grad pri pogledu z juga in severa, (b) Višnja Gora v Valvasorjevem bakrorezu, (c) Višnja Gora leta 1770, (č) grad (v zapuščenem stanju), mesto in dvorec Višnja Gora, (d) skica pogleda na južno in vzhodno stran razvaline stolpa, (e) pogled na severno stran ruševine stolpa in veduta na mesto, (f) pogled na južno in vzhodno steno razvaline stolpa po drugi svetovni vojni, (g) pogled na južno steno razvaline stolpa, (h) znotraj razvaline stolpa, aktualno stanje (viri: (a) Johannes Clobucciarich, Štajerski deželni arhiv (č) Karl Postl, (d) Otto Piper, (e) Ante Kornič, (f) Ivan Komelj, (g) Mihael Simonič, (h) Alia Iusupova).

3 Trenutno stanje ruševine in njene okolice – zgodovinska analiza

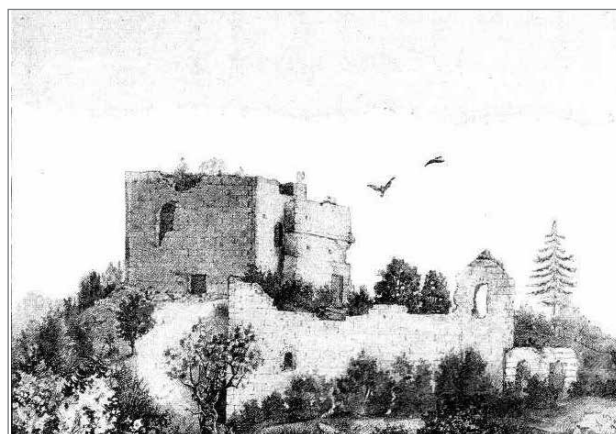
Skozi čas lahko spremembi gradu sledimo prek številnih slik, skic in fotografij (slika 3). Prve tri slike prikazujejo izvirno stanje gradu, preden je bil zapuščen. Na sliki leta 1864 prvič prepoznamo grad kot ruševino nad mestom (saj je bil grad v tem času vir klesancev).

Skica in tloris (sliki 3 in 4), ki ju je izdelal kastelolog Otto Piper, prikazujeta stanje ruševin gradu leta 1910 (internet 1). Otto Piper je opravil podroben opis ruševin:

.../ [V]isoki ostanki gradu še segajo prek drevesnih krošenj. .../ Od grajskega vhoda so še ohranjene tri preproste, vse do drugega nadstropja segajoče stene. Njegov okvir iz klesancev je izluščen, tako kot je očitno tudi ves grad služil za kamnolom. Na zahodni strani se k vhodu prislanja dolga stena z ostankom okenca v vrhnjem nadstropju, je lahko samo ostanek ozkega, sicer izginulega poslopja. .../ Še preostalo zidovje kaže velike, površno obdelane kamne in močno, z drobirjem mešano malto. .../ Vzhodno od predgradja je na posebni, skoraj goli skalni kopi pozidana najbolj ohranjena grajska stavba, stanovanjski stolp z zunaj dvanajstmetrskimi stranicami ob kvadratu. Poleg pritličja z vhodom na severu sta tu še dve nadstropji. Spodnje, ki je bilo nekoč predeljeno, ima razen lin, ki kažejo na neki poznejši čas, na vsaki strani še po eno veliko okno. Na stenah ni sledov ometa. V severozahodnem vogalu je opaziti sled poševno navzgor speljanega kamina. Tramovi vmesnih stropov so bili oprti na zamike v stenah, ki pa niso bili povsod. Zidanje je vsepovsod obloženo s podolžno obsekanimi, v vodoravne lege položenimi kamni, in na štirih zunanjih vogalih še posebej zavarovano z velikimi gladkimi kvadri (namesto običajnih šivanih vogalov), ki še drug ob drugem segajo v ostenje. .../ Zemljišče kot tudi ostanki zidovja kažejo, da je bilo ob stanovanjskem stolpu medzidje, ki je bilo zatrdno tudi

Slika 4: Tloris ruševin iz leta 1910: (a) stanovanjski stolp, (b) dolgi zid, verjetno ostanek stavbe, (c) ostanek grajskih vrat, (e) ostanki zidu, (v) dvorišče (vir: internet 1, Otto Piper, 1910).

Slika 5: Grajska razvalina leta 1910 (Robida, 1910)

utrjeno. .../ Stanovanjski stolp, ki je bil dostopen pač le skozi stavbo zahodno od njega, je tako po svojem položaju kot tudi s svojim zidovjem predstavljal grajsko jedro in stavbo za umik, saj je hkrati obvladoval tudi dostop do sebe .../ (Stopar, 2002)

Skica drugega slikarja (slika 5), ki je bila ustvarjena v istem letu, nam pove, da je imel grad več kamenja v zidovih ter da je bil skoraj za pol manj zasut z zemljo in kamenjem.

Na fotografiji iz leta 1930–1940 (slika 3), ki je bila posneta pred drugo svetovno vojno, vidimo pogled na severno stran stolpa in pokrajino, ki se vidi skozi odprtino. Če primerjamo sliko s trenutnim stanjem, ugotovimo, da je izgubljen zgornji del odprtine.

Po drugi svetovni vojni je ruševino opisal in naslikal tudi Ivan Komelj, in sicer leta 1948:

Na najbolj utrjenem mestu stoji četveroogelni stolp, v tlorisu 9×11 korakov. Zahodno, v smeri jarka, vzporedno z zahodno steno stolpa stoji zid, ki doseže sedanjo višino, sicer delno gotovo že znižanega stolpa. Ta ohranjena stena pa se je verjetno nadaljevala priti drugemu objektu, ki je stal na platoju nižje spodaj. Gre za razmeroma dolgo stavbo, ki se je proti vzhodu zoževala. Na to steno se je naslonil zid, ki teče vzporedno z zahodno steno, nato pa se zalomi in nasloni na objekt z ozko fasado, v kateri je vhodna odprtina /.../ Pritličje stolpa je zasuto z materialom, ki se je zrušil iz zgornjih nadstropij /.../ (Komelj, 1948)

Na fotografijah iz leta 2011 in 2022 (slika 3) je prikazano današnje stanje ruševin gradu. Stanje ruševine in njene okolice smo najprej ocenili s satelitskih posnetkov Registra kulturne dediščine (slika 6 in 7). Na njih smo opazili izrazit stanovanjski stolp in zahodno steno ob njem. Na sliki iz leta 2014 (slika 6) se dobro vidijo tudi prazen prostor, ki je bil nekoč dvorišče, vhod, severna stena in pot, ki pelje do gradu.

Na slikah in v opisih, opravljenih v prejšnjem stoletju, lahko prepoznamo sedanjo razvalino Starega gradu. Satelitske posnetke lahko primerjamo s skico Otta Piperja (slika 3) in ugotovimo, da se objekt tlorisno skoraj ni spremenil. Razberemo tudi, da je razvalina izgubila veliko kamenja, vendar na sliki prepoznamo notranjost stolpa in pogled proti jugozahodu. Podrobnejša analiza pa vendarle pokaže, da je grad na določenih mestih zasut do polovice prvotne višine in da se v zadnjih letih pospešeno krusijo zidovi. Iz opisov je jasno, da se je najbolj spremenil in izgubil svoje dele zahodni zid, ki stoji vzporedno z zahodno steno stolpa. Veliko materiala je izgubil tudi stanovanjski stolp.

Poudariti želimo tudi razliko med satelitskima posnetkoma, s katerih je opazna sprememba okolice. Na sliki iz leta 2014 (slika 6) je okolica očiščena, ruševina v tlorisu je vidna, medtem ko je na sliki iz leta 2018 (slika 7) videti precej zapuščen. Problem neurejenega gozda okoli ruševine je zelo aktualen tudi v času naše raziskave.

Nazadnje je bil gozd okoli ruševine posekan leta 2013 (Potokar, 2019). Na podlagi slikovnega gradiva in drugih podatkov (slika 8), ki smo jih pridobili v intervjuju z domačinom in

Slika 6: Satelitski posnetek gradu iz leta 2014 (vir: internet 2)

Slika 7: Satelitski posnetek gradu iz leta 2018 (vir: internet 2)

avtorjem številnih objav o Višnji Gori Marjanom Potokarjem, ugotavljamo, da nenadzorovano širjenje gozda v neposredni bližini ruševine prispeva k hitrejšemu propadanju gradu. Domačini opažajo, da se v zadnjih letih grad zelo hitro ruši in da kamenje odpada s sten. Korenine dreves na ostankih zidov se hitro razvijajo in dolgoročno škodujejo ostankom grajske stavbe, čeprav krusenje gradbenega materiala kratkoročno ustavljajo. Na slikah, posnetih decembra 2013 (slika 8), lahko opazimo več detajlov, ki danes niso več opazni. Če se bo širjenje gozda okoli ruševine prepustilo usodi, bo ruševina najverjetneje popolnoma prekrita z drevesi. Posledično ne bo več opazna in prepoznana ne v bližini ne iz starega mestnega jedra. Ostanki gradu lahko postanejo za obiskovalce nedostopni ali se v najslabšem primeru dokončno porušijo.

Kot smo že omenili, vodi do gradu več pohodniških poti. Z avtom grad ni direktno dostopen, vendar bi se parkirišče lahko uredilo na izhodiščih poti. V članku bomo obravnavali dostopa do ruševine (slika 9), ki sta najbolj vzdrževana. Obe poti

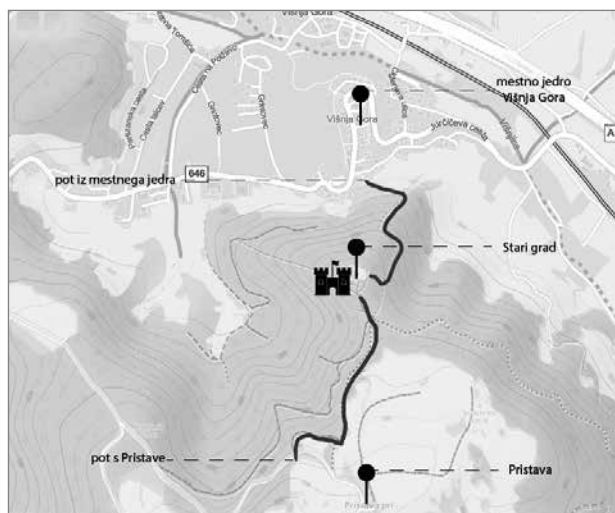
Slika 8: Fotografija gradu iz leta 2013 po zadnjem poseku gozda – pogled na severno, zahodno in južno fasado (foto: Marjan Potokar)

časovno trajata 10–15 minut. Najprej si bomo ogledali dostopnost do Starega gradu iz središča mesta in teren okoli ruševine (slika 10). To je najbolj znana in urejena pot do objekta.

Ruševina gradu je del Jurčičeve in gozdne učne poti, ki se začne v starem delu mesta. Smerokaz za začetek Jurčičeve poti opazimo za stavbo stare šole (trenutno muzej Hiša kranjske čebele) (internet 3). Če sledimo smerokazu, pridemo na gozdno pot. Znaki opozarjajo, da je pot namenjena primerno obutim obiskovalcem (pohodni čevlji). Pot je ob slabem vremenu spolzka in potencialno nevarna za neizkušene in neprimerno obute pohodnike. Čez nekaj časa pridemo do table, ki obiskovalca seznanja z bližino znamenitosti kraja – ruševino Starega gradu. Na poti opazimo tablo, ki je opremljena s QR-kodo, ki jo popotnik lahko prebere s pomočjo pametnega telefona, da se seznanja s kratko zgodovino ruševine iz članka na Wikipediji. Malo naprej se pride do dela poti, kjer je urejen manjši kotiček za počitek, opremljen z ročno izdelanimi lesenimi klopmi in mizami. Pot vodi mimo počivalnega kotička navzgor, kjer se kmalu srečamo z zunanjim delom ostanka grajskih vrat.

Drugi dostop za pohodnike se začne na Pristavi pri Višnji Gori (slika 11). Tudi ta gozdna pot je del Jurčičeve poti, vendar je širša in pretežno ravninska ter posledično manj zahtevna. Prednost dostopa s Pristave je razgled na bližjo okolico in hribe, ki obiskovalca spremlja večino poti. Ob poti najdemo tablo, ki informira o bližini razvaline in opozarja, da je ruševino mogoč obiskati na lastno odgovornost. Proti koncu poti se grad skriva med grmovjem in drevesi, kar ustvari neprijeten vtis in občutek popolne zapuščenosti. Na koncu se obe poti združita in pripeljeta h grajskim vratom.

S slik, opravljenih na lokaciji, lahko ocenimo sedanje stanje ostankov zidov in okolice (slika 12). Prikazano je stanje grajskih vrat z zunanje strani, vidimo tudi del poti, ki usmerja obiskovalce proti razvalini. Ko pridemo skozi grajska vrata, ocenimo stanje ruševine grajskih vrat in opazimo pot, ki zavija desno proti stanovanjskemu stolpu. Naprej od vrat opazimo

Slika 9: Prikaz poti do gradu na zemljevidu (ilustracija: Alija Iusupova)

dolg severni zid, ki je skoraj popolnoma zakrit z grmovjem z notranje strani in zasut z zemljo. Če sledimo poti, ki pelje desno navzgor od grajskih vrat, pridemo do najbolj privlačnega in ohranjenega dela razvaline gradu. To je stanovanjski stolp. Na sliki vidimo trenutno stanje stolpa z zunanje in notranje strani. Desno od vhoda v stolp opazimo ostanek zahodne stene, ki je približno do tretjine prvotne višine zasuta z zemljo.

Primerjava slik, posnetih z devetletno razliko (slika 13), pokaže, da do nekaterih delov ruševine ni več mogoče pristopiti. Dostop do dolge severne stene zapira grmovje, pogled na nizki del zahodne stene zastirajo mlada drevesa tako, da ni mogoče takoj ugotoviti, ali ta obstaja. Ponovno lahko poudarimo, da je neurejenost okolice ključen problem obravnavane ruševine.

Po obisku gradu (slika 12) in pregledu fotografij iz leta 2013 je bil leta 2022 narejen posnetek stanja sestavnih delov ruševine (slike 14–18).

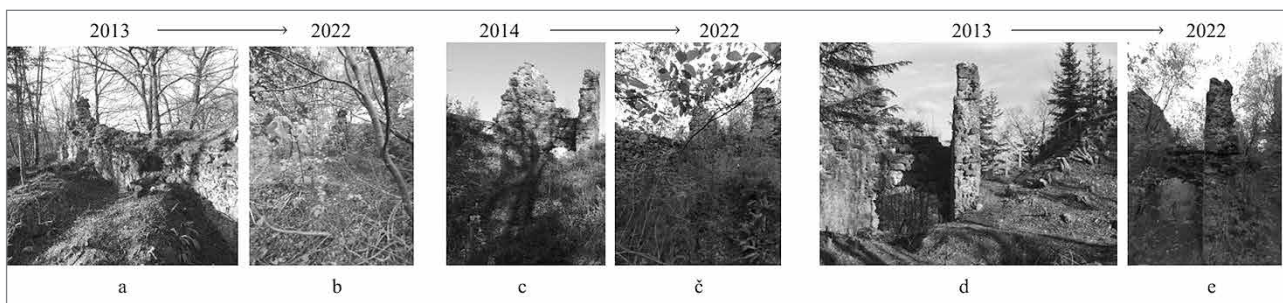
Slika 10: Prikaz poti od starega mestnega jedra do razvaline Starega gradu v Višnji Gori leta 2022: (a) smerokaz v mestnem središču, (b) gozdna pot, (c) gozdna pot, (č) informacijska tabla, (d) kotiček za počitek, (e) grajska vrata (foto: Aliia lusupova).

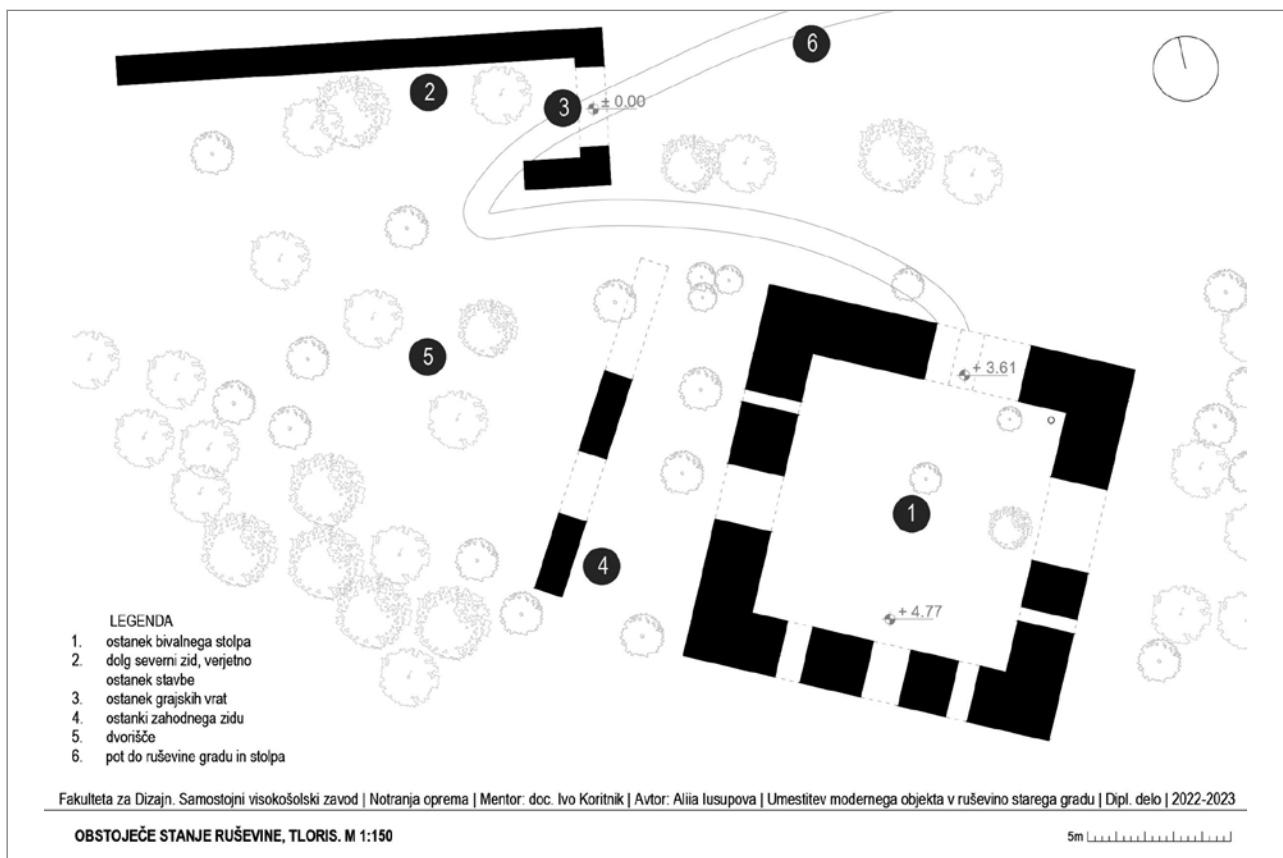
Slika 11: Prikaz poti s Pristave nad Višnjo Goro do razvaline Starega gradu leta 2022: (a) smerokaz v Pristavi, (b) razgled s poti s Pristave, (c) gozdna pot, (č) grad, ki se skriva med grmovjem (foto: Aliia lusupova).

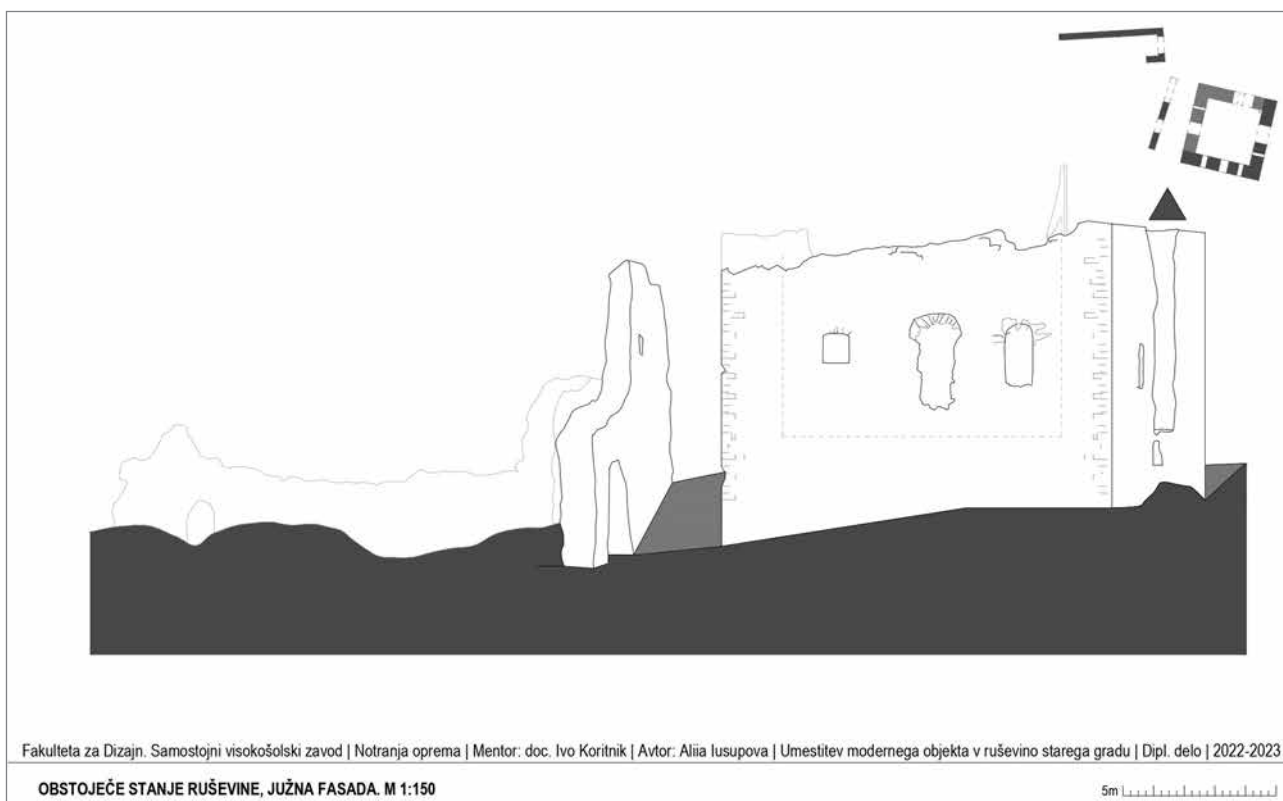
Slika 12: Slike stanja gradu leta 2022: (a) grajska vrata (zunaj), (b) grajska vrata (znotraj), (c) severna stena (zunaj), (č) stolp, severna fasada, (d) stolp znotraj, (e) zahodna stena (foto: Aliia lusupova).

Slika 13: Primerjava stanja gradu z očiščeno okolico leta 2013 (a, c, d) s stanjem leta 2022 (b, č, e). Primerjava prikazuje negativen vpliv neu-rejene okolice na ruševino: (a) severna stena leta 2013, (b) severna stena leta 2022, (c) grajska vrata leta 2013, (č) grajska vrata leta 2022, (d) pot do stolpa leta 2013, (e) pot do stolpa leta 2022 (foto: (a, c, d) Marjan Potokar, (b, č, e) Aliia lusupova).

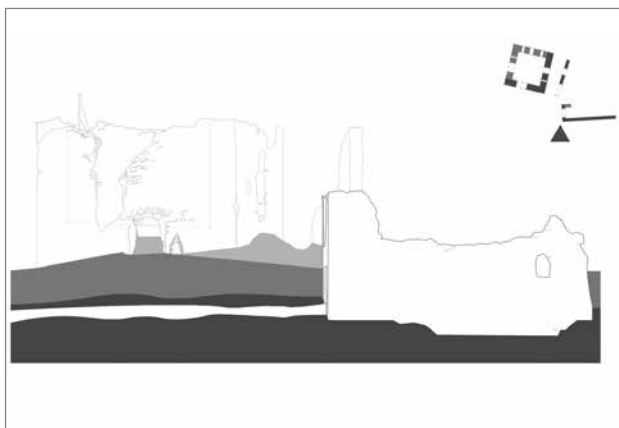
Slika 14: Tloris stanja leta 2022 (ilustracija: Alija Iusupova)

Slika 15: Stanje južne fasade leta 2022 (ilustracija: Alija Iusupova)

Slika 16: Stanje vzhodne fasade leta 2022 (ilustracija: Aliia lusupova)

Slika 17: Stanje severne fasade leta 2022 (ilustracija: Aliia lusupova)

Slika 18: Stanje zahodne fasade leta 2022 (ilustracija: Aliia lusupova)

Iz analize ostankov grajske stavbe in opisa Otta Piperja sklepamo, da je bil objekt zidan z obklesanimi in vodoravno položenimi kamni, na zunanjih vogalih pa zavarovan s kvadri iz lehnjaka. Ivan Komelj v opisu poudari:

Stolp, ki ga lahko imenujemo stanovanjski stolp ima šivane ogle iz skrbno obdelanega lehnjaka, zidava je razmeroma urejena, nastopa apnenec, ki se lomi v ploščah. Vendar gre za plastenje, ki ga je narekoval material /.../ Vendar pa tu lahko opazujemo zanimivo razliko, ki je nastala med materialom in pa načinom gradnje. Klesani ogelni kamni so razmeroma veliki, material je lehnjak. Stena sama med ogli pa je izpolnjena iz manjših kosov kamenja in urejena v plasteh. Ta zidava pa je bistveno drugačna od zidave gospodarskega poslopja /.../ (Komelj, 1948)

4 Pomen gradu in strateški razvoj turizma v Višnji Gori

Leto 1928 je ključno pri obravnavanju ruševine Starega gradu kot pomembnega arhitekturnega objekta v mestu. 5. avgusta leta 1928 je Višnja Gora praznovala 450-letnico mestnih pravic. Kot kaže arhiv časopisa Jutro, je grad takrat pridobil razsvetlavo in bil pripravljen na sprejem gostov tudi iz drugih krajev Slovenije. Napoved dogodka:

/.../ Proslava se bo vrstila v nedeljo 5. t. m. s pričetkom ob pol 9. dopoldne na starem gradu (510 m), ki bo ves električno osvetljen in bo nudil gostom obilo zabave. Na gradu se bo postavila tudi tribuna, s katere bo lep razgled po vsej Dolenjski, proti Ljubljani in proti Kamniškim planinam /.../ Pripominjamo, da bo razsvetljena tudi pot na grad, tako da bo vsakdo prišel brez težav do večernega vlaka, ki bo odhajal ob pol 10. /.../ (Jutro, 1928)

Poleg tega so grad okrasili z veliko rdečo letnico 450, ki jo je bilo mogoče opaziti od daleč (Slovenski narod, 1928). Starejši Višnjani se spominjajo, da je na ta dan slavila vsa Dolenjska in da so se še dolgo po tem dogodku postavljali, da je bil njihov stari grad razsvetljen prej kot ljubljanski (Jarc-Zajc idr., 2011).

Pred proslavo so pod gradom posekali nekaj dreves in uredili veliko tribuno za govornike, prostor za nastope in ples (Jarc-Zajc idr., 2011). Zdaj so na tem prostoru postavljene mize in klopi. V časopisu Slovenec je navedeno, da so domačini želeli ruševino čim bolj ohraniti in obdržati tradicijo praznovanj oz. tržnic ob zidovih gradu:

/.../ Višnjegorci pravijo, da bodo stolp, ki so ga na starem gradu napravili, še obdržali, ker je iz njega zelo lep razgled po celi Kranjski. To bo nekaj kot nalašč za Ljubljančane. Ob nedeljah se bodo dobila na gradu tudi okrepcila /.../ (Slovenec, 1928)

Iz teh podatkov lahko predvidevamo, da je bil grad za domačine tudi v porušenem stanju pomemben simbol mesta in da so želeli vanj vnesti nekaj življenja. Po drugi svetovni vojni se je grad spet skrnil med drevesi, vendar je bil za domačine še vedno pomemben. Koncept prostora za dogodke in prireditve, ki so ga domačini načrtovali pred drugo svetovno vojno, je aktualen še danes.

Glede na razpoložljive informacije vemo, da je grad zapuščen od 18. stoletja in da je nekaj časa služil kot vir gradbenega materiala za hiše. Nekaj časa pred drugo svetovno vojno je bil osvetljen in je služil kot prostor za mestne prireditve. Kljub zapuščenosti grajske stavbe je to priljubljen pohodniški cilj. Prebivalci Višnje Gore so dobro seznanjeni z zgodovino gradu in mesta in legendami. Ruševin Starega gradu ne dojemajo kot nevarnih za obisk. Še danes je med vikendi na gradu mogoče srečati mlajše obiskovalce, ki se igrajo med starimi grajskimi zidovi. Odrasli občudujejo ruševino in prihajajo tja zaradi lepega razgleda ali mirnega počitka na leseni klopi ob grajski razvalini. Iz tega sledi, da je grad za domačine pomemben kot del njihove kulturne in lokalne identitete.

Danes Višnja Gora nudi turistom bogato izbiro zanimivih lokacij za poletne in zimske izlete, organizira kulturne dogodke in pripravlja muzejske razstave. Poleg Starega gradu štejemo med znamenitosti kraja še pohodne in tradicionalne poti, mestni trg z Valvazorjevimi vodnjakom, grad Podsmreka, Auerspergerjev dvorec (nekdanje sodišče, zdaj vzgojno-izobraževalni zavod), kopalnice in naravne znamenitosti. V prostorih stare šole v mestnem jedru je bila pred kratkim odprta Hiša kranjske čebele, v kateri delujeta muzej in hostel, ki je privlačen zlasti zaradi izvirne arhitekturne zasnove, saj nudi možnost nastanitve v enotah v obliki čebeljih panjev (internet 3). Čeprav je ruševina Starega gradu še posebej izstopajoča znamenitost kraja, je obisk te primeren za omejeno skupino obiskovalcev. S stališča pohodništva lahko dostop do gradu opredelimo kot lahek in nezahteven, vendar pa za urbane turiste – brez dodatne namenske pohodniške obutve – ni primeren.

Glede na zgodovino gradu in njegov položaj na griču nad stari delom mesta v projektu predlagamo preureditev gradu iz pohodne točke v glavno znamenitost mesta. To pomeni, da bi bil grad v prihodnosti lahko dostopen za vse vrste obiskovalcev. Preurejena ruševina gradu bi v kraj privabila več obiskovalcev, občani pa bi dobili lepše negovano in vzdrževano lokacijo za druženja oziroma ključne mestne dogodke. Središče mesta bi po dolgih letih spet dobilo piko na »i« in postalo bolj dovršeno kot srednjeveško mesto z gradom v središču njegove kompozicije.

5 Razvoj projekta

5.1 Konceptualna zasnova

Ruševina Starega gradu v Višnji Gori je bila leta 1991 z odlokom razglašena za kulturni in zgodovinski spomenik lokalnega pomena, tako kot tudi srednjeveško mestno jedro. To pomeni, da je pri projektiranju objekta kulturne dediščine in v njegovi bližini treba upoštevati raven pravil in predpisov, ki so navedeni v Uradnem listu Republike Slovenije. Iz informacij v sedmem členu odloka je jasno, da bi večji poseg v ruševino in njeno obliko ne bi bil mogoč zaradi estetskih, kulturnih in zgodovinskih vrednot. Dovoljen je le manjši poseg, ki bi izboljšal stanje in estetski videz spomenika. V primeru posega v objekt kulturne dediščine je treba pridobiti soglasja s strani organizacije za varstvo. Preureditev okolja bo lahko varovala ruševine pred nadaljnjim razpadom in seznanjala ljudi o zgodovini nekoč obstoječe zgradbe (Odlok ..., Ur. l. RS, št. 5/1991).

Danes so ruševine ene od najbolj priljubljenih objektov za arhitekturno obravnavo. Vsako leto je več strokovno izvedenih primerov obnov, rekonstrukcij in adaptacij razvalin z moderno arhitekturo. Stari grad v Višnji Gori je zelo obiskan spomenik. Pri delu z ruševino je zelo pomembno upoštevati njeno varnost in ohranjenost. Arhitekturni objekt potrebuje zaščito pred nadaljnjim propadanjem. Metod dela z ruševinami je več vrst, med njimi kategoriziramo (Buš, 2017):

- celotno rekonstrukcijo spomenika v njegovi prvotni obliki,
- konzervacijo ruševin v obstoječi obliki,
- adaptacijo ruševine za novo funkcijo,
- integriranje ruševine v konstrukcijo novega objekta,
- integriranje modernega objekta v ruševino,
- različne kombinirane metode.

V raziskavi ne obravnavamo popolne rekonstrukcije spomenika v njegovo prvotno obliko. Zaradi pomanjkanja celovitih dokumentiranih podatkov gradu ni mogoče v celoti obnoviti in ga je treba ohraniti le v obstoječem stanju. Tu se neizogibno pojavi nova odgovorna naloga, da se ostankom spomenika določi nova estetsko sprejemljiva funkcija zaradi ohranjanja. Treba je poudariti, da sprememba ne sme biti tuja in obremenjujoča v odnosu do spomenika. V tej raziskavi bomo izvedli kombinirano metodo dela, ki vključuje konzervacijo obstoječe ruševine z integriranjem modernega objekta za novo funkcijo.

Za ohranjanje in okrepitev gradu v njegovi sedanji obliki je potrebna temeljita konzervacija. To so začasni ukrepi za zaščito spomenika ali trajnostna dela za utrjevanje. V primeru Starega gradu govorimo o naravni konzervaciji ruševine. Pritličje grajskega stolpa je skoraj do prvega nadstropja zasuto z materialom, ki se je zrušil iz zgornjih nadstropij. Večina arhitekturnih prvin

grajske stavbe je poglobljena v zemljo in zaščitena pred škodljivimi okoljskimi vplivi (Komelj, 1948). Pri naravnem načinu ohranjanja arhitekturnega spomenika ostanejo ruševine čim bolj nedotaknjene, dovoljeno je le kemično utrjevanje izvornih ostankov, antiseptik, hidrofobizacija in utrjevanje površine zemlje (Sukhanova, 2013).

Organizacija urejenega modernega prostora na območju ruševin bo izpolnjevala dodatno funkcijo varovanja. Urejena okolica bo preprečevala nadaljnje propadanje spomenika tudi zaradi lažjega nadzora človekovih dejavnosti ali vandalizma na območju ruševine.

Objekt, ki je umeščen v ruševino stolpa, je zasnovan kot moderna dopolnitev srednjeveških ruševin. Z izborom materialov in oblik je treba poudariti obstoječi historični objekt. S postavitvijo modernih prvin mora kompleks ruševin obdržati svojo prepoznavno obliko oz. silhueto in identiteto. Razvalina ne sme s posegom zgubiti svoje slikovitosti in šarma. Dopolnitev s sodobnimi prvinami ne sme učinkovati invazivno ali obremenjujoče v odnosu do okolice. Med zgodovinsko fakturo in modernimi dopolnitvami mora nastati simbioza, nikakor ne izpostavljenost moderne vsebine.

Na tem mestu je treba omeniti pojem »propustnosti« svetlobe. To je posebnost objekta, ki označuje odsotnost meje med zunanostjo in notranostjo. V historični »propustni« konstrukciji, ki se imenuje »ruševina«, mejo med notranjim in zunanjim zabriše moč narave. Tudi pri propustnih materialih te meje ni. Tukaj se skriva razlog, zakaj so propustne konstrukcije in materiali najprimernejši za delo na historičnih objektih. Ti namreč ohranjajo značilno prepustnost ruševine po revitalizaciji (Buš, 2017).

Modernizacija okoliščine bo poleg varovanja ruševine omogočila raznovrstno uporabo celotnega objekta in povečala vrednost prostora ob grajski razvalini. Nove funkcije celotnega objekta določimo glede na potrebe prebivalstva in drugih obiskovalcev, tlorisno zasnovo obstoječih ruševin in teren, zgodovinske podatke, ki smo jih analizirali v teoretičnem delu, turistični potencial lokacije in omejitve, povezane s statusom objekta kot zaščitene spomenika lokalnega pomena.

Izbor materialov temelji na simbiozi ter kontrastnih materialov in form. Omenili smo že, da so prozorni materiali najprimernejši za delo na historičnih zgradbah. Neenakost in teža srednjeveških kamnitih zidov nasprotujeta homogenosti, lahkotnosti in prosojnosti stekla, izbranega za osnovni material zgradbe v notranjosti stolpa. Za povezavo historične fakture z moderno je izbrana patinirana perforirana pločevina. Ta material deluje lahkotno in gibljivo. Patina na kovini doda prostoru zgodovinskost, izrazito taktilno in vizualno privlačno fakturo.

Perforacija na jeklenih pločevinah podpira koncepcijo »prosojnosti«. Jeklo smo izbrali tudi za material prvin konstrukcije.

Izbrani materiali zunanjih objektov so vezani predvsem na okolico. Za najprimernejše ujemanje z naravno okolico prostora v zvezi s postavitvijo odra in tržnice je bil izbran les. Tega smo uporabili tudi pri oblikovanju avditorija in sanitarij. Lesene prvine smo povezali z glavnim objektom, zaradi česar smo v oblikovanje stranskih prvin avditorija vključili rjavo perforirano pločevino. Pri oblikovanju poti smo se odločili za kamnito tlakovanje, ki se najbolje poveže z ruševino.

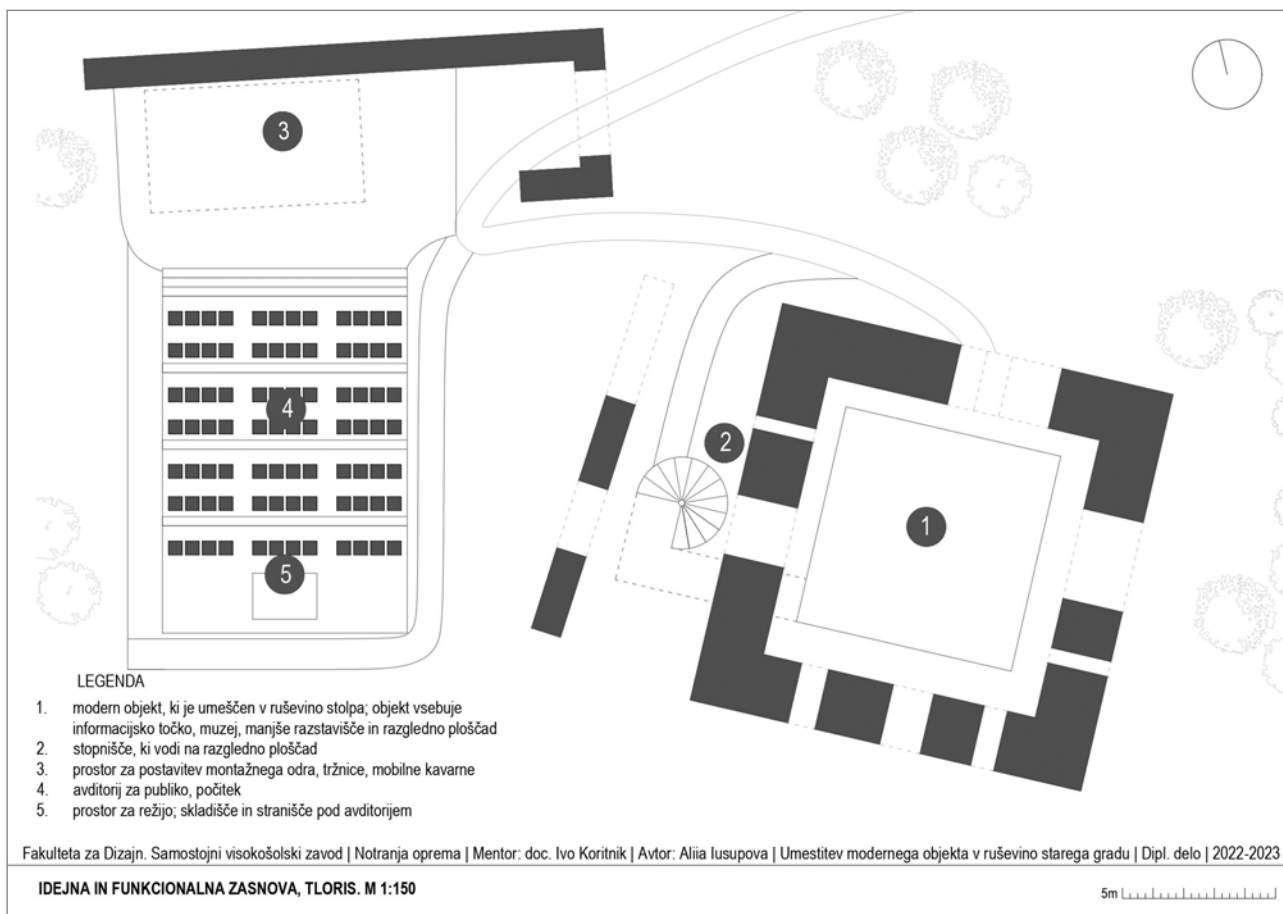
V idejno zasnovo smo vključili tudi zlatega polža,^[2] ki je simbol Višnje Gore. Spirala, ki oblikuje polževo hišico, se ponavlja v spiralnem stopnišču kot namig na lik iz višnjanske legende (Groznič, 2008). Silhueta polža se pojavlja tudi v detajlih, kot so perforacije na vratih ali vzorec na omari.

5.2 Funkcijska zasnova in oprema prostora

Ruševina gradu kot zgodovinska dominanta srednjeveškega mesta ne sme biti ločena od mestnega središča. Cilj je funkcionalno približati grad mestnemu jedru, pretvoriti ruševino iz samo pohodniške točke, skrite med drevesi, v lokacijo, ki živi z mestom. Na tej točki lahko kot iztočnico za projekt ponovno omenimo zgodovinski podatek iz leta 1928, ko je bil grad osvetljen in zamišljen kot prostor za različne lokalne prireditve. Pod gradom se je zbiralo veliko domačinov in obiskovalcev, nekoč so primerjali višnjansko ruševino z Ljubljanskim gradom. To potrjuje potencialno učinkovitost pretvorbe ruševine v dominantno, ki je tesno povezana z mestom in ponuja različne dogodke.

Funkcionalna zasnova objekta je predstavljena v tlorisu (slika 19). Preureditev prostora znotraj in okoli ruševine se začne z ureditvijo okolice, in sicer z izkopavanjem in prilagoditvijo terena novim funkcijam.

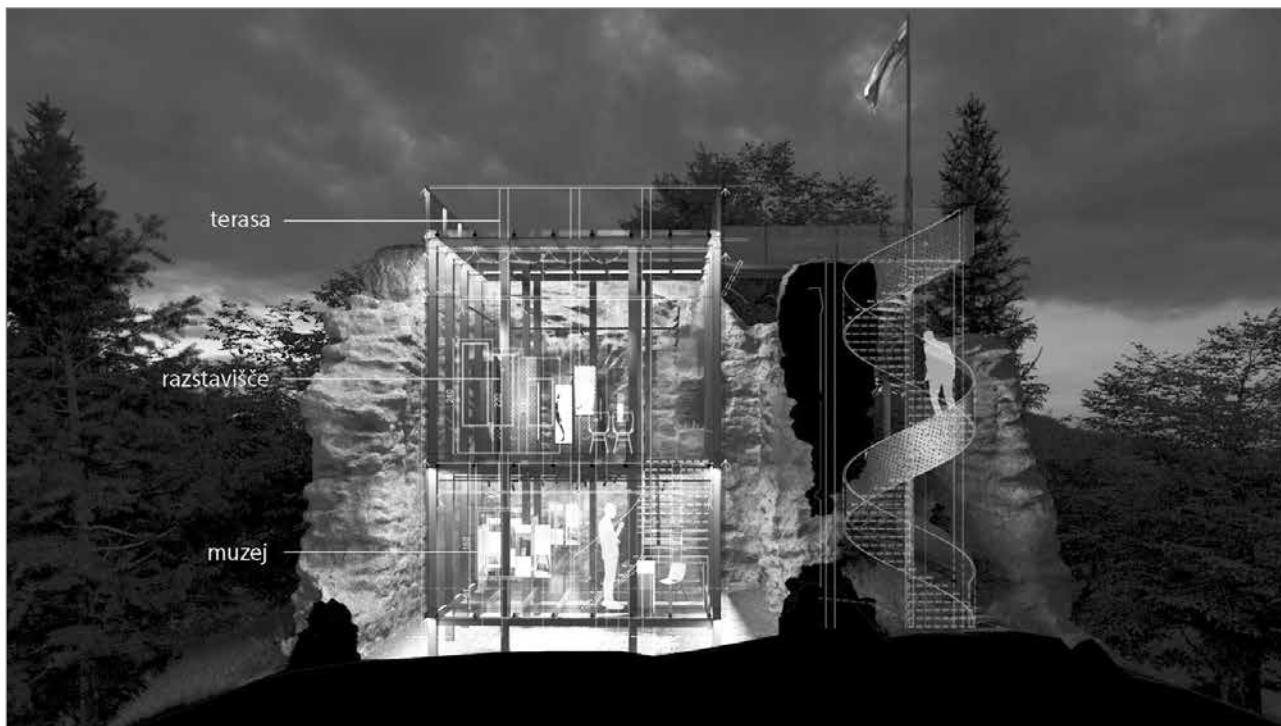
Za organizacijo prireditev ob grajskih zidovih bo določen prostor za postavitve montažnega prireditvenega odra s prostorom za publiko. Na istem mestu se lahko takrat, ko ni prireditev, umesti mobilna kavarna ali tržnica. Ruševina stolpa bo v našem projektu kot najbolj ohranjena in privlačna točka ruševine pridobila večji poudarek. V notranjščino stolpa bo umeščen moderni objekt, ki bo združeval funkcije razgledne ploščadi, informacijske in zgodovinske točke ter razstavnega prostora. V projektu predvidevamo, da bi bil grad z okolico ponovno razsvetljen (tehnično in ambientalno). Z razsvetljavo bi postal še prepoznavnejši in viden od daleč.

Slika 19: Funkcionalna zasnova objekta je predstavljena v tlorisu (ilustracija: Aliia Iusupova).

Slika 20: Umestitev sanitarij pod avditorij (render: Aliia Iusupova)

Slika 21: Vizualizacija prereza postavitve modernega objekta v ruševino stolpa (render: Aliia lusupova)

Kadar govorimo o javnem mestnem objektu, ne smemo pozabiti na ureditev pomembne infrastrukture. Postavitev sanitarij v spomeniško zaščiten prostor, kjer ni komunalne infrastrukture (kanalizacije, vodne napeljave), pomeni določene težave, zato umestimo dehidracijske kompostne sanitarije v prostor, nekoliko odmaknjen od ruševine. Prvotna ideja umestitve sanitarij, odmaknjenih na Jurčičevo pot pod gradom, ne sledi standardom in zahtevam pri projektiranju prostora za večje lokalne dogodke, zato jih je treba umestiti bližje, v prostor pod tribuno. V projektu predlagamo rešitev, ki ne bi bila odvisna od razpoložljivosti infrastrukture, hkrati pa bi bila okolici zelo prijazna. Ta rešitev je kompostno stranišče (moderna različica kompostnih sanitarij, ki ustreza estetskim in sanitarnim zahtevam potencialnih obiskovalcev).

S spremembo bo ruševina lahko opravljala funkcijo prostora za organizacijo koncertov, proslav, tržnic, razstav in ekskurzij. Preureditev bo omogočila obisk gradu ne samo kot pohodna točka ali zgodovinski spomenik, ampak tudi kot moderna razgledna ploščad, muzej in urejen urbani prostor za počitek.

Dimenzija objekta znotraj ruševine je 720×720 cm, medtem ko ima prostor znotraj ruševine stolpa 911 cm. Določena dimenzija stavbe omogoča dostop človeka do zidov in steklenih površin za lažje vzdrževanje. Tla v notranjščini stolpa pod objektom so nasuta s prodniki. Ogrodje objekta je sestavljeno iz nosilnih jeklenih profilov, spojenih med seboj. Objekt oblikuje prozorna steklena površina, ki je montirana na zuna-

Slika 22: Vizualizacija notranje opreme modernega objekta v ruševini stolpa (render: Aliia lusupova)

njo stran ogrodja. Na pohodne površine objekta je umeščeno močno trislojno tripleks steklo. Objekt ima tri etaže: pritličje (vhod, muzej), nadstropje (razstavni in večfunkcionalni prostor) in pohodno ravno streho (teraso – razgledno točko) (slika 20). Vhod v pritličje objekta se izvede prilagojeno spodnji odprtini v severni fasadi ruševine stolpa, kjer je trenutni vhod. Za lažji dostop oseb s posebnimi potrebami v prostor muzeja je zagotovljena rampa iz perforirane pločevine. Vhodna vrata so avtomatska drsna. Dostop do nadstropja se izvede s pomočjo stopnišča iz perforirane pločevine, iz česar so tudi načrtovane stopniščne ograje.

Ker je streha objekta zamišljena kot ravna in steklena zaradi minimalističnega sloga oblikovanja stavbe, so zagotovljena notranja senčila, ki se pritrdijo na vodila pod streho in bodo v poletnem času preprečila pregrevanje stavbe.

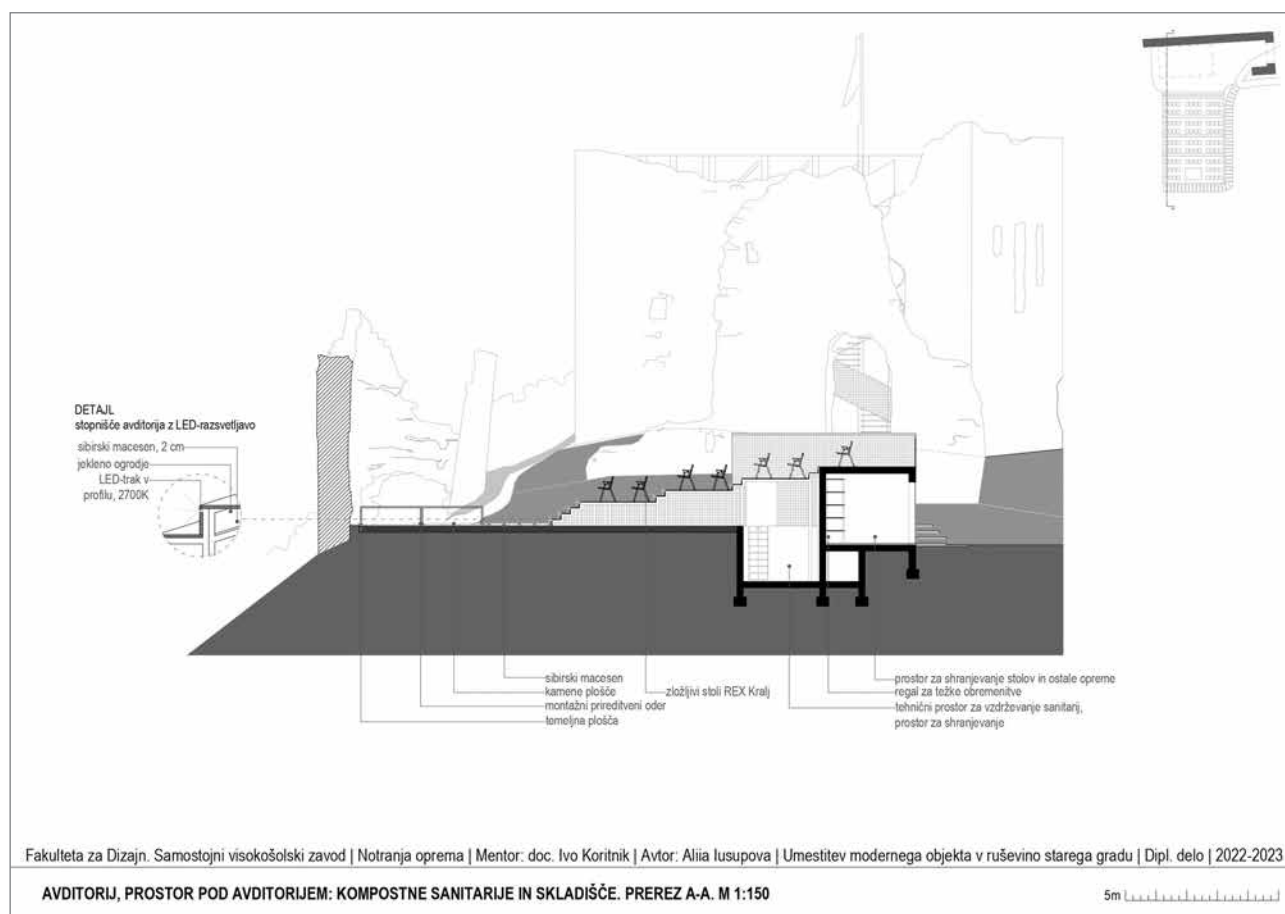
Stopnišče, ki vodi na teraso, je zunaj objekta, desno od vhoda, med zahodno steno stolpa in zahodno steno gradu. Ločen vhod na teraso omogoča dostop do razgledne točke tudi zunaj delovnih ur muzeja in informacijske točke. Spiralno stopnišče poudarja objekt in namiguje na polža iz legende (Groznik, 2008). Material stopnišča je perforirana jeklena plošča, ki deluje čipkasto in na ruševino ne vpliva invazivno. Povezava stopnišča z objektom se izvede s pomočjo ploščadi. Položaj ploščadi se prilagodi zgornji odprtini zahodne fasade stolpa. Na terasi je nameščena steklena ograja, ki zagotavlja varno uporabo razgledne ploščadi.

Razsvetljava v notranjosti objekta je tehnična in ambientalna. Za tehnično razsvetljavo so izbrana tirna svetila na vodilih, ki se prilagodijo eksponatom. V nadstropju so to tirna svetila, ki se pritrdijo na okenski profil. V pritličju so tiri na stropnih profilih. Za prijeten ambient in sijaj steklene stavbe zunaj so

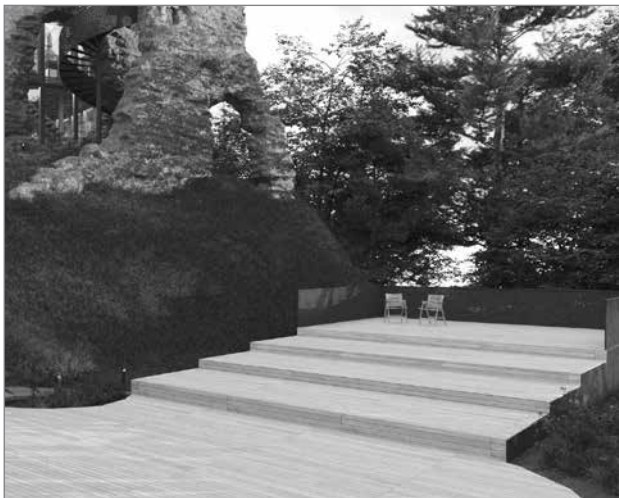
primerni LED-trakovi v profilih, ki so izpeljani po celotnem perimetru objekta. Osvetljena steklena stavba v večernih urah bo poudarjala silhueto razvaline.

Oprema objekta je minimalistična in »prosojna« tako kot celoten koncept. Za prikaz muzejskih gradiv smo v prostor pritličja umestili unikatne panoje iz trdega pleksistekla. Panoji so sestavljeni iz dveh kosov pleksistekla, med katerima je dvostransko tiskan razstavni oz. informativni plakat (slika 21).

Za prikaz likovnih umetnin v nadstropju smo umestili modularne zložljive podlage, sestavljene iz kosov perforirane jeklene plošče, ki se lahko poljubno sestavljajo v različne oblike. V nadstropju smo umestili recepcijski pult iz vezane plošče s premazom. Na čelno stran pulta smo umestili vzorec polža, narejen s pomočjo reza. V notranji del pulta za poudarek vzorca polža je delno vgrajena LED-razsvetljava, prav tako police za shranjevanje zemljevidov in letakov ter zaprta omarica za prodajne izdelke in blagajno. Za muzejski in razstavni prostor smo izbrali tudi stole za počitek. To so stoli v obliki »lupine« oblikovalca Nika Kralja.

Slika 23: Prikaz prereza prostora pod avditorijem (ilustracija: Alia Iusupova)

Slika 24: Vizualizacija avditorija (render: Aliia Iusupova)

Slika 25: Vizualizacija odra (render: Aliia Iusupova)

Slika 26: Vizualizacija koncertnega dogodka (render: Aliia Iusupova)

Prostor ob ruševini je oblikovan tako, da ponuja možnost izvedbe dogodkov različnih vrst. Več funkcij v prostoru zagotovimo z nevtralno podlago, na kateri bodo potekala dogajanja. Prostor za izvedbo dogodkov smo določili ob dolgi severni steni gradu, ki je trenutno pretirano zasuta z zemljo in zastrta z grmovjem. Glede na vse to je prvi korak preoblikovanja prostora izravnavanje terena in delno odkopavanje stene.

Rešitev za izvedbo večfunkcionalnega prostora ob severnem zidu je umestitev utrjene ploščadi z zaključkom iz sibirskega macesna. Eden od vogalov ploščadi ima organsko obliko zaradi povezave z obliko polžje hišice.

Poleg prostora za prireditve je predviden avditorij, ki bi prav tako združeval več funkcij (slike 24–28). Avditorij je zasnovan tako, da se mesta za sedenje lahko uporabljajo tudi v času, ko ni prireditve. Konstrukcija avditorija temelji na armiranem betonu, na katerega je postavljeno kovinsko ogrodje. Avditorij

pokriva sibirski macesen. Pod avditorijem so nameščeni kompostne sanitarije in manjše skladišče. Pri vходу v sanitarije in skladišče ter ob straneh avditorija je uporabljena perforirana ploščevina.

Za rabo avditorija v času prireditve je primerna uporaba zložljivih stolov. Po prireditvi se stoli pospravijo v skladišče. Ko prireditve ni, lahko obiskovalci sedijo na leseno stopnišče in ploščad, saj se prostor lahko uporablja tudi za piknike in počitek. Ploščad z avditorijem je projektirana glede na te mogoče izvedbe:

- manjši koncerti (začasna postavitev montažnega prireditvenega odra na ploščad, organizacija prostora za režijo in sedežev za publiko v avditoriju);
- tržnica (postavitev stojnic na ploščad ob zidovju);
- kavarna (najpogostejša uporaba prostora v času, ko ni prireditve, postavitev mobilne kavarne in mizic na ploščad ob zidovju);

Slika 27: Vizualizacija stolpa in gradu iz ptičje perspektive, razgledna točka. Ob dobrih pogojih so z gradu vidne Alpe (levo). Pogled na bližnjo okolico z zastavo Višnje Gore (desno) (render: Aliia lusupova).

Slika 28: Vizualizacija celotne ruševine gradu z moderno vsebino (render: Aliia lusupova)

- praznovanja (poletni državni prazniki in veseli december, lokalne prireditve, poroke).

Obstoječa pot do objekta je gozdna. Cilj ureditve poti do gradu je omogočiti varen in udoben dostop do ruševine vsem skupinam obiskovalcev. Predlagamo oblikovanje s kamnitimi ploščami, vdelanimi v zelenico (slika 29).

Zunanjo razsvetlavo na objektu ločimo na tehnično in ambientalno (slika 30). Tehnična razsvetljava omogoči varno uporabo objekta tudi v večernem času ter pravilno osvetlitev notranjih in zunanjih prostorov. Funkcijo tehnične osvetlitve izpolnjujejo reflektorji in stoječa svetila ob poteh. Za ambientalno razsvetlavo se namestijo LED-trakovi, ki so vgrajeni v stopnišča avditorija in ograjo. Poleg tega je ambientalno-tehnična razsvetljava predvidena še v sanitarijah, kjer so LED-trakovi skriti pod perforirano ploščo na steni, s čimer ustvarjajo igro svetlobe in senc.

Slika 29: Vizualizacija prostora ob ruševini s prikazom poti do stolpa (render: Aliia lusupova)

6 Sklep

Ruševina Starega gradu v Višnji Gori je ujeta v objemu narave zmagovalke in na prvi pogled obsojena na propad. V raziskavi smo grad proučili pod drugačnim kotom in ugotovili, da je šarm razvaline cenjena lastnost, ki h grajskim zidovom še vedno privablja številne obiskovalce.

V primerjavi z viri iz prejšnjega stoletja smo ugotovili, da je ruševino dodatno načel zob časa. Čeprav se je odnos do ruševin spremenil in jim prav zaradi avtentičnosti pripisujemo višjo vrednost, je za ohranitev treba opraviti določene sanacijske in vzdrževalne posege. Stanje ruševine je v zadnjem desetletju skrb vzbujajoče zaradi zanemarjene okolice in nenadzorovane preraščanja rastja.

V članku smo Stari grad obravnavali zato, da prikažemo njegov velik potencial, da postane dominantna mesta na modern na-

Slika 30: 3D-vizualizacija razsvetljave (render: Aliia lusupova)

čin. Kakršnakoli dejavnost, ki bi bila usmerjena v konzervacijo grajske razvaline ali ureditev njene okolice, bi veliko pomenila za njegovo ohranitev in identiteto kraja.

V obravnavi ideje smo uporabili številna znanja, ki smo jih pridobili med študijem. Izbrana tema presega okvir študijskega programa Notranja oprema ter ponuja iztočnice za nadaljnjo arhitekturno, arheološko, kulturno, zgodovinsko ali konzervatorsko obravnavo. Med raziskovanjem smo se oprli na iztočnico, da je ruševina »prosojen« objekt z izbrisano mejo med zunanostjo in notranostjo. Gre za opremljanje ruševine z moderno vsebino, zato jo lahko dojemamo kot njeno notranje oblikovanje.

V raziskavi smo ovrednotili potencial zanemarjenega objekta in ustvarili sodoben prostor, ki bi se tvorno vključeval v mestno tkivo.

Aliia lusupova, dipl. diz.
Fakulteta za dizajn, smer Notranja oprema, Dunajska cesta 129,
Ljubljana
E-pošta: alja.dsgn@gmail.com

Doc. Ivo Koritnik, univ. dipl. ing. arh.
Fakulteta za dizajn, smer Notranja oprema, Dunajska cesta 129,
Ljubljana
E-pošta: ivo.koritnik@fd.si

Opombe

^[1] Prispevek izhaja iz diplomskega dela *Umestitev modernega objekta v ruševine Starega gradu*, ki ga je na Fakulteti za dizajn pod mentorstvom doc. Iva Koritnika, univ. dipl. ing. arh., napisala in leta 2023 uspešno zagovarjala Aliia lusupova. Interaktivna predstavitev s 3D-vizualizacijami idejne zasnove je dostopna na povezavi <https://tinyurl.com/3hyfzvxa>.

^[2] Simbol izvira je vezan na legendo o zlatem polžu (Groznik, 2008). Ta motiv se v kraju pogosto pojavlja.

Viri in literatura

Buš, P. D. (2017): *Integracija ruiniranih objektov istoričeskoga nasledija v sodobni arhitekturni kontekst [Integracija ruševin objektov kulturne dediščine v sodobno arhitekturno okolje]*. Doktorska disertacija, Moskva, Architectural Institute, State Academy.

Buš, P. D. (2017): Pronicajemyje konstrukciji v eksponiranih ruiniranih objektov [»Permeable« constructions for ruined objects exposure]. *Architecture and Modern Information Technologies*, 38(1), str. 123–136.

Google Maps (2022): *Grad Višnja Gora (razvalina)*. Dostopno na: <https://tinyurl.com/2p8mubnk> (sneto 4. 1. 2023).

Groznik, P. (2008): *V Višnjo Goro: druga knjiga*. Ivančna Gorica, Občina Ivančna Gorica.

Internet 1: *Burgenwelt: Grad Višnja Gora*. Dostopno na: <https://www.burgenwelt.org/slovenien/weichselberg/object.php> (sneto 2. 3. 2022).

Internet 2: *Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije: Pravni režimi varstva kulturne dediščine eVRD, eVRD – po EŠD: Višnja Gora – Grad Višnja Gora*. Dostopno na: <https://geohub.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html> (sneto 17. 1. 2022).

- Internet 3: *Ambienti: Posnema arhitekturo čebeljega satja. Hiša kranjske čebele*. Dostopno na: <https://www.tvambienti.si/04/12/2021/posnema-arhitekturo-cebeljega-satja-hisa-kranjske-cebele> (sneto 8. 9. 2022)
- Jarc-Zajc, M., Glavan, M., Potokar, M., in Samec, D. (2011): *Gospa Mihaela iz Višnje Gore*. Grosuplje, Mestna knjižnica.
- Jutro (1928): *Višnja Gora. Proslava 450 letnice obstoja mesta Višnjegore*. 9(181), str. 4.
- Komelj, I. (1948): *Višnja Gora – Grad Višnja Gora. EŠD 829, zbirka zapiskov*. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
- Kosec, M. (2013) *Ruševina kot arhitekturni objekt*. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
- Odlok o razglasitvi starega mestnega jedra Višnja Gora s Starim gradom in grajskim pobočjem za kulturni in zgodovinski spomenik*. Uradni list Republike Slovenije, št. 5/1991. Ljubljana.
- Pikrovič, J. (1999): Višnja gora. V: Batič, J. (ur.): *Mediaeval towns*, str. 127–131. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
- Potokar, M. (2019): *Razcvet turizma ali Tako se je pričelo v Višnji Gori in njeni okolici: 90 let od ustanovitve Turističnega društva Višnja Gora*. Višnja Gora, Turistično društvo Višnja Gora.
- Robida, A. (1910): Grajska razvalina pri Višnji Gori (Dolenjsko). Pred večno lučjo. *Dom in svet*, 23(3), str. 121.
- Slovenec (1928): *Velike priprave za proslavo 450 letnice mesta Višnjegore*. 56(179), str. 6.
- Slovenski narod (1928): *Proslava 450-letnice Višnje Gore*. 61(178), str. 3.
- Stopar, I. (2002): *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, 2, Dolenjska. Knj. 3, Porečje Temenice in Mirne*. Ljubljana, Viharnik.
- Sukhanova, E. A. (2013): Metodika konservaciji ruin v resatavacionnoj praktike (na primere pamjatnikov Tatarstana) [Conservation methods of the ruins in the restoration practice (on example of Tatarstan monuments)]. *Tehničeskiye nauki – ot teoriji k praktike*, 11(24), str. 85–90.
- Šašel, G. S., Valteran, T. L., Grebenkina, A. A., in Grebenkin, E. V. (2012): Analiz zarubežnogo opyta raboty s objektami kulturnogo nasledija [Analysis of foreign experience with ruined objects of cultural heritage]. *Tvorčestvo i sovremennost*, 12(1), str. 151–161.

Nika MARN
Mojca PERŠE

Prenova kozolca za turizem

Kozolec je spomenik kulture našega naroda in ga je vredno ohranjati. Žal se dogaja, da je vse več zapuščenih in razpadajočih kozolcev. To žalostno usodo kozolcev želimo spremeniti. Namesto novogradenj se lahko odločimo za obnovitev kozolcev in v togo strukturo vnesemo prvine za prijetno bivanje. Ljudi namreč čedalje bolj pritegnejo doživetja v naravi, na podeželju, med katera bi lahko spadalo tudi počitnikovanje na kozolcu. V članku je zato prikazana ideja prenove kozolca, ki bi deloval kot nastanitveni obrat. Z merami domačega kozolca je bila predvidena konstrukcija, ki bi lahko bila ena od reši-

tev prenove takega objekta. Za povezovanje nastanitvenega obrata z okolico je predstavljeno območje, na katerem že stoji kozolec. Ne gre samo za prenovo, ampak tudi za zavedanje o slovenski kulturni dediščini, ki je prepoznavna daleč naokoli.

Ključne besede: kozolec, prenova, gradbena konstrukcija, turizem, kulturna dediščina

1 Uvod

Kozolec je samostojni leseni objekt, ki so ga naši predniki gradili predvsem za spravlanje in sušenje žit. Njegov prvi zametek je vertikalna konstrukcija, imenovana ostrv, ki je sklop treh otepev žitaric. Tako so sledile veje s prečkami, ki so bile z vmesnimi presledki zložene druga na drugo. Ta oblika že spominja na kozolec. Kmalu zatem so dodali še nadstrešek, ki je omogočil sušenje tudi v slabem vremenu. Nastala je začasna stavba s streho. Toplar se je razvijal in izboljševal do oblike, ki jo poznamo danes. Najdemo jih po vsej Sloveniji in tudi zunaj naših meja. V veliko primerih je danes kozolec samo še prostor za hranjenje kmetijskih strojev in pripomočkov, spreminjajo pa jih tudi v bivalne enote.

Po drugi svetovni vojni, ko se je začela razvijati industrija, so postala kmečka dela manj cenjena. Spravljanje sena v kozolce je postalo zamudno in tako so jih začeli opuščati (Juvanec, 2007). Tudi tehnologija je napredovala – zdaj imamo stroje, ki delo, ki je včasih trajalo po več dni, na primer spravljanje sena, opravijo v nekaj urah.

Kozolec, ki je prenovljen za oddajo v turistični namen, mora izpolnjevati določene pogoje. Za začetek je treba izbrati vrsto obrata in kje bomo delovali, torej ustrezen prostor ali zgradbo, ki jo moramo urediti v skladu z občinskimi predpisi in drugimi smernicami ter jo načrtovati in opremiti. Nastanitev in oprema morata biti v skladu s *Pravilnikom o minimalnih tehničnih*

pogojih za opravljanje gostinske dejavnosti (Uradni list RS, št. 35/17), zagotovljene pa morajo biti tudi osnovne potrebščine. Obrat je treba vpisati v register in ga kategorizirati. Da lahko vodimo tak obrat, so potrebne različne licence, listine in potrdila. Vzpostavijo se različne aplikacije za lažje vodenje evidenc in pisanje poročil. Seveda pa ne smemo pozabiti na trženje in promocijo, saj tako privabimo ciljne stranke. Za dobro delovanje nastanitvenega obrata je priporočeno imeti usposobljeno osebje, ki ga bo uspešno vodilo in dobro skrbelo za goste. Kompetentno sodelovanje vseh ključnih točk lahko prinese lepe zgodbe o tradiciji in uspehu.

V članku so predstavljeni rezultati raziskave, ki je bila opravljena v okviru diplomskega dela.^[1] Cilji raziskave so bili prenoviti kozolec, mu dodeliti nov pomen in ob tem opominjati na slovensko kulturo.

2 Zgodovina kozolca

Kmetje so sušili pridelek tako, da so ga razgrnili po travniku, kjer sta ga posušila sonce in veter, ko pa je prišel dež, tega pridelka ni bilo mogoče posušiti in tako so si zamislili konstrukcijo sredi travnika s streho, kjer lahko sušijo žetev nad tlemi na suhem in v vsakem vremenu. Kot smo že povedali, začelo se je z razporeditvijo krme po travniku, ker pa se to ni vedno obneslo, so krmo zvezali v snope in jih postavili verti-

kalno. Po navadi se je 3–5 snopov držalo pokonci in je z njih lahko stekla voda. Ponekod so delali tudi krmne kopice. To je zlaganje krme na kup, ki se je z vsakim nanosom večal. Ob vremenskih nepravilnostih je bila mokra samo zgornja plast, spodnja pa je bila suha in primerna za živino. Snopom je sledila naslednja zamisel. Na travnik je kmet postavil suho, tanko deblo z vejami in nanj položil krmo. Pozneje je horizontalno dodal lesene palice in jih zataknil na veje. Tako je nastalo ogrodje za sušenje, torej bruna z lesenimi zatiči. Dodal je začasno streho, ki je bila iz desk ali pločevine. Razvil se je enojni stegnjeni kozolec. Ogrodje so nadomestili s tesarsko obdelanimi stebri, ki so stali na temeljih, dodali late, ki so jih vpeli, in streha je imela konstrukcijo ter različno kritino – bila je dvokapnica ali štirikapnica (Juvanec, 2007).

Omembe o kozolcu oziroma podobni stavbi segajo daleč nazaj. Znameniti slovenski izobraženec Janez Sigismund Popović je v delu *Untersuchungen von Meere* (1750) napisal, da imajo Slovenci drugačno sušilno poslopje kot pri sosedih na severu. Prilagodili so jo svojim potrebam in jo s selitvijo na jug kot kozolec prinesli s seboj. Naslednja navedba sega v leto 1719, ko je Anton Linhart omenil, da so kozolci ostanek nomadskega življenja Slovanov in da Kranjci nalagajo žita v kozolce. Balthasar Hacquet pa je na podlagi pojavljanja teh struktur v Rusiji potrdil mnenje Karla Antona, da so alpski Slovani s seboj v novo domovino prinesli kozolcem podobne stavbe (Makarovič, 2007).

Najstarejša znana navedba o kozolcu sega v leto 1558, ko je nastal zapis *Dem Vrbann Rese zu Rädnig umb 12 Lercene Khösen Seylen zu denn Härpffen geben 2 fl. 5 sol. 10 den.* Iz njega lahko razberemo, da je Urban Rezej v Radničah za 12 mesečnih stožnih stebrov za kozolce dal 2 goldinarja (florinta), 5 solidov in 10 denaričev. Razvidno je, da so v Ziljski dolini takrat postavljali gosposkiške kozolce, hkrati raba drugega imena za kozolec *Harpffe* pa kaže na negotovost pri rabi imenovanja, kakršna se običajno pojavi ob novem predmetu v jezikovnem sistemu okolja, ki novosti še ne pozna. Okoliščine torej kažejo, da v sredini 16. stoletja poimenovanje kozolec še ni bilo dolgo v rabi (Makarovič, 2007).

Na našem ozemlju se je izoblikovalo več vrst kozolcev, saj so se razmere in dane okoliščine po pokrajinah razlikovale. Tip kozolca je bil odvisen od oblike zemeljskega površja, velikosti parcele, na kateri je stal, njegovega namena, dostopnosti, oddaljenosti od domačije itd. Enojni stegnjeni kozolec se največ pojavlja od Doline, Ljubljanskega barja po Dolenjski do hrvaške meje. Enojni s plaščem je značilen predvsem v Selški dolini, na Sorškem polju. Kozolci na kozla ali psa stojijo v okolici Kostanjevice na Krki. Dvojne kozolce najdemo na Dolenjskem in okoli Ljubljane, nizke pa ob Savi, v Celju, Štorah in Slovenski Bistrici. Dvojni vezani je dobro razširjen po celotni Sloveniji in

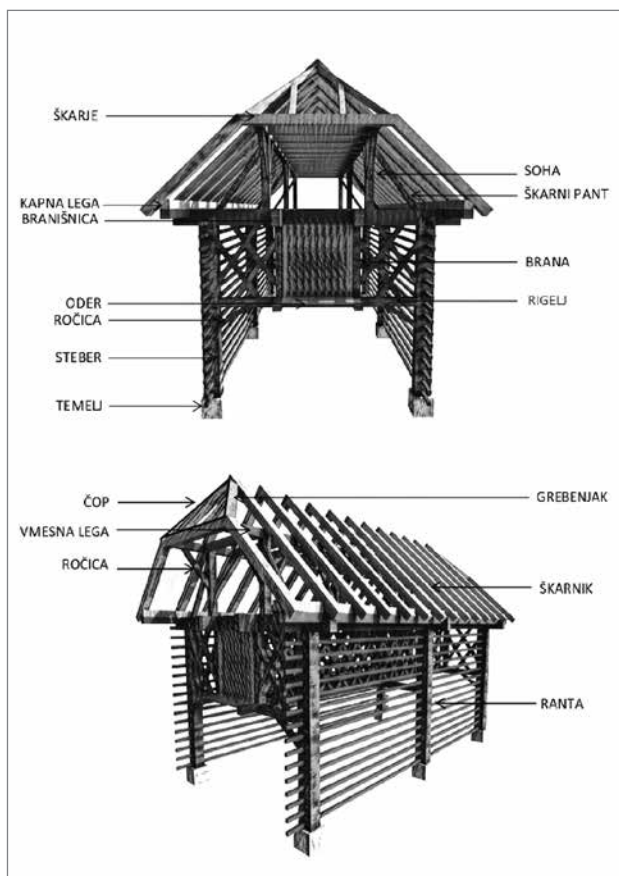
ga najdemo v Mariboru, Savinjski dolini, na Dolenjskem, okoli Ljubljane, v Bohinju, Sori itd. Poznamo torej enojni stegnjeni kozolec, stegnjeni kozolec s plaščem, kozolec na psa ali kozla, dvojni stegnjeni kozolec, nizek kozolec, dvojni vezani kozolec v eno drevo, dvojni vezani kozolec v dve drevesi in prislonjeni kozolec. Obstaja še več tipov kozolcev, toda ti so najpogostejši (Juvanec, 2007).

3 Konstrukcija kozolca

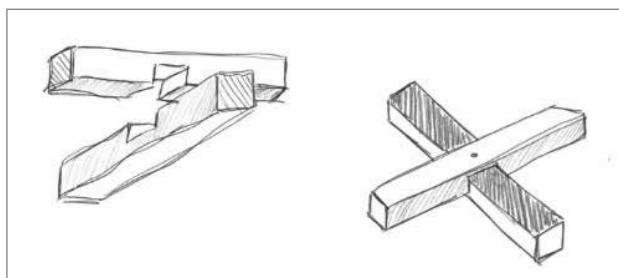
Za postavitve kozolca je potrebno primerno mesto, ki ni preveč oddaljeno od doma. Mesto topolarja mora biti dovolj vetrovno in sončno, saj bo tako dobro sušil krmo. Les za kozolec so morali posekati v gozdu in ga stesati v tramove. Te so dodelali do želene oblike in jih tudi olepšali z detajli. Tako so naredili tudi z drugimi konstrukcijskimi elementi kozolca. Les je moral biti tudi suh, torej so ga morali za nekaj mesecev spraviti, da pozneje ni prišlo do nevšečnosti, na primer upogibanje delov, krčenje itd. Postavljanje kozolca ni bilo prav lahko opravilo. Pri tem je pomagala cela družina, če pa je bil večji, so prišli pomagat še sosedje in drugi vaščani. Delo je potekalo v štirih fazah: izbor pravega lesa, tesanje, vezanje in postavljanje. Če je gospodar delal kozolec in je imel gozd, je šel in izbral primeren les. Sekal ga je decembra ali januarja, ko ta ne vsebuje veliko vode. Še danes velja prepričanje, da je primeren čas za sekanje lesa, kadar gre luna gor, nekateri pa pravijo nasprotno, da kadar gre luna dol. Posekan les je bilo treba spraviti iz gozda na mesto postavitve. V času otoplitve so delavci začeli obdelati les. Treba ga je bilo obtesati in skobljati. Za orodje so uporabljali tesarske sekire, ročne žage in rezilnike, kar je vzelo veliko časa. Sledilo je vezenje konstrukcije. Kar se je dalo, so zvezali na tleh, potem pa dvigovali konstrukcijo pokonci. Najprej so zvezali nosilne stebre s podpornimi ročicami ter zgornji in spodnji prečni tram. Nastal je tako imenovani »stol«. Najprej so postavili prvo čelno stran, nato stole in zadnjo čelno stran. Tako je bil kozolec v grobem sestavljen in dodali so mu še preostale sestavine (Štepec, 2011).

Nekateri konstrukcijski deli kozolca imajo več imen, saj so se po posameznih regijah uporabljala različna poimenovanja. Sestavine kozolca so:

- **Temelj** – kos kamna ali betona (tudi lesa), na katerem je steber in na katerega se opira. Pravijo mu tudi babca.
- **Steber** – nosilna sestavina kozolca, na katero se opirajo drugi sestavni deli. Lahko je lesen ali iz betona. V stebru je več zaporedoma izrezanih lukenj, v katere so vstavljene rante. Steber se opira na kamen.
- **Ranta** – kvadraten kos lesa, tako dolg, da se vpne v dva stebra. Namenjena je sušenju pridelka. Za lažjo menjavo zaradi dotrajanosti ali drugih razlogov ni pritrjena.
- **Ročica ali pant** – kos lesa, ki preprečuje, da bi se kozolec v vetrovnih razmerah zložil. Fiksirana je na rigelj in steber.

Slika 1: Sestavni deli kozolca (ilustracija: Nika Marn)

Slika 2: Prikaz sestava brane (ilustracija: Nika Marn)

- **Klamfa** – kovinska »sponka«, ki spaja dve sestavini kozolca (na primer steber in rigelj).
- **Rigelj** – močnejši tram, ki je med stebroma vpet ali vzdolžno po dolžini ali prečno po širini kozolca, običajno v prvem nadstropju.
- **Oder** – talne deske, položene na rigelj.
- **Brana** – lesena sestavina, ki podpira ostrešje in tvori čelno ploskev kozolca. Vidna je z zunanje strani.
- **Kapna lega** – dolg kos lesa, ki leži na skrajni notranji strani strehe. Pri njej se stikajo špirovci.
- **Branišnica** – leži na višini podstrešja po dolžini kozolca.
- **Soha** – podporni tram v podstrešju. Drži osrednjo lego in se upira na vzdolžni tram.
- **Škarni pant** ali **opirača** – diagonalna opora sohi.

- **Srednja lega** – glavna opora špirovcev, ki leži na podpor- nih tramovih v podstrešju.
- **Škarje** – fiksirajo strešno konstrukcijo in so povezovalna sestavina med špirovci. Lahko so samo na eni strani ali na obeh.
- **Škarnik** – prečna greda, ki drži strešno konstrukcijo. Leži med slemenom strehe in lego.
- **Čop** – kratka strešina, ki dvokapno streho spremeni v štirikapnico in tako reši problem odprtega zatrepa.

Kozolec in njegova konstrukcija sta odvisna od materialov, ki so na voljo. Seveda na njegov videz vplivajo tudi tradicija, izkušnje in znanje. Njegov osnovni material je les, glede na regije in danost materialov pa je streha lahko iz slame, lesenih desk ali velikih skodel. Lahko je dvokapna, ki je najmanj zahtevna, ali štirikapna. Zatrep je lahko odprt ali zaprt, dekoriran in zamaknjen navzven. Konstrukciji daje trdnost osrednji del. Zavetrovanje je vzdolžno in sestavljeno iz stebrov, poveznikov in mreže – brane, ki se v skrajnih vogalih pravokotnika povezujejo z ročicami. Gre torej za sistem opor, ki so postavljene diagonalno in preprečujejo, da se kozolec zloži. Brana je sestav tramov, ki se sestavljajo v zarezu, na koncu pa so videti kot preplet (Juvanec, 2007).

Povezovanje nasprotnih vogalov lahko omogočimo s krajšimi ročicami ali popolnimi diagonalami. Zadnje sicer bolje držijo konstrukcijo, medtem ko so lahko krajše ročice dodelane v fine- se, izrezljane in imajo posebne detajle. Pomembna sestavina je tudi rigelj – spodnja prečka med stojkami, ki povezuje stebra. Povešanje riglja so rešili tako, da so namesto ravnega (ki bi se pozneje povsesil zaradi obremenitve) dali že vnaprej napet tram, ki se je pozneje zaradi obremenitve zravnal. Kozolec ima tlačno jedro, torej zavetruje, medtem ko je ovoj obremenjen na natege in je gibčen. Taka konstrukcija je zato pripravljena na veter, potres in druge naravne sile. Večina kozolcev ima temelje, ki so odvisni od terena. Običajno je to kamnita plošča, ki je položena na tla in ne sega v globino. Za boljšo stabilnost je lahko les ob tleh bolj zadebeljen. So tudi kozolci, ki nimajo temeljev, vendar so veliko dovzетnejši za trohnenje, saj je les preprosto zabiti v tla. Najpogostejši način temeljenja je z babo, kjer je steber torej na kamniti plošči in ima jasno določeno linijo na stebri. Dostop je mogoč le pri vezanem kozolcu v dve drevesi, saj ima ta osrednji prostor. Stopnice ima lahko s čelne strani ali spodaj, vertikalno skozi lino ali odprtino v obliki vrat (Juvanec, 2007).

Kot že povedano, je kozolec nastal za spravilo pridelka in sušenje. Da je to vlogo najbolje opravljal, je bila pomembna lega z najboljšim izkoristkom sonca, torej proti jugu. Ker leži Slovenija okrog 45. vzporednika, je povprečen kot sonca 45°, torej sonce sije najdalj časa pod tem kotom. Kako se potem pridelek suši? Vzgon dviga topel zrak, ki izhaja na najvišjem mogočem

mestu, torej pod streho, in to je mesto, kjer so kmetje spravljali seno. Sonce greje veliko ploskev kozolca – streho in tisto, kar je pod njo, torej zrak. Zaradi vleka se ustvarjajo tokovi, saj se topel zrak dviga (Juvanec, 2007).

4 Združitev tradicionalnega s sodobnim

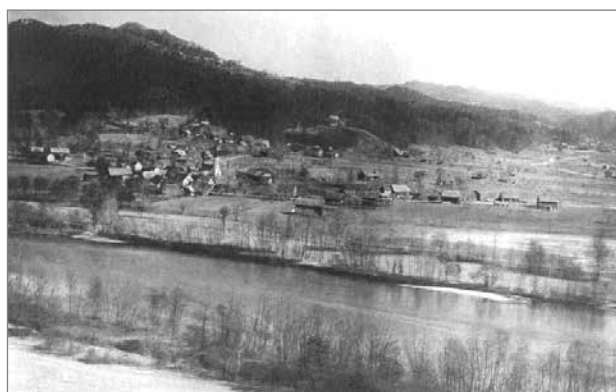
Vse zanimivejše so obnove, pri katerih se tradicionalno združuje z modernim. V drugih državah lahko vidimo že veliko primerov obnov skednjev, kozolcev, kmečkih hiš itd. Take obnove lahko zahtevajo veliko znanja in časa, vendar je čar v tem, da lahko s trudom dosežemo edinstven videz objekta, ki ima poseben pomen. Pri prenovi je pomembno, da zagotovimo dobro trdnost konstrukcije in nadomestimo sestavine, ki so dotrajane, s čimer videza ne spremenimo bistveno. Dobro moramo razumeti stanje objekta, da lahko rešujemo vsa dela, izhajajo iz tega. V Sloveniji prenavljanje kozolcev za bivanje ni tako pogosto, več je primerov renoviranja skednja. Pri nas so take preнове večinoma namenjene turizmu, da se ponudi drugačna oblika počitnikovanja. Sosednje države, na primer Avstrija, gojijo večjo simpatijo do kulturne dediščine in tam je taka vrsta gradnje pogostejša, s tem pa se tudi več ljudi odloči za bivanje v takih stavbah.

5 Zagon turizma

Za obnovitev kozolca in vzpostavitev takega obrata se je najprej treba pozanimati o gradbenih delih, ki jih bo vključeval tak projekt. Ugotoviti je treba, kaj zahteva taka prenova, da se kar najuspešneje pridobi gradbena dokumentacija. Pridobivanje dokumentacije je daljši proces, ki vključuje različne postopke. Ti nam pozneje omogočajo, da objekt prenovimo v skladu s smernicami in zakonito. Za uspešno vodenje nastanitvenega obrata sta potrebni kakovostna storitev in dobra izkušnja turista. Zagon turizma se začne s pridobivanjem različnih dovoljenj in registracijo dejavnosti. V tem primeru gre za oddajo apartmaja za krajše časovno obdobje. Za to vejo turizma in tudi druge se je treba pozanimati o finančnem načrtovanju, vzdrževanju in čiščenju, opremljenosti, rezervacijskem sistemu, komunikaciji, povratnih informacijah in zakonodaji. Seveda je dobro, če naredimo načrt in določimo ciljne skupine, kako se promovirati in kakšne so okoliščine na trgu. Kot fizična oseba z dejavnostjo se vpišemo v uradno evidenco in davčni register in tako pridobimo davčno številko za davek na dodano vrednost. Sledi kategorizacija nastanitvenega obrata, ki z upoštevanjem pravilnikov in zakonov pridobi zvezdice in tako omogoči strankam objektivni pogled. Prav tako je potreben vpis v register, s katerim se vodi evidenca podatkov gostov in prenočevanj. Za promocijo nastanitvenega obrata se vzpostavijo spletna stran in računi na različnih družbenih omrežjih. S premišljenim opi-

Slika 3: Gibanje zraka v kozolcu (ilustracija: Nika Marn)

Slika 4: Vas Breg pri Litiji (ilustracija: Nika Marn)

som nastanitve, ki pripoveduje zgodbo o kozolcu in kraju, in s kakovostnimi fotografijami se ta predstavitva javnosti in potencialnim gostom. Oblikuje se dobra oglaševalska kampanja, ki mora biti izvirna in ustvarjalna, ki sledi rdeči niti in ima udarno predstavitev.

6 Analiza okolice in povezovanje

Obravnavani kozolec stoji v Litiji, ki spada pod zasavsko regijo. Zasavje leži v osrednji Sloveniji, vzdolžno ob reki Savi ter ga obkrožata Ljubljanska kotlina in Panonska nižina. Litijo obdaja hribovit svet, saj leži v kotlini, skozi pa teče reka Sava, ki ima znan okljuk. Tako kraj deli na levi in desni breg. Na levem bregu ležijo naselja Gradec, Stavbe, Dobrava, znana stavba Predilnica Litija, ki je pripomogla k razvoju industrije, itd. Na desnem bregu so znani Valvazorjev trg, center mesta, Sitarjevec, Zagorica in tudi vasica Breg pri Litiji, kjer stoji omenjeni kozolec.

Valvasor je zapisal: »Breg je tik ob Savi blizu Litije in povečini stanujejo tam ribiči.« Pred industrializacijo, ko še ni bilo železnice, je bila na Bregu ladjarska postaja, saj so s splavi, privezanimi na vole, premikali surovine. Tudi furmanstvo je vredno omembe, saj si je lahko skoraj vsaka kmetija privoščila

Slika 5: Obstoječi kozolec (foto: Nika Marn)

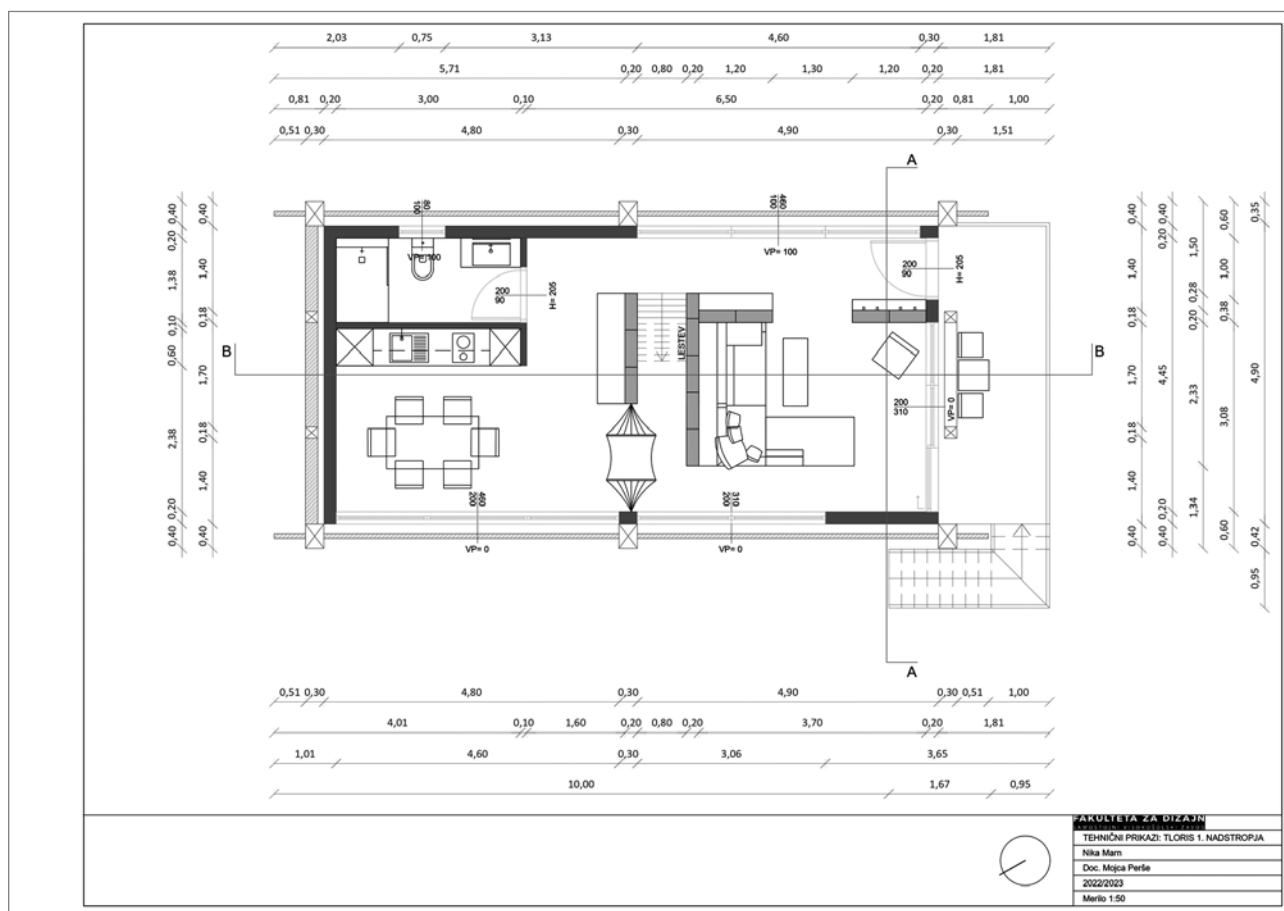
Slika 6: Predvidena prenova kozolca (ilustracija: Nika Marn)

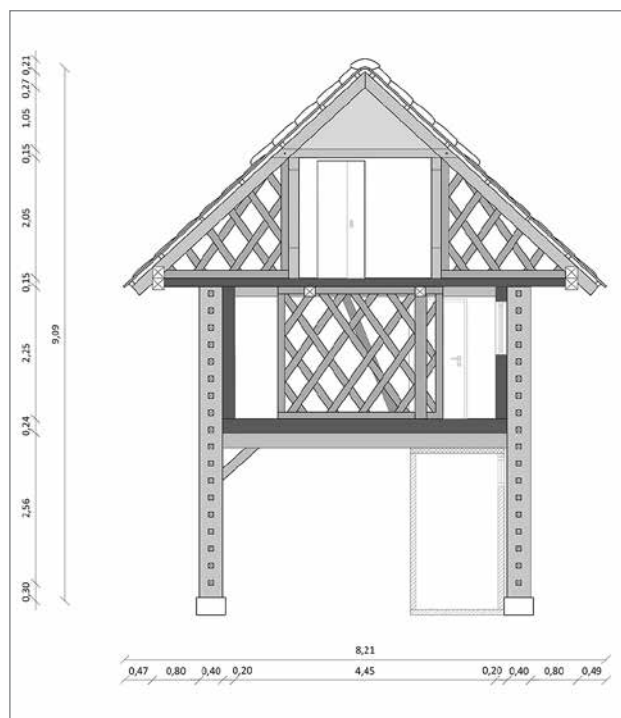
Slika 7: Vizualizacija obstoječega stanja kozolca (ilustracija: Nika Marn)

konja. Tako so lažje opravljali kmečka dela, hodili v gozd in vlačili les, prevažali premog in pesek, kar je bil dodaten vir zaslužka (Društvo za razvoj podeželja LAZ, 2011).

Breg je majhno naselje, v katerem se še zdaj veliko prebivalcev ukvarja z živinorejo, ki je njihova glavna dejavnost za preživetje. Tako kot v preteklosti tudi danes kmetje za seno kosijo ravnice tik ob reki. Kmetije se ohranjajo, lastništvo gre iz roda v rod

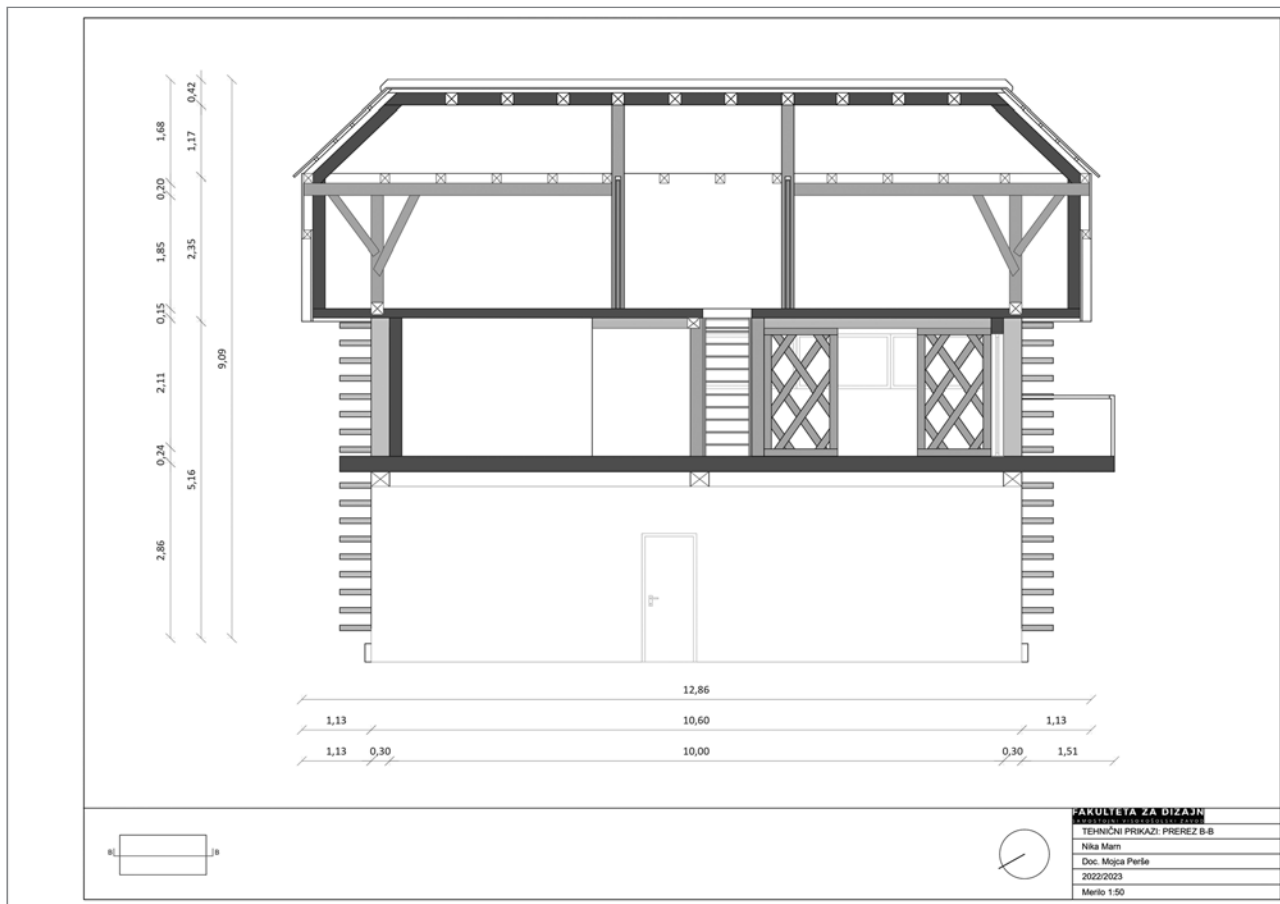

Slika 8: Tloris predvidenega nadstropja (ilustracija: Nika Marn)

Slika 9: Prez A-A novega stanja (ilustracija: Nika Marn)

in dela je vse več. Na prostranih travnikih lahko vidimo nekaj toplarjev, ki so bili zgrajeni okoli 19. stoletja, ter lahko občudujemo izjemno tesarsko delo in natančnost. Prav tako si lahko ogledamo cerkev sv. Katarine, ki je stara okoli 800 let in je bila prvič omenjena v 16. stoletju. Zgodba pravi, da je posvečena zdravnikoma, ki naj bi po ustnem izročilu potovala prav mimo Brega. Ljudje so ju imeli za zaveznika pred kužnimi boleznimi in koleri, ampak zdravil proti tem tegobam ni bilo, zato so romarji prihajali v cerkev, da bi se obranili nevšečnostim. Poleg zanimive zgodovine si lahko v gasilskem domu ogledamo razstavo savskih prodnikov. Gre za kamnine posebnih geoloških procesov, ki so posebnih sestav. Prinesla jih je reka Sava. Vsak kamen ima opisane lastnosti in svoj nastanek (Društvo za razvoj podeželja LAZ, 2011). Za razgled nad dolino se lahko podamo na planinske poti. Znan hrib, ki ga domačini radi prehodijo, se imenuje Adamček, kjer stoji mogočna bukev in je kulturna dediščina lokalnega pomena, ali pa se sprehodimo ob brzicah reke. V okolici se stika veliko gozdnih poti, ki nas pripeljejo v sosednje vasi, in tako športne rekreacije ne manjka. Poti so primerne za kolesarjenje v gozdu in tudi po cesti. S kanuji se lahko spustimo po brzicah reke Save. Umestitev kozolca v ta prostor je idealna, saj ga obkroža veliko različnih dejavnosti ter kulturnih in zgodovinskih znamenitosti. Je v neposredni

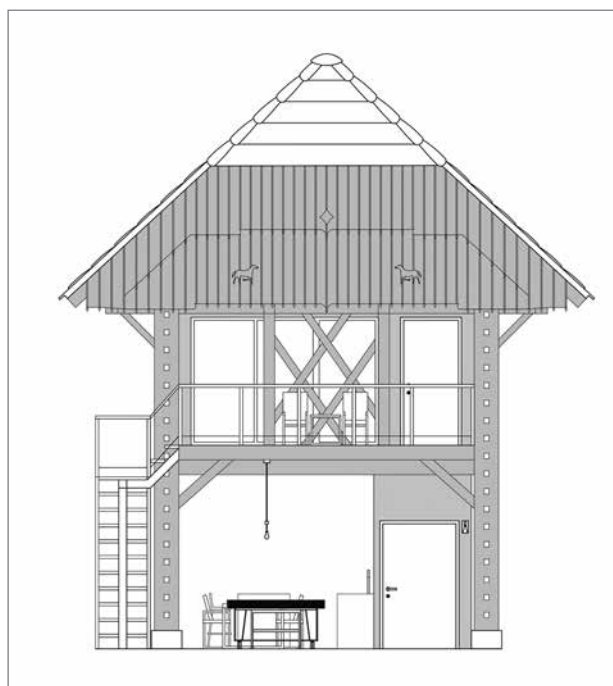

Slika 10: Prerez B-B novega stanja (ilustracija: Nika Marn)

bližini mesta, toda dovolj odmaknjen za uživanje podeželskega miru. Kozolec je s severne in zahodne strani obdan s travnikom in sadnimi drevesi, na vzhodni in južni strani pa je tik ob njem cesta s pločnikom in razgledom na naselje. Dostop na parcelo je tako mogoč z vzhodne strani. Na drugi strani ceste, nasproti kozolca, stoji kmetija, kjer lahko gostje vidijo govedo in delo na kmetiji. Parcela nima urejene gospodarske infrastrukture, vendar je navezava mogoča v neposredni bližini. Objekt stoji na skrajno desnem robu parcele, kar pomeni, da se odpira večja površina od vzhoda do zahoda. Na severovzhodni strani se s kozolcem stika pokrit nadstrešek, ki ga ne bomo obravnavali.

7 Konstrukcija in notranjost novega objekta

Kozolec je narejen iz hrastovega lesa in stoji na betonskih temeljih. V pritličju sta predvidena tehnični prostor in kolesarnica, ki se bosta dozidala v notranji skrajni strani objekta in ločila prostor od ceste. Zraven bosta tudi kotiček za druženje in letna kuhinja. V stebre so vpeti riglji in rante. Če bo potrebno, se bo konstrukcija ojačala z dodatnimi profili. Prvo nadstropje kozolca je treba popolnoma zapreti, narediti tla in stene, ki bodo pretežno iz lesa ter iz materialov za toplotno in zvočno

Slika 11: Pogled predvidenega stanja (ilustracija: Nika Marn)

izolacijo. V tem nadstropju so predvideni kuhinja, kopalnica in dnevni prostor. Izoliralo se bo tudi podstrešje oziroma mansarda, kjer bosta spalnici. Seveda bo treba še predhodno načrtovati, kje bodo potekale različne napeljave. V prostorih se bodo ohranile brane, saj omogočajo, da se ohranja videz kozolca, obenem pa tudi ločujejo prostore. Strešna konstrukcija se ne bo spreminjala, ampak bo le izolirana in zaprta. Za talne obloge bo izbran les z vidnimi grčami, stene pa bodo v beli barvi. V prostorih bodo velika okna za čim večji izkoristek svetlobe, ki jo ponuja sonce.

V prostorih kozolca bodo prevladovali odtenki rjave, saj bo vključeno veliko lesa. Rjava je barva, ki daje občutek varnosti in spodbuja pripadnost. Je ena izmed prevladujočih barv na tem planetu, saj jo lahko vsak dan vidimo v naravi. Nudi občutek tolažbe, stabilnosti in predvsem toplote. Ker bo v nastanitvi prevladovala rjava barva, želimo, da stranke občutijo vse navedeno. Pestrost barv se bo vnesla z majhnimi detajli, dekoracijo in posebnimi izbranimi kosi pohištva, ki bodo izstopali v prostorih in s tem razbili monotonost. Vodilni bodo topli, zemeljski toni. Svetloba bo omogočila, da bo prostor svetel, odprt in vabljev.

Kozolec je nastanitveni obrat, v katerega bo prihajalo veliko ljudi, zato je treba upoštevati, da se bodo materiali in oprema poškodovali. S tem zavedanjem je treba izbrati materiale, ki so manj dovzetni za obrabo. Izbrani bodo vzdržljivi in trajnostni materiali. Kozolec je iz lesa, zato dodajanje materialov, kot so beton, opeka itd., ni zaželeno. Pri obnovi bodo uporabljene pretežno lesene gradbene prvine. Notranji prostori in predelne stene bodo leseni. Zunanost kozolca ima prav posebno obliko in jo prepoznamo takoj, saj je posebnost naše krajine, zato želimo to prenesti tudi v interier. Vzorec brane na kozolcih se bo vnesel tudi v notranjost, dodatno pa bodo pregrajeni tudi prostori. Dodali se bodo bele prvine in kovinski črni detajli, prostor pa bo poživilo nekaj barvnih kosov pohištva. Uporabljeni materiali bodo trpežni in kakovostni ter prav tako modni in prijetni.

Pri skrbno načrtovanem izboru materialov in barv je pomemben tudi popis izbrane opreme, ki sledi slogu prostora. Oprema bo sledila slogu kozolca, torej bo večinoma vključen les. V pritličju bodo prevladali odtenki sive, videz betona, črna barva in les. V nadstropju bo oprema v beli in črni barvi z lesenimi kosi. Vključeno bo tudi nekaj kosov pohištva, ki bodo razbili monotonost prostora. Vnesena bo križna sestavina, torej brana, ki bo imela razdelila prostore. Ta bo tudi v mansardi, kjer bo prostor razdelila na dve spalni enoti. Nekaj kosov opreme bo narejeno po meri in zanje bo uporabljen les s kozolca. Oder obstoječega kozolca je narejen iz lesenih desk, ki so bile v času razvijanja ladjarstva uporabljene za splave. Izbrana oprema za kozolec je modna in se dobro vklaplja v dani prostor.

Slika 12: Vizualizacija predvidenega pritličja (ilustracija: Nika Marn)

Slika 13: Vizualizacija predvidene kuhinje (ilustracija: Nika Marn)

Slika 14: Vizualizacija predvidenega dnevnega prostora (ilustracija: Nika Marn)

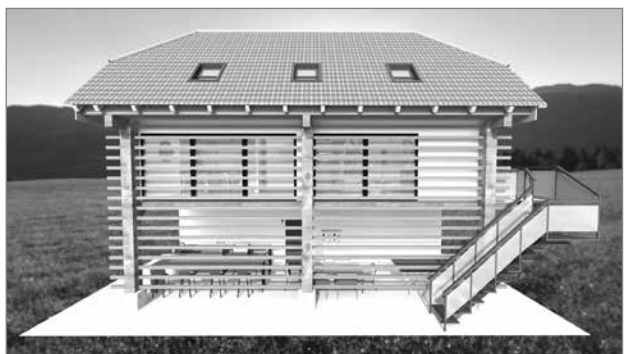
Slika 15: Vizualizacija predvidene kopalnice (ilustracija: Nika Marn)

Slika 16: Vizualizacija predvidene spalnice (ilustracija: Nika Marn)

Slika 17: Vizualizacija predvidene zunanosti (ilustracija: Nika Marn)

Slika 18: Vizualizacija predvidene zunanosti (ilustracija: Nika Marn)

Doc. Mojca Perše
Fakulteta za dizajn, Dunajska cesta 129, Ljubljana
E-pošta: mojca.perse@fd.si

Opombe

^[1] Prispevek je nastal na podlagi diplomskega dela *Prenova kozolca za namen turizma*, ki ga je pod mentorstvom doc. Mojce Perše na Fakulteti za dizajn napisala in leta 2023 uspešno zagovarjala diplomantka Nika Marn.

Viri in literatura

Društvo za razvoj podeželja LAZ (2011): *Breg pri Litiji in Tenetiše*. Dostopno na: <http://jablaniskadolina.si/o-jablaniski-dolini/breg-pri-litiji-in-tenetiše/188> (sneto 11. 4. 2023).

Juvanec, B. (2007): *Kozolec*. Ljubljana, Založba I2.

Makarovič, G. (2007): Kdaj so nastali kozolci? *Etnolog*, 17, str. 209–249.

Pravilnik o minimalnih tehničnih pogojih za opravljanje gostinske dejavnosti. Uradni list RS, št. 35/17. Ljubljana.

Štepec, D. (2011): *Kozolec na prepihu časa: Simončičev toplar v Bistrici na Dolenjskem*. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

8 Sklep

V članku je prikazana mogoča prenova kozolca, ki bi deloval kot nastanitveni obrat. Z merami domačega kozolca je bila narejena konstrukcija, ki bi lahko bila ena od rešitev za obnovo takega objekta. Ne gre le za prenovo, ampak tudi za zavedanje o slovenski kulturni dediščini, ki je prepoznavna daleč naokoli. Cilj je spodbujati prenove, torej reševanje že obstoječih toplarjev v inovativnejše oblike gradnje in bivanja.

.....
Nika Marn, dipl. diz.
Fakulteta za dizajn (smer notranja oprema) Dunajska cesta 129,
Ljubljana
E-pošta: nikamarn1@gmail.com

Sabina MUJKIĆ
Tilen JURCA

Kakovostno načrtovanje sodnih stavb

Sodne stavbe so prostori, v katerih potekajo pomembni procesi sodne oblasti. Zaradi njihove sporočilne vrednosti, raznovrstne uporabe in pogojev, ki jih morajo zagotoviti različnim profilom uporabnikov, je za načrtovanje teh objektov in tudi njihovih prenov potrebno dobro razumevanje vseh dejavnikov, ki vplivajo na njihovo zasnovo. Ti vključujejo simbolni in psihološki vidik arhitekturne zasnove stavb, ločevanje in prepletanje različne namembnosti ter zahtev po varnosti, učinkovitosti, fleksibilnosti in prijetnosti okolja. S prostorsko umeštvijo in arhitekturno podobo ustvarjajo identiteto prostora in

narekujejo pomen pravičnosti v družbi. Boljše razumevanje potreb sodnih stavb in ustrezna ureditev prostorov omogočata njihovo ustrežnejšo izbiro in načrtovanje ter tudi ustrežnejšo upodobitev njihove pomembnosti za družbo.

Ključne besede: sodne stavbe, arhitekturne smernice, načrtovanje, zasnova stavb, kulturna dediščina

1 Uvod

Pri načrtovanju in zasnovi pravosodnih stavb je zelo pomemben preišljen pristop, saj je treba upoštevati prepletanje vrednot, ki jih prinašajo taki objekti za družbo, in zahtev različnih uporabnikov objekta. V številnih pogledih si ti bistveni gradniki celo nasprotujejo. Vsaka država prilagodi oblikovanje pravosodnih objektov zahtevam in vrednotam svojega zakonodajnega in pravnega sistema, kljub temu pa so med njimi podobnosti.

Sodne stavbe morajo izražati dostojanstvo in moč sodstva in pravice, v nekaterih pogledih celo strahospoštovanje, obenem pa ustvariti dobrodošlo in sprejemajoče okolje za obiskovalce. Stavbe morajo biti javno dostopne in odprte za vse, hkrati pa morajo zagotavljati visoko stopnjo nadzora in varnosti. Zaradi narave postopkov, ki potekajo v njih, in njihovih posebnih prostorskih potreb so sodni objekti pogosto prostorsko zahtevni. Treba je zagotoviti številne vhode za različne uporabnike, ločiti javni in nejavni prostor, opremiti sodne dvorane ipd.

Razmere so se spremenile tudi z uveljavitvijo virtualnih tehnologij v času pandemije, kar je spremenilo privzete načine vključevanja in participacije javnosti in v načrtovanje sodnih objektov dodalo dodatno spremenljivko. V Sloveniji in števil-

nih drugih državah tudi ni vzpostavljenih oziroma uveljavljenih smernic za načrtovanje sodnih stavb, ki bi lahko olajšale načrtovanje novogradenj in prenov obstoječih sodnih stavb.

To problematiko obravnava ciljnoraziskovalni projekt Oblikovanje smernic kakovostne zasnove sodobne arhitekture prostorov sodišč, ki ga financirata Ministrstvo za pravosodje ter Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. V prvi fazi projekta je bil narejen pregled literature, priporočil in konkretnih primerov gradnje iz tujine, ki bo izhodišče pri oblikovanju arhitekturnih smernic kakovostne zasnove sodišč. Med raziskavo smo ugotovili, da je obravnavana tema deležna relativno malo pozornosti, opazno obširna pa so razmišljanja turških avtorjev, npr. Akpınar idr. (2018), Aydin in Özgen (2017), Toprakli (2019) in Kopus (2015). Celovitejši pregled obravnavane teme in smernice za gradnjo sodnih objektov so pripravili Abadić idr. (2015), navedeni pa so tudi v Judicial Conference of the United States (2021).

V članku predstavljamo nekaj ključnih razmislekov, ki so bili pridobljeni v raziskavi ter jih je mogoče upoštevati pri načrtovanju in prenovi sodnih stavb.

2 Razumevanje pravičnosti prek arhitekture

Pri gradnji sodnih stavb je že v začetku treba upoštevati več ključnih dejavnikov, kot so lokacija, velikost, varnost, dostopnost, tehnološka infrastruktura in estetski vidik. Vsak od teh je pomemben pri ustvarjanju sodnega okolja, ki bo služilo pravičnosti, neodvisnosti in dostopnosti za vse državljane.

Ko v današnjem času razmišljamo o pravičnosti, se pogosto osredotočamo na ureditev in postopke pravosodnega sistema. Arhitektura ima ključno vlogo pri oblikovanju naše percepcije pravičnosti. Sodne stavbe niso le fizične strukture, so simboli pravosodja, ki oblikujejo naše pojmovanje pravičnosti ter posebljajo ideale in vrednote družbe, v kateri živimo. So izjemno pomembne točke, na katerih se prepletata prostorska pravičnost in arhitekturno pravo.

Oblika, struktura in zasnova teh stavb niso le estetski prvine, ampak imajo tudi močno sporočilno vrednost. Vsaka sodna stavba predstavlja zgodovino obdobja, v katerem je bila zgrajena, in to se izraža tudi v njeni arhitekturni podobi. Vendar pa zunanja podoba sodnih stavb ni edino stičišče prepleta pravice in arhitekture. Notranjost teh zgradb je prav tako pomembna pri oblikovanju našega razumevanja pravnega sistema. Sodne dvorane, prostori za sodnike, tožilce, odvetnike, čakalnice in drugi prostori v sodnih zgradbah ponazarjajo posebnosti pravosodnega sistema. Razporeditev sodnih dvoran, prostorov za udeležence sodnih postopkov in tudi tehnološke inovacije v teh prostorih ponujajo vpogled v delovanje pravnega sistema.

Dojemanje ideala pravice prodre tudi v notranjost sodnih dvoran. Prostor v sodnih dvoranah nam omogoča vpogled v sodni proces in ideologije, ki oblikujejo odnose moči, ter izražanje pravice med udeleženci pravnih postopkov in tudi v pravosodnem sistemu. Ne gre le za pohištvo in prostorski načrt, temveč tudi za oblikovanje ritualov, ki vplivajo na naš odnos do prava, sodnikov, tožilcev, odvetnikov in strank.

Sodne stavbe lahko izražajo tudi politično okolje. Aydin in Özgen (2017) navajata, da so pri načrtovanju sodne stavbe v Ankari upoštevali, da po njenih hodnikih vsak dan kroži med 40 in 50 tisoč ljudi. Funkcionalna naravnost stavbe je zagotovila široke hodnike, stopnice in dvorane za učinkovito delovanje, tako arhitektura kot pravo pa se prepletata s politično močjo države. Iz tega primera je razvidno, kako arhitekturni koncepti sledijo družbi in njenim potrebam.

V Sloveniji, kjer je uveljavljeno načelo ločevanja zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti, političnost ureditve sodnih

objektov ni primerna. Glavna naloga sodnih stavb v Sloveniji je zagotoviti neodvisnost in nepristranskost. Poleg tega je treba pri načrtovanju teh stavb vedno upoštevati načelo enakega dostopa do pravice za vse državljane. Zato ima arhitektura sodišč ključno vlogo pri ustvarjanju pravičnega, učinkovitega in dostopnega sodnega okolja.

Razvoj alternativnih metod reševanja sporov in vse večja uporaba tehnologije v sodnem procesu vplivata tudi na to, kako dojemamo sodne prostore. Čeprav se zaradi elektronskih aplikacij in alternativnih metod prostori manj uporabljajo, so sodne dvorane še vedno ključne točke za državljane in odvetnike. Sodna dvorana je javni prostor, kjer se izraža suverenost države. Sprememba namembnosti prostora ali njegovega duha se lahko prekriva s sodnim postopkom, kar izraža negotovost prava.

Načrtovanje in gradnja sodnih objektov sta večdimenzionalna nalogi, ki zahtevata celosten pristop. Skrbno upoštevanje psiholoških vidikov je ključno za ustvarjanje funkcionalnega, varnega in dostojanstvenega sodnega okolja, ki prenaša občutek pravičnosti in avtoritete.

3 Psihološki vidiki zasnove sodnih stavb

Gradnja sodnih objektov je proces, ki zajema različne vidike, od praktičnih in funkcionalnih do estetskih. Vendar pa je med tem kompleksnim procesom treba upoštevati tudi psihološke dejavnike. Med najpomembnejšimi je, kot smo že omenili, vloga sodišča kot simbola pravičnosti in oblasti. Občutek dostojanstva, resnosti in nepristranskosti je mogoče doseči s skrbno izbiro kakovostnih materialov, ki izžarevajo občutek trajnosti in stabilnosti. Prav tako je treba zagotoviti, da arhitekturna zasnova prenese te vrednote, kar ustvarja zaupanje v pravosodni sistem.

Drugi bistveni psihološki dejavnik je ustvarjanje občutka reda in varnosti znotraj sodne zgradbe. Oblikovanje sodišča mora vzbujati občutek varnosti pri vseh, ki vstopajo v ta prostor. To se lahko doseže z ustreznimi varnostnimi pregledi in tudi z uporabo detektorjev kovin. Poleg tega so pomembni tudi osvetlitev in drugi okoljski dejavniki, ki povečujejo občutek varnosti. Pri načrtovanju sodnih objektov je treba upoštevati tudi potrebe vseh, ki jih bodo uporabljali, vključno s sodniki, odvetniki, porotniki in javnostjo. To vključuje oblikovanje sodnih dvoran, ki zagotavljajo dobro vidljivost, akustiko in udobne sedeže. Prav tako so pomembne dodatne ugodnosti, kot so čakalnice, ki so udobne in dostopne, ter primerna stranišča in druge osnovne storitve.

4 Umeščanje sodnih stavb v mestno tkivo

Sodobno oblikovanje sodišč je ključna komponenta pravičnega in učinkovitega pravosodnega sistema. Medtem ko se pravosodne institucije pogosto osredotočajo na notranje delovanje, je prav tako pomembno, kako so te stavbe umeščene v mestno okolje in kako vplivajo na družbo kot celoto.

Zgodovinsko gledano so bile stavbe sodišč v Evropi pogosto zgrajene kot ločene in neodvisne zgradbe, oddaljene od drugih vladnih ustanov ali parlamentarnih pisarn. Ta praksa se je razvila zlasti po obdobju razsvetljenstva. Pravosodne stavbe, tako zunaj kot znotraj, izražajo obdobje in družbo, v katerih delujejo. To nehoti prispeva tudi k zahtevnejšim procesom prilagoditve objektov sodobnim zahtevam sodnih procesov, saj so številne stavbe zaščitene kot kulturna dediščina. Poseganje v tovrstne objekte zahteva dodatno pozornost in premislek, hkrati pa so te stavbe kakovostne prvine mestnega tkiva, ki ustvarja močno identiteto prostora. Myerson (1996) obravnava prav tovrstno ponovno odkrivanje in uporabo tradicionalne oblike javnih zgradb v sodobni družbi. Pri načrtovanju sodišč in poseganju v obstoječe stavbe je pomembno, da te kakovosti ohranimo, saj so sestavni del mestnega življenja. Pomembno je tudi, da so sodišča dostopna in dobro povezana s sredstvi javnega prevoza, kar olajša dostop do njih. Poleg tega je primerna umestitev v neposredno bližino drugih javnih ustanov, saj s tem prispevajo k boljšemu delovanju sistema.

Pri načrtovanju stavb je treba zagotoviti, da so območja okoli sodišča prilagodljiva za morebitno fizično rast in razvoj. Pri gradnji večjih objektov in sodnih palač je pomembno tudi, da so sodišča zasnovana kot kampusi s svojim ozelenjenim zunanjim prostorom. Prijetna in ustrezna ureditev okolja pozitivno vpliva tako na delavno uspešnost kot splošno počutje uporabnikov prostora. Priporočljivo je, da imajo sodne stavbe svoje pripadajoče zelene površine, ki ne samo prispevajo k estetiki, ampak tudi izboljšujejo kakovost okolja. Zelenje omogoča sprostitev in oddih med pravnimi postopki in ustvarja prijetno okolje za vse uporabnike sodišča. Namestitev kavarn ali čajnic v večje sodne stavbe lahko dodatno poveča udobje in okrepi skupinsko povezovanje znotraj sodne skupnosti.

Celostna zasnova zunanjih prostorov sodišča ima ključno vlogo pri ustvarjanju prilagodljivih, dostopnih in udobnih pravnih okolij. Pravosodna institucija, ki se zaveda pomena oblikovanja zunanjega prostora, prispeva k boljšemu delovanju pravosodnega sistema in izpolnjevanju pričakovanj družbe, ki ji služi. Pri načrtovanju zgradb in poti do njih je treba poskrbeti za varno in praktično mobilnost med različnimi enotami. Zunanji videz stavbe in njene neposredne okolice mora biti torej fizično pre-

poznaven ter ustrezati visokim standardom kakovosti, varnosti in enotnosti, ki jih pričakuje družba.

5 Problematika najemanja prostorov v zasebni lasti

Kadar se sodišča srečujejo s pomanjkanjem prostorov, so pogosto primorana najeti objekte v zasebnem lastništvu. V takih primerih se pogosto srečujejo s težavami, saj stavbe v zasebni lasti niso vedno optimalne za sodno delovanje. Eden glavnih problemov je pomanjkanje usklajenosti med arhitekturnimi značilnostmi stavbe in potrebami sodnega programa. To neskladje izraža širše družbene izzive in negotovosti. Stavbe, ki so bile prvotno zasnovane za popolnoma drugačne namene, npr. hoteli, končajo kot sodišča. Take preobrazbe ustvarjajo nered in negotovost v prostoru ter pri razumevanju razmerja med prostorom in družbenim dogajanjem. Kadar se sodna dejavnost izvaja v objektu, prvotna funkcija katerega je bila spremenjena, se ta sprememba izraža tudi v dejavnosti.

Sprememba funkcije ali duha prostora lahko celo učinkuje na sodno delovanje. Funkcija objekta lahko izraža tudi ideologijo te funkcije, ki jo je mogoče razumeti kot sekundarno. Sekundarne funkcije so povezane s simboliko, čustvi, zgodovino in ikonografskimi konotacijami, ki se navezujejo na obliko predmeta. Uporabnik arhitekturnih objektov s svojo izbiro in interakcijo z okoljem izraža družbeni položaj in odločitev, da sledi določenim pravilom. Vpliv zasebnih lastniških sodnih prostorov na sodno dejavnost je zapleten ter izraža širšo družbeno dinamiko in simbolno vrednost prostora. Kljub izzivom, ki jih prinašajo taki objekti, se sodišča prilagajajo in opravljajo svojo funkcijo tudi v nepredvidljivem okolju.

6 Ključni gradniki oblikovanja notranjosti

Če sta pravilna umeščenost v mestno okolje in oblikovanje zunanosti sodišča ključna za funkcionalnost, dostopnost in vpliv sodnih stavb na družbo, je istim načelom treba slediti tudi v notranjosti, kjer se oblikuje še kompleksnejša slika. Ustvarjanje sodobnih in učinkovitih sodišč mora upoštevati več ključnih gradnikov, ki zagotavljajo pravičnost in enakost pred zakonom: varnost, zasebnost, dostopnost, trajnost, zagotavljanje enakosti, prilagodljivost, sledenje spremembam, pravičnost in ugled. Podrobnejša uporaba omenjenih načel in drugih dejavnikov pri načrtovanju je obravnavana v *The courthouse: A guide to planning and design* (glej internet 1).

Sodišča morajo zagotoviti primerno varstvo in zasebnost, obenem pa morajo biti dostopna vsem posameznikom brez ovir,

ključno z invalidi in starejšimi. Pri gradnji in obratovanju sodišč je treba upoštevati smernice energetske učinkovitosti in varstva okolja. Spodbujati morajo kulturo enakosti in nediskriminacije, njihovi zaposleni pa se morajo izobraževati o različnih kulturah in prepričanjih, ki lahko vplivajo na zaznavanje pravičnosti. Sodna institucija mora biti dinamična ter se prilagajati spreminjajočim se potrebam in zakonodaji. Pomembno je, da se lahko uporabna površina stavbe razširi ali spremeni glede na nove funkcije. Sodišča morajo biti zasnovana tako, da posameznikom omogočajo, da jih vidijo kot zaupanja vredne in ugledne zgradbe, kjer se deli pravica. Zato je pri njihovem načrtovanju treba uporabiti prvine celovitega upravljanja kakovosti, da se zagotovijo kakovostne storitve ter preprečijo težave med zaposlenimi in uporabniki.

7 Urejenost vhodov in varnost

Vhodi v sodno palačo morajo biti premišljeno zasnovani. Pomembno je, da ne povzročajo zastoja prometa in omogočajo nemoten dostop vsem ne glede na njihove namene. Pri tem je ključna ločitev vhodov za različne skupine obiskovalcev, kar zagotavlja boljšo organizacijo in varnost. Prav tako je treba zagotoviti posebne parkirne površine za invalide in vzpostaviti sistem za evidenco vozil, kar je mogoče zagotoviti tudi s sodobnimi tehnologijami, kot so sistemi za prepoznavanje registrskih tablic in obraza.

Varnost je ključnega pomena za vse posameznike na sodiščih. Zato je treba vzpostaviti učinkovite varnostne sisteme, ki preprečujejo nepooblaščen dostop ter varujejo pomembne datoteke in dokumente pred morebitnimi nevarnostmi, kot so požari ali naravne nesreče. Varnost se vzpostavlja na tehnične, organizacijske in arhitekturne načine. Začne se pri vhodih v objekt, kjer je treba nadzorovati dostop, uporabiti varnostne naprave in imeti varnostno osebje. Z arhitekturnega vidika prispevamo k varnosti s fizičnim ločevanjem tokov uporabnikov že pri vhodih ter ureditvijo jasne orientacije in uporabnosti prostorov. Različne skupine uporabnikov (sodniki, tožilci, obtoženci, priče, javnost) imajo namreč različne potrebe in namene, zato so potrebne posebne dostopne poti. Z načrtovanjem različnih prostorov za posebne namene in skupine preprečimo nepotrebne in neželene stike med njimi.

Procese dodatno olajšajo tudi dobri sistemi oznak in navajanja informacij. Poleg tabel naj bi obiskovalce o vrstnem redu obravnav in seznamu spisov obveščali tudi elektronski sistemi. Barvne oznake lahko pomagajo pri orientaciji v stavbi. Oblikovanje notranjosti sodnih zgradb ima ključno vlogo pri izboljšanju delovnih pogojev, varnosti ter splošni izkušnji uporabnikov in zaposlenih v sodstvu. S premišljenim načrtovanjem lahko prispevamo k boljšemu delovanju pravosodnega sistema.

8 Dejavniki učinkovitosti

Področja dostopnosti, estetike, funkcionalnosti, produktivnosti, varnosti in trajnosti podrobneje obravnava National Institute of Building Sciences (2018). Prva prioriteta mora biti funkcionalnost prostorov za uporabnike in zaposlene. Prostor je treba oblikovati tako, da se zmanjša čas, ki ga ljudje preživijo v njem, in da delo poteka čim bolj nemoteno. Kakovostno delovno okolje neposredno vpliva na učinkovitost zaposlenih in zadovoljstvo uporabnikov. Pri tem je treba upoštevati več dejavnikov: fizično naravo delovnega okolja, praktičnost in ustreznost, sledenje in obveščanje, vizualno preglednost in estetiko. Pozitiven učinek na osebe in uporabnike je tako mogoče doseči z uporabo dnevne svetlobe, svetlih barv, klimatskih naprav in dobre akustike. Sodne stavbe morajo biti svetle, dobro prezračevane in varne. Naravna svetloba prispeva k boljšemu počutju in zmanjšuje porabo energije. Sodne stavbe naj izkoriščajo naravno svetlobo za ogrevanje in prezračevanje.

Prostori morajo biti praktični za vstop in izstop, omogočati pa morajo tudi preprost dostop. Upoštevati je treba požarne in druge varnostne ukrepe in zagotoviti dostopnost za invalide. Oznake in števcji morajo usmerjati obiskovalce, da lahko hitro najdejo pravo enoto. Sistemi za sledenje čakalnim vrstam in glasovno obveščanje lahko izboljšajo izkušnjo obiskovalcev. Prilagodljiva zasnova omogoča odzivanje na prihodnje potrebe in spremembe. Upoštevati je treba načelo prilagodljivega načrtovanja za dolgotrajno uporabo stavb.

9 Sklep

Pregled tujih zakonodaj in literature kaže, da se osnovna načela oblikovanja sodnih prostorov po svetu kljub organizacijskim razlikam večinoma ujemajo. Navidezna prostorska potratnost sodnih stavb, ki se kaže v obsežnosti prostora v primerjavi z drugimi javnimi objekti, je posledica zapletenosti sodnih postopkov, številnih vstopnih točk in zahtev glede povezav ter omogočanja prisostvovanja javnosti v sodnih postopkih.

Arhitektura in pravo sta različni področji, povezani prek močnega simbolnega jezika, ki ga gradita. Ustvarjata prostore, ki nosijo sporočila in vplivajo na ljudi, ki se v njih gibljejo. Prostor, v katerem se izvajajo sodni postopki, neposredno vpliva na kakovost pravosodnih storitev ter tudi na občutek zadovoljstva s pravosodnim sistemom in na zaupanje vanj.

Težave, povezane s kulturno pomembnimi in zaščitnimi objekti ter neprimernimi prostori, so izzivi, s katerimi se sooča tudi Slovenija. Vsaka sodna stavba nosi zgodovinski pečat obdobja, v katerem je nastala, in to se izraža tudi v njeni ar-

hitekturni podobi. Arhitektura je več kot le oblika, je nosilka zgodbe, ki oblikuje naše razumevanje pravičnosti. Raziskovanje teh prostorov nam omogoča, da bolje razumemo, kako se pravica kaže v naši družbi in kako se njen koncept izraža v našem okolju, odpira pa tudi nove vidiki o tem, kako pravica deluje in se izraža v našem vsakdanjem življenju. S premišljenim oblikovanjem in razumevanjem tega okolja lahko prispevamo k učinkovitejšemu pravosodju in zagotovimo prostorske razmere, ki spodbujajo pravičnost in zaupanje v sodni sistem.

.....
 Dr. Sabina Mujkić
 Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
 E-pošta: sabina.mujkic@uir.si

Tilen Jurca
 Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
 E-pošta: tilen.jurca@uir.si

Viri in literatura

Abadić, Z., idr. (2015): *Model court guidelines for basic and higher court of the Republic of Serbia*. Beograd, Grafolik.

Akpinar, T., Batur, N., in Çakmakkaya, B. Y. (2018): As an element to increase quality of forensic services physical conditions of court house. *The Journal of International Social Research*, 11(60), str. 1–9.

Aydin, D., in Özgen, M. M. (2017): Analysis for architectural design and programming: courthouses. *Online Journal of Art and Design*, 5 (1), str. 91–104.

Internet 1: *The courthouse: A guide to planning and design*. Dostopno na: <https://www.ncsc.org/courthouseplanning> (sneto 17. 3. 2023).

Judicial Conference of the United States (2021): *US court design guide*. Dostopno na: https://www.uscourts.gov/sites/default/files/u.s._courts_design_guide_2021.pdf (sneto 26. 4. 2023).

Kopus, A. (2015): Architectural designs of courthouses in the context of total quality management. *The Journal of International Social Research*, 8(39), str. 390–397.

Myerson, J. (1996): *New public architecture*. London, Laurance King Publishing.

National Institute of Building Sciences (2018): *Courthouse: Courtroom*. Dostopno na: <https://www.wbdg.org/space-types/courthouse-courtroom> (sneto 17. 3. 2023).

Toprakli, A. Y. (2019): New type courtroom design: The Instances of ordu annex courthouse of Turkey and honefoss courthouse of Norway. *Gazi University Journal of Science*, 7(3), str. 427–442.

Eva LEBAR
Boštjan KERBLER

Dejavnosti Stanovanjskega sklada Republike Slovenije na področju reševanja stanovanjske problematike mladih

Pravica do stanovanja je temeljna človekova pravica in v skladu z njo ima vsak človek pravico do bivališča ne glede na premoženje, barvo, ali zdravstveno stanje. Uspešno rešeno stanovanjsko vprašanje je eden izmed najpomembnejših mejnikov na poti osamosvajanja mladih. Stanovanje je za mladega posameznika zavetje in okolje, v katerem je lahko samostojen, ki ga ustvarja na podlagi lastnih interesov, prostor, v katerem lahko preživlja svoj prosti čas, se družijo in, tisto najpomembnejše, si ustvari družino. Med državnimi organi izvaja največ dejavnosti pri reševanju stanovanjske problematike mladih Stanovanjski sklad Republike Slovenije, javni sklad (v nadaljevanju: sklad). Namen raziskave je bil proučiti dejavnosti sklada na področju reševanja stanovanjske problematike mladih. Rezultati so

pokazali, da je problem stanovanjske problematike mladih v Sloveniji zelo pereč, ker stanovanjska politika v zadnjih tridesetih letih ni bila učinkovita. Kljub temu pa sklad poskuša na kar najboljši način ter v okviru danih zmožnosti in zakonodaje reševati in blažiti to problematiko. Ugotovitve raziskave so lahko v pomoč mladim, ki se srečujejo s predstavljenimi problematiko, saj se lahko ti s pomočjo članka seznanijo s projekti in dejavnostmi sklada, ki bi jim lahko koristili in pomagali rešiti stanovanjski problem.

Ključne besede: Stanovanjski sklad Republike Slovenije, stanovanjska problematika, mladi, stanovanjska politika, ReNSP15–25

1 Uvod

Pravica do stanovanja je temeljna človekova pravica. V okviru te ima vsaka oseba ne glede na zdravstveno stanje, premoženje ali barvo pravico do bivališča, ki ji omogoča živeti v skladu s temeljnimi človekovimi pravicami, in sicer da živi varno, dostojanstveno in mirno. Stanovanjsko politiko je treba razumeti kot skupek različnih ukrepov socialne, urbanistične in gospodarske politike. Gre za medsebojne povezave, ki prehajajo v bolj usmerjeno in učinkovito politiko. Razlaga stanovanjske politike se je v različnih zgodovinskih obdobjih spreminjala ter prehajala od oblikovalne, omejevalne, podporne funkcije in oskrbovalne. V vsakem obdobju se je država ukvarjala z različnimi oblikami udeležbe in podpore v procesu spreminjanja stanja na stanovanjskem področju (Mandič, 1996).

Po oceni stanovanjskih skladov primanjkuje v Sloveniji približno deset tisoč stanovanjskih enot, ta primanjkljaj pa se z leti samo še povečuje. Novogradnje, ki se pojavljajo na trgu, so za iskalce stanovanj predrage in po funkcionalnosti ne ustrezajo njihovim potrebam. Predvsem mladi si težko zagotovijo lastno stanovanje, saj nimajo dostopa do kreditov, zato so obsojeni

na drag najem ali bivanje pri starših. Po podatkih Poročila o slovenskem trgu nepremičnin za leto 2018 se Slovenija sooča z zelo slabim stanjem na področju stanovanjske preskrbe, saj je slovenski stanovanjski fond med najstarejšimi v Evropi, in sicer je 62 odstotkov stanovanj starejših od 40 let. Slabo stanje še posebej negativno vpliva na mlade, ki so hkrati podvrženi še precej nestabilnim okoliščinam na trgu dela in so jim velikokrat na voljo samo nestabilne, netipične zaposlitve, pri katerih ne podpišejo pogodbe o zaposlitvi za nedoločen čas, kar pomeni, da jim ne pripadajo vse pravice iz delovnega razmerja. Uspešno rešeno stanovanjsko vprašanje je eden izmed najpomembnejših mejnikov na poti osamosvajanja mladih. Stanovanje je za mladega posameznika zavetje in okolje, v katerem je lahko samostojen, ki ga ustvarja na podlagi lastnih interesov, prostor, v katerem lahko preživlja svoj prosti čas, se družijo in, tisto najpomembnejše, si ustvari družino (internet 1).

Stanovanjski položaj današnje mladine je močno odvisen od njihovih staršev oziroma sorodnikov, ki jim lahko pomagajo pri reševanju stanovanjskega problema. Če imajo mladi to

srečo, da imajo doma solidno materialno zaledje, jim starši lahko stanovanje kupijo oziroma ga odstopijo v uporabo, jim pomagajo kriti stanovanjske stroške ali s hipotekami in poroštvi ob najemu kredita. Pogosto mladi stanovanja tudi podedujejo (Baumkirher, 2019).

Odgovornost za razvoj stanovanjske politike je tako na strani države, ki je tista, ki z ustreznim okvirom stanovanjske politike postavlja strateške usmeritve in zagotavlja določena sredstva. Stanovanjsko politiko moramo razumeti kot razvojno politiko, s katero je mladim omogočen hitrejši prehod v odraslost, s čimer se večajo možnosti za razvijanje njihovih potencialov in uresničevanje idej. Z vlaganjem v stanovanja se spodbuja razvoj potenciala mladih. Mladi so z ustrežno stanovanjsko politiko razbremenjeni številnih pritiskov, ki jih doživljajo na stanovanjskem trgu (Miklaužič, 2019).

Med državnimi organi izvaja največ dejavnosti pri reševanju stanovanjske problematike mladih sklad, ki je bil ustanovljen s stanovanjskim zakonom leta 1991 kot osrednja državna ustanova za financiranje oziroma izvajanje nacionalnega stanovanjskega programa oziroma spodbujanja stanovanjske gradnje, prenove in vzdrževanja stanovanj in stanovanjskih hiš. Decembra 2015 je bila sprejeta *Resolucija o nacionalnem stanovanjskem programu za obdobje 2015 do 2025* (v nadaljevanju ReNSP15–25), s katero je bil sklad znova opredeljen kot glavni izvajalec stanovanjske politike države. Za izvajanje dejavnosti v skladu z njo je bila sprejeta Poslovna politika sklada (druga poslovna politika sklada) za obdobje 2017–2020, ki je pokrivala prvo obdobje izvajanja ReNSP15–25. Sklad je v preteklih letih izvajal oziroma še vedno izvaja tudi (pilotna) projekta, ki spadata med ukrepe za reševanje stanovanjske problematike mladih v Sloveniji (internet 2).

V raziskavi,^[1] katere rezultate predstavljamo v tem članku, nas je zanimalo s kakšnimi stanovanjskimi težavami se soočajo mladi v Sloveniji. Prav tako smo želeli ugotoviti, katere dejavnosti na tem področju izvaja sklad. Ugotavljali smo tudi, kako mladi to problematiko sploh doživljajo in ali so dobro obveščeni o mogočih rešitvah.

2 Pravica do primerne stanovanja

Pravica do stanovanja je temeljna človekova pravica, v okviru katere ima vsak človek, ne glede na premoženje, raso, barvo ali zdravstveno stanje, pravico do bivališča, ki mu dovoljuje živeti v skladu s tremi temeljnimi človekovimi pravicami – da živi mirno, varno, in dostojanstveno (Mandič, 1996). »Primernost« stanovanja je opredeljena v 10. členu *Stanovanjskega zakona* (SZ-1, Uradni list 69/03, 18/04, 47/06, 45/08, 57/08, 62/10, 56/11, 87/11, 40/12, 14/17, 27/17, 59/19, 189/20, 90/21 in

18/23). Za primerno stanovanje se šteje stanovanje, ki je v eno-ali večstanovanjski stavbi, ki je zgrajena v skladu z minimalnimi tehničnimi pogoji za graditev stanovanjskih stavb in stanovanj in je zanj v skladu s predpisi o graditvi objektov izdano uporabno dovoljenje. Stanovanjska enota mora imeti ločen bivalni in spalni del (razen v primeru garsonjere) ter mora zadoščati stanovanjskim potrebam lastnika oziroma najemnika in njegovih ožjih družinskih članov, ki živijo z lastnikom oziroma najemnikom v skupnem gospodinjstvu. Primerčnost stanovanja se v različnih kulturah in tudi na različnih področjih uporablja na različne načine oziroma so za primerčnost uporabljena drugačna merila. Definicija primerne stanovanja, kot je navedena v Stanovanjskem zakonu, se uporablja predvsem v zvezi z nadomestnim stanovanjem, druga merila pa se uporabljajo pri delitvi stanovanjskih kreditov, dodeljevanju neprofitnih stanovanj, dovoljenju za bivanje tujcev, obdavčitvi nepremičnin itn. Definicija primerne stanovanja se je skozi zgodovino spreminjala in je iz leta v leto postajala celovitejša.

Lastnosti, ki jih mora imeti primerno stanovanje, lahko v grobem ločimo na fizične in nefizične. Med fizične spadajo trdnost zgradbe, okoljevarstvene zahteve, telekomunikacijski vodi, primerna površina za bivanje itn. Nefizične lastnosti primerne stanovanja, ki so največji pomen dobile s priporočili Organizacije združenih narodov iz Agende Habitat, so pravna varnost uporabe stanovanja, lokacija, dostopnost infrastrukture in storitev, cenovna dostopnost itn. Primerno stanovanje mora ustrezati tudi površinskim normativom, ki so natančneje opredeljeni v Pravilniku o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem (Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem, 2021, 14. člen).

Pravica do stanovanja je podrobneje opredeljena v mednarodnem pravnem redu in v Agendi Habitat skupaj s *Carigrajsko deklaracijo*. Voditelji držav so odobrili enoten cilj zagotavljanja primernih stanovanjskih enot, razvoja mest, varnih sosesk in podeželja, povečanja ponudbe cenovno ugodnih in dostopnih stanovanj in zavzemanja za človekove pravice. Gre za zbirko priporočil, za katero naj bi se zavzemale vse države, ki so podpisale deklaracijo, in sicer znotraj državnih politik (Šarec, 1997). Prav tako je pravica do nastanitve opredeljena v *Evropski socialni listini*. Zapisana je v 31. členu, ki pravi, da morajo države pogodbenice za zagotavljanje učinkovitega uresničevanja pravice sprejeti ukrepe, ki pospešujejo dostop do nastanitve, ki so primerne standarda, zmanjšujejo in preprečujejo brezdomstvo, da bi ga postopno odpravile, in vplivajo na ceno nastanitve tako, da bo dostopna tistim, ki ne razpolagajo z zadostnimi sredstvi (Svet Evrope, 2010). Evropska socialna listina tako državam pogodbenicam nalaga, da ustvarjajo in zagotavljajo dostop do primerne stanovanja, zmanjšujejo brezdomstvo, sprejemajo in izvajajo stanovanjsko politiko, ki je usmerjena v vse kategorije (sploh tiste, ki so v manj ugodnem

položaju – ranljive skupine), izvaja postopke za omejevanje prisilnih izselitev iz stanovanj, enak dostop do socialnih stanovanj, izgradnjo stanovanj in pomoči v zvezi z nastanitvijo glede na potrebe družine.

3 Stanovanjska problematika v Sloveniji

Slovenija se trenutno sooča z izjemno slabimi okoliščinami na področju stanovanjske preskrbe. Stanovanjski fond je star, dotrajan. Glede na vse raziskave primanjkuje ogromno število neprofitnih stanovanj. Stanovanja, ki bi bila kakovostna, so mladim nedosegljiva zaradi cenovne vrednosti stanovanj. Vse to je posledica tega, da je Slovenije od osamosvojitve naprej zanemarjala stanovanjsko področje in pomanjkanja konkretne stanovanjske politike v zadnjih tridesetih letih. Največji problemi na tem področju so: zelo visok delež stanovanj, ki je v zasebni lasti, star stanovanjski fond in velik primanjkljaj najemnih stanovanj, predvsem za ranljivejše skupine prebivalstva (na primer mladi). Ugotovili smo tudi, da največ stanovanj primanjkuje na lokacijah, kjer je povpraševanje po stanovanjih največje (Ljubljana in druga večja mesta v Sloveniji). Po ocenah stanovanjskih skladov v Sloveniji primanjkuje vsaj deset tisoč stanovanjskih enot, primanjkljaj pa se z leti le še povečuje. Slovenski fond je med najstarejšimi v Evropi. V zadnjih tridesetih letih je bilo zgrajenih premalo stanovanj, zato so njihove cene kljub pomanjkljivostim in starosti občutno previsoke. Vse to potrjuje, da Slovenija ni imela izoblikovane ustrezne stanovanjske politike, ker pristojni organi temu področju niso namenjali pozornosti (internet 3). V Sloveniji se dostop do stanovanj in stanovanjskih virov največkrat uresničuje po neformalni poti znotraj družin, enako kot v južnoevropskih družinskih sistemih, v katerih se zadeve rešujejo v okviru družine, veliko manj pa na trgu ali s socialnimi programi države. Stanovanjski položaj mladih generacij je zelo odvisen od položaja in zmožnosti njihovih staršev, tisti, ki nimajo družinskega materialnega zaledja, pa se morajo znajti sami. Ker je neprofitnih najemnih stanovanj premalo, so prepuščeni tržnemu najemu, ki pa ni urejen in omogoča številne kršitve pravic najemnikov (Zabukovec, 2018).

3.1 Stanovanjska problematika mladih

Uspešno rešeno stanovanjsko vprašanje je eden izmed najpomembnejših mejnikov na poti osamosvajanja mladih. Velik del prebivalstva težko ali skoraj nemogoče pride do stanovanja za najem ali nakup. To je še posebej velik problem za ljudi s srednjimi in nižjimi dohodki, še najbolj za mlade in študente. Stanje se še slabša, ker se stanovanja nenehno dražijo, dohodki ostajajo enaki ali se celo nižajo. Hkrati je pomanjkanje stano-

vanj velika prednost za tiste, ki so že lastniki in jih oddajajo ali z njimi špekulirajo, medtem ko vse druge stanovanjsko pomanjkanje potiska v skrajno neugoden in negotov položaj (Kampl, 2019). Poleg neustrezne stanovanjske politike v zadnjih tridesetih letih stanovanjsko problematiko mladih dodatno otežujejo negotove/nove oblike zaposlitve, brezposelnost, nizko plačilo za opravljeno delo in kreditna nesposobnost.

3.2 Stanovanjska politika Slovenije

Stanovanjska politika zadeva široko in kompleksno področje stanovanjske problematike, od najemnih razmerij do stanovanjske gradnje in nepremičninskega trga. S stanovanjsko politiko se želi izboljšati dostopnost do stanovanjskih enot in zagotoviti primerna finančna pomoč pri uporabi stanovanj tistim, ki stroškov ne zmorejo plačevati sami. Pomemben cilj stanovanjske politike Republike Slovenije je tudi z ustrezno stanovanjsko oskrbo prispevati k zaščiti starejših, družin in invalidnih oseb ter drugih ranljivih skupin prebivalstva (internet 2).

Stanovanjsko politiko Slovenije med drugim določa oziroma oblikuje veliko pravilnikov, uredb in zakonov. Med najpomembnejšimi so *Stanovanjski zakon*, *Zakon o varstvu kupcev stanovanj in enostanovanjskih stavb*, *Pravilnik o upravljanju večstanovanjskih stavb*, *Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem* in *Resolucija o nacionalnem stanovanjskem programu 2015–2025* idr.

Resolucija o nacionalnem stanovanjskem programu 2015–2025 je temeljni dokument za razvoj stanovanjske politike v Sloveniji in uresničevanje ustavne določbe glede primerne stanovanja. *Nacionalni stanovanjski program* (v nadaljevanju: NSP) oblikuje aktivno stanovanjsko politiko, s katero država pomembno prispeva k doseganju ciljev, ki so zastavljeni v njenih socialnih razvojnih in prostorskih razvojnih programih. NSP dolgoročno prispeva k ureditvi razmer na stanovanjskem področju in zagotavljanju kakovosti bivanja za vse prebivalce. Eno pomembnejših področij, na katera se v okviru dejavnosti in projektov navezuje ReNSP15–25, je tudi reševanje stanovanjskega vprašanja mladih in mladih družin v okviru t. i. sheme za mlade. NSP obravnava potrebe mladih pri prehodu v samostojno življenje.

Ukrepi ReNSP15–25 segajo predvsem na področje prvega reševanja stanovanjskega vprašanja. Prednostno se usmerja na povečanje dostopnosti do javnih najemnih stanovanj oziroma različnih finančnih spodbud za pridobitev lastnega stanovanja (najobičajnejši način pridobitve stanovanja v Sloveniji je še vedno nakup (Rogelj idr., 2016).

4 Stanovanjski sklad Republike Slovenije, javni sklad

Sklad je javni nepremičninski in finančni sklad, ki kot institucija državnega pomena na različne načine zadovoljuje stanovanjske potrebe prebivalcev Slovenije. Pri tem sklad kot izvajalec nacionalne stanovanjske politike skrbi za uravnoteženo ponudbo primernih nastanitvenih enot in tudi za to, da uporabnikom na različne načine olajša dostop do stanovanj (internet 4).

Sklad je bil kot javni sklad ustanovljen oktobra 1991 z uveljavitvijo takrat veljavnega *Stanovanjskega zakona* (Uradni list RS 18/91 in 19/91). Leta 2011 je bil dopolnjen z aktom o ustanovitvi Stanovanjskega sklada, ki je določil, da je sklad ustanovljen za nedoločen čas ter da je oseba javnega prava s pravicami, obveznostmi in odgovornostmi, določenimi z *Zakonom o javnih skladih* (ZJS-1, Uradni list RS, št. 77/08, 8/10, 61/20 in 206/21) in Stanovanjskim zakonom (SZ-1, Uradni list 69/03, 18/04, 47/06, 45/08, 57/08, 62/10, 56/11, 87/11, 40/12, 14/17, 27/17, 59/19, 189/20, 90/21 in 18/23) ter prej omenjenim *Aktom o ustanovitvi Stanovanjskega sklada Republike Slovenije kot javnega sklada* (Uradni list RS, št. 6/11, 60/17, 17/18, 4/19 in 31/21).

Naloge sklada so podrobneje določene v aktu o ustanovitvi. 8. člen določa, da Sklad v korist države deluje na področju celotnega ozemlja Republike Slovenije in v skladu s svojo poslovno politiko izvaja stanovanjski program, ki je sprejet na nacionalni ravni in ga tudi zavezuje. Na podlagi tega tudi financira in spodbuja gradnjo novih stanovanj, vzdrževanje in prenovo stanovanj in stanovanjskih stavb. S tem namenom tudi upravlja in pridobiva dolgoročne kapitalske naložbe. Sklad tako trguje z lastnimi nepremičninami, je posrednik v prometu z nepremičninami, jih upravlja, oddaja lastne in najete nepremičnine itd.

Sklad že od leta 2011 ponuja stanovanja v javni tržni najem kot način reševanja stanovanjskega vprašanja z najemom. Pridobiva stanovanja z nakupi na trgu oziroma z lastnimi investicijami, najemna stanovanja pa oddaja v dolgoročni najem po načelu stroškovne najemnine. Prek razpisov ponuja v najem stanovanjske enote, namenjene mladim, od začetka leta 2022 pa so na voljo tudi oskrbovana stanovanja. Sklad sledi poslovni politiki, ki je sprejeta in potrjena s strani Vlade Republike Slovenije. V njej so opredeljeni vizija, poslanstvo in cilji sklada. Cilji v poslovni politiki so razdeljeni na dolgoročne in kratkoročne. Nekateri izmed njih so na primer pridobitev novih javnih najemnih stanovanj, vodenje evidence javnih najemnih stanovanj, notranja reorganizacija, zagotavljanje javnih najemnih stanovanj za mlade družine, mlade in starejše, energetska obnova in trajnostna gradnja. Izvedba poslovne politike se preverja na letni ravni, in sicer v letnih poročilih, ki jih prav tako potrjuje

Vlada Republike Slovenije. Vizija, ki ji sledi sklad, je postati učinkovita nacionalna finančno-nepremičninska institucija z vzpostavljenim sistemom produktov za zagotavljanje raznovrstne stanovanjske oskrbe, ki bo ponujala ustrezne ukrepe in instrumente z lastnim, državnim in tujim financiranjem, hkrati pa bo izvajala tudi vlogo primarnega oblikovalca in uresničevalca stanovanjske politike države.

5 Ukrepi sklada za reševanje stanovanjske problematike mladih

Sklad v vseh svojih razpisih za oddajo stanovanj v najem kot ukrep reševanja stanovanjske problematike mladih uvaja prednostno kategorijo »mladi/mlade osebe«. Za mlado osebo se šteje, če je prosilec star do 35 let. Znotraj te prednostne kategorije uvaja sklad še dodatno prednost za ranljive mlade osebe – mladostnike in mlade odrasle osebe od dopolnjenega 18. do vključno 35. leta starosti, ki so bolj izpostavljeni tveganjem kot njihovi vrstniki (zdravstvene težave, pomanjkanje, izkoriščanje, zloraba, zanemarjanje, nasilje v družini, prostorska stiska itn.) in lahko to listinsko dokažejo (zdravniško potrdilo, mnenje Centra za socialno delo – potrdilo o razvezi staršev, odločbo o denarni pomoči, potrdilo o nasilju v družini, dogovor o reševanju socialne problematike), in za najemnike v Skupnosti za mlade Gerbičeva v Ljubljani.

Sklad je poleti leta 2021 odprl stanovanjsko skupnost za mlade na Gerbičevi ulici v Ljubljani. Gre za pilotni projekt, ki je nastal na podlagi ReNSP15–25, da bi se povečala osamosvojitve mladih med 18. in 29. letom starosti. Sklad za mlade osebe razpisuje oddajo ugodnih, za bivanje primernih in vseljivih bivalnih enot po posteljah, ki so v bivalnih enotah na Gerbičevi ulici v Ljubljani v sklopu Skupnosti za mlade Gerbičeva. Na voljo so enoposteljne, dvoposteljne in triposteljne bivalne enote. Nekatere od njih so prilagojene za gibalno ovirane osebe. V objektu je 109 bivalnih enot, skupaj je na voljo 171 postelj. Ob objektu je tudi 40 parkirnih mest za osebna vozila (od tega pet mest za t. i. »car sharing«), dve parkirni mesti za motorna vozila in 78 parkirnih mest za kolesa. Velikost bivalnih enot se giblje med 17 in 35 m², primerne pa so za eno osebo, dve ali tri. Bivalne enote so opremljene z majhno kuhinjo, kopalnico, omarami, posteljami (brez vzmetnic), mizami in stoli, odvisno od tipa bivalne enote. Poleg opremljenih bivalnih enot je najemnikom na razpolago tudi souporaba skupnih prostorov, in sicer jedilnice, kuhinje, sejne sobe, pralnice in t. i. »coworking« prostora. V objektu deluje tudi medgeneracijski center z ločenim vhodom, ki se oddaja zunanjemu ponudniku. Mesečna najemina za bivalno enoto za eno osebo je leta 2022 znašala 250 evrov, stroški pa 70 evrov, za dve osebi 160 evrov in stroški 50 evrov po osebi, za bivalno enoto za tri osebe pa 150 evrov in stroški 50 evrov po osebi. Izbrani prosilci s skladom po končanem

izbirnem postopku sklenejo najemno pogodbo, s katero najemajo posteljo v bivalni enoti. Najem postelje v bivalni enoti se lahko izvede le za določen čas, in sicer do vključno 29. leta starosti najemnika (ki se izteče zadnji dan pred dopolnjenim 30. letom starosti) z dvomesečnim odpovednim rokom. Najkrajši čas najema je leto dni z možnostjo samodejnega podaljšanja do največ treh let. Sklad lahko čas posameznega najemnega razmerja skrajša v primeru kršitev obveznosti, ki so določene v najemni pogodbi, izvajanja kaznivih dejanj in dejavnosti ter v drugih primerih, določenih z veljavno zakonodajo. Vsak posameznik je lahko samo enkrat najemnik postelje v Skupnosti za mlade Gerbičeva ne glede na dobo najema. Sklad termine zbiranja prijav in izbor najemnikov objavlja na svoji spletni strani. Pogostnost terminov je odvisna od zasedenosti bivalnih enot oziroma postelj v bivalnih enotah. V času raziskave leta 2023 so bile vse postelje na Gerbičevi zasedene (internet 5).

Ukrep »Najem za mlade« je bil predviden že s sprejetjem ReNSP15–25. Sklad je izvedel pilotni projekt oddaje stanovanj v najem za mlade, ki ga je potrdila tudi delovna skupina, ki je bila ustanovljena leta 2016 in potrjena s strani takratne Vlade Republike Slovenije. Na podlagi ReNSP15–25 je sklad med 21. marcem 2017 in 30. septembrom 2018 izvedel prvi razpis. Projektu, ki je vključeval mlade med 18. in dopolnjenim 29. letom, je poskusno namenil 11 svojih praznih stanovanjskih enot na različnih lokacijah v Ljubljani, Mariboru, Novem mestu, Borovnici, Kranju in na Jesenicah. Stanovanja so bila opremljena z osnovno opremo. Pri projektu so sodelovali sklad, takratno Ministrstvo za okolje in prostor, Študentska organizacija Slovenije in Mladinski svet Slovenije, pridružila pa se je tudi občina Idrija, ki je namenila dve stanovanji. Kot prednostna kategorija so bili upoštevani mladi zaposleni oziroma mladi, ki so bili aktivni iskalci zaposlitve. Na razpis so se lahko prijavili tudi vajenci in študenti. Omogočena je bila individualna ali skupinska prijava. Ker je razpis potekal v okviru pilotnega projekta, je bil najem omejen do konca trajanja projekta. Sklad je med trajanjem pilotnega projekta spoznal posebnosti in določene potrebe mladih uporabnikov. Zainteresiranost mladih je bila odvisna od lokacije stanovanja, njegove opremljenosti in velikosti. Ugotovljeno je bilo, da so bili vsi uporabniki vestni pri vzdrževanju stanovanj in so redno poravnavali obveznosti.

Po končanem pilotnem projektu je bilo takratnim najemnikom omogočeno podaljšanje najema pod enakimi pogoji, saj je sklad na podlagi ugotovitev sprejel nov javni razpis, ki je veljal od 1. oktobra 2018 do 31. decembra 2020. Tudi po preteku tega obdobja sklad razpisa ni zaprl, temveč ga je nadomestil in je 1. aprila 2021 sprejel nov javni razpis, ki je veljal do 31. decembra 2022. Sklad je glede na usmeritve iz ReNSP15–25 in poslovno politiko ponovno objavil razpis za oddajo postelj/stanovanj Najem za mlade, ki je začel veljati 6. januarja 2023. Sklad tako še naprej ponuja možnost ugodnega bivanja za mla-

de na različnih lokacijah po Sloveniji za tiste, ki prvič rešujejo stanovanjsko vprašanje, in skupinski najem za mlade. Ciljna skupina tega razpisa so mladostniki in mlade odrasle osebe obeh spolov, stare od dopolnjenega 18. do vključno 29. leta starosti (ki se izteče zadnji dan pred dopolnjenim 30. letom starosti), ki prvič rešujejo stanovanjsko vprašanje oziroma tega vprašanja nimajo zadovoljivo rešenega in so popolno poslovno sposobne fizične osebe ter so pripravljene bivati v skupinah. Stanovanja, ponujena z javnim razpisom, so funkcionalno opremljena z minimalno kuhinjo, osnovnimi omarami in posteljami glede na število oseb, za katere je stanovanje primerno. Seznam stanovanj sklad sproti dopolnjuje, posodablja in objavlja na svoji spletni strani. Tam je na voljo tudi celotna razpisna dokumentacija. Izbrani prosilci s skladom po končanem izbirnem postopku sklenejo najemno pogodbo, s katero najamejo posteljo v najemnem stanovanju s shrambo in soprobarbo parkirnega prostora. Najem postelje v stanovanju se lahko izvede le za določen čas v okviru trajanja razpisa z dvomesečnim odpovednim rokom. Čas posameznega najemnega razmerja lahko sklad skrajša v primeru kršitev obveznosti, ki so določene v najemni pogodbi, izvajanja kaznivih dejanj in dejavnosti, zaradi spremembe namembnosti stanovanja in v drugih primerih, določenih z veljavno zakonodajo (internet 6).

6 Metode dela

Da bi odgovorili na zastavljena raziskovalna vprašanja, smo v raziskavi uporabili več različnih metod. Z anketiranjem smo ugotovili, kaj mladi menijo o državni stanovanjski politiki, o skladu, kako ocenjujejo njegovo delovanje, o skladovih dejavnostih in ali imajo ustrezno rešeno stanovanjsko vprašanje. Podatki, pridobljeni z anketiranjem, so bili ovrednoteni in nato na podlagi polstrukturiranih intervjujev predstavljeni na skladu. Intervjuvance smo prosili, naj komentirajo pridobljene podatke. Opravljena sta bila dva intervjuja, in sicer z direktorjem sklada in vodjo stanovanjskega sektorja. Pri intervjujih nas je predvsem zanimalo, kako sklad poskuša blažiti stanovanjsko problematiko mladih, ali med mladimi sploh obstaja interes za dejavnosti, ki jih izvaja sklad, in kako bi lahko zadeve še izboljšali.

7 Rezultati

Z anketiranjem smo ugotovili, kaj mladi menijo o državni stanovanjski politiki, skladu, dejavnostih sklada, kako ocenjujejo njegovo delovanje in ali imajo ustrezno rešeno stanovanjsko vprašanje. Na podlagi prejetih odgovorov, ki so jih v spletni anketi navedli udeleženci v raziskavi, lahko povzamemo:

- večina anketiranih mladih še vedno živi pri starših (pri čemer v anketi ni bilo podrobneje razdeljeno, ali živijo v svojem gospodinjstvu ali v istem kot starši), sledijo tisti,

ki živijo v lastnem stanovanju/hiši, in tisti, ki imajo najeta stanovanja;

- večina anketiranih je menila, da imajo svoje stanovanjsko vprašanje zadovoljivo rešeno; pri tem se pojavi vprašanje, kaj za osebo pomeni oziroma je ustrezno rešeno stanovanjsko vprašanje, in ali njihov odgovor predstavlja le trenutno stanje;
- kar 97 odstotkov anketiranih mladih je menilo, da v Sloveniji primanjkuje stanovanjskih enot, ki bi bile dostopne in tudi funkcionalne; ta odgovor nam predstavi dejansko stanovanjsko problematiko pri nas;
- kot navajajo vprašani, bi morala država povečati oskrbo dostopnih stanovanj;
- anketirani menijo, da državni organi zadnjih trideset let niso aktivno soustvarjali primerne stanovanjske politike mladih;
- sklad bi moral storiti več za prepoznavnost svojega delovanja in svojih projektov, ker skoraj polovica vprašanih teh ni poznala;
- na podlagi prejetih rezultatov težko ocenimo uspešnost sklada, ker več kot polovica vprašanih delovanja tega sploh ni poznala, niti ne moremo presoditi, ali sklad po mnenju mladih aktivno pristopa k reševanju njihove stanovanjske problematike;
- mladi slabo poznajo projekte sklada, izjemi sta le projekta Skupnost za mlade Gerbičeva in soseska Novo Brdo v Ljubljani;
- vprašani so menili, da niso dobro informirani glede možnosti za rešitev stanovanjske problematike mladih.

Rezultati, pridobljeni s pomočjo ankete, so bili ovrednoteni in predstavljeni na skladu. Z intervjuvancema smo opravili polstrukturirani intervju, v katerem sta komentirala pridobljene rezultate in dala navedla svoje mnenje nanje. Sklad kot ena najpomembnejših nacionalnih institucij na različne načine pomaga reševati stanovanjsko vprašanje državljanov Republike Slovenije. Je vodilni izvajalec stanovanjske politike ter s tem skrbi za lažjo dostopnost stanovanj (še posebej za ranljive skupine) in uravnoteženo ponudbo javnih najemnih stanovanj (neprofitnih in tudi tržnih).

Na skladu menijo, da v okviru svojih projektov aktivno rešujejo problem stanovanjske problematike mladih. Med najpomembnejšimi projekti, ki so se izvajali v času raziskave, so navedli projekt Skupnosti za mlade Gerbičeva, prednostna kategorija »mladi«, prednostna kategorija »mlada družina« in pilotni projekt »Najem za mlade«. Zdi se jim, da je problem širši, in sicer da ni služb in da ni dovolj stanovanj. Po njihovem mnenju bi bilo treba več pozornosti namenjati kadrovskim stanovanjem – tako bi mogoče več mladih obdržali v Sloveniji.

Največja pomanjkljivost stanovanjske politike v zadnjih tridesetih letih je po njihovem mnenju neobstoj sistemskega financiranja. Poudarili so, da je dejstvo, je bila stanovanjska politika v zadnjih nekaj desetletjih neučinkovita, potrdilo tudi poročilo Računskega sodišča Republike Slovenije. Na skladu menijo, da je v vseh teh letih v Sloveniji na tem področju manjkalo »nekaj konkretnega«. Menijo, da bi bilo treba ustanoviti svet za stanovanjsko politiko pri Vladi Republike Slovenije, prepričani pa so tudi, da mladi večinoma niso dobro informirani glede mogočih rešitev stanovanjske problematike. Po njihovem mnenju so na voljo različne možnosti, vendar jih mladi vse prevečkrat ne znajo poiskati. Povedali so, da je med tistimi mladimi, ki njihove projekte poznajo, veliko zanimanja zanje, predvsem v mestih, največ pa v Ljubljani.

8 Razprava

Raziskava je potrdila, da v Sloveniji primanjkuje stanovanjskih enot, ki bi bile dostopne in funkcionalne za mlade, in da sklad aktivno rešuje problem stanovanjske problematike mladih. Dejstvo, da primanjkuje stanovanjskih enot, smo potrdili z odgovori, ki so jih navedli mladi, ki so sodelovali v anketi, enako sta menila tudi zaposlena na skladu. V raziskavi je bilo s pomočjo različnih metod ugotovljeno, da sklad aktivno rešuje problem stanovanjske problematike mladih, vendar v okviru svojih in zakonodajnih zmožnosti. V času raziskave so bili najpomembnejši projekti skupnost za mlade Gerbičeva, prednostna kategorija »mladi«, prednostna kategorija »mlada družina« in pilotni projekt »Najem za mlade«.

Raziskava pa ni potrdila naših predvidevanj glede dobre informiranosti mladih, saj je bilo glede na odgovore iz ankete in poznejšega intervjuja ugotovljeno, da mladi niso dobro informirani glede možnosti, ki jih ponuja sklad glede reševanja stanovanjske problematike mladih. Možnosti so, vendar jih mladi vse prevečkrat ne znajo poiskati. Prav tako v raziskavi nismo mogli potrditi svoje ocene delovanja sklada. Anketiranci njegovega delovanja niso ocenili dobro, zaposleni na skladu pa se s to oceno ne strinjajo. Tukaj predvidevamo, da rezultati ankete potrjujejo, da večina mladih sklada sploh ne pozna, zato tudi njegovo delovanje ocenjujejo kot slabo.

V okviru raziskave smo tako ugotovili, da je stanovanjska problematika mladih v Sloveniji zelo aktualen problem. Rezultati so tudi pričakovano pokazali, da država prek sklada izvaja dejavnosti, ki delno milijo težave na tem področju, vendar bi bilo treba te dejavnosti okrepiti. Ugotavljamo, da državni organi ne naredijo dovolj za promocijo dejavnosti sklada in da je največja pomanjkljivost stanovanjske politike v zadnjih tridesetih letih vsekakor neobstoj sistemskega financiranja. Neučinkovitost stanovanjske politike v Sloveniji je leta 2022 potrdilo tudi poročilo Računskega sodišča Republike Slovenije (internet 7).

9 Sklep

Dejavnosti reševanja stanovanjske problematike mladih poteka na ravni države in lokalnih skupnosti. Med državnimi organi največ dejavnosti pri reševanju stanovanjske problematike mladih izvaja sklad, ki kot osrednja državna ustanova skrbi za financiranje oziroma izvajanje nacionalnega stanovanjskega programa oziroma spodbujanja stanovanjske gradnje, prenove in vzdrževanja stanovanj in stanovanjskih hiš. Položaj mladih je torej najbolj odvisen od nacionalnih politik, ki zadevajo mlade. Na tem področju se izvajajo manjši koraki, ki pa bodo vodili v velike odločitve. Ključno je, da se zavedamo, da odgovornost za stanje na področju bivanjskih razmer ni na ramenih posameznika, ampak zahteva obravnavo širšega konteksta.

V okviru raziskave smo ugotovili, da je stanovanjska problematika mladih v Sloveniji zelo aktualen problem. Rezultati so tudi pričakovano pokazali, da država prek sklada izvaja dejavnosti, ki delno milijo težave na tem področju, vendar bi bilo treba te dejavnosti okrepiti. Ugotavljamo, da državni organi ne naredijo dovolj za promocijo dejavnosti sklada in da je največja pomanjkljivost stanovanjske politike v zadnjih tridesetih letih vsekakor neobstoječe sistemsko financiranje. Da stanovanjska politika v zadnjih nekaj desetletjih ni bila učinkovita, je decembra 2022 potrdilo tudi Računsko sodišče Republike Slovenije. Iz njegovega poročila je razvidno, da Vlada Republike Slovenije in pristojno ministrstvo nista pripravila in sprejela vseh podlag za učinkovito izvajanje stanovanjske politike, zato pri izvajanju projektov nista bila učinkovita, sklad pa je bil le delno učinkovit.

Odgovornost za razvoj stanovanjske politike bi torej morala prevzeti država, ki je tista, ki z ustreznim načrtom stanovanjske politike postavlja strateške usmeritve in zagotavlja določena sredstva. Mladim bi bile ob ustrezni stanovanjski politiki prihranjene številne težave, s katerimi se srečujejo na stanovanjskem trgu.

.....
Eva Lebar, mag. prav.

Magistrantka Evropske pravne fakultete Nove univerze, Katedra za pravo, Ljubljana
E-pošta: lebar.evaa@gmail.com

Izr. prof. dr. Boštjan Kerbler, strokovno-raziskovalni svetnik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Katedra za pravo in management nepremičnin, Ljubljana
E-pošta: bostjan.kerbler@uir.si

Opombe

[1] Prispevek je nastal na podlagi magistrskega dela *Aktivnosti Stanovanjskega sklada RS na področju reševanja stanovanjske problematike mladih v Sloveniji*, ki ga je pod mentorstvom izr. prof. dr. Boštjana Kerblerja na Evropski pravni fakulteti Nove univerze napisala in aprila 2023 uspešno zagovarjala magistrica Eva Lebar.

Viri in literatura

Akt o ustanovitvi Stanovanjskega sklada Republike Slovenije kot javnega sklada. Uradni list Republike Slovenije, št. 6/11, 60/17, 17/18, 4/19 in 31/21. Ljubljana.

Baumkirher, T. (2019): *Analiza potreb mladih na stanovanjskem trgu*. V: Miklaužič, P. (ur.): *Rastimo skupaj 2018 – Reševanje stanovanjske problematike mladih*, str. 15. Ljubljana, Mladinski svet Slovenije.

Internet 1: *Stanovanjska problematika mladih*. Dostopno na: <https://zavodpip.si/stanovanjska-problematika-mladih> (sneto 21. 3. 2023).

Internet 2: *Stanovanjska politika*. Dostopno na: <https://www.gov.si teme/stanovanjska-politika> (sneto 12. 3. 2023).

Internet 3: *Analiza obstoječe zakonodaje in drugih virov*. Dostopno na: <http://stanovanjazavse.si/analiza-obstojece-zakonodaje-in-drugih-virov> (sneto 12. 3. 2023).

Internet 4: *O Stanovanjskem skladu RS*. Dostopno na: <https://ssrs.si/onas> (sneto 20. 12. 2022).

Internet 5: *Mladi Gerbičeva – samostojno življenje v novem objektu na Gerbičevi*. Dostopno na: <http://www.skupnost-za-mlade-gerbiceva.ssrs.si> (sneto 29. 5. 2023).

Internet 6: *Najem za mlade*. Dostopno na: <https://ssrs.si/oddaja/najem-za-mlade> (sneto 21. 3. 2023).

Internet 7: *Izvajanje stanovanjske politike v Republiki Sloveniji*. Dostopno na: <https://www.rs-rs.si> (sneto 21. 3. 2023).

Kampl, T. (2019): *Stanovanjsko politiko moramo razumeti kot razvojno politiko*. V: Miklaužič, P. (ur.): *Rastimo skupaj 2018 – Reševanje stanovanjske problematike mladih*, str. 7. Ljubljana, Mladinski svet Slovenije.

Mandič, S. (1996). *Stanovanje in država*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Miklaužič, P. (ur.) (2019): *Rastimo skupaj 2018 – Reševanje stanovanjske problematike mladih*. Ljubljana, Mladinski svet Slovenije.

Svet Evrope (2010): *Na kratko o socialni listni*. Strasbourg.

Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem. Uradni list Republike Slovenije, št. 14/04, 34/04, 62/06, 11/09, 81/11, 47/14 in 153/21. Ljubljana.

Rogelj, A., Sax, N., in Lovrenčič, M. (2016): *Resolucija o nacionalnem stanovanjskem programu 2015–2025*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.

Stanovanjski zakon (SZ-1). Uradni list Republike Slovenije, št. 69/03, 18/04 – ZVKSES, 47/06 – ZEN, 45/08 – ZVetL, 57/08, 62/10 – ZUPJS, 56/11 – odl. US, 87/11, 40/12 – ZUJF, 14/17 – odl. US, 27/17, 59/19, 189/20 – ZFRO, 90/21 in 18/23 – ZDU-10. Ljubljana.

Šarec, A. (ur.). (1997): *Agenda Habitat, Carigradska deklaracija, Deklaracija Svetovnega zbora mest in lokalnih uprav*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

Zabukovec, M. (2018): *Stanovanja govorijo o (ne)zdravju družb*. Peterlin, M., in Prijon, J. (ur.): *Kaj je javni interes v urejanju prostora?*, str. 42–49. Ljubljana, IPOp – Inštitut za politike prostora.

Nika MORI MARKUS
David BOGATAJ

Uporaba procesov projektnega menedžmenta pri naložbi v obnovo stanovanjskega objekta za prodajo na trgu

V času pandemije covid-19 se je povečalo povpraševanje po stanovanjskih nepremičninah. Aktualizirale so se naložbe v obnovo obstoječih stanovanjskih nepremičnin za prodajo na trgu. Razloga za to sta povečano povpraševanje in omejena ponudba novogradenj, zaradi česar so postale naložbe v obstoječe stanovanjske objekte aktualne in donosne. Ker se nepremičninski trg vede ciklično, mora obnova objektov potekati čim hitreje. Pri tem nosi veliko tveganje investitor, saj mora v čim krajšem časovnem obdobju dokončati projekt, da se razmere na trgu ne spremenijo. Nabava materiala za prenavo mora biti hitra, izdelan mora biti projektni načrt, da je mogoče projekt učinkovito upravljati in da prenova poteka brez nepotrebnih zastojev.

1 Uvod

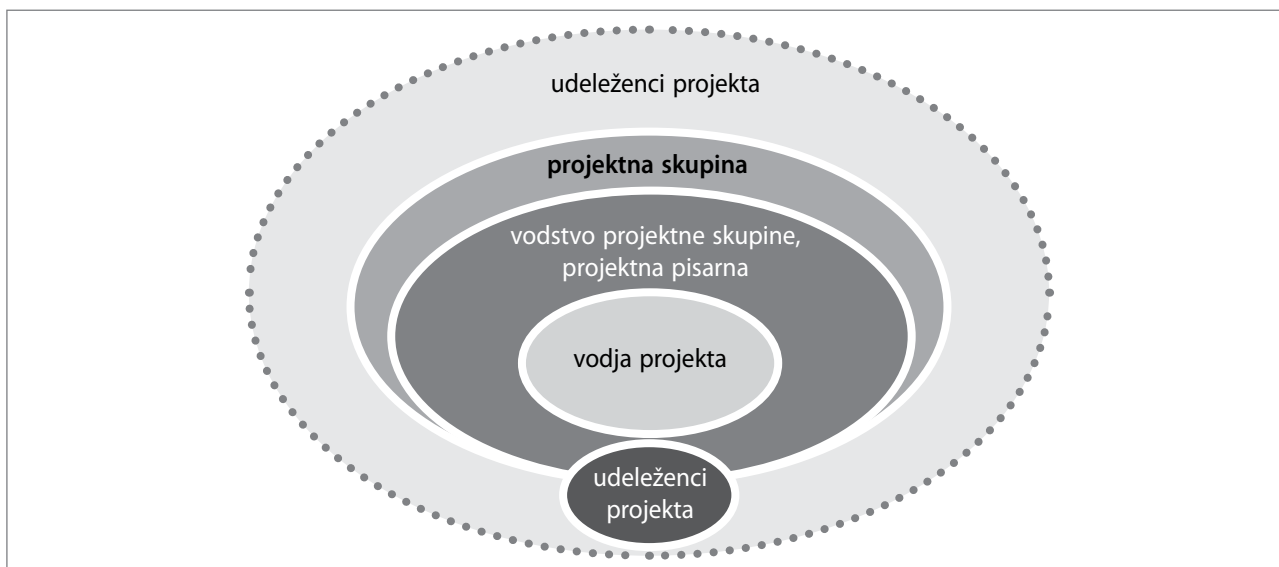
V času covid-19 se je znatno povečalo povpraševanje po stanovanjskih nepremičninah, kar je povečalo povpraševanje tudi po obstoječih stanovanjskih nepremičninah in aktualiziralo investicije v obnovo obstoječih stanovanjskih nepremičnin za prodajo na trgu. S povečanim povpraševanjem po stanovanjskih nepremičninah in omejenim številom novogradenj so ponovno postale aktualne in donosne investicije v obnovo obstoječih stanovanjskih objektov. V zadnjih letih se srečujemo s konstantnim naraščanjem vrednosti stanovanjskih nepremičnin. Na podlagi poročila o slovenskem nepremičninskem trgu za prvo polletje leta 2021, ki ga je pripravila Geodetska uprava Republike Slovenije (2021), lahko ugotovimo, da je nepremičninski trg s prvim valom epidemije nekako zamrl, po končanem tretjem valu pa je ponovno oživel in očitna je bila izjemna rast cen stanovanj in hiš. V primerjavi z drugim polletjem leta 2020 so se v prvem polletju 2021 cene stanovanjskih nepremičnin zvišale za okoli 8 %, kar je najvišja polletna rast cen od leta 2008. Na rekordno rast cen stanovanjskih nepremičnin je vplivala predvsem rekordna rast cen stanovanj v večstanovanjskih stavbah v največjih mestih (10–12 %). Pri tem ni geografske

Namena raziskave sta bila analiza transparentnosti in učinkovitosti izvedbe projektov naložb v obnovo stanovanjskih objektov ter pridobitev dokaza, da se lahko z uporabo projektnega menedžmenta dosežeta večja donosnost projektov naložb v obnovo stanovanjskih objektov in transparentnost, poleg tega pa se lahko tudi zmanjšajo tveganja, do katerih lahko pride pri takem projektu.

Ključne besede: projektni menedžment, nepremičnine, obnova, investicija, projektni tim

uravnoveženosti ponudbe in povpraševanja, saj je povpraševanje po stanovanjskih nepremičninah večje na zahodu Slovenije kot na vzhodu. Imamo lokacije, kjer je presežno povpraševanje, in lokacije, za katere ni zanimanja (Prekmurje). Posledica tega je rast cen stanovanjskih nepremičnin predvsem v mestih in v okolici teh, medtem ko na podeželju ni velikega povpraševanja. Poleg tega so stanovanja v Sloveniji stara, saj jih je več kot 80 % starejših od 25 let in potrebnih obnove (Statistični urad Republike Slovenije, 2022)

Na spletni strani irrationalexuberance.com (Shiller, 2015) je prikazan indeks nepremičnin za zadnjih 100 let v Združenih državah Amerike, ki vpliva na globalni trg nepremičnin in tudi na Slovenijo. Na spletni strani so v grafu prikazani nepremičninski cikli, ki ponazarjajo hitro dviganje in hitro upadanje cen nepremičnin. Na ceno nepremičnin vpliva predvsem znaten dvig cen gradbenega materiala, ki od leta 2019 strmo narašča, posledično pa tudi cene nepremičnin, ki se dvigujejo že od leta 2010. Cena nepremičnin je poleg cen gradbenega materiala odvisna tudi od rasti števila prebivalstva, od obrestne mere

Slika 1: Tipični udeleženci projekta (vir: Pfeifer, 2011)

bank in realnih stroškov. Nižja ko je obrestna mera, več denarja lahko ljudje namenijo za odplačevanje glavnice, zaradi česar si lahko z enako plačo privoščijo dražje stanovanje.

Navadno je za Slovenijo veljalo, da se je gradilo v predmestjih, v središčih mest pa se je obnavljalo. Trenutno pa imamo v Sloveniji izjemne okoliščine, zaradi katerih je povpraševanje po rabljenih nepremičninah tako zelo visoko. Razlog za to je, da je predvsem na zahodu Slovenije zmanjkalo zazidljivih parcel, kar žene povpraševanje po rabljenih nepremičninah ter s tem tudi priložnosti za investicije v obnovo in prodajo.

Namen članka je na podlagi študije primera analizirati učinkovitost in transparentnost izvedbe projektov naložb v obnovo stanovanjskih objektov ter dokazati, da se lahko z uporabo projektnega menedžmenta doseže večja donosnost projektov naložb v obnovo stanovanjskih objektov in zmanjšajo tveganja, ki nastopijo pri takem projektu. Pri tem izhajamo iz dveh hipotez: 1. z uporabo procesov projektnega menedžmenta lahko izvedemo projekt obnove objekta z večjo donosnostjo ter 2. projektni pristop k obnovi objekta za prodajo omogoča večjo transparentnost nad obsegom del in zmanjša tveganja.

Prispevek je nastal na podlagi raziskave v okviru magistrskega dela *Uporaba procesov projektnega managementa pri investiciji v obnovo stanovanjskega objekta za namene prodaje na trgu*.^[1]

2 Projekt in običajni udeleženci tega

Opredelitev projekta je veliko, najsplošnejša pa pravi, da je projekt načrt za izvedbo časovno omejenega dela in zajema usklajeno delovanje več ljudi, služb, podjetij. Različne opredelitve se med seboj razlikujejo, kljub temu pa si ne nasprotujejo.

Predvsem imajo različni avtorji različne poudarke in različno stopnjo zajemanja značilnosti projektov, kar lahko pripišemo temu, da si prizadevajo zajeti najpomembnejše značilnosti in se pri tem izogniti prekrivanju z drugimi opredelitvami (Roman in Stare, 2008). Avtorja opredeljujeta projekt kot podjem, ki povezuje zaposlene, sredstva in dejavnosti z neponovljivim projektnim procesom in enkratnim proizvodom ali storitvijo, pri čemer sta dejavnost in sodelovanje različnih sodelavcev in sredstev v projektu časovno omejena. Druga opredelitev pravi, da je projekt časovno in finančno omejen ter enkratni in kompleksen proces s točno določenim ciljem, v katerem so dejavnosti logično povezane, da se ustvari proizvod ali storitev v skladu z zahtevami naročnika (Stare, 2011). Projektne dejavnosti nas vodijo od začetka projekta in prek vmesnih ciljev do konca projekta oziroma končnega cilja, ki je jasno določen, znan in opredeljen z dogovorjenim obsegom končnih izdelkov in storitev. Ti morajo biti izvedeni znotraj finančnega in časovnega načrta in z zahtevano kakovostjo. S pomočjo organiziranja in organizacijski strukturi prilagojenega izvajanja se projekt vodi ves čas trajanja (Pfeifer, 2011). Radujković (2000) je projekt opredelil kot celoto vseh dejavnosti, ki imajo skupni cilj.

Vsak projekt se izvaja s predhodno določenim ciljem in namenom. Ta pojma sta si sicer podobna, vendar tudi zelo različna. Pri njunem opredeljevanju pride velikokrat do zmede. Namen je definiran kot nekaj, kar upaš oziroma si želiš, da bi dosegel, medtem ko je cilj nekaj, kar se trudiš, da bi dosegel. Namen projekta je torej posredni cilj, dolgoročen, ki se ne uresniči neposredno z izvedbo projekta, ampak ga na dolgi rok uresničijo ustvarjeni rezultati projekta. Poleg tega je namen projekta tudi časovno manj natančno določen kot cilj. Projektni menedžer in njegov tim naj bi uspešno dosegli zastavljene cilje projekta in ustvarjene proizvode predali naročniku, ta pa potem z uporabo in izkoriščanjem proizvodov projekta poskuša doseči

namen, s katerim je bil izveden projekt. Za doseganje oziroma nedoseganje namena projekta oziroma ciljev poslovanja, zaradi katerih je bil izveden projekt, torej ni odgovoren projektni tim (Stare, 2011).

Cilj projekta je kratkoročen in je nekaj, kar želimo doseči neposredno z izvedbo projekta. Cilj projekta je, da ustvari proizvod ustrezne kakovosti, v predvidenem roku in okviru načrtovanih stroškov. Glede na pomembnost ločimo med glavnimi in stranskimi cilji. Glede na dinamiko doseganja rezultatov poznamo končne in vmesne cilje, ki so koraki k doseganju končnega cilja projekta. Poznamo tudi notranje cilje, ki se navezujejo na poslovni sistem, v katerem se projekt izvaja, in zunanje cilje, ki zadevajo širše okolje. Cilji morajo biti jasno opredeljeni pred začetkom projekta. Bolj ko se bližamo začetku projekta, težje je opredeliti cilje, zato je to najbolje storiti čim prej (Slana, 2005).

Posamezniki ali organizacije, ki aktivno sodelujejo pri izvedbi projekta ali na katere rezultati izvedbe projekta neposredno ali posredno vplivajo, so udeleženci projekta. To je lahko posameznik, ki je zagotovil sredstva za projekt, osebe, ki delajo na projektu, osebe, ki so projekt naročile in ga bodo na koncu uporabljale, ali osebe, ki so s projektom posredno povezane. Vsi ti udeleženci projekta oziroma deležniki lahko vplivajo na cilje projekta, s tem pa tudi na rezultate tega (Pfeifer, 2011).

Poleg omenjenih lahko pri projektu sodelujejo tudi drugi udeleženci ali nanj posredno vplivajo, kot so notranji in zunanji udeleženci, prodajalci, pogodbeniki, člani projektnega tima z družinami, vladne organizacije, mediji, posamezni državljani, začasni in trajni lobiji ter družba na splošno (Pfeifer, 2011).

3 Investicije v obnovo stanovanjskega objekta

3.1 Delitev objektov

Poznamo več meril, na podlagi katerih delimo oziroma klasificiramo objekte in ki jih določa *Uredba o razvrščanju objektov* (Ur. l. RS, št. 96/22, v nadaljevanju: uredba). Na podlagi te se objekti ločijo glede na namen uporabe in zahtevnost gradnje.

Glede na namen uporabe se objekti delijo v dve skupini in več podskupin (5. člen uredbe):

- Stavbe (stanovanjske stavbe – nadaljnja razvrstitev: eno-, dvo-, tri- ali večstanovanjska stavba; nestanovanjske stavbe – nadaljnja razvrstitev: poslovne in upravne stavbe, gostinske stavbe, trgovske stavbe, stavbe za storitveno dejavnost, stavbe za promet, stavbe za zdravstveno oskrbo itd.),

- Gradbeni inženirski objekti (objekti prometne infrastrukture – nadaljnja razvrstitev: ceste, železniške proge, žičnice, letališke steze, mostovi, viadukti, predori, pristanišča, plovne poti itd.; cevovodi, komunikacijska omrežja in energetske vode – nadaljnja razvrstitev: daljinski cevovodi, lokalni cevovodi itd.; industrijski kompleksi – nadaljnja razvrstitev: objekti za pridobivanje in izkoriščanje mineralnih surovin, elektrarne, objekti kemične industrije, drugi objekti industrije itd.; drugi gradbeni inženirski objekti – nadaljnja razvrstitev: objekti za šport, obrambni objekti, objekti za ravnanje z odpadki itd.).

Glede na zahtevnost se objekti delijo na zahtevne, manj zahtevne, nezahtevne in enostavne objekte (6. člen uredbe). Med zahtevne objekte spadajo objekti, katerih površina presega 2.000 m² oziroma 4.000 m² pri nekaterih gospodarskih objektih in 5.000 m² pri cestah. Predori, ki spadajo med zahtevne objekte, morajo imeti razpon nad 15 m, jezovi višino nad 10 m, mejne vrednosti pa so tudi pri drugih gospodarskih objektih, ki za ta prispevek niso pomembni. Med zahtevne objekte spadajo tudi objekti s kesonskim temeljenjem, objekti s pilotnim temeljenjem, daljšim od 15 m, objekti s podzemnimi deli 15 m globoko, objekti s tremi ali več podzemnimi etažami, objekti, visoki več kot 25 m, objekti z najnižjo točko, ki je več kot 5 m nad tlemi (8. člen uredbe).

Manj zahtevni so objekti, ki ne spadajo v nobeno od navedenih treh kategorij. Stavbe so nezahteven objekt, če imajo samo eno etažo, njihova višina ne presega 6 m, globina pa je manjša kot 2 m. Stanovanjske stavbe morajo imeti do 25 m² površine. Gradbeni inženirski objekti so nezahtevni, če višina ne presega 10 m, globina 4 m, nosilni razpon pa je manjši od 5 m (10. člen uredbe).

Stavba je enostavni objekt, če ima samo eno etažo, je nižja od 4 m in ne presega 1 m globine. Gradbeni inženirski objekt spada v to kategorijo, če višina ne presega 5 m, globina 2 m in nosilni razpon 4 m. V to kategorijo spadajo tudi priključki, ekološki otoki, objekti za oglaševanje, urbana oprema, spominska obeležja in naprave za shranjevanje električne energije iz obnovljivih virov energije (11. člen uredbe).

3.2 Življenjski cikel objekta

Tako kot vsaka stvar ima tudi objekt svoj čas obstoja, ki mu pravimo življenjski cikel. Ta se začne s pobudo za nastanek objekta in se konča z obnovo ali razgradnjo, ki označuje konec življenjskega cikla. Življenjski cikel je sestavljen iz faz in podfaz, ki so prikazane v preglednici 1. Pregled je osnoven, povzet pa je po standardu SIST EN 16310 (Inženirska zbornica Slovenije, 2020).

Preglednica 1: Življenjski cikel objekta

	Faze	Podfaze
Načrtovanje	Pobuda – potreba po gradnji se ugotovi in potrdi.	tržna analiza
		ocena gospodarnosti
	Zagon – opredeli se namen projekta.	zagon projekta
		študija izvedljivosti
		predstavitve
	Projektiranje – izdelajo se navodila za gradnjo, v katerih so zakonske in naročnikove zahteve.	idejna zasnova
		idejni projekt
		tehnični projekt
		projekt za izvedbo
	Nabava/naročanje – zagotovi se gradnja, sklenejo se pogodbe za izdelavo, graditev in vgradnjo opreme.	naročilo izvedbe del
gradbena pogodba		
Gradnja	Gradnja – izvede se na podlagi projektne dokumentacije.	prilagodljiva dela
		gradnja
		spuščanje v obratovanje
		predaja objekta
Uporaba	Uporaba – objekt se uporablja in ga vzdržujejo.	izdaja uporabnega dovoljenja
		obratovanje
Konec življenjskega cikla	Konec življenjskega cikla objekta – objekt se prenove ali razgradi in s tem se konča njegov življenjski cikel.	vzdrževanje
		prenova
		razgradnja

Vir: Inženirska zbornica Slovenije (2020)

4 Upravljalvska področja oziroma skupine procesov po metodi *Project Management Body of Knowledge (PMBOK)* v okviru študije primera

Za svoj projekt smo kot študijo primera izbrali obnovo dvo-nadstropne stanovanjske hiše. Hiša je bila zgrajena leta 1990 in je v obliki kvadrata. Skupna površina objekta je 139 m². V prostorih hiše sta dve gospodinjstvi, eno v prvem, drugo pa v drugem nadstropju, medtem ko je pritličje namenjeno kletnim prostorom in manjši garsonjeri, ki uporablja občasno. Hiša ima tudi garažo za osebni avto. Lastnik oziroma investitor se je odločil, da obnovi okna in fasado in zamenja streho, saj so bili te prvine zaradi starosti že dotrajane. Omet fasade je na več mestih odpadal, okna niso nudila primerne toplotne in zvočne izolacije, streha pa je na nekaterih mestih puščala.

Investitor je bil fizična oseba in lastnik objekta. Opravljal je funkcijo vodje projekta, saj je vodil in koordiniral prenovo objekta. Za izvedbo del je pridobil zunanje izvajalce. V nadaljevanju so predstavljena le tista upravljalvska področja, ki so bila uporabljena pri izvedbi omenjenega projekta.

4.1 Upravljanje integracije projekta

Upravljanje integracije projekta zajema procese in dejavnosti za prepoznavo, definicijo, kombinacijo, združevanje in koordinacijo različnih procesov in dejavnosti projektnega menedžmenta. V integracijo so vključene posebnosti konsolidacije, poenotenja, komunikacije in integracijskih dejanj, ključnih za nadzorovanje izvedbe projekta do njegovega zaključka, ter upravljanja pričakovanj udeležencev in doseganja zahtev. Poleg tega vključuje sprejemanje odločitev glede alokacije sredstev, sklepanje kompromisov med konkurenčnimi cilji in upravljanje soodvisnosti med področji upravljanja projektov (Project Management Institute, 2012).

Procesi upravljanja integracije projekta so predstavljeni v nadaljevanju in povzeti po Project Management Institute (2012).

1. Izdelava projektne listine

Proces izdelave dokumentacije, s katero se uradno potrdi projekt, hkrati pa dovoljuje menedžerju projekta, da uporabi organizacijske vire za projektne dejavnosti.

V sklopu procesa izdelave projektne listine smo določili obseg del (menjava oken, fasade in strehe), kakovost

vgrajenih materialov, urnik oziroma rok za dokončanje, notranje vire (investitor), zunanje vire (zunanji izvajalci) in finančne vire (priskrbi jih investitor). Določili smo proračun, ki je bil postavljen na 40.000 evrov, kar je pomenilo 288 evrov/m². Opredelili smo tudi nekaj mogočih tveganj pri izvedbi projekta. Izhodni dokument je bil listina o projektu, s čimer sta se potrdila začetek in obstoj projekta.

2. Izdelava načrta za menedžment projekta

Proces definiranja, priprave in koordinacije vseh podrejenih načrtov in njihova integracija v obsežnejši načrt projektne menedžmenta.

Ta proces je zajemal upoštevanje veljavne zakonodaje, ki je zadevala naš projekt, na primer Gradbeni zakon, veljavni občinski podrobni prostorski načrt, Zakon o delovnih razmerjih in Zakon o upravnem postopku. Upoštevati je bilo treba tudi izdano gradbeno dovoljenje za stavbo in pripadajočo dokumentacijo. Izhodni dokument je bil načrt menedžmenta projekta.

3. Usmerjanje in vodenje projektne dela

Proces vodenja in opravljanja dela, kot je opredeljeno v načrtu projektne menedžmenta, in implementacija izboljšav za doseganje ciljev projekta.

V našem primeru je bil vodja projekta lastnik in investitor projekta. Tesno je sodeloval z vodjem gradbenih, obrtnih, instalacijskih del (v nadaljevanju: dela GOI), ki je bil zaradi svojih izkušenj tudi nadzornik. Pri svojem vodenju je moral upoštevati vse prej našete pravne akte in dokumentacijo. Dogovarjanja in mnenja projektne tima so se usklajevala na skupnih sestankih in prek elektronske pošte. Upravljanje dela in usmerjanje sta se zapisala v poročilo.

4. Spremljanje in nadzor projektne dela

Proces spremljanja, pregledovanja in poročanja glede napredovanja projekta v primerjavi z izvedbenimi cilji projekta, ki so zapisani v načrtu menedžmenta projekta.

Za ta proces je bil zadolžen gradbeni nadzornik, ki je bil v našem primeru vodja del GOI. Prek poročil članov projektne tima je spremljal dejavnosti projekta. Vodjo projekta je s tedenskimi poročili obveščal o napredku projekta.

5. Zaključek faze ali projekta

Proces končevanja vseh dejavnosti v vseh procesnih skupinah projekta, da se faza ali projekt uradno konča.

Vodja projekta je preveril, ali so bile vse pogodbene obveznosti izpolnjene in ali so bile dejavnosti projekta izvedene, kot je bilo predvideno in navedeno v načrtu projekta. Pri pregledu ni ugotovil napak. Izdelal je zaključno poročilo, v katerem je navedel, da je bil projekt uspešno izveden. Pri tem je upošteval rok za izvedbo, kakovost, stroške, skladnost z njegovimi željami in izpolnjevanje pogodbenih obveznosti. Izhodni dokument je bilo poročilo o zaključku.

4.2 Upravljanje obsega projekta

Upravljanje obsega projekta vsebuje procese, ki so v projektu potrebni, da se zagotovijo samo tista dela, ki so potrebna za uspešen zaključek projekta. Pozornost je namenjena ugotavljanju in nadzoru, kaj je v projekt vključeno in kaj ne. Znotraj projekta se lahko termin »obseg« nanaša na obseg proizvoda ali na obseg projekta. Pri obsegu proizvoda se odločamo o lastnostih in funkcijah, ki so značilne za proizvod, storitev ali rezultat. Pri obsegu projekta govorimo o obsegu dela, ki je potreben za dostavo proizvoda, storitve ali rezultata s posebnimi značilnostmi in funkcijami (Project Management Institute, 2012).

Kot je bilo že omenjeno, vključuje upravljanje obsega projekta več procesov. Ti so navedeni v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Načrtovanje obsega projekta

Je proces, v katerem se izdela načrt obsega projekta. To vključuje določitev načina določanja, potrjevanja in nadzorovanja obsega projekta. Ključna prednost tega je, da zagotavlja smernice za upravljanje obsega skozi celoten projekt.

Vodja projekta v pogovorih s projektним timom oziroma zunanjimi izvajalci predstavi vse potrebe za obnovitvena dela, na podlagi katerih se je določil obseg projekta. Obseg projekta vključuje časovni načrt izvedbe dejavnosti, poročilo o statiki objekta in varnostnem stanju konstrukcije. V procesu se pregleda tudi obstoječa dokumentacija.

2. Zbiranje zahtev

Zbiranje zahtev je postopek, s katerim se določa, upravlja in dokumentira upravljanje potreb in zahtev udeležencev za izpolnjevanje projektne ciljev. Ključna prednost tega procesa je, da zagotavlja osnovo za opredelitev in upravljanje obsega projekta, vključno z obsegom izdelka.

V našem projektu so bile zahteve podane iz več virov. To so bili želje in potrebe lastnika, gradbeno dovoljenje, projektne tim, zunanji izvajalci in dokumentacija o stanju objekta.

Preglednica 2: Delovni paketi

Številka	Opis
DP1	uskladitveni sestanki za pripravo projekta za potrditev
DP2	izbor izvajalca in nadzora
DP3	izvedba del
DP4	zaključek

Opomba: DP = delovni paket

Vir: lasten

3. Določanje obsega

Oprelitev obsega je proces razvoja podrobnega opisa projekta in izdelka. Ključna prednost tega procesa je, da opisuje meje izdelka, storitve ali rezultata tako, da opredeli, katere od zbranih zahtev bodo vključene v obseg projekta in katere ne.

Vhodni dokument v ta proces so bile zahteve, podane iz več virov. Naredil se je obhod objekta, kjer so se popisala dela ter naredil načrt celotne izvedbe in koordinacije del. Upoštevali so se gradbeno dovoljenje, načrt obsega projekta in zahteve. Nastal je seznam delovnih paketov.

4. Nadzorovanje obsega

Je proces, v katerem se spremljata status projekta in obseg proizvoda ter s katerim se upravljajo spremembe osnovnega obsega. Ključna prednost tega postopka je, da omogoča vzdrževanje osnovnega obsega skozi celoten projekt.

Pri obnovi stanovanjske hiše je vodja projekta izvajal nadzor z ogledi objekta, med katerimi je ugotavljal dejansko izvedbo načrta obsega projekta oziroma ali so se zahtevane prvine v obsegu projekta dejansko izvedle. Gradbeni nadzornik je izvajal ločen nadzor nad izvrševanjem del. Ugotovitve so se zapisale v poročilo o nadzoru obsega projekta.

4.3 Upravljanje sporeda projekta

V to dejavnost so vključeni procesi, ki so potrebni za pravočasno dokončanje projekta. Ti procesi so predstavljeni v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Načrt upravljanja sporeda projekta – izdelava urnika

Načrt upravljanja sporeda projekta je proces, pri katerem se vzpostavijo politike, postopki in dokumentacija za načrtovanje, razvoj, upravljanje, izvajanje in nadzor projektnega urnika. Ključna prednost tega procesa je, da zagotavlja smernice in usmeritve o tem, kako se bo

projektni načrt upravljal v celotnem projektu. Na podlagi želja lastnika, vnaprej določenih rokov za dokončanje in razpoložljivosti zunanjih izvajalcev se je izdelal urnik dejavnosti. Urnik je temeljil na mnenju strokovnega kadra in njihovih izkušnjah ter tudi na željah vodje projekta. S tem je bil izdelan načrt razporejanja dejavnosti.

2. Oprelitev dejavnosti

Oprelitev dejavnosti je proces prepoznavanja in dokumentiranja specifičnih dejanj, ki jih je treba izvesti za doseganje zelenih rezultatov projekta. Ključna prednost tega procesa je razdelitev delovnih paketov na dejavnosti, ki zagotavljajo osnovo za ocenjevanje, načrtovanje, izvajanje, spremljanje in nadzorovanje projektnega dela.

Pri svojem projektu smo prej opredeljene delovne pakete razčlenili na posamezne dejavnosti, kot je prikazano spodaj.

3. Ocena trajanja dejavnosti

Ocena trajanja dejavnosti nam pove, koliko časa je potrebno, da se konča posamezna dejavnost z ocenjenimi oziroma razpoložljivimi viri. Prednost tega procesa je, da zagotavlja količino časa, ki bo potrebna za dokončanje vsake dejavnosti, kar je pomemben vložek v proces razvoja urnika.

Postopek zahteva oceno potrebne količine dela za dokončanje dejavnosti in ocenjene količine razpoložljivih virov, ki so potrebni za dokončanje dejavnosti. Na podlagi teh ocen se določi ocena trajanja dejavnosti, ki so potrebne za dokončanje projekta.

Ocena je bila podana na podlagi podobnih projektov in izkušenj izvajalcev. Za svoj projekt smo določili rok za izvedbo vseh del 5 mesecev in 15 dni rezerve. Na koncu se je izkazalo, da je bila ocena trajanja dejavnosti dobra, saj je bil projekt končan v okviru danega roka.

4. Nadzor sporeda dejavnosti

Je postopek spremljanja stanja projektnih dejavnosti, da se lahko posodobi stanje projekta in da se upravljajo odstopanja od prvotnega načrta. Ključna prednost tega procesa je, da zagotavlja sredstva za zaznavo odstopanj od načrta ter sprejemanje korektivnih in preventivnih ukrepov, s čimer se zmanjšuje tveganje.

Nadzor urnika našega projekta je izvajal vodja projekta. Na tedenskih sestankih sta mu bila predstavljena napredek in izvajanje projekta. Med projektom ni bilo zamud, vse se je izvajalo, kot je bilo načrtovano.

Preglednica 3: Členitev delovnih paketov

Številka	Opis
DP1	Usklajevalni sestanki in priprava projekta za potrditev
D1.1	zbiranje informacij, priprava predloga, imenovanje projektne vodje in projektne tima
D1.2	pregled razpoložljive dokumentacije in objekta
D1.3	priprava projektne naloge in njena uskladitev z drugimi člani projektne skupine
D1.4	sprejem projektne naloge, skupaj z oceno stroškov in terminskim načrtom
DP2	Izbor izvajalca in nadzora
D2.1	izvedba razpisa za izvedbo gradbenega nadzora
D2.2	analiza ponudb, izbor nadzora in podpis pogodbe
D2.3	izvedba razpisa za izvedbo del
D2.4	analiza ponudb, izbor glavnega izvajalca in podpis pogodbe
DP3	Izvedba del
D3.1	uvedba izvajalca v delo
D3.2	izvedba del
D3.3	sodelovanje in nadzor na rednih tedenskih sestankih
D3.4	primopredaja izvedenih del in končni obračun
DP4	Zaključek
D4.1	prevzem objekta

Opombe: DP = delovni paket; D = dejavnost

Vir: lasten

4.4 Upravljanje stroškov projekta

V tem sklopu so zajeti procesi, ki pripomorejo k načrtovanju, ocenam, stroškom, financiranju, upravljanju in nadzoru stroškov, da se projekt lahko zaključi v okviru predvidenih stroškov. Predvsem pri manjših projektih lahko nekateri procesi potekajo sočasno oziroma so lahko obravnavani kot samo en proces, ki ga lahko v kratkem času opravi ena oseba. Na stroške je večinoma mogoče vplivati v začetni fazi projekta, zato je opredelitev stroškov zelo pomembna. Upravljanje stroškov projekta mora upoštevati zahteve posameznih udeležencev glede upravljanja stroškov, saj bo to vsak želel početi drugače. Na primer strošek naročenega blaga se lahko meri od sprejete odločitve o naročilu, od trenutka, ko je naročilo oddano, ko je blago dostavljeno ali ko je dejanski strošek nastal in je zabeležen za računovodstvo.

Procesi, ki so vključeni v upravljanje stroškov projekta, so predstavljeni v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Načrtovanje upravljanja stroškov

S procesom načrtovanja upravljanja stroškov se vzpostavijo postopki, pravila in dokumentacija. S tem se potem načrtujejo, upravljajo, porabijo in nadzorujejo stroški projekta. Ključna prednost tega procesa je, da zagotavlja vodenje in smernice o tem, kako se bodo stroški projekta upravljali skozi celoten projekt.

Vodja projekta je v Excelovo tabelo vnesel vse zbrane ponudbe zunanjih izvajalcev. Iz nje je bil razviden strošek za posamezno dejavnost in kdo jo bo opravil. Dokument, ki je pri tem nastal, se je imenoval Načrt upravljanja stroškov.

2. Ocena stroškov

Ocena stroškov je postopek ocene denarnih sredstev, potrebnih za dokončanje projektne dejavnosti. Ključna prednost tega procesa je, da določa višino stroškov, ki so potrebni za dokončanje projektne dela.

Ocena stroškov je napoved, ki temelji na danih informacijah v določenem času. Pri tem je treba upoštevati vse možnosti in tveganja in izbrati tisto oceno, ki prinaša samo potrebne stroške za dokončanje projekta. Na primer izdelati ali kupiti, kupiti ali izposoditi ali pa deljenje virov z drugimi.

Oceno stroškov je treba med projektom ponovno pregledati in posodobiti ter vanjo vključiti nove podrobnosti in informacije, ki so na voljo in ko so predpostavke preverjene. Ocena stroškov je podana za vse vire, ki bodo zaračunani med projektom. To so delo, material, oprema, storitev, objekti, inflacija, strošek financiranja, nepredvideni stroški in drugo.

Preglednica 4: Stroški projekta po virih

Oznaka	Opis	Strošek (v evrih)
V1	strokovni kader (SK)/mesec	2.000
V2	projektne dokumentacije	2.000
V3	gradbeni nadzor	1.000
V4	izvedba del	31.000
skupaj		36.000

Opomba: V = vir

Vir: lasten

V preglednici 4 so prikazani stroški našega projekta. Vključujejo stroške sodelujočih pri projektu, investitorja, stroške za zunanje izvajalce po pogodbah in materialne stroške. Ocenjeni stroški znašajo 36.000 evrov. Prevideni proračun je 40.000 evrov. Rezerva znaša 4.000 evrov, kar je približno 10 % predvidenega proračuna.

3. Nadzor stroškov

Nadzor stroškov je postopek spremljanja statusa projekta, na podlagi katerega se posodobijo stroški projekta in upravljajo spremembe osnovnega izhodišča stroškov. Ključna prednost tega procesa je, da zagotavlja sredstva za prepoznavanje odstopanja od načrta, na podlagi katerih lahko sprejmemo korektivne ukrepe in zmanjšamo tveganje.

Nadzor stroškov se je v našem projektu stalno izvajal. Primerjava dejanskih in načrtovanih stroškov je bila prikazana v poročilu za investitorja. V poročilih so se v razdelku o stroških načrtovani stroški vedno primerjali z dejanskimi, pri tem pa se je ugotavljalo tudi, koliko je načrt upravljanja stroškov skladen z dejanskim stanjem stroškov.

4.5 Upravljanje kakovosti v okviru projekta

Upravljanje kakovosti je skupek procesov in dejavnosti organizacije, ki izvaja dela v okviru projekta. S temi procesi se določajo politika kakovosti, cilji in odgovornosti, namen katerih je zadovoljiti potrebe, zaradi katerih je bil projekt začel. Proces upravljanja kakovosti projekta zagotavlja izpolnjevanje in potrjevanje projektnih zahtev, vključno z zahtevami za izdelke (Project Management Institute, 2012).

Upravljanje kakovosti se lahko razlikuje od projekta do projekta, pri čemer se lahko uporabljajo drugačni pristopi in merila. Pri vsakem projektu pa velja, da ima nedoseganje standardov kakovosti, določenih v začetku projekta, negativne posledice za vse udeležence projekta. Osnovni pristop upravljanja kakovosti projekta je skladnost s standardom ISO (ang. *International*

Organization for Standardization), ki poudarja pomembnost zadovoljstva strank, spodbuja preventivo namesto pregleda (strošek preprečevanja napak je veliko nižji kot odpravljanje napak, ki so najdene med pregledom ali uporabo), spodbuja stalne izboljšave, daje odgovornost vodstvu za zagotavljanje kakovosti in vključuje strošek kakovosti (skupen strošek rednega dela in dela, ki je potrebno za odpravo napak in zagotavljanje kakovosti zaradi slabega dela v prvem poskusu) (Project Management Institute, 2012).

Procesi, ki so vključeni v upravljanje kakovosti v okviru projekta, so predstavljeni v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Načrtovanje kakovosti

Je postopek, s katerim se ugotavljajo zahteve in/ali standardi kakovosti za projekt in rezultati projekta. Izvaja se tudi dokumentiranje načina dokazovanja skladnosti projekta z ustreznimi zahtevami in/ali standardi kakovosti. Ključna prednost tega procesa je, da zagotavlja vodenje in smernice o tem, kako se bo kakovost upravljala in potrjevala skozi celoten projekt.

Pri našem projektu je bila kakovost pomembna prvina uspešnosti projekta, zato se je izdelava načrta upravljanja kakovosti projekta prepustila projektni skupini, ki je imela potrebne izkušnje. V vseh pogodbah je bila zagotovljena primerna doba veljavnosti jamstva za vgrajene materiale in izvedena dela.

2. Nadzor kakovosti

Z nadzorom kakovosti se beležijo in spremljajo izidi oziroma rezultati izvajanja dejavnosti, povezanih s kakovostjo. Na podlagi tega se oceni uspešnost in poda priporočilo potrebnih sprememb. Ključne prednosti tega procesa so prepoznavanje vzrokov za slabo kakovost izvedene dejavnosti in priporočilo in/ali ukrepanje za njihovo odpravo ter potrditev, da projektni rezultati in delo izpolnjujejo zahteve, ki so jih določili ključni udeleženci in ki so potrebni za končno odobritev projekta.

Pri našem projektu obnove so izvajalci, skladno z zakonodajo, sami preverjali kakovost. Nadzor kakovosti nad izvedbo del GOI je izvajal gradbeni nadzornik. Na dnevnih ravni so vodja, projektni tim in gradbeni nadzornik opravili obhod po objektu in ugotavljali kakovost izvedbe. Ta se je predstavila na tedenskih sestankih.

4.6 Upravljanje človeških virov v okviru projekta

V to skupino procesov spadajo procesi za organiziranje, upravljanje in vodenje projektne skupine, v katero so vključene osebe z dodeljenimi nalogami in odgovornostmi, da se projekt lahko uspešno zaključi. Projektno skupino sestavljajo člani z različnimi kompetencami, ki lahko sodelujejo za polni ali krajši delovni čas. Posameznemu članu projektne skupine sta dodeljeni ločena vloga in odgovornost. Kljub temu je njihovo medsebojno sodelovanje zelo koristno pri načrtovanju projekta in sprejemanju odločitev (Project Management Institute, 2012).

V upravljanje človeških virov v okviru projekta spadajo procesi, predstavljeni v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Določanje projektnega tima

Pridobivanje projektnega tima je postopek, v katerem se potrdi razpoložljivost človeških virov, s čimer se pridobi ekipa, ki je potrebna za zaključek dejavnosti projekta. Ključne prednosti tega procesa so oris in usmerjanje izbire ekipe ter dodelitev odgovornosti za pridobitev uspešne ekipe.

Menedžer projekta ali njegova ekipa lahko neposredno vpliva na izbor članov projektnega tima ali pa ne, odvisno od kolektivnih pogodb, uporabe osebja podizvajalcev, notranjih ali zunanjih odnosov poročanja oziroma drugih razlogov. Pomembno je, da je pri pridobivanju projektnega tima upoštevano, da bi moral projektni menedžer ali njegova ekipa vplivati in se učinkovito pogajati s tistimi, ki so v položaju, da zagotovijo ustrezne kadre za izvedbo projekta. Nezadostni kadri ali zmogljivosti zmanjšujejo verjetnost uspeha, v najslabšem primeru pa lahko povzročijo odpoved projekta. Če ustrezni kadri niso dostopni zaradi različnih zadržkov oziroma ovir, kot so ekonomski razlogi ali naloge pri drugih projektih, se lahko zgodi, da mora projektni menedžer oziroma njegova ekipa določiti druge kadre, ki imajo nižje kompetence (upoštevajoč pravna, regulativna, obvezna in druga posebna merila).

Projektni tim našega projekta so sestavljali:

- vodja projekta, ki je tudi lastnik in investitor,
- računovodstvo in pravna služba.

V projekt so bili poleg projektnega tima vključeni še zunanji viri:

- izvajalci del GOI,
- strokovni sodelavec za področje del GOI – Mladen d. o. o.,
- projektant arhitekt in projektant požarne varnosti,
- gradbeni nadzor nad gradbenimi in fasadnimi deli, nad deli polaganja strešne kritine in pri vgradnji oken,
- glavni izvajalec s svojimi podizvajalci.

2. Upravljanje projektnega tima

Pri vodenju projektnega tima se sledi uspešnosti članov ekipe, zagotavljajo se povratne informacije, rešujejo težave in upravljajo spremembe sestave projektnega tima. Namen je kar najbolj optimizirati uspešnost projekta. Ključna prednost tega procesa je, da vpliva na vedenje ekipe, obvladuje konflikte, rešuje težave in ocenjuje uspešnost članov ekipe.

Vodenje projektnega tima zahteva različne vodstvene veščine za spodbujanje timskega dela in povezovanje prizadevanj članov ekipe za ustvarjanje visoko učinkovitih timov. To so veščine s posebnim poudarkom na komunikaciji, obvladovanju konfliktov, pogajanjih in vodenju. Projektni vodje bi morali članom tima dodeljevati naloge, ki jim predstavljajo izziv, ter opaziti in priznati njihovo uspešno opravljanje.

Delo projektnega tima se je koordiniralo na tedenskih sestankih, na katerih se je pregledalo opravljeno delo in pripravil načrt za naslednji teden. Na sestankih se je opravljal tudi nadzor že opravljenega dela.

4.7 Upravljanje komuniciranja v okviru projekta

V to skupino so vključeni procesi za zagotavljanje pravočasnosti in ustreznosti načrtovanja, s pomočjo katerih se zbirajo, ustvarjajo, razdeljujejo, shranjujejo, pridobivajo, upravljajo, nadzorujejo, spremljajo in razporejajo projektne informacije. Menedžerji projektov večino svojega časa porabijo za komunikacijo s člani tima in drugimi udeleženci projekta, ki so lahko notranji (na vseh organizacijskih ravneh) ali zunanji. Učinkovita komunikacija zapolni vrzel med različnimi udeleženci, ki lahko imajo različna kulturna in organizacijska ozadja, so različno strokovno usposobljeni ter imajo različne interese in perspektive, ki vplivajo na izvedbo ali rezultat projekta. Komunikacijske dejavnosti v teh procesih imajo več dimenzij. Potekajo lahko interno (znotraj projekta), eksterno (s strankami, ponudniki, drugimi projekti, organizacijami, javnostjo), formalno (poročila, zapisniki, sestanki) in neformalno (elektronska pošta, zapiski, *ad hoc* razprave), vertikalno (navzgor

in navzdol znotraj organizacije) in horizontalno (s sodelavci), uradno (glasilo, letno poročilo) in neuradno (neuradna komunikacija) (Project Management Institute, 2012).

Upravljanje komuniciranja v okviru projekta vključuje proces, opisan v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Upravljanje komuniciranja v okviru projekta

Upravljanje komuniciranja je proces, pri katerem se ustvarjajo, razdeljujejo, zbirajo, pridobivajo, shranjujejo in razporejajo projektne informacije v skladu z načrtom upravljanja komunikacij. Prednost tega procesa je, da omogoča učinkovit in uspešen pretok komunikacije med udeleženci projekta. Ta proces zajema več kot le prenos pomembnih informacij, saj je njegov ključni namen zagotoviti, da je bila informacija, sporočena udeležencem, pravilno ustvarjena, na drugi strani pa prejeta in pravilno razumljena.

Vodja projekta je z udeleženci komuniciral na več načinov, in sicer:

- od projektnega tima navzven, in sicer s projektnimi partnerji;
- pri izdaji dokumentacije z upravno enoto;
- obveščal je sosede;
- sestavil je pisni zapisnik za pomembnejše operativne sestanke, ki so ga morali podpisati vsi udeleženci sestanka.

4.8 Upravljanje tveganj v okviru projekta

V upravljanje tveganj v okviru projekta so vključeni procesi izvajanja načrtovanja upravljanja tveganj, analiza, opredelitev, načrtovanje odzivanja in obvladovanje tveganj v okviru projekta. Cilji tega sklopa procesov so povečati verjetnost in vpliv pozitivnih dogodkov ter zmanjšati verjetnost in vpliv negativnih dogodkov v projektu (Project Management Institute, 2012).

Tveganja v okviru projekta so lahko nenačrtovan dogodek ali negotovo stanje projekta, ki ima lahko v primeru dogodka za posledico pozitiven ali negativen učinek na cilje projekta. Cilji projekta, na katere lahko vplivajo tveganja, so obseg, časovni načrt, stroški in kakovost. Tveganje lahko nastane zaradi enega vzroka ali več teh. Če se tveganje uresniči, ima lahko različne vplive. Povzročitelji tveganja so lahko zahteve naročnika, neka omejitev oziroma pogoj ali predpostavka, ki ustvarja možnost negativnih ali pozitivnih rezultatov. Če pride do enega od teh nepričakovanih dogodkov, lahko to vpliva na projekt oziroma na obseg, stroške, časovni načrt, kakovost ali uspešnost projekta (Project Management Institute, 2012). O mogočih tveganjih se običajno razmišlja, nanje pa se ne pripravi. Gre za preišljen proces, v katerem se ugotavljajo in proučujejo tveganja v okviru

projekta in odzivi nanje. Z vidika gospodarnosti je obvladovanje tveganj nujno (Kern in Prelec, 2006).

Organizacije in akterji projekta so imajo različno stopnjo nagnjenosti k tveganjem. Odvisna je od njihove politike do tveganja, na katero vpliva več dejavnikov. Dejavniki so razdeljeni v tri skupine, in sicer nagnjenost k tveganju, stopnja dopustnega tveganja in prag tveganja. Pozitivna in negativna tveganja se pogosto pojmujejo kot priložnosti in nevarnosti. Projekt je sprejet, če so tveganja znotraj meje dopustnega in so v ravnovesju s končno nagrado (Project Management Institute, 2012).

V upravljanje tveganj v okviru projekta spadajo procesi, predstavljeni v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Načrtovanje upravljanja tveganj v okviru projekta

Je proces določanja načina izvajanja dejavnosti v zvezi z upravljanjem tveganj v okviru projekta. Ključna prednost tega procesa je, da zagotavlja, da so stopnja, vrsta in vidnost obvladovanja tveganj sorazmerne s tveganji in pomembnostjo projekta za organizacijo. Načrt obvladovanja tveganj je ključnega pomena za komunikacijo z vsemi udeleženci ter za pridobitev soglasja in podpore od njih, da se zagotovi podpora in učinkovito izvajanje procesa obvladovanja tveganj v življenjskem ciklu projekta. Postopek načrtovanja upravljanja tveganj se mora začeti, ko je projekt zasnovan, končati pa ga je treba zgodaj med načrtovanjem projekta (Project Management Institute, 2012).

Na skupnih sestankih je projektni tim na podlagi izkušenj svojih članov opredelil mogoča tveganja in predvidel ukrepe v skladu z *Zakonom o delovnih razmerjih* (Ur. l. RS, št. 31/13) in *Gradbenim zakonom* (Ur. l. RS, št. 199/21).

2. Prepoznavanje tveganj v okviru projekta

Je postopek ugotavljanja, katera tveganja lahko vplivajo na projekt, in dokumentiranja njihovih značilnosti. Ključna prednost tega procesa je dokumentacija obstoječih tveganj ter znanj in sposobnosti, ki jih daje projektni skupini za predvidevanje dogodkov. Proces se ponavlja, saj se nova tveganja pokažejo oziroma so odkrita med življenjskim ciklom projekta (Project Management Institute, 2012). Pri izvedbi našega projekta smo opredelili tveganja, ki so predstavljena v preglednici 5.

3. Načrtovanje odzivov ob uresnitvi tveganj

Je proces razvoja možnosti in ukrepov ob uresnitvi tveganj za povečanje priložnosti in zmanjšanja nevarnosti za cilje projekta. Ključna prednost tega procesa je, da obravnava tveganja glede na njihovo prioriteto, po potrebi vnaša vire in dejavnosti v proračun, časovni načrt

Preglednica 5: Opredelitev tveganj v okviru projekta

Mogoče težave	Verjetnost, da se bo dogodek zgodil	Ocena posledic in ukrepi	Stopnja tveganja
Slabo izdelana projektna naloga in slabo določeni pričakovani cilji.	minimalna	<p>Ocena posledic:</p> <ul style="list-style-type: none"> stroški projektiranja se povečajo, zaradi sprememb se podaljša tudi rok projektiranja. <p>Ukrepi:</p> <ul style="list-style-type: none"> dovolj časa za pripravo PN, kompetenčen projektni tim, vključevanje zunanjih strokovnjakov, če je potrebno, predhodni ogled referenčnega objekta. 	srednja
Slabo ocenjeni stroški	srednja	<p>Ocena posledic:</p> <ul style="list-style-type: none"> povečanje pričakovanih stroškov ali zaustavitev projekta. <p>Ukrepi:</p> <ul style="list-style-type: none"> ustrezen popis predvidenih del, vključevanje zunanjih strokovnjakov, če je potrebno, pregled stroškov podobnih objektov. 	srednja
Neskladnost projekta z željami in pričakovanji naročnika	minimalna	<p>Ocena posledic:</p> <ul style="list-style-type: none"> dodatna dela zaradi morebitnih dodatnih nepredvidenih nujnih posegov. <p>Ukrepi:</p> <ul style="list-style-type: none"> nenehen nadzor vodje projekta in pravočasno vključevanje članov projektnega tima, jasna vizija pričakovanih del. 	minimalna
Slab projekt, slab popis, slabi detajli	srednja	<p>Ocena posledic:</p> <ul style="list-style-type: none"> povečanje stroškov, podaljšanje časa pri izvedbi zaradi sprememb ali dodatnih del. <p>Ukrepi:</p> <ul style="list-style-type: none"> sodelovanje s projektantom in usklajevanje predvidenih rešitev, ogled referenčnega objekta za predlagane rešitve, revizija projekta po potrebi. 	velika
Neustrezna izbira izvajalcev	srednja	<p>Ocena posledic:</p> <ul style="list-style-type: none"> povečani stroški izvedbe, daljši rok izvedbe, slabša kakovost izvedbe. <p>Ukrepi:</p> <ul style="list-style-type: none"> temeljito preverjanje referenc, ustrezna določitev pogodbenih zavarovanj, dober, stalen in pravočasen nadzor nad izvedbo del in hitro sprejemanje ukrepov. 	srednja
Zamujanje izvedbe del	minimalna	<p>Ocena posledic:</p> <ul style="list-style-type: none"> projekt ni usklajen s potrebami investitorja glede rabe objekta. <p>Ukrepi:</p> <ul style="list-style-type: none"> konstanten nadzor gradbenega nadzora, poročanje vodje projekta in stalen nadzor, rezervni načrt v primeru zamud. 	visoka
Neustrezna izvedba del	minimalna	<p>Ocena posledic:</p> <ul style="list-style-type: none"> površno obnovljen objekt, slaba kakovost, povečani stroški vzdrževanja, podaljšan rok trajanja gradnje, povečani stroški projekta, <p>neuspešno izveden projekt,</p> <ul style="list-style-type: none"> zahteve iz investicijske dokumentacije niso izpolnjene. 	visoka

Vir: lasten

in načrt vodenja projekta. Odzivi na tveganje morajo biti primerni oziroma sorazmerni glede na pomembnost tveganja, stroškovno učinkoviti pri spopadanju z izzivom, realni v okviru projekta, o njih se morajo strinjati vse vpletene strani in morajo imeti odgovorno osebo (Project Management Institute, 2012).

Ukrepi za zmanjšanje možnosti uresničitve prepoznanih tveganj v našem projektu so navedeni v preglednici 5.

4. Nadzor tveganj in uresničitve teh v okviru projekta

Nadzor tveganj pomeni izvajanje načrtov, v katerih imamo načrtovan odziv na tveganja ter sledenje opredeljenim in drugim tveganjem. Poleg tega načrtujemo prepoznavanje novih tveganj in ocenjevanje učinkovitosti procesa nadzora tveganj v celotnem projektu. Prednost tega procesa je, da izboljšuje učinkovitost pristopa k tveganju v celotnem življenjskem ciklu projekta za stalno optimizacijo odzivov na tveganja. Kljub temu je treba projektno delo stalno spremljati ter opredeljevati nova, spreminjajoča se in zastarela tveganja (Project Management Institute, 2012).

Rezultat procesa nadzora tveganj lahko vključuje izbiro alternativnih strategij, izvedbo rezervnega načrta, popravne ukrepe in spreminjanje načrta vodenja projekta (Project Management Institute, 2012).

Nadzor nad tveganji je v našem projektu potekal stalno, izvajal pa ga je vodja projekta. Nadzor nad izvajalci je opravljala projektna skupina.

4.9 Upravljanje nabav v okviru projekta

Upravljanje nabav v okviru projekta zajema procese za nakup ali pridobitev izdelkov, storitev ali rezultatov, ki so potrebni za uresničenje ciljev projekta. Organizira jih lahko ali kupec ali prodajalec storitev, proizvodov oziroma projektnih rezultatov. Procesi, ki so vključeni, so nadzor pogodb in sprememb, ki so potrebne za razvoj in izdajo pogodb in naročil o nakupu. Poleg tega upravljanje nabav v okviru projekta vključuje tudi nadzor nad pogodbami. Vključuje tudi upravljanje pogodbenih obveznosti, ki so projektne skupini naložene s pogodbo (Project Management Institute, 2012).

V upravljanje nabav v okviru projekta spadajo procesi, predstavljeni v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Načrtovanje nabav v okviru projekta

Je proces izbire dobavitelja. Ključna prednost tega postopka je, da določa, ali je treba pridobiti zunanjo pod-

poro. Če jo je treba pridobiti, določa tudi vrsto potrebne podpore, način pridobitve, kolikšna je potreba in kdaj jo je treba pridobiti (Project Management Institute, 2012).

V okviru tega procesa je predvideno ocenjevanje potencialnih prodajalcev, ocenjevanje tveganja pri vsaki analizi »naredi ali kupi« in pregled predvidene vrste pogodbe, da se izognemo tveganjem ali jih oblažimo oziroma jih prenesemo na prodajalca (Project Management Institute, 2012).

V našem projektu so načrtovanje in izvedbo nabav izvedli zunanji izvajalci, saj je cena za njihovo delo vsebovala tudi potreben material, ki so ga zagotovili sami.

2. Izvedba naročil

To je postopek pridobivanja odzivov prodajalcev, izbire prodajalca in podpisa pogodbe. Ključna prednost tega procesa je, da omogoča uskladitev notranjih in zunanjih pričakovanih udeležencev prek vzpostavljenih dogovorov. Med njegovim izvajanjem bo ekipa prejela ponudbe prodajalcev in uporabila predhodno določena merila za izbiro usposobljenih in primernih prodajalcev oziroma ponudnikov (Project Management Institute, 2012).

4.10 Upravljanje udeležencev v okviru projekta

Ta skupina vključuje procese, ki so potrebni za prepoznavanje udeležencev projekta. To so lahko ljudje, skupine ali organizacije, ki bi lahko vplivale na projekt oziroma bi ta lahko vplival nanje. Namen procesov je proučiti, kakšna pričakovanja in vpliv imajo udeleženci na izvedbo projekta in odločitve znotraj projekta. Poleg tega se procesi upravljanja udeležencev osredotočajo na stalno komunikacijo z njimi. Namen tega je razumevanje njihovih potreb in pričakovanj in osredotočenost na obravnavo postavljenih vprašanj. Zadovoljstvo udeležencev projekta je treba obravnavati kot ključni cilj projekta (Project Management Institute, 2012).

Pri vsakem projektu so prisotni udeleženci, na katere lahko projekt vpliva pozitivno ali negativno, oziroma lahko oni vplivajo na projekt pozitivno ali negativno. Pri tem se ločijo po stopnji vpliva na potek projekta in pričakovan izid. Zmožnost projektnega vodje, da pravilno opredeli in upravlja udeležence, lahko pomeni razliko med uspešno ali neuspešno zaključenim projektom (Project Management Institute, 2012).

Upravljanje udeležencev v okviru projekta vključuje proces, ki je predstavljen v nadaljevanju (Project Management Institute, 2012).

1. Določanje udeležencev

Določanje udeležencev je postopek prepoznavanja oziroma odkrivanja ljudi, njihovih skupin ali organizacij, ki bi lahko vplivali na uspešnost izvedbe projekta, dejavnosti in rezultate znotraj projekta in obratno. Poleg tega vključuje dokumentiranje in analiziranje ustreznih informacij v zvezi z njihovimi interesi ter tudi informacije v zvezi z njihovo vključenostjo, vplivom, soodvisnostjo in morebitnim vplivanjem na uspešnost projekta. Ključna prednost tega procesa je, da projektne vodi omogoča ugotavljanje ciljne osredotočenosti vsakega udeleženca ali skupine udeležencev (Project Management Institute, 2012).

Udeleženci našega projekta so bili zunanji izvajalci, sosede in vaščani.

5 Sklep

Izvedba projekta obnove stanovanjske hiše je bila končana v roku ter skladno s pričakovanji in načrtom. Projekt je bil izveden ustrezno in kakovostno ter tako tudi ocenjen. S projektom nismo presegl predvidenih finančnih sredstev. Namen projekta je bil dosežen. Merili za sprejem projekta sta bila predvsem kakovost in pravočasnost izvedbe.

Pri pisanju članka smo sledili metodi *PMBOK guide – fifth edition* (Project Management Institute, 2021) ki znotraj projekta opredeljuje deset področij upravljanja. Ta področja so:

- upravljanje integracije projekta,
- upravljanje obsega projekta,
- upravljanje sporeda projekta,
- upravljanje stroškov projekta,
- upravljanje kakovosti v okviru projekta,
- upravljanje človeških virov v okviru projekta,
- upravljanje komuniciranja v okviru projekta,
- upravljanje tveganj v okviru projekta,
- upravljanje nabav v okviru projekta,
- upravljanje udeležencev v okviru projekta.

Temeljno vprašanje pri investiciji v obnovo stanovanjskega objekta ali pri katerikoli drugi investiciji je, kolikšen mora biti »input«, da dobimo optimalen »output«. S tem se opiramo na ekonomsko upravičenost investicije. Kljub temu cilj investiranja ni samo dobiček v določenem časovnem obdobju, temveč je glede na preference odločevalca treba najti kompromis med maksimiranjem pričakovanega donosa investicije in prizadevanjem za kar največje zmanjšanje tveganja. Ključni za to sta analiza in ocena tveganja.

Tako kot projekt ima tudi objekt oziroma stavba svoj življenjski cikel, znotraj katerega so posamezne faze. Začetek življenjskega

cikla objekta je pobuda, v kateri se ugotovi in potrди potreba po gradnji, zaključek življenjskega cikla pa je prenova ali razgradnja objekta. V našem primeru je bila obnova tista, ki je podaljšala življenjski cikel našega objekta.

Ugotovili smo, da uporaba procesov projektnega menedžmenta lahko izboljša učinkovitost projekta oziroma investicije. To pomeni, da je projekt na koncu donosnejši, saj se s projektne pristopom k obnovi objekta poveča transparentnost projekta in zmanjšajo tveganja, posledica katerih so največkrat povečani stroški in podaljšani časovni okvir izvedbe projekta. S tem smo potrdili obe zastavljeni hipotezi. Procesi projektne menedžmenta torej omogočajo jasnejši pregled nad vsemi fazami in komponentami projekta, kar poveča možnosti za uspešno zaključen projekt.

Z določenimi prilagoditvami je torej mogoče vsa obnovenjena dela stanovanjskih in drugih objektov izvesti s projektno izvedbo obnovenjenih del.

.....
Nika Mori Markus, mag. prav. in manag. neprem.
Magistrantka Evropske pravne fakultete Nove univerze, Katedra za
pravo in management nepremičnin, Ljubljana
E-pošta: nika.mori1@gmail.com

Prof. ddr. David Bogataj
Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Katedra za pravo in management nepremičnin, Ljubljana
E-pošta: david.bogataj@epf.nova-uni.si

Opombe

[1] Prispevek je nastal na podlagi magistrskega dela *Uporaba procesov projektnega managementa pri investiciji v obnovo stanovanjskega objekta za namene prodaje na trgu*, ki ga je pod mentorstvom prof. ddr. Davida Bogataja na Evropski pravni fakulteti Nove univerze napisala in aprila 2023 uspešno zagovarjala magistrica Nika Mori Markus.

Viri in literatura

Geodetska uprava Republike Slovenije (2021): *Poročilo o slovenskem nepremičninskem trgu za prvo polletje 2021*. Ljubljana.

Gradbeni zakon. Uradni list Republike Slovenije, št. 199/21. Ljubljana.

Inženirska zbornica Slovenije (2020). *Pravila stroke: splošna določila*. Ljubljana.

Kern, T., in Prelc, M. (2006): Tveganja v projektih in njihovo obvladovanje. *Projektna mreža Slovenije*, 9(2), str. 19–24.

Pfeifer, Ž. (2011): *Vodenje projektov javno-zasebnih partnerstev*. Celje, Fakulteta za komercialne in poslovne vede.

Project Management Institute (2012): *A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® Guide) – fifth edition*. Pensilvanija.

Radujković, M. (2000): Voditelj projekta. *Građevinar*, 52(3), str. 143–151.

Rozman, R., in Stare, A. (2008): *Projektne management ali ravnateljevanje projekta*. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.

Shiller, R. (2015): *Irrational exuberance*. New Jersey, Princeton University Press.

Slana, M. (2005): *Investicijski procesi in vodenje projektov: Seminarско gradivo za strokovne izpite*. Ljubljana, Inženirska zbornica Slovenije.

Stare, A. (2011): *Projektni management: teorija in praksa*. Ljubljana, Agencija Poti.

Statistični urad Republike Slovenije (2022): *Stanovanja po letu izgradnje, naselja, Slovenija, večletno*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si> (sneto 6. 1. 2023).

Uredba o razvrščanju objektov. Uradni list Republike Slovenije, št. 96/22. Ljubljana.

Zakon o delovnih razmerjih. Uradni list Republike Slovenije, št. 21/13. Ljubljana.

Marin ŽGELA
Živa KRISTL

Program energetske preнове stavb do skoraj ničenergijske ravni na Hrvaškem

Hrvaška namerava do leta 2030 energetske prenoviti 6,3 milijona kvadratnih metrov večstanovanjskih stavb. Žarišče raziskave je usmerjeno v pripravljenost anketiranih za energetske prenovne, v poznavanje koncepta skoraj ničenergijske stavbe (v nadaljevanju: SNES; ang. *Nearly Zero Energy Buildings*, NZEB), seznanjenost s postopki pridobivanja subvencij za energetske prenovne stavb in pridobivanje mnenja o finančni izvedljivosti projektov. Raziskava obsega dva metodološka dela: analizo trenutnih rezultatov na področju energetskih prenov glede na zahteve predpisov, trenutne možnosti in omejitve z metodo kompilacije ter raziskavo odnosa javnosti do koncepta SNES,

obnovljivih virov energije v stavbah in informiranosti o možnostih financiranja z metodo anketiranja. Čeprav je bil v zadnjih letih na področju energetske učinkovitih stavb dosežen napredek, je javnost do SNES še vedno zadržana, posebej kadar govorimo o energetskih prenovah, kar je pogosto povezano s stroški naložb in vzdrževanja. Ugotovljene ovire so predvsem informacijske in finančne.

Ključne besede: energetska prenova stavb, poraba, skrb za okolje, podnebne spremembe, skoraj ničenergijske stavbe (SNES)

1 Uvod

Emisije toplogrednih plinov so eden glavnih vzrokov za pojav globalnega segrevanja. V splošnem je grajeno okolje odgovorno za več kot 40 % porabe energije in posledično 36 % emisij CO₂ v Evropi. V stavbnem sektorju so stanovanjske stavbe najštevilčnejše, zato imajo tudi največji vpliv na okolje (Evropska komisija, 2019a). Od začetka leta 2021 morajo biti v skladu z 9. členom Direktive EU o energetski učinkovitosti stavb 2010/31/EU (Evropski parlament in Svet, 2010) vse nove stavbe, zgrajene v EU, SNES. Evropska komisija podpira razvoj upravnih predpisov, ki spodbujajo razogljičenje stavbnega sektorja, tudi s pristopom SNES pri prenovah stavb. Definicija SNES je v hrvaški pravni red prenesena iz evropske zakonodaje. To je stavba z zelo visokimi energijskimi lastnostmi. Porabi zelo malo energije, ki jo večinoma pridobimo z energijo iz obnovljivih virov, vključno s tisto, ki je proizvedena na samem objektu ali v njegovi bližini (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2022). Pravzaprav je energetska učinkovitost prvi korak k ambicioznemu cilju zmanjšanja ogljičnih emisij v EU do leta 2050 (Margini idr., 2020). Glede na novejšje raziskave je mogoče v državah članicah EU opredeliti različne stopnje razvitosti koncepta SNES (D'Agostino idr., 2021). Čeprav je v zadnjih letih prišlo do

velikega napredka na področju energetske učinkovitih stavb, je javnost do koncepta SNES ponekod še vedno zadržana: Dvomi so pogosto povezani s stroški naložb in vzdrževanja (Milovanović in Bagarić, 2020). Razumevanje dvomov in zadržkov ter koristi za končne uporabnike SNES lahko pripomore k bolj ciljnim naravnanim ukrepom politik in s tem k večji pripravljenosti javnosti za investicije v visoko učinkovite energetske prenovne stavb.

Po podatkih Observatorija EU, ki spremlja energetske učinkovitost stavb v državah članicah, se stavbni fond v EU nezadržno stara. Kar 75 % stavb v EU je bilo zgrajenih pred letom 1990 (Evropska komisija, 2018), pri čemer stopnja prenove znaša približno 1,2 % na leto (Vilches idr., 2017). Čeprav ta problem ni omejen le na Vzhodno Evropo in balkanske države, ima Južna Evropa izrazito star stanovanjski fond, kar še povečuje zahtevnost izzivov glede razogljičenja obstoječih stavb (Monzon-Chavarias, idr., 2021). Težišče programa energetskih prenov stavb na Hrvaškem je zato prenova stavb z najslabšimi energetskimi lastnostmi. V celinskem delu Hrvaške je takih objektov približno 34 %, v obalnem delu države pa še nadaljnjih 30 %.

Hrvaška namerava do leta 2030 energetske prenoviti 6,3 milijona kvadratnih metrov večstanovanjskih stavb. Stavbe iz te kategorije porabijo 30 % energije v celotnem stanovanjskem sektorju. Ukrepi energetske prenovе so predvideni v osnutku programa energetske prenovе večstanovanjskih stavb do leta 2030 (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2021). Vključujejo namestitve ali zamenjavo toplotne izolacije in ogrevalnih sistemov z uporabo okolju prijaznih virov energije in drugih primernih rešitev. Nekateri od teh virov energije so zemeljski plin in lesni peleti, rešitve pa vključujejo tudi sončne kolektorje in toplotne črpalke. Trenutno na Hrvaškem v stanovanjskem sektorju kot energent prevladuje biomasa s skoraj 50 %, v večstanovanjskih stavbah pa je njihov delež okrog 35-odstoten. Osnovni pogoj za sodelovanje v programu energetskih prenov za večstanovanjske stavbe je zmanjšanje letne porabe toplotne energije za najmanj 50 % glede na stanje pred prenovo (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2021).

Upoštevati pa je treba tudi finančne posledice, ki jih lahko ima program. Stroškovno optimalen metodološki okvir za skoraj ničenergijske stavbe, kot ga je opredelila Evropska komisija, vključuje analizo občutljivosti finančnih parametrov, nekateri avtorji pa opozarjajo, da niso vključene spremembe podnebnih razmer (Ferrara in Fabrizio, 2017). Nепrestano prilagajanje politik in ukrepov je zato nujno za zagotavljanje učinkovitega razmerja med porabo obnovljivih virov, energetske učinkovitostjo in stroški (De Luca idr., 2020). Opozoriti je treba tudi, da naj bi med letoma 2014 in 2035 svetovni trg za blago in storitve, povezane z gradnjo in obnovo SNES, rasel s skupno letno stopnjo 44,5 % (De Luca, idr., 2020). To pomeni izjemno visoko povečanje, za katero je poleg financiranja treba zagotoviti tudi izobraženo delovno silo. Trenutno so glavne ovire pri projektih, zlasti na Hrvaškem in v podobnih državah, predolga vračilna doba in negotovosti glede učinkovitosti večjih prenovitvenih ukrepov. Ker je za lastnike sprejemljiva vračilna doba do 10 let, to povečuje naložbena tveganja za zasebnike in podjetja (Kuivjogi idr., 2021).

Poleg pregleda obstoječega stanja se ta raziskava^[1] osredinja na administrativni del, ki ureja energetske prenovе stavb, trenutne možnosti in omejitve izvedbe energetske prenovе ter nadaljnje razvojne potenciale. Predvidevamo, da so prebivalci Hrvaške razmeroma zadržani do tehnoloških novosti, ki odstopajo od ustaljenih praks. Zato se raziskava osredotoča na mnenje javnosti o energetski prenovi stavb do ravni SNES ter s povezanimi vprašanji glede informiranosti, učinkovitosti in financiranja. Podatke smo zbrali iz obstoječe literature in izvedene ankete. Pregled literature omogoča analizo obstoječega stanja na področju zakonodaje, programov financiranja in dosedanje učinkovitosti ukrepov. Z anketo pa želimo ugotoviti, kakšen

je odnos javnosti do energetske prenovе stavb in doseganja energetske učinkovitosti do stopnje SNES, kolikšen delež vprašanih se zanima za proces energetske prenovе stavb in v kolikšni meri. Zanimalo nas je tudi, koliko je javnost seznanjena z dokumentacijo in pogoji glede kandidiranja za sofinanciranje energetske prenovе, kateri ukrepi energetske prenovе so ji znani in ali je po mnenju javnosti financiranje energetske prenovе finančno in tehnično (pre)zahtevno. Ciljna starostna skupina anketirancev je bila od 31 do 50 let, in sicer zaradi iz dveh razlogov: to je življenjsko obdobje, v katerem večina ljudi rešuje stanovanjsko vprašanje oziroma se odloča za naložbo v lastno nepremičnino, in pri tej populaciji je več možnosti, da imajo posamezniki neposredne izkušnje ali poznajo koga, ki je izvedel energetske prenovе stavbe.

2 Trenutno stanje na področju energetskih prenov stavb na Hrvaškem

Za izboljšanje energetske učinkovitosti stavb je hrvaška vlada v sodelovanju z ministrstvom za gradnjo prostor in državno lastnino julija 2014 oblikovala prvi program energetske prenovе večstanovanjskih stavb do leta 2020 (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2014). Po razpoložljivih analizah ministrstva za prostorsko načrtovanje, gradnjo in državno lastnino Republike Hrvaške je bilo od 1. aprila 2014 do 31. decembra 2019 zgrajenih skupno 145 objektov SNES s površino 176.981 m² (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2022). Podrobnejši pregled je predstavljen v preglednici 1. Zadnji razpisi so bili združeni z ukrepi za sofinanciranje energetske prenovе v potresu poškodovanih družinskih hiš (Fond za zaščito okoliša i energetske učinkovitost Republike Hrvatske, 2022).

3 Pregled obstoječega stanja

3.1 Energetska politika in zakonodaja v EU

Leta 2012 je bila predstavljena Strategija za trajnostno konkurenčnost gradbenega sektorja in njegovih podjetij (Evropska komisija, Evropski parlament in Svet, 2012), ki je postavila temelje za prilagajanje gradbenega sektorja ključnim izzivom. Paket ukrepov, ki je še dodatno spodbudil prizadevanja za zeleni prehod, je program Čista energija za vse Evropejce, (Evropska komisija, 2019), ki utemeljuje razvoj trajnostnega, konkurenčnega, varnega in kakovostnega energetskega sistema. Med drugim vključuje zakonske dokumente na področju energetske učinkovitosti stavb, porabo obnovljivih virov energije, energetske učinkovitost in ureditev energetskega trga. V tem

Preglednica 1: Število stavb SNES na Hrvaškem

Skupno število SNES stavb do konca leta 2019	Skupna bruto izgrajena površina SNES (m ²)	Skupna neto izgrajena površina SNES (m ²)	Obdobje
22	47.790	42.879	1. 1. 2014–30. 6. 2017
18	14.220	8.171	1. 7. 2017–31. 12. 2017
17	9.007	8.360	1. 1. 2018–30. 6. 2018
38	73.931	59.632	1. 7. 2018–31. 12. 2018
49	31.668	28.494	1. 1. 2019–30. 6. 2019
1	365	307	1. 7. 2019–31. 12. 2019
145	176.981	147.843	

Vir: Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske (2022)

paketu ima pomembno mesto energetska učinkovitost stavb, s čimer se vključuje v širši kontekst razogljičenja energetskih sistemov. Analiza učinkovitosti Direktive o energetske učinkovitosti stavb, ki jo je opravila Evropska komisija, je pokazala, da je znatno zmanjšanje emisij iz novih in obstoječih stavb ključno za doseganje ciljev razogljičenja EU do leta 2030 in leta 2050. Da bi dosegli to zmanjšanje, morajo predpisi poleg zmanjšanja porabe energije izražati stroške ogljičnih emisij v energetske bilanci in zagotavljati finančno podporo za naložbe v prenovo (Evropska komisija, 2021). Leta 2010 je Evropska komisija s sprejetjem sporočila Evropa 2020: Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast utemeljila smer gospodarskega razvoja EU v naslednjih desetletjih (Evropska komisija, 2020). Zlasti gradbeni sektor je pomembno gospodarsko gonilo Evrope, saj je v številnih državah moč ali šibkost gradbenega sektorja glavni kazalnik stanja gospodarstva in razvojnega potenciala.

Opredelitev SNES in prenos v nacionalno zakonodajo sta temeljna kamna za povečanje energetske učinkovitosti grajenega okolja kot dela trajnostne strategije EU. Od sprejetja predhodne različice Direktive o energetske učinkovitosti stavb (Evropski parlament in Svet, 2010) je bila ta prenovljena, nazadnje leta 2018 (Evropski parlament in Svet, 2018a). Glavni cilji so bili pospešiti stroškovno učinkovito gradnjo in prenovo obstoječih stavb in spodbujati pametne tehnologije v stavbah. Novejši sveženj ukrepov Čista energija za vse Evropejce (Evropska komisija, 2019) je sprožil nove zakonodajne predloge za krepitev porabe obnovljive energije in splošne energetske učinkovitosti v grajenem okolju. To je dodatno podkrepil politični dogovor Evropske komisije z 19. decembra 2017 o predčasni posodobitvi Direktive o energetske učinkovitosti stavb in nadaljnjem spodbujanju ciljev SNES, ki veljajo na trgu EU (Evropska komisija, 2019). Direktiva (EU) 2018/2001 o spodbujanju rabe energije iz obnovljivih virov tudi vzpostavlja skupni sistem za spodbujanje rabe energije iz obnovljivih virov v različnih sektorjih (Evropski parlament in Svet, 2018b).

Uredba (EU) št. 305/2011 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 9. marca 2011 o vzpostavitvi usklajenih pogojev za dajanje gradbenih proizvodov na trg in razveljavitvi Direktive Sveta 89/106/EGS (Evropski parlament in Svet, 2011) je temeljni zakonski akt na področju grajenega okolja. Uredba je bila sprejeta leta 2011 in zagotavlja prosti pretok gradbenih proizvodov na notranjem trgu ter zahteve za gradbene proizvode in gradbene objekte. Trenutno je v postopku revizije, ki bo zagotovila večjo skladnost predpisov s cilji Evropskega zelenega dogovora (Evropska komisija, 2019a).

3.2 Pomembnejši podatki s področja učinkovitosti rabe energije na Hrvaškem

Področje energetske učinkovitosti v stavbah urejajo na Hrvaškem predvsem zakon o energetske učinkovitosti, gradbeni zakon in različni podzakonski akti, ki izhajajo iz teh zakonov. Ti zakoni in predpisi na Hrvaškem prenašajo zahteve zgoraj omenjenih direktiv EU v nacionalni pravni red. Hrvaški zakonodajni okvir prepoznava pomen celovite energetske prenove stavb in je usklajen z ustreznimi direktivami EU. Pomembno je tudi poudariti, da je sprejetje programov energetske prenove stavb del predpisov (Zakon o gradnji, 2019) in da je vsebina teh programov (glej na primer Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2021) jasno opredeljena, in sicer: programi energetske prenove stavb med drugim spodbujajo uporabo visoko učinkovitih alternativnih sistemov, kolikor je to tehnično, funkcionalno in ekonomsko izvedljivo in kadar so stavbe podvržene obsežnejši prenovi.

Stopnja energetskih prenov na Hrvaškem med letoma 2014 in 2020 po trenutnih podatkih znaša 0,7 % stavbnega fonda letno. Dodatno povečanje stopnje prenov v obdobju 2021–2050 je večinoma odvisno od dveh ključnih dejavnikov. Prvi, ki ga ne smemo zanemariti, so finančne zmožnosti lastnikov stavb in družbe kot celote ter njihova sposobnost prenesti finančno breme investicij v razmerah počasnega gospodarskega razvoja in upada prebivalstva. Drugi dejavnik je potencial gradbenega

Preglednica 2: Pregled obstoječih virov financiranja energetskih prenov na Hrvaškem do leta 2020

Nacionalni program	Viri financiranja
program energetske preнове stavb javnega sektorja za obdobje 2014–2015	zasebni viri – ESCO-podjetja »Fond za zaščito okoliša i energetske učinkovitost« – nepovratna sredstva
program energetske preнове stavb javnega sektorja za obdobje 2016–2020	ESI-fondi (EFRR) na osnovi OPKK – sofinanciranje investicije z nepovratnimi sredstvi ESI-fondi (EFRR) na osnovi OPKK – specializirana kreditna linija HBOR z ugodno kreditno stopnjo sredstva »Fonda za sofinanciranje provedbe EU projekata«, sredstva ministrstva za regionalni razvoj ter fondov EU za regionalni in lokalni razvoj
program energetske obnove družinskih hiš za obdobje 2014–2020	»Fond za zaščito okoliša i energetske učinkovitost« – sredstva, pridobljena s prodajo emisijskih kuponov – nepovratna sredstva
program energetske preнове večstanovanjskih hiš za obdobje 2014–2020	ESI-fondi (EFRR) na osnovi OPKK – sofinanciranje investicije z nepovratnimi sredstvi FZOEU
program energetske preнове komercialnih nestanovanjskih hiš za obdobje 2014–2020	»Fond za zaščito okoliša i energetske učinkovitost« – nepovratna sredstva ESI-fondi (EFRR) na osnovi OPKK – sofinanciranje investicije z nepovratnimi sredstvi za stavbe v sektorju turizma in trgovine

Opomba: EFRR – Evropski fond za regionalni razvoj; ESCO – podjetja za energetske storitve (ang. *energy service company*); ESI – Evropski strukturni in investicijski fondovi; FZOEU – »Fond za zaščito okoliša i energetske učinkovitost«; HBOR – Hrvaška banka za obnovo in razvoj; OPKK – operativni program konkurenčnosti in kohezija.

Vir: Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske (2020)

sektorja za izvajanje del v ustreznem obsegu in kakovosti. Po dostopnih podatkih znaša proizvodna zmogljivost hrvaškega gradbenega sektorja za stavbe približno 3 milijone m² letno (2.948 v 2017). Najvišji obseg je bil dosežen pred recesijo, leta 2007 s 5,5 milijona m². Če upoštevamo, da ima Hrvaška vsako leto manj prebivalcev, strokovnjaki menijo, da bo podobno zmogljivost sektorja težko doseči in da bo približno 5 milijonov m², kolikor je sektorju uspelo doseči v najboljših letih, doseženih šele leta 2050, če bo rast gospodarstva konstantna, kar pa je malo verjetno (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2020). Tudi na energetskem področju številke niso spodbudne. Skupna poraba energije na Hrvaškem je leta 2020 znašala 386,8 PJ. To je 4,7 % manj kot leta 2019. Ob tem je realna stopnja rasti bruto domačega proizvoda znašala –8,0 %. Zaradi pandemije je bil gospodarski razvoj oviran, uvoz in izvoz sta se skrčila, potrošnja pa je bila še vedno na visoki ravni. Energetska intenzivnost je bila leta 2020 za 2,8 % višja od povprečja v Evropski uniji (Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, 2020).

Projekti energetskih prenov stavb so zahtevni kapitalski vložki, uspešnost katerih je v večinoma odvisna od virov financiranja. V dosednji praksi so se pojavili številni različni finančni

instrumenti in modeli, med katerimi so najpomembnejši nepovratna sredstva, ugodni krediti, garancije, davčni instrumenti, modeli ESCO in javno-zasebna partnerstva, ki lahko uporabljajo različne vire financiranja (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske, 2020).

Finance so za Republiko Hrvaško izjemno občutljivo področje, še posebej kadar gre za ukrepe na področju grajenega okolja, ki vplivajo na celotno prebivalstvo. Investitorji v energetske preнове stavb na Hrvaškem so se doslej večinoma zanašali na javne vire financiranja, iz katerih so se zagotavljala nepovratna sredstva, torej različne oblike subvencij. Daljše vračilne dobe in visoki zneski vlaganj so razlog, da je bila ta oblika finančne podpore uvedena v večini članic EU in je investitorjem omogočila višjo stopnjo donosnosti naložb. Čeprav so finančne institucije razvile tržne modele za ugodnejše pogoje kreditiranja projektov energetske učinkovitosti, je vloga države v tem sektorju še vedno ključna za uspešnost njihove izvedbe. Zato je ministrstvo za graditev in prostor izdelalo programe energetske preнове štirih opredeljenih namembnosti stavb (javne, poslovne, večstanovanjske stavbe in družinske hiše) za obdobje do leta 2020. Preglednica 2 prikazuje obstoječe vire financiranja teh programov.

Učinkovitost trenutnih programov subvencioniranja naložb v energetske prenovne stavb je težko oceniti zaradi nesistematičnega spremljanja deleža tistih uporabnikov, ki bi svoje ekonomsko sprejemljive projekte izvajali tudi brez dostopa do subvencij. Poleg tega vpogled v realno stanje zameglijo tudi subvencije za majhne prenovne, ki ambicioznejšim projektom otežujejo doseganje višjih ciljev energetske učinkovitosti. Matotek in Vrbanec (2017) menita, da bi bilo v primerih večjih ali ambicioznejših naložb v energetske učinkovitost stavb smiselno kombinirati javna nepovratna sredstva in druge sheme financiranja. To bi povečalo obseg projektov in omogočilo obsežnejše energetske prenovne.

4 Metodologija in anketni vzorec

Anketiranje sodelujočih je potekalo elektronsko (zunaj mesta Zagreb) ali z osebnimi obiski in naključnim izborom mimoidečih v Zagrebu. Instrument zbiranja podatkov je bil spletni vprašalnik ali osebna izročitev ankete anketirancem. Anketa je potekala dva tedna, od sredine oktobra do začetka novembra 2022. Udeležencem je bil pojasnjen namen izvedbe ankete, pri čemer je bilo posebej poudarjeno, da je sodelovanje v anketi prostovoljno in anonimno. Pogoja za sodelovanje sta bila prebivališče v Republiki Hrvaški in lastništvo/solastništvo nepremičnine.

Anketni vprašalnik je bil zasnovan po metodi »lijaka«, od splošnih osebnih in demografskih vprašanj do specifičnih vprašanj v zvezi z energetske prenovne nepremičnin. Skupaj je obsegal 30 vprašanj in trditev, v individualnem pogovoru pa je avtor zastavil veliko število dodatnih podvprašanj, ki so pripomogla k podrobnejši razjasnitvi stališč anketirancev in poglobljeni obdelavi raziskovalnih vprašanj. Zaradi omejenega obsega članka so v nadaljevanju predstavljeni le rezultati, ki so ključni za razumevanje problematike energetske prenovne obstoječih stanovanjskih stavb.

5 Rezultati in razprava

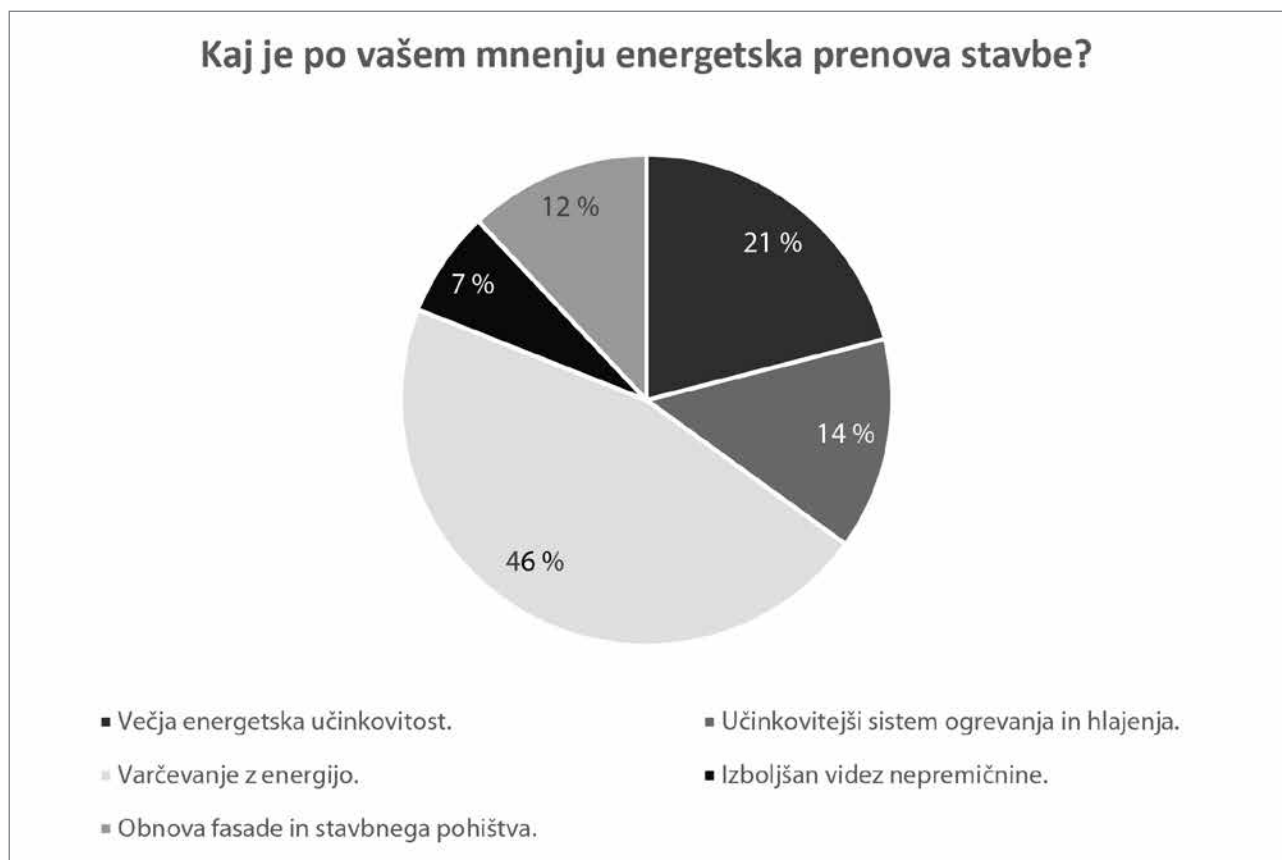
Od 200 razdeljenih anket je bilo vseh 200 veljavno izpolnjenih. 100 jih je bilo v elektronski obliki (50 %), 100 pa v papirni (50 %). Na vprašanja je odgovarjalo več žensk (60 %) kot moških (40 %). Anketiranci, ki jim je bil poslan vprašalnik in na vzorcu katerih je bila izvedena raziskava, so bili stari 31–40 let (56 %), sledijo starostne skupine 41–50 let (28 %), manj kot 30 let (13 %), najmanj anketirancev pa je bilo starih več kot 51 let (4 %). Glede na stopnjo izobrazbe je največ anketirancev končalo diplomski študij (44 %), sledi dodiplomski študij (33 %), podiplomski študij – doktorat (16 %), najmanj pa je anketiranih s srednješolsko izobrazbo (8 %).

Rezultati anketiranja glede vrste nepremičnine, v kateri prebivajo vprašani, so pokazali, da večina anketiranih živi v stanovanju (66 %), manj pa jih živi v hiši (34 %). V tem delu anketni vzorec precej odstopa od hrvaškega povprečja, saj v tej državi po dostopnih podatkih kar 78 % ljudi živi v hišah (Makotek in Vrbanec, 2017). V tej raziskavi pa je delež vprašanih, ki živijo v hišah, precej manjši in znaša le 34 %. To razliko lahko pripišemo dejstvu, da večina anketirancev živi v mestu, kjer je večina razpoložljivih stanovanjskih nepremičnin v večstanovanjskih stavbah, pri čemer je treba opozoriti, da vprašanja o kraju bivanja nismo postavljali. Večina anketirancev je lastnikov nepremičnine (74 %). V tem pogledu anketni vzorec ne odstopa veliko od hrvaškega povprečja (91 % hrvaškega prebivalstva živi v nepremičninah, ki jih imajo v lasti). Nekoliko nižji delež od povprečja je mogoče obrazložiti z dejstvom, da anketiranci večinoma pripadajo mlajši populaciji, ki še ni v celoti izpolnila ciljev glede lastništva nepremičnine (Makotek in Vrbanec, 2017). Glede na velikost gospodinjstva živi največ anketirancev v gospodinjstvih s štirimi člani (43 %), sledijo tista s tremi člani (26 %) in dvema članoma (22 %), nekoliko manj je gospodinjstev z enim članom (6 %), najmanj pa tistih s petimi člani ali več (3 %).

Rezultati ankete v zvezi z načrti anketirancev glede gradnje ali nakupa nepremičnine (hiša ali stanovanje) so pričakovani. Anketiranih, ki so odgovorili, da so v procesu nakupa/gradnje nepremičnine, je 6 %. Takih, ki nameravajo kmalu kupiti/graditi nepremičnino, je 23 %. Da nameravajo kupiti/graditi nepremičnino, vendar ne v bližnji prihodnosti, je odgovorilo 41 % anketirancev. Anketirancev, ki v bližnji prihodnosti ne nameravajo kupiti/graditi, je bilo 24 %, tistih, ki sploh ne nameravajo kupiti/graditi nepremičnine, pa 6 %. Iz odgovorov je mogoče sklepati, da ima relativno majhen del vprašanih dovolj sredstev za nakup ali gradnjo nepremičnine, medtem ko jih večina to načrtuje v prihodnosti. Ta rezultat se dobro sklada s statističnimi podatki o lastništvu nepremičnin in kaže, da kar 70 % vprašanih načrtuje lastništvo nepremičnine.

Naslednje pomembno vprašanje se nanaša na poznavanje koncepta SNES. Odgovori so dokaj enakomerno porazdeljeni. Vidimo, da so anketiranci koncept SNES doživljali na različne načine. Samo 18 % jih je odgovorilo pravilno, drugi pa so izbrali delne odgovore, največ od teh (26 %) se je odločilo za večjo energetske učinkovitost stavb. Vidimo, da anketiranci delno oziroma precej slabo poznajo koncept SNES. Kljub pomanjkljivemu poznavanju SNES pa vsi anketiranci te dojemajo kot ukrep, ki vpliva na izboljšanje kakovosti bivalnega okolja.

Anketna vprašanja so se nanašala tudi na postopke v zvezi s pridobivanjem subvencij za energetske prenovne stanovanjskih stavb. Vprašanje v zvezi z zainteresiranostjo anketiranih za

Slika 1: Mnenje anketirancev o tem, kaj je energetska prenova stavbe (vir: avtor).

začetek prijavnega postopka, ki ga zagotavlja fond za energetska prenova Republike Hrvaške, je pokazal, da se več kot tri četrtine vprašanih zanimajo za nadaljnje investicije v energetska prenova stavb in jih načrtujejo ali vsaj izkazujejo interes zanjo. Nekateri od teh bodo počakali na nadaljnji razvoj tekočih projektov. Le 9 % jih je le delno zainteresiranih, 2 % teh pa postopek ne zanima. Lahko rečemo, da velik del anketiranih postopek zanima in so pripravljeni v zvezi s tem tudi ukrepati.

Naslednje analizirano vprašanje je, koliko vplivi podnebne spremembe in stanje na energetskem trgu vplivajo na odločitve glede energetske prenove stavbe, v kateri živi anketiranec, in odločitev za energetska prenova do ravni SNES. Več kot polovica (58 %) vprašanih poudarja, da podnebne spremembe vplivajo na njihovo odločitev. To ne preseneča. Prvi odgovor kaže, kako resno jemljejo anketiranci podnebne spremembe in tudi energetska krizo, vojno v Ukrajini in cene energentov na trgu. Lahko rečemo, da trenutne okoliščine pozitivno vplivajo na pripravljenost anketirancev za energetska prenova nepremičnin, v katerih živijo.

Zanimalo nas je tudi, koliko vprašani razumejo koncept energetske prenove stavbe. Na vprašanje Kaj je po vašem mnenju energetska prenova stavbe? je 46 % vprašanih odgovorilo, da je

to menjava stavbnega pohištva in fasade, se pravi vidni ukrepi na stavbah. 14 % jih je menilo, da je to predvsem učinkovitejši sistem zagotavljanja primerne temperature v prostoru, le 21 % pa jih je na energetska prenova gledalo celoviteje, v smislu doseganja energetske učinkovitosti. Zanimivo je, da se je 7 % anketirancev odločilo za vizualni vidik, se pravi, da je to predvsem izboljšanje videza nepremičnine. Ob tem je zanimivo, da je le za dobro tretjino anketiranih energetska učinkovitost odločujoč dejavnik pri nakupu ali najemu nepremičnine. Poraba energije v stavbah je vsakodnevni proces, ki poteka v najrazličnejših okoliščinah in na različnih lokacijah, stroški pa vplivajo na gospodinjški proračun. Iz odgovorov na vprašanja, ki so sledila, je mogoče sklepati, da so velika ovira zagotovo omejena finančna sredstva, poleg tega pa tudi pomanjkanje informacij. To je razumljivo, saj gre za postopek, ki zahteva skrbno načrtovanje in dolgoročno financiranje (npr. posojilo).

Naslednje analizirano vprašanje se nanaša na seznanjenost z novimi tehnologijami za pridobivanje obnovljivih virov energije v stavbah. Le 24 % anketirancev pozna take tehnologije, preostali pa so z njimi delno ali slabo seznanjeni. Če upoštevamo, da 18 % anketirancev odkrito priznava, da niso dobro seznanjeni s tehnologijami oziroma o njih ne vedo nič, lahko ugotovimo, da ta del odgovorov ne vliva optimizma. To vpra-

šanje je bilo povezano s sklopom podobnih vprašanj na temo poznavanja cen teh tehnologij in podobno. Deleži odgovorov na ta vprašanja konsistentno izražajo razmeroma slabo poznavanje novih tehnologij. Morda je še ustrežnejša ugotovitev, da se anketirani niso bili prisiljeni podrobneje pozanimati o novih tehnologijah, predvsem o dobi vračila naložbe. Le 13 % vprašanih natančneje pozna dobo vračila naložbe v nove tehnologije obnovljivih virov energije v stavbah, 19 % pa jih meni, da so dobro seznanjeni. Če podrobneje analiziramo strukturo anketiranih, ki menijo, da so dobro seznanjeni z dobo povračila naložbe, vidimo, da je 76 % vprašanih moških, starih do 30 let in 31–40 let. Kar 84 % jih živi v stanovanjih. Odgovori kažejo, da ta tema pričakovano bolj zanima mlajše anketirance z višjo izobrazbo, ki živijo v stanovanjih in želijo izboljšati ali kupiti ugodnejšo nepremičnino.

Le 8 % anketiranih meni, da je javnost o ukrepih energetske prenove stanovanjskih stavb ustrezno obveščena, 14 % pa, da je obveščena pravočasno. Anketiranci torej mislijo, da informacije do njih prodrejo le delno in večinoma z zamikom. To kažejo tudi odgovori na nekatera druga povezana vprašanja. Anketiranci so na primer menili, da javnost ni dovolj informirana o uporabi sistema sofinanciranja. Le 9 % jih meni, da je javnost izčrpno informirana, 12 % pa jih meni, da je javnost dovolj informirana. Anketiranci torej nimajo pozitivnega mnenja o trenutnem načinu dostopa do informacij.

Naslednje analizirano vprašanje je V kolikšni meri menite, da je energetska prenova dosegljiva za povprečno gospodinjstvo na Hrvaškem? Mnenja o tem vprašanju so precej deljena. Le 17 % vprašanih meni, da je višina subvencije zadostna. Precej velik delež (48 %) vprašanih meni, da je subvencija precej visoka, vendar ne dovolj, da bi večini omogočila finančno dosegljivo energetska prenova stavbe, v kateri živijo. Od teh se 24 % vprašanim zdi subvencija zadostna, vendar priznavajo, da bi lahko bila višja, 26 % pa jih meni, da je energetska prenova za mnoge predraga, ne glede na višino subvencije.

Naslednje analizirano vprašanje je »Koliko ste seznanjeni s škodljivostjo izpustov CO₂ in nujnostjo splošnega zmanjšanja porabe energije?«. Vprašanje je splošno ter se nanaša na vzročno posledično povezavo med porabo neobnovljivih virov energije in emisijami, ki vplivajo na podnebne spremembe. Presenetljivo kar 30 % vprašanih meni, da s temo niso dovolj dobro seznanjeni, medtem ko 24 % te teme sploh ne pozna, kar skupaj predstavlja več kot polovico vprašanih. Ti rezultati niso pričakovani, saj anketiranci večinoma pripadajo mlajši in srednji populaciji z visoko izobrazbo, ki je šolanje končala v zadnjih desetletjih. Odgovori na prejšnja vprašanja kažejo, da anketiranci na splošno podpirajo energetske prenove stavb in jih ocenjujejo kot pozitivne, vendar koncepta SNES ne poznajo dobro. Prav tako imajo anketiranci pozitivno mnenje o

energetski prenovi stavbe, v kateri stanujejo. Zavedajo se, da kakovostno izvedena energetska prenova dolgoročno pozitivno učinkuje na kakovost bivanja in družinski proračun. Na vprašanje »Kakšno je vaše mnenje o smiselnosti energetske prenove stavbe?« je skoraj polovica anketirancev izbrala odgovor, »da, je zelo smiselna, saj prispeva k zmanjšanju emisij toplogrednih plinov«. Rezultati so jasno pokazali, da podnebne spremembe močno vplivajo na odločitve vprašanih o energetski prenovi stavbe. Zato pri tem vprašanju bega velik delež vprašanih, ki so navedli, da splošnega vpliva emisij CO₂ ne poznajo dovolj dobro.

6 Sklep

Ker namerava Hrvaška do leta 2030 energetske prenoviti 6,3 milijona kvadratnih metrov večstanovanjskih stavb, smo analizirali dosedanje rezultate na področju energetske prenove v tej državi in EU. Osredinili smo se na energetske prenove obstoječih stavb ter povezanostjo med obveščenostjo anketiranih ter njihovimi mnenji o smiselnosti investiranja in financiranja.

V primerjavi z drugimi državami EU Hrvaška nekoliko zaostaja pri obveščenosti državljanov, izvajanju projektov in sofinanciranju. Odnos vprašanih do energetske prenove stavb je na splošno pozitiven. Anketa je pokazala, da so anketiranci načeloma pripravljeni vlagati v energetske prenove nepremičnin, v katerih živijo, ter da jih dogajanje na energetskem trgu in podnebne spremembe spodbujajo k večjim vlaganjem. Hkrati so anketiranci pri določnejših vprašanjih v zvezi z investicijami v prenovi do ravni SNES pokazali precej zadržanosti. Ugotovljene ovire so predvsem informacijske in finančne. Informacijske so povezane s pomanjkanjem poglobljenih podatkov o možnostih uporabe različnih tehnologij pri energetskih prenovah stavb, zaradi tega se anketiranci tudi ne zavedajo dovolj, kako vpliva prenova do ravni SNES na bivalne razmere v domovih in na okolje. Anketni rezultati so tudi pokazali relativno šibko poznavanje prijavnih postopkov za subvencije in finančnih bremen, ki nastanejo pri tem. Anketiranci bi sicer v velikem deležu želeli izkoristiti finančno pomoč države, vendar imajo vtis, da je postopek pridobivanja subvencij izjemno počasen in negotov in da bodo breme financiranja energetske prenove večinoma morali nositi sami. Glede na tako dojetje postopkov, visoke življenjske stroške ter gospodarsko in energetska negotovost je njihova zadržanost razumljiva.

Na Hrvaškem je ena od bistvenih ovir za energetske prenove do ravni SNES dejstvo, da stroški delovanja stavbe na splošno niso del procesa odločanja o naložbah. Lastniki ali najemniki stanovanjskih prostorov se pogosto ne zavedajo dovolj povezave med energetsko prenovi nepremičnine in morebitnimi mesečnimi prihranki, na primer pri stroških energije in vzdrževanja.

Dodatna težava, ki smo jo zaznali, je pomanjkanje izkušenj pri izvajanju projektov do ravni SNES, kar lahko povzroči povišanje stroškov za vse vpletene. Hrvaška je država v dolgotrajni tranziciji in njeni državljani imajo omejena finančna sredstva. Zaradi tega so izredno previdni, kadar gre za financiranje projektov, s katerimi nimajo predhodnih izkušenj ali o katerih ne morejo pridobiti zanesljivih informacij.

Raziskava je tudi pokazala, da bi bilo treba premisliti o prilagoditvah postopka državnih pomoči in sofinanciranja, da bi lahko prijavitelji preprosteje in bolj predvidljivo dostopali do njih. Državni organi bi poleg zagotavljanja kakovostnih informacij morali oblikovati tudi bolj zanimive in obvladljive finančne programe. Trajnostne gradnje (tudi energetske prenov stanovanjskih stavb) ni mogoče doseči brez vključenosti vseh deležnikov v postopke načrtovanja, gradnje in uporabe objektov. Zato bo za doseganje trajnosti na različnih ravneh treba bolje povezati različne dele procesov.

.....
Marin Žgela, mag. prava in managementa nepremičnin
Magistrant Evropske pravne fakultete Nove univerze, Katedra za pravo in management nepremičnin, Ljubljana
E-pošta: zgelamarin@gmail.com

Prof. dr. Živa Kristl univ. dipl. inž. arh.
Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Katedra za pravo in management nepremičnin, Ljubljana
E-pošta: ziva.kristl@epf.nova-uni.si

Opombe

[1] Prispevek je nastal na podlagi magistrskega dela *Program provodnje energetske obnove zgrada do gotovo nulte energije*, ki ga je pod mentorstvom prof. dr. Žive Kristl na Katedri za pravo in management nepremičnin Evropske pravne fakultete Nove univerze napisal in leta 2023 uspešno zagovarjal magister Marin Žgela.

Viri in literatura

D'Agostino, D., Tsemekidi-Tzeiranaki, S., Zangheri, P., in Bertoldi, P. (2021): Assessing Nearly Zero Energy Buildings (NZEBs) development in Europe. *Energy Strategy Reviews* 36, str. 100680.

De Luca, G., Ballarini, I., Lorenzati, A., in Corrado, V. (2020): Renovation of a social house into a NZEB: Use of renewable energy sources and economic implications. *Renewable Energy* 159, str. 356–370.

Evropska komisija (2018): *European construction sector observatory: Analytical report on improving resource efficiency*. Dostopno na: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/construction/observatory_en (sneto 9. 9. 2022).

Evropska komisija (2019a): *Clean energy for all Europeans package*. Dostopno na: <https://www.consilium.europa.eu/hr/press/press-releases/2019/05/22/clean-energy-for-all-council-adopts-remaining-files-on-electricity-market-and-agency-for-the-cooperation-of-energy-regulators> (sneto 15. 10. 2022).

Evropska komisija (2019b): *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions: The European Green Deal (COM(2019) 640 final)*. Dostopno na: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF (sneto 12. 8. 2022).

Evropska komisija (2020): *A strategy for smart, sustainable and inclusive growth (COM(2020) 2010)*. Dostopno na: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Euro-pe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (sneto 12. 8. 2022).

Evropska komisija (2021): *Questions and answers on the revision of the energy performance of buildings directive*. Dostopno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6686 (sneto 9. 9. 2022).

Evropska komisija, Evropski parlament in Svet (2012): *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Strategy for the sustainable competitiveness of the construction sector and its enterprises (COM(2012) 433 final)*. Dostopno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0433> (sneto 15. 10. 2022).

Evropski parlament in Svet (2010): *Directive (EU) 2010/31 of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast)*. Dostopno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1593628243477&uri=CELEX:02010L0031-20181224> (sneto 12. 8. 2022).

Evropski parlament in Svet (2011): *UREDBA (EU) 305/2011 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 9. marca 2011 o določitvi usklajenih pogojev za trženje gradbenih proizvodov in razveljavitvi Direktive Sveta 89/106/EGS*. Dostopno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX%3A32011R0305> (sneto 12. 8. 2022).

Evropski parlament in Svet (2018a): *Directive (EU) 2018/844 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 2010/31/EU on the energy performance of buildings and Directive 2012/27/EU on energy efficiency*. Dostopno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018L0844> (sneto 12. 8. 2022).

Evropski parlament in Svet (2018b): *Direktiva (EU) 2018/2001 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 11. decembra 2018 o spodbujanju uporabe energije iz obnovljivih virov (prenovitev)*. Dostopno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001&from=DE> (sneto 12. 8. 2022).

Ferrara, M., in Fabrizio, E. (2017): Building simulation (innovation, rapid design, design support) & ICT: Cost optimal NZEBs in future climate scenarios. *Energy Procedia* 122, str. 877–882.

Fond za zaščito okolja i energetske učinkovitosti Republike Hrvatske (2022): *Energetska obnova obiteljskih kuća*. Dostopno na: <https://www.fzo.eu.hr/hr/energetska-obnova-obiteljskih-kuca-7679/7679> (sneto 12. 8. 2022).

Kuivjogi, H., Uutar, A., Kuusk, K., Thalfeldt, M., in Kurnitski, J. (2021): Market based renovation solutions in non-residential buildings – Why commercial buildings are not renovated to NZEB. *Energy and Buildings*, 248, str. 111169.

Magrini, A., Lentini, G., in Marenco, L. (2020): From nearly zero energy buildings to positive energy buildings (PEB): The next challenge – The most recent European trends with some notes on the energy analysis of a forerunner PEB example. *Developments in the Built Environment*, 3, str. 100019.

Matotek, R., in Vrbanc, L. (2017): Troškovi gradnje i uporabe tradicionalne i suvremene obiteljske kuće. *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, 8(2), str. 53–64.

Milovanović, B., in Bagarić, M. (2020): Kako postići standard zgrade gotovo nulte kategorije. *Građevinar*, 72(8), str. 703–720.

Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske (2020): *Energija u Hrvatskoj: godišnji energetske pregled*. Dostopno na: https://mingor.gov.hr/UserDocsImages/UPRAVA%20ZA%20ENERGETIKU/Ostali%20dokumenti/Energija_u_Hrvatskoj_2020-1.pdf (sneto 12. 8. 2022).

Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske (2014): *Program energetske obnove višestambenih zgrada za razdoblje od 2014. do 2020. godine*. Narodne novine 78/14.

Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske (2020): *Dugoročna strategija obnove nacionalnog fonda zgrada do 2050. godine*. Dostopno na: https://energy.ec.europa.eu/system/files/2021-01/hr_ltrs_2020_0.pdf (sneto 12. 8. 2022).

Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske (2021): *Program energetske obnove višestambenih zgrada za razdoblje do 2030. godine*. Dostopno na: https://mpgi.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/EnergetskaUcinkovitost/Program_energetske_obnove_VS_zgrada_do_2030.pdf (sneto 12. 8. 2022).

Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine Republike Hrvatske (2022): *Zgrade gotovo nulte energije NZEB*. Dostopno na: <https://mpgi.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug/energetska-ucinkovitost-u-zgradarstvu/zgrade-gotovo-nulte-energije-NZEB/10504> (sneto 12. 8. 2022).

Monzon-Chavarias, M., Monzón-Chavarrías, M., López-Mesa, B., Resende, J., in Corvacho, H. (2021): The NZEB concept and its requirements for residential buildings renovation in Southern Europe: The case of multi-family buildings from 1961 to 1980 in Portugal and Spain. *Journal of Building Engineering*, 34, str. 101918.

Vilches, A., Garcia-Martinez, A., in Sanchez-Montanes, B. (2017): Life cycle assessment (LCA) of building refurbishment: A literature review. *Energy and Buildings*, 135, str. 286–301.

Zakon o energetske učinkovitosti. Narodne novine, št. 127/2014, 116/2018, 25/2020, 32/2021, 41/2021. Zagreb.

Zakon o gradnji. Narodne novine, št. 153/2013, 20/2017, 39/2019, 125/2019. Zagreb.

Boštjan KERBLER

Digitalizacija domačih bivalnih okolij starejših ljudi v Sloveniji

Časovni okvir projekta: 1. 10. 2023–30. 9. 2026 (36 mesecev)

Akronim: DELS – Digitalization of elderly people's home environments in Slovenia

Šifra projekta: J5-50175

Financiranje projekta

Projekt v celoti financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Izhodišča projekta

Stanovanje spada med najpomembnejše dejavnike kakovosti življenja in blaginje ljudi. Je namreč fizični in družbeni prostor, ki ga posameznik obvladuje, v katerem izraža svojo osebno identiteto, zasebnost in varnost. Domače bivalno okolje ni omejeno le na stanovanjsko enoto, ampak zaobjema tudi lokalno skupnost oziroma lokalno okolje, v katerem biva posameznik. Ljudje postanejo s starostjo močno navezani na svoje domače bivalno okolje, v katerem preživijo večino svojega življenja. Povezujejo ga s številnimi spomini in identiteto ter tudi z mrežo družbenih vezi, ki so jih stkali v njem. Starejši ljudje želijo zato čim dalj časa ostati v svojem domačem bivalnem okolju, poleg tega hočejo kar najdalj ohraniti svojo neodvisnost in samostojnost. Čim poznejše institucionalno varstvo je torej v interesu starejših oseb in tudi v javnem interesu, saj se teži k temu, da se povpraševanje za zavodsko varstvo omeji le na tiste osebe, ki res potrebujejo tako obliko socialnega varstva. Podpora konceptu staranja v domačem okolju je za Slovenijo pomembna tudi zato, ker je za slovensko družbo značilna

visoka lastniška zasedenost stanovanj. Slovenci, starejši od 65 let, so lastniki stanovanj kar v 96 odstotkih, v starostni skupini nad 80 let pa se ta delež še poveča.

Zamisel o podaljšanem bivanju starejših v njihovih domačih bivalnih okoljih, v katerih bi bili sposobni živeti čim samostojneje, je v sodobni digitalni družbi uresničljiva s pomočjo digitalnih tehnologij in sistemov, s pomočjo katerih je posameznikom v njihovih stanovanjih in lokalnem okolju vse več različnih storitev in stikov zagotovljenih »na daljavo«. Za starejšega človeka so še posebej pomembni socialnovarstvene in zdravstvene storitve, oskrba, varovanje, izobraževanje, vzdrževanje družbenih stikov, participacija v skupnosti, prevoz itd. Digitalizacija domačih bivalnih okolij pa ni pomembna le za starejše ljudi, številne koristi, predvsem razbremenitve, prinaša tudi njihovim družinskim članom kot neformalnim oskrbovalcem. Velik pomen ima digitalizacija domačih bivalnih okolij starejših ljudi tudi za celotno družbo, saj zaradi hitrega staranja prebivalstva dosednji prevladujoči modeli stanovanjske oskrbe starejših ljudi, ki so temeljili večinoma na institucionalnem varstvu starejših oseb, niso več vzdržni za družbo.

Kljub prednostim pa digitalizacija domačih bivalnih okolij starejših ljudi prinaša tudi številne omejitve, saj se po-

gosto ne ujema s potrebami, zahtevami in zmožnostmi starejših ljudi. Gre za funkcionalne in psihološke omejitve, ki izvirajo iz starejšega človeka, ter strukturne in družbene omejitve, ki izvirajo iz okolja, v katerem biva starejši človek. Zaradi naštetih razlogov je stopnja sprejemljivosti digitalnih tehnologij in sistemov med starejšimi ljudi (še vedno) nizka. Posledice tega so se pokazale predvsem v času pandemije covid-19, ko so se fizični družbeni stiki prekinili ali močno omejili, večina komunikacije, storitev, oskrbe in dela pa se je prenesla v digitaliziran svet. Ker je življenje starejših ljudi s staranjem vse bolj osredičeno na stanovanje in njegovo bližnje okolico, se lahko zgodi, da bo zaradi tega v prihodnje vse več starejših ljudi v svojih lokalnih skupnostih oziroma domačih bivalnih okoljih izoliranih in družbeno (ter prostorsko) izključenih. Da ne bi prišlo do tega, bi morali starejši ljudje digitalizacijo domačih bivalnih okolij sprejeti kot priložnost, ki jim omogoča ohranjati neodvisnost in samostojnost ter kakovostno staranje v njihovih domovih in skupnosti. Vendar pa lahko do uspešnega in samozavestnega prevzema digitalnega sveta s strani starejših ljudi in njihove široke digitalne udeležbe pride le z upoštevanjem in razumevanjem njihovih stališč, potreb, želja, zaznav in zmožnosti glede digitalizacije njihovih domačih bivalnih okolij.

Namen in cilji projekta

Namen projekta je proučiti digitalizacijo domačih bivalnih okolij starejših ljudi, njeno sprejemljivost med starejšimi in možnosti za njeno uvedbo v slovensko družbeno okolje.

Glavni cilj raziskave je opredeliti pristope k digitalizaciji domačega bivalnega okolja starejših v Sloveniji na podlagi stališč, potreb, želja, zaznav in zmožnosti uporabnikov, da bi starejši sprejeli digitalizacijo kot priložnost za ohranjanje neodvisnosti in samostojnosti ter kakovostno staranje v svojih domovih in skupnosti.

Specifični cilji so:

- proučiti vrste in značilnosti različnih digitalnih tehnologij in sistemov za podporo starejšim, ki živijo doma, ter metod, primerov in prizadevanj za njihovo uvedbo v domačih bivalnih okoljih starejših v Sloveniji in drugje po svetu;
- ugotoviti, 1. kakšna so stališča ter kakšne so potrebe, želje in zmožnosti starejših ljudi glede sprejemanja in uvedbe digitalnih tehnologij in sistemov v njihova domača bivalna okolja; 2. kakšna so mnenja njihovih neformalnih oskrbovalcev glede digitalizacije domačih bivalnih okolij starejših oskrbovancev ter 3. kakšna so mnenja in kakšni so predlogi različnih strokovnjakov glede tega;
- tipizirati sprejemljivost različnih digitalnih tehnologij in sistemov med starejšimi in za vsak tip opredeliti ustrezne pristope za digitalizacijo domačih bivalnih okolij starejših ljudi;
- razviti strateške usmeritve in priporočila za digitalizacijo domačih bivalnih okolij starejših v Sloveniji;
- predstaviti nova empirična in teoretična spoznanja o digitalizaciji domačih bivalnih okolij starejših ljudi raziskovalcem, strokovnja-

kom, odločevalcem in javnosti za izboljšanje razumevanja večplastnosti proučevanega pojava ter za uspešnejše izvajanje novih praks in politik.

Vsebina posameznih sklopov projekta (tako imenovani delovni paketi) in njihovo trajanje

1. Vrste in značilnosti različnih digitalnih tehnologij in sistemov za podporo starejšim, ki živijo doma, ter metode, primeri in prizadevanja za njihovo uvedbo v domača bivalna okolja starejših v Sloveniji in drugje po svetu (osem mesecev).
2. Stališča, potrebe, želje, dojemanja, zmožnosti in predlogi glede sprejemanja in uvajanja digitalnih tehnologij in sistemov v domača bivalna okolja starejših v Sloveniji (šestnajst mesecev).
3. Tipizacija sprejemljivosti digitalizacije domačih bivalnih okolij starejših (sedem mesecev).
4. Smernice in priporočila za digitalizacijo domačih bivalnih okolij starejših v Sloveniji (šest mesecev).
5. Diseminacija novih spoznanj in prenos znanja (šestintrideset mesecev).
6. Vodenje in koordinacija projekta (šestintrideset mesecev).

Pomen projekta in njegovih rezultatov

Projekt bo pomemben z več vidikov, in sicer:

- rezultati bodo izvirni ter bodo imeli velik pomen za znanost in stroko (področje prostorskega načrtovanja, sociologije, psihologije, gerontologije, informatike itd.);
- raziskava bo sledila teoretičnim znanstvenim okvirom in najno-

vejšim znanstvenim dognanjem in jih bo z novimi spoznanji nadgradila oziroma dopolnila (koncept staranja v domačem bivalnem okolju, teorija modela sprejetja tehnologij);

- raziskava bo s pomočjo mešane metode raziskovanja strmel k višanju dodane vrednosti, poseben pomen v metodološkem smislu pa bo imela zaradi uporabe kvalitativnih metod;
- odprlo se bo novo pomembno področje raziskovanja za vse nadaljnje, še bolj specifične raziskave in strokovne razprave, ki bodo povezane z vse bolj naraščajočo problematiko staranja prebivalstva in njihovega bivanja v domačem bivalnem okolju;
- oblikovane smernice in priporočila bodo služili snovalcem politik in strokovnjakom pri uvedbi digitaliziranih domačih bivalnih okolij, ki bodo sprejemljiva za starejše ljudi;
- raziskava sledi tudi aktualnim zavetjem in strateškim usmeritvam Evropske unije (instrument *Next Generation EU*) in Slovenije (strategija *Digitalna Slovenija 2030*) za čimprejšnjo digitalno preobrazbo družbe, skladna pa je tudi s cilji *Strategije dolgožive družbe*, temeljnega državnega dokumenta, ki opredeljuje vizijo in glavne cilje pri soočanju z izzivi staranja prebivalstva;
- izsledki projekta bodo vplivali tudi na slovensko gospodarstvo, saj bodo spodbujali finančno vzdržnost (omogočanje starejšim, da dalj časa ostanejo v domačem okolju), kar je tudi ena od prioritet Slovenije in Evropske unije;
- uspešna digitalizacija domačih bivalnih okolij starejših bo ustvarila različne priložnosti za razvoj družbene infrastrukture in sodelovalnega gospodarstva, pripomogla bo k ustvarjanju novih delovnih mest (t. i. digitalnih poklicev), ki bodo usmerjeni v razvoj novih

tehnoloških rešitev in sistemov za prilagajanje (digitalizacijo) domačih bivalnih okolij starejših, pomembna pa bo tudi za ustvarjanje novih ponudnikov in storitev (npr. e-oskrba in e-zdravstvo), ki bodo zagotavljali visoko kakovost življenja in neodvisnost starejših, ki bodo živeli v digitaliziranih domačih okoljih.

Partnerji v projektu in člani projektne skupine

Pri projektu sodelujeta slovenski raziskovalni organizaciji, in sicer Urbanistični inštitut Republike Slovenije, ki je vodilni partner projekta, in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Vodja projekta je izr. prof. dr. Boštjan Kerbler, strokovno-raziskovalni svetnik na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije, drugi člani projektne skupine so:

- dr. Richard Sendi, znanstveni svetnik (Urbanistični inštitut Republike Slovenije),
- prof. dr. Valentina Hlebec, znanstvena svetnica (Fakulteta za družbene vede),
- izr. prof. dr. Maša Filipovič Hrast, višja znanstvena sodelavka (Fakulteta za družbene vede),
- dr. Igor Bizjak, razvojni svetnik (Urbanistični inštitut Republike Slovenije),
- Ajda Šeme, mlada raziskovalka (Urbanistični inštitut Republike Slovenije),
- Miriam Hurtado Monarres, samostojna strokovna sodelavka (Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Fakulteta za družbene vede).

.....
Izr. prof. dr. Boštjan Kerbler, strokovno-raziskovalni svetnik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije,
Ljubljana
E-pošta: bostjan.kerbler@uirs.si

Boštjan KERBLER

Stanovanjska oskrba v Sloveniji – družboslovna anketa o stanju in trendih

Časovni okvir projekta: 1. 10. 2023–31. 12. 2024 (15 mesecev)

Šifra projekta: V5-2337

Financiranje projekta

Projekt poteka v okviru ciljnega raziskovalnega programa CRP 2023 ter ga financirata Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije in Ministrstvo za solidarno prihodnost.

Izhodišča projekta

Stanovanjska politika je javni poseg na področju stanovanj, namenjen spodbujanju gospodarskega razvoja, ohranjanju prebivalstva in zagotavljanju kakovostnega življenjskega okolja. V Sloveniji je stanovanjska oskrba odgovornost nacionalnih stanovanjskih politik, ki sledijo 78. členu Ustave RS, po katerem si država prizadeva vsakemu državljanu zagotavljati pravico do primernega stanovanja. Primerno stanovanje ljudem omogoča, da ostanejo zdravi in neodvisni in da lahko aktivno sodelujejo v družbi. Leta 2020 je v Sloveniji v stanovanjih, ki so v slabem stanju, živelo kar 20,8 % gospodinjstev, kar je med največjimi deleži v Evropski uniji. Na presojo primernosti bivališča poleg stanja stavbe vplivajo tudi kakovost bivalnega okolja, torej bližnja okolica, odnosi s sosedi in oddaljenost od postajališč javnega prometa, služb, šol, javnih storitev, trgovin, igrišč in parkov. Slovenska politika je pri zagotavljanju ustreznih cenovno dosegljivih stanovanj razmeroma neu-

spešna. Pomanjkanje podatkov in slaba regulacija zasebnega najemniškega sektorja sta težavi predvsem za mlade ljudi, saj vodita v visoke in hitro rastoče cene stanovanj. Neurejeno stanovanjsko področje pogosto prisili mlade v podaljšano bivanje pri starših in odloženo starševstvo. Pri starejših generacijah se to lahko kaže v prisilnem bivanju v slabih ali celo neznosnih družinskih razmerah. Zato potrebujemo raziskavo, ki bo poleg kakovosti stanovanjskega fonda in bivalnega okolja, dostopnosti stanovanj v različnih regijah in za različne skupine zajela tudi strategije pri reševanju stanovanjskega vprašanja, selitvene vzorce, preference gospodinjstev in vpliv stanovanjske oskrbe na kakovost življenja. Za Slovenijo je namreč značilna nizka prostorska mobilnost, kar potrjuje omejene stanovanjske priložnosti gospodinjstev na eni strani ter neoptimalno rabo stanovanjskega fonda glede na spreminjajoče se potrebe in zmožnosti gospodinjstev na drugi.

Raziskava o stanovanjski oskrbi je nujna tudi zato, ker bo treba v Sloveniji v prihodnje prenoviti oziroma pripraviti novo strategijo glede vzdrževanja in prenove stanovanjskega fonda. Naša država se je namreč zavezala, da bo zmanjšala državni odtis ogljikovega dioksida z izvajanjem energetske prenove stanovanjskega fonda, v katerem je bilo več kot 80 % stanovanjskih stavb zgrajenih pred letom 1990, kar pomeni, da so številne

prvine stanovanjskih stavb amortizirane in potrebne prenove. Nova stanovanjska strategija bo morala stremeti tudi k pravičnosti in demokraciji z vključujočimi in kakovostnimi soseskami. Slovenija se namreč sooča z negativno težnjo praznjenja določenih sosesk in mestnih središč. Za kakovostne in vključujoče soseske pa je značilna bolj raznolika demografska sestava, ki vodi v bogatejše družbeno življenje, ustvarja zanimanje za različne življenjske sloge ter krepi tolerantnost do družbenih in kulturnih razlik.

Zadnja celostna anketna analiza stanovanjske oskrbe je bila v Sloveniji opravljena leta 2005. Od takrat se je stanovanjska oskrba močno spremenila, drugačne so tudi potrebe in položaj gospodinjstev. Zato je treba ponovno izvesti celostno analizo stanovanjske oskrbe v Sloveniji s pomočjo anketne raziskave na reprezentativnem vzorcu in vseh dvanajstih statističnih regijah.

Namen in cilji projekta

Namen projekta je izvesti celostno analizo stanovanjske oskrbe v Sloveniji ter pridobiti vpogled v vire, potrebe, preference in ravnanja gospodinjstev na področju stanovanjske oskrbe.

Projektne cilji, ki izhajajo iz ciljev razpisane teme in razpoložljivega finančnega

okvira, so:

- oblikovati anketni vprašalnik, ki bo omogočal primerjavo s stanjem stanovanjske oskrbe v Sloveniji leta 2005 in predhodno raziskavo delno nadgradil;
- oddati ustrezno obdelane in utežene podatke v Arhiv družboslovnih podatkov;
- pripraviti končno poročilo o izvedbi anketne raziskave, ki bo vsebovalo podrobno metodološko poročilo;
- opraviti analizo stanja za različne skupine prebivalstva, ki bo upoštevala najmanj:
 - družbeni položaj (proučevanje stanovanjske oskrbe v razmerju do različnih družbenih skupin, kot so brezposelni, starejši, invalidi, mladi, etnične manjšine itd.);
 - stanovanjski status (analiza stanovanjske oskrbe glede na lastništvo, najem, souporabo stanovanj in druge oblike bivanja);
 - obliko gospodinjstva (proučevanje posebnosti stanovanjske oskrbe za enostarševska gospodinjstva, večgeneracijska gospodinjstva, samostojne mlade odrasle itd.);
 - lokacijo bivanja (analiza stanovanjske oskrbe v različnih geografskih območjih, kot so mestna, podeželska, obalna, gorska itd., in ugotavljanje morebitnih regionalnih razlik);
- napisati raziskovalno poročilo, ki bo vsebovalo vse ključne ugotovitve analize in omogočalo:
 - oceno stanja stanovanjskega fonda v Sloveniji (vključno z oceno velikosti, starosti, kakovosti, energetske učinkovitosti);
 - oceno uspešnosti in učinkovitosti obstoječih strategij, politik in ukrepov na področju stanovanjske oskrbe;

- oceno dostopnosti stanovanj glede na različne demografske, ekonomske in geografske dejavnike;
- opredelitev preferenc prebivalcev glede stanovanjske oskrbe in bivalnega okolja (vključno z izbiro lastništva, najema, lokacije, dostopa do storitev, bližine in stanja javne infrastrukture ter drugih pomembnih dejavnikov);
- oceno pomena stanovanjske oskrbe za kakovost življenja prebivalcev in socialno kohezijo (vključno z zadovoljstvom, socialnim kapitalom, zaupanjem, zdravjem in drugimi pomembnimi okoliščinami);
- na podlagi ugotovitev raziskave pripraviti priporočila za oblikovanje primernih politik na stanovanjskem področju, ki bodo upoštevala potrebe in različne skupine prebivalcev;
- pripraviti načrt diseminacije, ki bo zagotovil, da bodo o rezultatih projekta obveščeni vsi ključni udeleženci.

Vsebina posameznih sklopov projekta (tako imenovani delovni paketi) in njihovo trajanje

1. Vodenje in koordinacija projekta (petnajst mesecev).
2. Priprava vprašalnika (štiri mesece).
3. Izvedba stanovanjske ankete 2024 (vključno s pripravo podatkovne baze) (sedem mesecev).
4. Analiza podatkov, priprava poročila in oblikovanje priporočil (šest mesecev).
5. Diseminacija projektnih rezultatov (petnajst mesecev).

Pomen projekta in njegovih rezultatov

Projekt bo pomemben z več vidikov, in sicer:

- z razvojem anketnega vprašalnika, ki bo omogočal primerjavo s stanjem leta 2005 in bo predhodno raziskavo tudi nadgrajeval, bo projekt prispeval k razvoju metodologije in instrumenta za oceno stanja na področju stanovanjske oskrbe, raziskovalcem pa bo omogočena dosledna primerjava trendov in sprememb in poglobljena analiza stanovanjskega položaja prebivalcev;
- s pridobitvijo nacionalno reprezentativnih podatkov o stanju in trendih na področju stanovanjske oskrbe v Sloveniji bo projekt raziskovalcem omogočil izvajanje podrobne analize stanovanjske oskrbe v Sloveniji;
- omogočena bo analiza stanovanjske oskrbe glede na različne skupine prebivalstva, kot so socialno ogroženi, brezposelni, stari ljudje, invalidi, mladi ljudje, etnične manjšine in druge;
- omogočile se bodo nadaljnje raziskave na tem področju in spodbujala se bodo interdisciplinarna sodelovanja med različnimi akademskimi disciplinami;
- z rezultati se bodo lahko oblikovale strategije in načrtovale dejavnosti v skladu z opredeljenimi potrebami in trendi na področju stanovanjske oskrbe;
- podjetja in organizacije bodo lahko na podlagi ugotovitev raziskave opredelili priložnosti za tržne novogradnje, razvili prilagojene produkte in storitve in ciljno usmerjali svoje tržne dejavnosti;
- omogočeno bo oblikovanje boljših poslovnih strategij in načrtovanje dejavnosti v različnih sektorjih (na primer gradbeništvo, nepremičninsko posredništvo);

- spoznanja raziskave bodo pripomogla k večji učinkovitosti in konkurenčnosti ter spodbujanju inovacije na področju stanovanjske oskrbe v Sloveniji;
- opredelitev dejavnikov, ki so ključni za povečevanje prostorske mobilnosti, bo pripomogla k oblikovanju ukrepov različnih resorjev, zlasti resorjev na področju financ, sociale, gospodarskega razvoja in prostora;
- rezultati raziskave bodo omogočili oblikovanje ocene dosegljivosti lastniških stanovanj in stanovanj v tržnem ali neprofitnem najemu za mlade in druge ciljne skupine;
- na podlagi spoznanj o selitvenih preferencah bo omogočen vpogled, katera območja je treba stanovanjsko okrepiti z načrtovanjem novogradenj;
- na podlagi pridobitve podatkov o varnih in starosti primernih stanovanjih bo omogočen vpogled, koliko bivalnih okolja omogoča zdravo in kakovosti staranje;
- spoznanja o preferencah gospodinjstev in vplivu stanovanjske oskrbe na kakovost življenja bodo omogočala vpogled v stopnjo zadovoljstva s stanovanjem in bivalnim okoljem, kar je pomembno, saj so ljudje navadno bolj zdravi in srečnejši, če so zadovoljni s tem, kako in kje živijo.

- izr. prof. dr. Samo Uhan, visokošolski učitelj,
- asist. Ana Jagodic, raziskovalka,
- asist. dr. Otto Gerdina, raziskovalec,
- izr. prof. dr. Maša Filipovič Hrast, višja znanstvena sodelavka.

Pri projektu sodelujejo ti sodelavci Urbanističnega inštituta Republike Slovenije:

- izr. prof. dr. Boštjan Kerbler, strokovno-raziskovalni svetnik,
- dr. Richard Sendi, znanstveni svetnik,
- Ajda Šeme, mlada raziskovalka,
- Miriam Hurtado Monarres, samostojna strokovna sodelavka (tudi sodelavka Fakultete za družbene vede).

.....
Izr. prof. dr. Boštjan Kerbler, strokovno-raziskovalni svetnik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije,
Ljubljana
E-pošta: bostjan.kerbler@uirs.si

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA SOLIDARNO PRIHODNOST

Partnerji pri projektu in člani projektne skupine

Pri projektu sodelujeta slovenski raziskovalni organizaciji, in sicer Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, ki je vodilni partner projekta, in Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Pri projektu sodelujejo ti sodelavci Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani:

- izr. prof. dr. Mitja Hafner Fink, visokošolski učitelj (vodja projekta),

Damjana GANTAR

Metodologija umeščanja fotonapetostnih naprav na stavbe kulturne dediščine in območjih naselbinske dediščine in posodobitev Smernic za energetska prenova stavb kulturne dediščine

Časovni okvir projekta: 1. 10. 2023–30. 9. 2025 (24 mesecev)

Šifra projekta: V5-2358

Financiranje projekta

Projekt poteka v okviru ciljnega raziskovalnega programa CRP 2023. Financirajo ga Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo ter Ministrstvo za okolje, podnebje in energijo.

Izhodišča projekta

Povečevanje vloge obnovljivih virov energije (v nadaljevanju: OVE) pri proizvodnji električne energije je usmerjeno tudi k spodbujanju nameščanja fotonapetostnih naprav (v nadaljevanju: FN) na strehe stavb. Med najbolj perečimi so nameščanje sistemov na načine, ki so vizualno zelo poudarjeni in močno vplivajo na videz posamezne stavbe ali skupine stavb ter spreminjajo podobo prostora. Nameščanje FN na stavbe, ki so na zelo izpostavljenih območjih (npr. vhodi v naselja, izpostavljene lokacije), lahko negativno vpliva na videz celotnega kraja oziroma območja. Poseben primer so stavbe kulturne dediščine, ki imajo določene potenciale za nameščanje naprav, vendar sta pri njih pričevalna vrednost ter pomen za kakovost in identiteto prostora ključna pri odločanju o nameščanju novih tehnologij oziroma naprav.

Projekt izhaja iz Smernic za prenova stavb kulturne dediščine (Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 2016), ki so pri ukrepih za povečanje izrabe obnovljivih virov energije opredelile tudi možnosti za vgradnjo FN. Priporočila so dokaj splošna, poudarjeno pa je, da je pri stavbah kulturne dediščine ta ukrep zelo problematičen. Če pristojna služba presodi, da je nameščanje naprav mogoče, se te vgradijo tako, da so vizualno čim manj izpostavljene in ne posegajo v strukturne pvine stavbe.

Stavbe kulturne dediščine so heterogena skupina znotraj celotnega stavbnega fonda, ki ima posebne značilnosti in zahteve. Varstvene ureditve postavljajo zelo stroge pogoje za kakršnekoli posege, vključno z ukrepi za izboljšanje energetske učinkovitosti. Poseganje v stavbe kulturne dediščine, na primer dodajanje toplotne izolacije na fasadi, je zaradi varovanja njihovih arhitekturnih lastnosti, kot so zunanji videz, gabariti, razmerja in izvorna gradiva, precej omejeno ali ni mogoče. Zato mora biti pristop k prenovi drugačen kot pri stavbah, ki niso varovane. Tudi vrednotenje tveganj za konstrukcijo in njenih značilnosti je pri zaščitenih stavbah drugačno kot pri drugih stavbah. V praksi se srečujemo z

najrazličnejšimi primeri; strokovne službe s področja varstva kulturne dediščine (v nadaljevanju: KD) vsakega obravnavajo individualno glede na njegove splošne in posebne omejitve.

Za dopolnitev in posodobitev obstoječih smernic bodo tako v okviru projekta izvedene celovite analize z vrednotenji. Te bodo vključevale proučitev uspešnih primerov iz Slovenije in primerljivih evropskih držav. Na podlagi teh primerov, pregleda stanja prostora in tehnoloških možnosti bo projekt razvil praktične usmeritve, ki upoštevajo dejavnike, kot so arhitekturni slog, materialnost in zgodovinski pomen stavb, kot tudi posebne zahteve tehnologij FN. Eden ključnih vidikov, ki zahteva proučitev, je vizualni vpliv na prostor oziroma krajino. Čeprav je integracija sistemov FN pomembna za trajnostni razvoj, ne bi smelo priti do ogrožanja estetske celovitosti in zgodovinske vrednosti stavb kulturne dediščine in njenih širših vplivnih območij. To velja tudi za druge prostore, katerih estetske kakovosti je treba upoštevati pri umeščanju naprav, čeprav nimajo posebnih kulturno-dediščinskih kakovosti.

Namen in cilji projekta

Cilj projekta je razviti inovativne strategije, ki vzpostavljajo ravnovesje med nameščanjem FN in ohranjanjem kakovostne prostorske podobe s posebnim poudarkom na stavbni kulturni dediščini. Da bi dosegli to ravnovesje, bo v projektu sodelovala interdisciplinarna skupina, ki jo sestavljajo arhitekti, strokovnjaki za dediščino, gradbeni inženirji, prostorski načrtovalci in lokalni akterji. Sodelovali bodo pri razvoju prilagojenih rešitev za posamezne vrste kulturne dediščine. Razvit bo celosten pristop, ki bo hkrati upošteval tehnološke možnosti in vizualno najsprejemljivejše rešitve. Projekt prepoznava potrebo po odgovornem načrtovanju in preglednih postopkih odločanja, zato predvideva sodelovanje s pristojnimi službami za varstvo KD in upoštevanje predpisov na področju OVE.

Projekt predvideva sodelovanje s strokovnjaki in lokalnimi skupnostmi, spodbujanje dialoga in ozaveščanje. Z vključevanjem širšega kroga akterjev želi ustvariti skupno razumevanje koristi in izzivov, povezanih z integracijo tehnologij FN na območjih, pomembnih za kulturno dediščino. Poleg tega projekt poudarja pomen krepitve zmogljivosti in prenosa znanja. Razvit bo predlog seminarjev oz. usposabljanja za strokovnjake in udeležence pri načrtovanju in izvajanju rešitev FN ob spoštovanju KD. S svojim celovitim pristopom si projekt prizadeva pokazati, da lahko oba vidika uspevata skupaj ter vodita k trajnostnemu in estetsko prijetnemu grajenemu okolju za mestna in podeželska območja.

Vsebina posameznih delovnih sklopov (DS) projekta in njihovo trajanje

DS 0 – Vodenje in koordinacija projekta (celotno obdobje trajanja projekta).

DS 1 – Pregled gradiv in priprava izhodišč (dvanajst mesecev).

DS 2 – Zasnova geoinformacijske podpore (solarni kataster) (šestnajst mesecev).

DS 3 – Zasnova in preveritev priporočil (šest mesecev).

DS 4 – Priporočila in metodologija uporabe priporočil (osem mesecev).

DS 5 – Posodobitev in nadgradnja smernic za energetske prenovne stavb KD (dvaindvajset mesecev).

DS 6 – Diseminacija (celotno obdobje trajanja projekta).

Pomen projekta in njegovih rezultatov

Raziskava bo z nadgradnjo dosedanjih tipologij v okviru stavbne in naselbinske dediščine, zasnovo nove oblike geoinformacijske podpore in solarnega katastra, analizo možnosti uporabe FN ter posodobitvijo in nadgradnjo smernic za energetske prenovne stavb kulturne dediščine pomembno prispevala k razvoju stroke z vidika trajnostnega razvoja nasploh in mogočega usklajevanja ukrepov za uresničevanje energetske-okoljskih ciljev s kulturnovarstvenimi načeli. S pripravo omenjenih metodoloških okvirov, priporočil in smernic bo vzpostavljen nov pogled na problematiko, utemeljena in odprta pa bo tudi pot za nadaljnje raziskave tega občutljivega tematskega področja. Raziskava bo pomagala pri iskanju uravnoteženega pristopa med ohranjanjem kulturne dediščine in uvajanjem trajnostnih tehnologij, kot so fotonapetostne naprave. Priporočila za njihovo umestitev na stavbe in območja

kulturne dediščine bodo kot sestavni del posodobljenih Smernic za energetske prenovne stavb kulturne dediščine koristila strokovnjakom in odločevalcem pri sprejemanju preudarnih odločitev.

Pomeni projekta za družbo so večplastni: prehod na obnovljive vire je eden glavnih ciljev zelenega prehoda EU, nameščanje fotonapetostnih naprav na strehe objektov pa je med najbolj družbeno sprejemljivimi posegi z relativno malo vplivi, pri čemer je izjema gotovo kulturna dediščina. Ta je temeljni gradnik identitete družbe in zato predmet varstvenega delovanja. Strokovno utemeljena in transparentna metoda bo omogočila nameščanje fotonapetostnih naprav na enote kulturne dediščine, ki so primerne za to, ter tako prispevala k večanju rabe OVE in tudi k lažjemu upravljanju enot KD zaradi večje energetske učinkovitosti.

Postavitev fotonapetostnih naprav na območja naselbinske dediščine je lahko priložnost za izobraževanje širše javnosti. Z vključitvijo znanstveno utemeljene metodologije se lahko naprave oblikujejo tako, da so vizualno privlačne ter harmonično vključene v arhitekturni in zgodovinski kontekst. Ta oblikovalski pristop pomaga ozaveščati javnost o tehnologijah obnovljivih virov energije, njihovih prednostih in združljivosti z ohranjanjem kulturne dediščine. Povečuje globlje razumevanje pomena trajnostnih energetske praks in spodbuja posameznike k okolju prijaznemu vedenju. Večja ozaveščenost posameznikom omogoča, da sprejemajo preudarne odločitve glede porabe energije in odgovornosti do okolja v svojem življenju.

Partnerji pri projektu in člani projektne skupine

Pri projektu sodelujejo štiri slovenske raziskovalne organizacije, in sicer Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Gradbeni inštitut ZRMK, Inštitut

»Jožef Stefan« in Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.

Vodja projekta je dr. Damjana Gantar, zaposlena pri Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije.

Z Urbanističnega inštituta Republike Slovenije sodelujejo pri projektu tudi ti sodelavci:

- dr. Matej Nikšič,
- dr. Sabina Mujkić,
- Nina Goršič,
- Simon Koblar,
- Nada Hozjan.

Z Gradbenega inštituta ZRMK sodelujejo pri projektu:

- dr. Marjana Šijanec Zavrl,
- mag. Miha Tomšič,
- dr. Henrik Gjerkeš,
- Neva Jejčič.

Z Inštituta »Jožef Stefan« sodelujejo pri projektu:

- dr. Gašper Stegnar,
- dr. Marko Kovač,
- mag. Damir Staničić,
- mag. Jure Čižman,
- mag. Stane Merše.

Z Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani sodelujejo pri projektu:

- dr. Tadej Bevk,
- dr. Tomaž Pipan,
- Maja Debevec.

.....
Dr. Damjana Gantar, znanstvena sodelavka
Urbanistični inštitut Republike Slovenije,
Ljubljana
E-pošta: damjana.gantar@uirsi.si

Viri in literatura

Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije (2016): *Smernice za energetska prenova stavb kulturne dediščine*. Dostopno na na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/NEPREMICNA/smernice_kd-final.pdf (sneto 22. 11. 2023).

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA OKOLJE
PODNEBJE IN ENERGIJO

Terminološki kotiček

Mihelič, B., Humar, M., in Nikšič, M. (ur.) (2015): *Urbanistični terminološki slovar*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Založba ZRC SAZU.

jávni prôstor -ega prostóra m

odprti ali zaprti prostor v javni ali zasebni lasti, pod enakimi pogoji dostopen vsem ne glede na spol, raso, narodno ali socialno pripadnost, npr. železniška postaja, javna knjižnica, ulica, trg, park

ang.: *public space*

odprti javni prôstor -ega -ega prostóra m

odprti prostor v naseljih ali zunaj njih, ki je v javni ali zasebni lasti, pod enakimi pogoji dostopen vsem, navadno urejen in opremljen z ulično opremo, npr. trg, park, ulica, parkirišče

S: odprta javna površina

PRIM.: grajhèni prôstor, javna površina, javno dôbro

ang.: *open public space*

zelèna površina -e -e ž

z vegetacijo porasel prostor v mestu ali naselju, npr. park, vrt, zelenica

S: zelèni prôstor

ang.: *green space*

jávna zelèna površina -e -e -e ž

zelena površina v javni ali zasebni lasti, pod enakimi pogoji namenjena in dostopna vsem, npr. zelenica, parkovni gozd, obrežje

S: javno dostópna zelèna površina

ang.: *public green space*

ínfrastruktúra -e ž

objekti, naprave in omrežje povezav med njimi, ki zagotavljajo pogoje za dejavnosti v prostoru

ang.: *infrastructure*

drúžbena javna ínfrastruktúra -e -e -e ž

prostorske ureditve ali objekti, v katerih se izvajajo dejavnosti vzgoje in izobraževanja, športa, zdravstva, socialnega varstva, kulture, javne uprave

ang.: *social infrastructure*

gentrifkácija -e ž

priseljavanje prebivalcev srednjega in višjega sloja v prenovljena območja, praviloma v mestnih središčih ali njihovi bližini, in odseljavanje revnega prebivalstva zaradi povišanja stroškov prebivanja

ang.: *gentrification*

stanovánje -a s

v funkcionalno celoto povezani prostori za prebivanje, praviloma z enim vhodom, sobami, kuhinjo, kopalnico, straniščem, hodnikom in shrambo

ang.: *flat, apartment, dwelling*

cenôvno dosegljívno stanovánje -- -ega -a s

stanovanje, za katero stroški najema ali nakupa ne presegaajo finančnih zmôžnosti gospodinjstva s povprečnimi dohodki in stroški obratovanja ne presegajo 30 % celotnega dohodka gospodinjstva

ang.: *affordable housing*

najémno stanovánje -ega -a s

stanovanje, ki ga lastnik oddaja v najem

PRIM.: lastniško zasédeno stanovánje

ang.: *rented housing*

nèprofitno najémno stanovánje -ega -ega -a s

najemno stanovanje, za katero se plačuje najemnina, ki pokriva stroške in lastniku ne prinaša dobička

PRIM.: profitno najémno stanovánje, sociálno najémno stanovánje

ang.: *not-for-profit rented apartment*

profitno najémno stanovánje -ega -ega -a s

najemno stanovanje, ki ga lastnik oddaja v najem zaradi zaslúžka

PRIM.: lastniško zasédeno stanovánje, najémno stanovánje, nèprofitno najémno stanovánje, zaséбно najémno stanovánje

ang.: *private rented apartment*

sociálno najémno stanovánje -ega -ega -a s

najemno stanovanje, katerega najemnino subvencionira država in se oddaja socialnemu upravičencu

PRIM.: nèprofitno najémno stanovánje, zaséбно najémno stanovánje

ang.: *social rented housing*

nacionalni stanovanjski program -ega -ega -a m

program, ki določa stanovanjsko politiko države v skladu z razvojnimi prioritetami

ang.: *national housing programme*

občinski stanovanjski sklád -ega -ega skláda m

javni nepremičninski sklad, ki ga ustanovi občina za vzpodbujanje razvoja stanovanjske infrastrukture, za gospodarjenje s stanovanji, stanovanjskimi objekti in stavbnimi zemljišči, za gradnjo, nakup, prenavo in vzdrževanje neprofitnih stanovanj, zagotavljanje posojil z ugodno obrestno mero za gradnjo, nakup ali prenavo stanovanj in stanovanjskih objektov, za ureničevanje občinskih stanovanjskih programov

ang.: *municipal housing fund*

stanovanjsko obmóčje -ega -a s

zaključeno območje, namenjeno prebivanju in spremljajočim dejavnostim, npr. oskrba, izobraževanje

S: stanovanjska cóna

ang.: *housing zone, housing area*

stanovanjska soséska -e -e ž

zaključena urbanistična stanovanjska enota, ločena od hitrega motornega prometa, opremljena z infrastrukturo, prilagojeno dnevnim potrebam prebivalcev

ang.: *neighbourhood unit, housing estate*

večstanovanjska stávba -e -e ž

po Enotni klasifikaciji vrst objektov (CC-SI), 2012 stanovanjska stavba s tremi ali več stanovanji, npr. stanovanjski blok, stolpnica, stolpič, vila blok

PRIM.: stanovanjski blók

ang.: *apartment building*

stanovanjski blók -ega -a m

večstanovanjska stavba, ki stoji samostojno ali v nizu z drugimi stavbami enake ali različne višine

PRIM.: večstanovanjska stávba

ang.: *housing block*

ambiènt -ènta m

prostor z določenimi fizičnimi, funkcionalnimi, oblikovnimi in doživljajskimi značilnostmi

ang.: *ambience*

objékt -a m

po Zakonu o graditvi objektov, 2004, po Enotni klasifikaciji vrst objektov (CC-SI), 2012 s tlemi povezana stavba ali gradbeni inženirski objekt, skupaj z vgrajenimi inštalacijami in tehnološkimi napravami, npr. stanovanjski, gospodarski, infrastrukturni objekt

PRIM.: hiša

ang.: *construction work, building*

rekonstrúkcija objéкта -e -- ž

1. po Zakonu o graditvi objektov, 2004 spreminjanje tehničnih značilnosti obstoječega objekta in njegovo prilagajanje spremenjeni namembnosti, spremenjenim potrebam ali izvedba del, s katerimi se bistveno ne spremeni velikost objekta, spreminjajo pa se njegovi konstrukcijski elementi, zmožljivost in izvedejo druge izboljšave

ang.: *reconstruction*

2. po Zakonu o varstvu kulturne dediščine, 2008 ponovna zgraditev manjkajočega ali porušenega objekta

ang.: *rebuilding*

energétska učinkovitost stávbe -e -i -- ž

razmerje med vloženo in dejansko porabljeno energijo, ki je potrebna za uporabo stavbe, npr. za ogrevanje, hlajenje, prezračevanje, gretje sanitarne vode, razsvetljavo

ang.: *energy efficiency of a building*

projékt za grádno -a -- -- m

projektna dokumentacija za potrebe gradnje objekta, navadno sestavljena iz arhitekturnega načrta, načrta krajinske arhitekture, gradbenih konstrukcij, strojnih inštalacij in elektroinštalacij

PRIM.: arhitektúrno načrtovánje

ang.: *project for construction*

projékt za izvédbo -a -- -- m K: PZI

po Zakonu o graditvi objektov, 2004, in Pravilniku o projektni dokumentaciji, 2008 projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja, dopolnjen s podrobnimi načrti, na podlagi katerih se lahko izvede gradnja

ang.: *building implementation project**

grádbeno dovoljénje -ega -a s

po Zakonu o graditvi objektov, 2004 odločba, s katero pristojni upravni organ potrdi, da je načrtovana gradnja skladna z izvedbenim prostorskim aktom, da ne posega v pravice tretjih oseb ali v javno korist, da zgrajeni ali rekonstruirani objekt izpolnjuje tehnične zahteve, dovoli gradnjo in predpiše pogoje zanjo

PRIM.: uporabno dovoljénje

ang.: *building permit*

uporábno dovoljénje -ega -a s

po Zakonu o graditvi objektov, 2004 odločba, s katero upravni organ, ki je izdal dovoljenje za gradnjo, na podlagi opravljene- ga tehničnega pregleda dovoli začetek uporabe objekta

PRIM.: grádbeno dovoljénje, lokácijsko dovoljénje

ang.: *use permit*

dostópnost -i ž

1. dosegljivost neke lokacije, merjena v dolžinskih ali časovnih enotah, npr. postaj javnega prometa, šol, zdravstvenih ustanov

ang.: *accessibility*

2. dosegljivost neke lokacije glede na prometno sredstvo, npr. z javnim prevozom

ang.: *accessibility*

3. prilagojenost prostora različnim uporabnikom, npr. otrokom, starejšim, funkcionalno oviranim osebam

ang.: *accessibility*

4. dosegljivost različnih dejavnosti in storitev, npr. izobraževanja, dela, stanovanj, informacij, interneta

ang.: *accessibility*

trájnostna mobílnost -e -i ž

mobilnost, ki je v skladu z načeli trajnostnega razvoja in manj negativno vpliva na okolje in družbo

ang.: *sustainable mobility*

hodljívnost -i ž

značilnost prostora, ki je primeren in privlačen za hojo

ang.: *walkability*

kozólec -lca m

prsto stoječ, večinoma lesen ali delno zidan gospodarski objekt za sušenje in skladiščenje sena ali žita, tradicionalna ljudska arhitektura, tipična za slovensko etnično ozemlje

ang.: *hayrack*

dvójni kozólec -ega -lca m

1. kozolec iz dveh vzporednih enojnih kozolcev, povezanih z vodoravnimi trami

ang.: *doublehayrack*

2. objekt za sušenje, skladiščenje sena in shranjevanje kmetijskih strojev, sestavljen iz dveh vzporedno postavljenih vrst stebrov, povezanih z latami, pokrit z dvokapno streho, lahko s čopom

S: tóplar

ang.: *doublehayrack*

enójni kozólec -ega -lca m

kozolec, sestavljen iz ene vrste stebrov, povezanih z latami, pokrit z ozko dvokapno streho

ang.: *single hayrack*

grád gradú m

1. v srednjem veku utrjeno poslopje ali skupina poslopij, navadno na izbranem strateško pomembnem položaju, zavarovana z okopom, obrambnim jarkom, obzidjem in obrambnimi stolpi

ang.: *castle*

2. palača, prebivališče fevdalnega gospoda, plemiča, vladarja

ang.: *castle*

parklet^[1] -i m

razširitev pločnika, večinoma na parkirnih mestih ob robu cest, lahko vsebuje rastline, umetnine ali druge vizualne prvine, namenjen je počitku, druženju pešcev in opazovanju okolice

ang.: *parklet*

mesto krajev^[1] -a -- s

sodoben koncept urejanja prostora, ki se odziva na zastavljene cilje trajnostnega razvoja in daje ulicam in njenim uporabnikom večji pomen ter poudarja pomen hoje kot glavne oblike mobilnosti v mestih in naseljih

ang.: *city of places*

arhitektura flagship^[2] -e -- ž

pristop, pri katerem velika in ikonična prostorska struktura, objekt ali ureditev deluje kot veduta in generator javnega življenja ter kot tak/-a pritegne ljudi v mesto in je orodje za njegovo revitalizacijo

ang.: *flagship architecture*

artwashing^[2] -a ž

gentrifikacija, ki jo povzroča umetnost prek galerij, ateljejev, ulične umetnosti in različnih urbanih intervencij in pri kateri interes kapitala namerno ali nenamerno uporablja umetniške prakse, da naredi prostor vizualno privlačnejši za bodoče investitorje srednjega in višjega razreda

ang.: *artwashing*

organski urbanizem^[3] -ega -a m

koncept spontanega in postopnega oblikovanje prostora, ki izhaja iz ustvarjalnega delovanja skupnosti in njenega vključevanja v prostorske odločitve

ang.: *organic urbanism*

neorganski urbanizem^[3] -ega -a m

načrtno in logično oblikovanje mesta, ki se razvija za potrebe prebivalcev, vendar z njihovim izključevanjem iz prostorskih odločitev

ang.: *non-organic urbanism*

skoraj ničenergijska stavba^[4] - -e -e ž

stavba z zelo visoko energetske učinkovitostjo oziroma zelo majhno količino potrebne energije za delovanje, pri čemer je potrebna energija večinoma proizvedena iz obnovljivih virov na kraju samem ali v bližini tega

ang.: *nearly zero energy building*

Opombe

^[1] Definicija je povzeta po članku Pogačar, K., idr., objavljenem v tej številki revije.

^[2] Definicija je povzeta po članku Korošec, L., objavljenem v tej številki revije.

^[3] Definicija je povzeta po članku Stubičar, N., idr., objavljenem v tej številki revije.

^[4] *Energetski zakon (EZ-1)*. Uradni list Republike Slovenije, št. 60/19. Ljubljana.

PRIPRAVA OGLASOV za strokovno izdajo revije *Urbani izziv*

Osnovni tehnični podatki

Oblikovani oglasi morajo biti pripravljene v enem od naslednjih formatov:

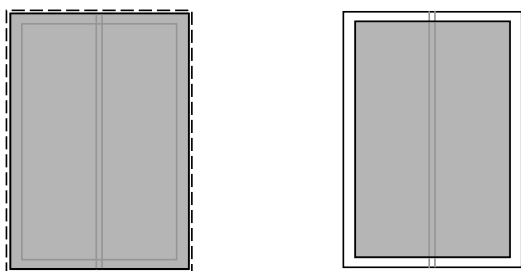
- TIFF,
- PDF/AI (fonti besedil morajo biti pretvorjeni v krivulje).

Resolucija gradiva mora biti visoka, najmanj 300 dpi. Gradivo mora biti pripravljeno v črno-beli tehniki.

Velikosti in cene oglasov

Oglasi so lahko pripravljene za objavo v živi rob ali znotraj paginacije. Pri pripravi oglasa za objavo v živi rob je treba na vseh straneh dodati 3 mm za porezavo, upoštevati pa je treba tudi vezavo revije, zato mora biti odmik besedila vsaj 10 mm od levega roba. Vse objavljene cene oglasov vključujejo DDV in veljajo za objavo znotraj revije, v rubriki, namenjeni za oglaševanje. Cena objave oglasa med prispevki, torej zunaj posebne rubrike za oglaševanje, je višja za 100 %.

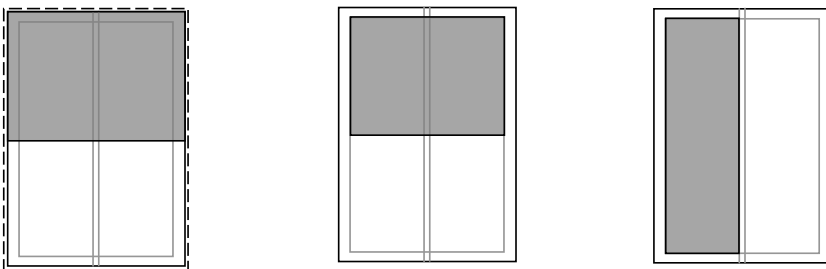
CELOSTRANSKI OGLAS

Velikost:
210 x 297 mm *ali* 170 x 240 mm

Cena: 150 €

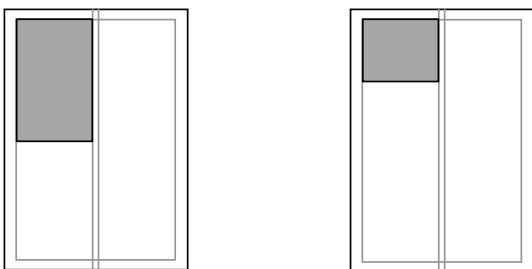
POLSTRANSKI OGLAS

Velikost:
210 x 148 mm *ali* 170 x 120 mm
ali 81 x 240 mm

Cena: 100 €

MANJŠI OGLAS

Velikost:
81 x 120 mm *ali* 81 x 60 mm

Cena: 50 €

Ustrezno pripravljene oglasi morajo biti poslani najkasneje do **1. julija** na elektronski naslov urbani.izziv-strokovni@uirs.si. Naročilnice za objavo oglasov morajo biti poslane po elektronski ali navadni pošti na naslov uredništva: Urbanistični inštitut Republike Slovenije, *Urbani izziv* – uredništvo strokovne izdaje, Trnovski pristan 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija.